

TULIB

3 1379 00954299 5

ประชุมพงศาวดาร ภาคที่ ๖๓

เรื่องกรุงเก่า

พิมพ์ในงานพระราชทานเพลิงศพ

พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เกษะคุปต์)

ณ เมรุวัดเทพศิรินทราวาส

เมื่อวันที่ ๑๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๓๘

TUDC

22/04/2563

พิมพ์ที่โรงพิมพ์โสภณพิพรรฒธนากร

คำนำ

ในการพระราชทานเพลิงศพ พระยาโบราณราชธานินทร์ (พระ
เทชะคุปต์) เจ้าภาพและบรรพกาลที่เคารพนับถือ ในพระยาโบราณ
ราชธานินทร์ ประสงค์จะให้หนังสือสำหรับแจกเป็นที่ระลึก จึงแจ้ง
ความประสงค์มายังกรมศิลปากร

กรมศิลปากรมีความยินดี ที่ได้มีโอกาสกระทำการ โดย
จัดทำหนังสือสำหรับพิมพ์ในครั้งนี้ เพราะพระยาโบราณราชธานินทร์
เคยเป็นอุปนายกแผนกโบราณคดีในราชบัณฑิตยสภา และเป็นผู้
มีอุปการะคุณแก่กรมศิลปากรด้วยผู้หนึ่ง คราวใดที่เจ้าหน้าที่ใน
กรมศิลปากรไปสอบถามความรู้อันเกี่ยวข้องกับโบราณคดี พระยา
โบราณราชธานินทร์ก็เต็มใจจะให้เสมอทุกคราว ถ้าว่าโดย
เฉพาะในเรื่องภูมิสถานพระนครศรีอยุธยา ก็เห็นจะหาผู้ที่มีความรู้
เชี่ยวชาญเสมอด้วยพระยาโบราณราชธานินทร์ได้ยาก ความรู้
ในทางโบราณคดีที่ทราบกันอยู่ในเวลานี้ก็มีอยู่มาก ที่พระยาโบราณ
ราชธานินทร์เป็นผู้สอบสวนค้นพบมา เพราะฉะนั้นจึงเป็นการสมควร
ที่จะรวบรวมเรื่องโบราณคดี ซึ่งพระยาโบราณราชธานินทร์ได้
เรียบเรียงไว้ พิมพ์รวมเป็นเล่มเกี่ยวกับเจ้าในลำดับประชุมพงศาวดาร
ภาคที่ ๖๓ เพื่อเป็นเกียรติยศเชิดชูคุณงามความดีที่พระยาโบราณ
ราชธานินทร์ ได้ ไซ้ความพยายามค้นคว้า และนำมาเผยแพร่ให้เป็นที่
ประโยชน์แก่อนุชนความรู้ ซึ่งนักศึกษาค้นคว้ากันต่อไปในอนาคต

เรื่องพิมพ์อยู่ในหนังสือประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๓ นี้ คือ

(๑) เรื่องแก้คดีพระเจ้าปราสาททอง ซึ่งพระยาโบราณราชธานินทร์ แต่งขึ้นทูลเกล้าฯ ถวายพระบาทสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ผลเหตุของเรื่องนี้มีมาอย่างไรไม่ปรากฏ กรมศิลป์ากรจึงได้กราบทูลถามสมเด็จพระนครเพชมาดำรงราชานุภาพ

(๒) ให้ทรงพระกรุณาประทานคำอธิบาย ถึงที่ลงพิมพ์ไว้ข้างหน้าของเรื่องนี้ และกรมศิลป์ากรขอขอบพระเดชพระคุณสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์นั้นไว้ ในทันทีด้วย

(๓) คำานานกรงเกล้า ซึ่งพระยาโบราณราชธานินทร์เรียบเรียงพิมพ์ทูลเกล้าฯ ถวายในงานพระราชพิธีรัชมงคล เมษ ร.ศ. ๑๒๖ (พ.ศ. ๒๔๕๐) ได้ ช้แรงข้อสำคัญไว้ในคำนำหนังสือพิมพ์

คราวนั้นด้วย ว่าเป็นการคิดเรียบเรียงขึ้นตามทันกได้ ในระหว่างเวลาว่างตรวจการทำพระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท ซึ่งเป็นเวลากำลังฉุกละหุกมีเวลาน้อย ไม่พอที่จะตรวจสอบกับตำราทั้งหมดให้ละเอียดได้ ทั้งการพิมพ์ก็เร่งรัดที่จะให้แล้วเร็วทันงานพระราชพิธีรัชมงคล และการที่ทำได้โดยรีบร้อนเช่นนี้ ก็ย่อมจะมีที่ผิดพลาดอยู่เป็นธรรมดา

คิดเวลาตั้งแต่พระยาโบราณราชธานินทร์ พิมพ์คำานานกรงเกล้าทูลเกล้าฯ ถวายในครั้งนั้น ล่วงมาจนถึงบัดนี้ได้ ๒๕ ปีแล้ว การสืบสวนค้นคว้าในของโบราณคดีก็คืบหน้ามาโดยลำดับ 2563 อาจมีข้อแตกต่างกันบ้าง ถึงกระนั้น หนังสือคำานานกรงเกล้าก็ยังคงเป็นประโยชน์ในการศึกษาโบราณคดีอยู่เป็นอันมาก

(๔) อธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยา ซึ่งมีคำวินิจฉัยของ
พระยาโบราณราชธานินทร์

เรื่องอธิบายแผนที่พระนครศรีอยุธยา สมเด็จพระ
ดำรงราชานุภาพ ทรงชี้แจงไว้ในคำนำฉบับพิมพ์ครั้งที่ ๒ ว่า

“ต้นฉบับได้มาในหนังสือมรดก ของพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรม
พระนครสวรรค์ ซึ่งพระองค์เจ้าและหม่อมเจ้าในกรม พร้อมพระ
ทูลทูลยกนิพนธ์ถวายแต่หอพระสมุดสำหรับพระนคร พิจารณาเห็นเป็นค
ณะฉบับเต็มแท้ มิได้มีผู้ใดแก้ไขเพิ่มเติมให้วิปลาส มีเรื่องใน
หนังสือเป็น ๓ ตอน ตอนต้นเป็นเพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยา
อ้างไว้ข้างท้ายว่า เป็นพระราชนิพนธ์ของสมเด็จพระนารายณ์มหาราช
เพลงยาวมีหลักฐานควรเชื่อว่า แต่งเมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็น
ราชธานี คุ้มในคำให้การของชาวกรุงเก่า ที่พระมหาราชขึ้นไปตาม
คำให้การเมื่อเลือกกรุงศรีอยุธยา ได้กล่าวอ้างถึงแต่ชื่อว่าเป็น
พระราชนิพนธ์สมเด็จพระนารายณ์มหาราชนั้น ไม่มีหลักฐานอย่างอื่น
นอกจากที่มีเขียนอ้างไว้กับเพลงยาว ประหลาดอยู่ที่เพลงยาวบทนี้
ยังมีผู้ต้องจำกันมาได้แพร่หลายจนในกรุงรัตนโกสินทร์ แต่เรียก
กันว่า เพลงยาวพุทธทำนาย”

“อีกเรื่องหนึ่ง คือเพลงยาวไป เป็นเรื่องพรรณนาถึงภูมิสถาน
พระนครศรีอยุธยา พิเคราะห์ที่คำนำจะเห็นว่า ผู้แต่งมิใช่สมเ
เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี แต่มาแต่งหนังสือในกรุงรัตน
โกสินทร์”

“ก็เรื่องภูมิสถานพระนครศรีอยุธยา พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เกษะคุปต์) ได้เข้าเป็นพระสวณครวทรพาโคโยหน้าใจรักมากกว่า ๓๐ ปี ตั้งแต่ยังเป็นหลวงอนุรักษ์โยเซฟ ขึ้นไปรับราชการอยู่ในมณฑลอยุธยา ตลอดมาจนได้เป็นตำแหน่งสมุหเทศาภิบาล และเป็นอุปนายกแผนกโบราณคดีในราชบัณฑิตยสถานอยู่จนทุกวันนี้ เมื่อข้าพเจ้าพะหนังสือเรื่องนั้น จึงได้คิดสำเนาส่งไปให้พระยาโบราณราชธานินทร์สวณครวทรพาโคโยหน้าใจรัก พระยาโบราณราชธานินทร์ มีแก้ไขแต่งคำวินิจฉัยขึ้นอีกส่วนหนึ่ง ประกอบกับต้นฉบับที่ได้อีกมา”

“หนังสือเรื่องนั้น พระยาโบราณราชธานินทร์ ได้พิมพ์ขึ้นตลอดแล้ว ๑ ถวายในการพระราชพิธีสังเวยอภิมหาราช ที่พระราชวังกรุงศรีอยุธยาครั้งหนึ่งแล้ว แต่โดยมาก ผู้ที่รับแจกเป็นข้าราชการที่ตามเสด็จพระราชดำเนิน กับข้าราชการหัวเมือง ยังหาผู้แพร่หลายไม่ และทั้งต่อมา พระยาโบราณราชธานินทร์ ก็ได้แต่งคำวินิจฉัยเพิ่มเติมและรวบรวมรูปโบราณสถานในพระนครศรีอยุธยา ซึ่งได้ถ่ายไว้มาเข้าบรรณเพื่อประกอบท้องเรื่อง ทั้งปรากฏอยู่ในสมุดเล่มนี้”

ในการพิมพ์คราวนี้ ได้พิมพ์พระวิจารณ์เพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยา ซึ่งสมเด็จพระยาคำรงราชานุภาพทรงพระนิพนธ์แซกไว้ด้วย

อนึ่ง กรมศิลปากรขอขงแจ้งไว้ ในต้นด้วย ว่าความรู้ทางโบราณคดีนั้น เป็นความรู้ที่ไม่ยุติ เพราะความรู้ในเรื่องเหล่านี้ อยู่ที่การชุกค้นพบหลักฐานและสวณครวทรพาโคโยหน้าใจรัก อันไม่มีที่สิ้นสุด

(๕)

ถึงคราวค้นพบหลักฐานใหม่ ก็ย่อมมีการค้นนิยามเพิ่มเติมกัน
คือไปตามแนวทางของการตรวจสอบโบราณคดี เมื่อทราบความ
ถึงนี้แล้ว การอ่านเรื่องโบราณคดีจึงจะได้ประโยชน์

กรมศิลปากร ขออนุโมทนาในกุศลที่เจ้าภาพและบรรดาผู้
เคารพนับถือได้พร้อมใจกันพิมพ์ประชุมพงศาวดารภาคที่ ๖๓ นี้
ให้แก่แพร่หลายสะดวกแก่การศึกษาทางโบราณคดี อันเป็นความ
พึงปรารถนาอย่างยิ่งประการหนึ่ง ขออำนาจกุศลนี้จงเพิ่มพูนยศ
โสมนัส และสุขสมบัติทั้งมวล แก่พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร
เทพะคุปต์) ผู้ได้พยายามเสาะค้นหาทางบำรุงความรู้โบราณคดี ที่
ชาติต้องการมานานแล้ว ให้สำเร็จเป็นข้อความถึงปรากฏอยู่ในเล่มนี้
เป็นต้น.

กรมศิลปากร

วันที่ ๖ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๗๔

พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์)

พ.ศ. ๒๔๑๔ - ๒๔๗๕

ถ่ายเมื่อวันที่ ๕ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๗๕

ในคราวบำเพ็ญกุศล ๑๐๐ วัน

အသု ၂၀၀ ပီ

အသု ၂၀၅ ပီ

အသု ၂၀၆ ပီ

အသု ၂၀၇ ပီ

အသု ၂၀၈ ပီ

အသု ၂၀၉ ပီ

ภาพพระหัตถ์

(พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ในการประกวดภาพสำหรับผู้
ชอบเขียน ฅศาลาธรรมาถุย์เวทิสถาน พระราชวังบางปะอิน พ.ศ. ๒๔๖๓)

“๖” เจ้าคุณทรง (พระยาโบราณราชธานินทร์, ภาพสื่อ
เส้นหมึก)

၂
၂၀၂၂ ခုနှစ်
၁၈

TUDC

22/04/2563

ဘိုးတို့လေးကလေး

ประวัติ

พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เกษะคุปต์)

เมื่อยังเยาว์

มหาอำมาตย์โท พระยาโบราณราชธานินทร์ สยามินทร์ภักดี
พิริยพาหะ (พร เกษะคุปต์) ปช. ป.ม. ท.จ.ว. ว.ว. ร.ค.ม.
(ศิลาป) รัตน (จ.ป.ร.๓ ว.ป.ร.๒ ป.ป.ร.๓) รร (ทอง) ๖
องคมนตรี มหาเสวกโท (กิตติมศักดิ์) เกิดในรัชกาลที่ ๕ เมื่อ
วันพุธที่ ๒๘ กุมภาพันธ์ ปีระมา พ.ศ. ๒๔๑๔ เป็นบุตรขุนฤทธิ
ครุณเสวฐ (เกษ เกษะคุปต์) สารวัตรใหญ่มหาดเล็กเวรฤทธิภัย
นางไผ่ ฤทธิครุณเสวฐ มีพี่น้องร่วมบิดามารดาเดียวกัน ๖ คน คือ

๑. หลวงประทุมบรรณสาร (พิณ เกษะคุปต์) รัชมณฑล
กระทรวงกลาโหม (ยังรับบำนาญอยู่)

๒. พระยาพิพิธภักดี (เพิ่ม เกษะคุปต์) รัชมณฑล
มหาดไทย ถึงอนิจกรรมแล้ว

๓. นางสาวโย เกษะคุปต์

๔. พระยาโบราณราชธานินทร์ ๖ (พร เกษะคุปต์) รัชมณฑล
กระทรวงมหาดไทย

๕. นางอภิรักษ์สมบัติ (เรือน คิษยรักษ์)

๖. นายพล เกษะคุปต์ ถึงแก่กรรมแล้ว

บ้านพิทายันเป็นที่เกิด อยู่เหนือวัดศรีศคาราม คลองบาง
 กอกน้อย แขวงจังหวัดธนบุรี เมื่อยังเยาว์เริ่มศึกษาอักษรสมัยที่
 สำนักวัดย้อย พิทยานำถวายตัวเป็นมหาดเล็กในสมเด็จพระบรม
 เสด็จเจ้าภิราช เจ้าฟ้ามหาวชิรุณหิศ สยามมกุฎราชกุมาร แล้วส่ง
 เข้าเป็นนักเรียนที่โรงเรียนสราญรมย์ ศึกษาในสำนักพระยาศรี
 สุนทรโวหาร (น้อย อาจารยางกูร) อยู่ระยะหนึ่ง ถึงสมัยเมื่อ
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้สมเด็จพระเจ้า
 บรมวงศ์เธอ กรมพระยาคำรังราชานุภาพ แต่ยังไม่ได้รับกรม
 ทรงจัดการศึกษา พิทยานำนายพรไปถวายฝากให้ทรงฝึกหัดตั้งแต
 ยังไม่ได้ โคนงก สมเด็จพระยาคำรัง ฯ ทรงทราบว่าเคยเล่า
 เรียนมาอย่างแล้ว จึงโปรดให้ส่งเข้าเป็นนักเรียนโรงเรียนพระตำหนัก
 สอนกหลาย อันเป็นโรงเรียนเพิ่งตั้งขึ้นสำหรับสอนวิชาชั้นสูงใน
 สมัยนั้น แต่พิทายันเขาไปโคนงกและให้บวชเป็นสามเณรตาม
 ประเพณีบ้านเมือง อยู่ณวัดมหาธาตุพระยา ๑ แล้วจึงส่งกลับมาเข้า
 โรงเรียนพระตำหนักสอนกหลายเมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๘ ครั้นในโรงเรียน
 พากันสรรเสริญว่าฉลาดมาแต่แรก เรียนอยู่สัก ๓ ปีก็สามารถสอบ
 ได้ได้วิชาบริบูรณ์ทั้งประโยค ๑ และประโยค ๒ ของโรงเรียนนั้นได้รับ
 รางวัลชั้นสูงหลายครั้ง ครั้งหนึ่งเมื่อเข้าไปรับพระราชทานรางวัล
 คือพระหัตถ์พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ครั้นถามว่า
 “นายพรนี่เป็นลูกใคร” สมเด็จพระยาคำรัง ฯ กราบยังคมทูล
 ให้ทรงทราบนามบิดา พระยาโบราณ ฯ ถัดครั้งนั้นเป็นศกนิมิตร
 มาตลอดอายุ ทั่วเป็นวันแรกก็สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงรู้จัก

ประวัติเมื่อรับราชการในกรุงเทพฯ

ในเวลาเมื่อพระยาโบราณฯ สำเร็จการศึกษานี้ โรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบกำลังเจริญ พวกผู้ศึกษาที่พากันส่งลูกหลานเข้าเป็นนักเรียนมาก จนครูประจำโรงเรียนไม่พอจะสอน พระยาโบราณฯ (แก่น โขวาทสาร) อาจารย์ใหญ่ จึงชวนนักเรียนซึ่งสำเร็จการเรียนแล้วให้อยู่เป็นครูช่วยสอน พระยาโบราณฯ ยอมอยู่ช่วยพระยาโบราณฯ จึงได้เป็น "ครู" เป็นตำแหน่งแรกที่เข้ารับราชการเมื่อ พ. ศ. ๒๔๓๒ แต่เป็นครูอยู่ไม่ช้า ด้วยเวลานั้นตั้งกรมศึกษาธิการขึ้นแล้ว พอโรงเรียนทหารบกพอการ สมเด็จพระยาโบราณฯ ก็โปรดให้ไปรับราชการในกรมศึกษาธิการเมื่อ พ. ศ. ๒๔๓๓ เวลานั้นอายุได้ ๑๘ ปี สมัยนั้นเป็นเวลาเริ่มแก้ไขวิธีการปกครองบ้านเมือง ตั้งกระทรวงขึ้นใหม่บ้าง เหล่ากระทรวงเก่าก็เปลี่ยนแปลงกระทรวงการในกระทรวงเข้าหาระเบียบใหม่ วิชาทำการละเอียดกว่าอย่างแต่ก่อน เพราะฉะนั้นต่างกระทรวงต่างก็หาคนที่ได้เล่าเรียนมีความรู้เข้ารับราชการ เวลานั้นมีโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบแห่งเดียวที่สอนวิชาหนังสือไทยชั้นสูง และมีการสอบวิชาให้ปรากฏความรู้ กระทรวงต่าง ๆ จึงอยากได้นักเรียนโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ นักเรียนคนไหนได้ประกาศนียบัตรไปสมัครรับราชการกระทรวงใด เจ้ากระทรวงก็ขึ้นค้ำเข้าตำแหน่งในทันที

22/04/2563

ผู้ค้นนักเรียนที่สอบความรู้ ได้คัดเลือกประโยค ๒ เช่นพระยาโบราณ ฯ
ในเวลานั้นยังมีบุตรน้อยคน เวลาแรกเข้าทำการก็มักได้เป็นตำแหน่ง
ถึงชั้นเสมียนโท พอฝึกหัดทำงานในหน้าที่แล้วก็ได้เลื่อนขึ้น
เป็นเสมียนเอกแทบทุกคน ต่อไปถ้าทำงานก็ มักได้เลื่อนที่
รวดเร็ว ซ่อนพงเห็นโอกาสได้ ในประวัติของพระยาโบราณ ฯ ที่
กล่าวต่อไปนี้

พ.ศ. ๒๔๓๓ เป็นเสมียนโทในกรมศึกษาธิการ

พ.ศ. ๒๔๓๔ เลื่อนเป็นเสมียนเอกแล้วเป็นสารวัตรตรวจโรงเรียนหลวงในกระทรวงธรรมการ

พ.ศ. ๒๔๓๕ ย้ายไปรับราชการกระทรวงพระคลัง ด้วยกรมพระนราธิปประพันธ์พงศ์ เมื่อทรงบัญชาการกระทรวงพระคลังทรงวิสัย
ขอไปเป็นตำแหน่งรองเลขานุการสำหรับพระองค์ ครั้นนั้นเรียกว่า
เสมียนเอกเวรพิเศษ และในระหว่างนั้นโปรดให้เป็นอาจารย์ถวาย
อักษรหม่อมเจ้าในกรม คือหม่อมเจ้าสกลวรรณภากร วรวรณ และ
หม่อมเจ้าพระพิมลพรรณ รัชนี้ ซ้ายในกรมหมื่นพิทยาลงกรณ์ กับ
หม่อมเจ้าสร่างค์ศรีโสภณ ในพระองค์เจ้าศรีเสาวภาคย์องค์หนึ่ง
สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ ฯ พระราชทานเงินเดือนพิเศษ
เดือนละ ๒๐ บาท แต่ในขั้นนั้นสมเด็จพระยาตำรง ฯ ก็ย้ายจาก
กระทรวงธรรมการไปทรงบัญชาการกระทรวงมหาดไทย ต่อมาเมื่อ
กรมพระนราธิป ฯ ทรงเวนคืนตำแหน่งในกระทรวงพระคลัง สมเด็จพระ
กรมพระยาตำรง ฯ ก็ทรงชวนให้ไปรับราชการในกระทรวงมหาดไทย

พ.ศ. ๒๔๓๖ ใ้เป็นเสมียนแรก มรณาทะเป็นครุณกทัต
นักเรียนซึ่งจะส่งไปรับราชการตามหัวเมือง

พ.ศ. ๒๔๓๗ ใ้เป็นรองนายเวรกรมพลม้งในกระทรวง
มหาดไทย เวลารับราชการอยู่ในตำแหน่งนี้ พระยาโบราณ ๗
ใ้เริ่มเรียบเรียงแบบโทรเลข (ลัษ) ขึ้นใช้ในราชการ พิมพ์สำเร็จ
เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๘ คือ "แบบโทรเลขมหาดไทย ระเบียบพันพุมขนุราช
(พร) เรียบเรียง" ยังใช้ในราชการลัษของกระทรวงมหาดไทย
อยู่จนทุกวันนี้

พ.ศ. ๒๔๓๘ ใ้รับประทวนเป็นที่ขุนวิเศษรักษา เลื่อน
ตำแหน่งเป็นนายเวรกรมพลม้ง

พ.ศ. ๒๔๓๘ ใ้รับพระราชทานสัญญาบัตรเป็นที่พันพุม
ขนุราช ตำแหน่งผู้ช่วยเจ้ากรมพลม้ง
ตามระเบียบกระทรวงมหาดไทยที่จัดใหม่ในสมัยนั้น กรม
พลม้งเป็นเจ้าหน้าที่แผนกการปกครองท้องที่ในหัวเมือง พระยา
โบราณ ๗ มีตำแหน่งอยู่ในกรมพลม้ง ๒ ปีเศษ ใ้เริ่มศึกษา
วิธีการปกครองหัวเมืองในตอนนี้

รับราชการหัวเมือง

พ.ศ. ๒๔๓๘ ในสมัยนั้นเพิ่งแรกตั้งมณฑล ๗ อยู่รอบข้างภาค
ข้าหลวงมหาดไทย กรมขุนมรุพงศศิริวิวัฒน์ สมุหเทศาภิบาล

ทวิศชอพนัพมณราช (คือพระยาโบราณ) เป็นข้าหลวงมหาดไทย
เจ้ากระทรวงนำความขึ้นกราบบังคมทูล จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
พระราชทานสัญญาบัตรเลื่อนขึ้นเป็นที่หลวงอนุรักษภูเบศร ไปเป็น
ตำแหน่งข้าหลวงมหาดไทยมณฑลอยุธยาเมื่ออายุได้ ๒๕ ปี

พ.ศ. ๒๔๔๐ พระยาชัยวิชิต (นาค ฌ็อมเพ็ชร) ผู้รักษากรุงศรีอยุธยา
(ตรงกับตำแหน่งผู้ว่าราชการจังหวัด) เวนคืนตำแหน่งยังไม่มีตัวผู้จะเป็นแทน สมุหเทศาภิบาลขอให้หลวงอนุรักษ
ภูเบศร ข้าหลวงมหาดไทยรักษาราชการชั่วคราว แต่เมื่อทำการมา
ไม่ช้าก็ปรากฏความสามารถว่าอาจจะเป็นผู้รักษากรุงได้

พ.ศ. ๒๔๔๑ พระราชทานสัญญาบัตรเลื่อนขึ้นเป็นพระอนุรักษ
ภูเบศร และเป็นตำแหน่งผู้รักษากรุงศรีอยุธยา เมื่ออายุได้ ๒๗ ปี

พ.ศ. ๒๔๔๔ รับพระราชทานสัญญาบัตรเลื่อนขึ้นเป็นพระยา
โบราณบุรานุรักษ์ ปลัดเทศาภิบาลมณฑลอยุธยา (สมัยนั้นยัง
เรียกว่า "มณฑลกรุงเก่า") ด้วย

พ.ศ. ๒๔๔๖ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรด
ให้กรมขุนมรุพงษ์ศิริพัฒน์ ซึ่งเป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลอยุธยา
มาแต่แรกตั้ง เสด็จย้ายไปทรงบัญชาการแก่ ไซความลำบากซึ่งเกิด
ขึ้นในมณฑลปราจีน จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยา
โบราณฯ เป็นผู้รั้งตำแหน่งสมุหเทศาภิบาลมณฑลอยุธยาด้วยทรง
คืนเคยทรายคณวดีของพระยาโบราณฯ แล้ว ถึงกระนั้นก็โปรดให้
เป็นแต่ผู้รั้งอยู่ถึง ๓ ปี

พ.ศ. ๒๔๔๙ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้เป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลอยุธยา มีลำดับยศชั้นที่ ๑ ตริ (ตรงกับมหาอำมาตย์ตรีในรัชกาลที่ ๖) เต็มตำแหน่ง เมื่ออายุได้ ๓๕ ปี

พ.ศ. ๒๔๕๔ ในรัชกาลที่ ๖ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราชดำริถึงคณะเสนาบดี พระยาโบราณฯ ก็เข้าเป็นสมาชิกตั้งแต่แรกมาจนตลอดรัชกาลที่ ๖ ได้เคยเป็นตั้งแต่พลเสนาบดีและต่อมาได้เลื่อนยศขึ้นโดยลำดับจนถึงเป็นนายกองใหญ่ ได้มีตำแหน่งในคณะเสนาบดีตั้งแต่เป็นผู้บังคับกองจนเป็นผู้บัญชาการกองเสนาธิการศึกษาธิการนครอยุธยา เป็นราชองครักษ์และได้รับพระราชทานเหรียญมหาสารทูลมาลาด้วย

พ.ศ. ๒๔๕๕ ได้รับพระราชทานสัญญาบัตรเพิ่มเกียรติยศเปลี่ยนราชทินนามเป็น พระยาโบราณราชธานินทร์ สยามินทรภักดี พริยพาหะ มีศักดิ์กินา ๑๐,๐๐๐ ต่อมาอีกปี ๑ ได้เลื่อนยศเป็นมหาอำมาตย์โท

พ.ศ. ๒๔๕๙ ครั้งระเขียบรรวมหลายมณฑลเป็นภาค มีอุปราชบัญชาการเหนือสมุหเทศาภิบาลมณฑลอื่นในภาคนั้น พระยาโบราณฯ ก็ได้เป็นอุปราชภาคอยุธยา มาจนเลิกระเขียบรรวมในรัชกาลที่ ๗ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๘ ก็คงเป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลอยุธยาอย่างเดิมต่อมา

พ.ศ. ๒๔๗๒ พระยาโบราณฯ อายุได้ ๕๘ ปี ๑๐ เดือน ๒๖ วัน ได้รับเชิญบำนาญ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระบรมราชานุญาตให้พระยาโบราณฯ

ออกจากตำแหน่งสมุหเทศาภิบาล และพระราชทานเบี้ยบำนาญมาจนตลอดอายุ

ประมวณเวลาที่พระยาโบราณราชธานินทร์รัชมหาราช ด้งแต่ อายุ ๑๘ ปี รัชมหาราชอยู่ในกรุงเทพฯ ๗ ปี ขึ้นไปรัชมหาราชอยู่ที่กรุงศรีอยุธยาแต่อายุ ๒๕ ปี จนอายุได้ ๕๘ ปี เป็นเวลารัชมหาราชอยู่หัวเมือง ๓๓ ปี รวมได้รัชมหาราชประจำดัง ๔๐ ปี ได้รัชมหาราชทานเงินเดือนตั้งแต่เดือนละ ๑๖ บาท ถึงเดือนละ ๑๗๕๐ บาท เป็นที่สุด แต่เมื่อออกรัชมหาราชแล้ว ก็ยังคงรัชมหาราชเป็นตำแหน่งอุปนายกแผนกโบราณคดี ในราชบัณฑิตยสถานมาจนประกาศใช้พระราชบัญญัติว่าด้วยราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. ๒๔๗๖

ประวัติของพระยาโบราณ ๑ เมื่อรัชมหาราชหัวเมืองแปลกกับเพื่อนข้าราชการในสมัยเดียวกันเป็นข้อสำคัญอย่างหนึ่ง ที่รัชมหาราชอยู่ในมณฑลเดียว หรือถ้าจะให้ช้ดียิ่งกว่านั้น ประจำอยู่แต่ในจังหวัดเดียว ตั้งแต่เป็นตำแหน่งชั้นต่ำจนถึงเป็นอุปราช ขึ้นเป็นชั้นสูงสุดในข้าราชการหัวเมือง หากเคยย้ายถิ่นที่รัชมหาราชเหมือนคนอื่นไม่ ที่เป็นเช่นนั้นเพราะพระยาโบราณ ๑ ทรงคุณวุฒิเฉพาะเหมาะแก่มณฑลอยุธยาไม่มีใครเหมือน พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทั้ง ๓ รัชกาลจึงไม่โปรดให้ย้ายไปรัชมหาราชที่อื่น คุณวุฒิของพระยาโบราณ ๑ เป็น ๒ อย่างประกอบกัน คือความสามารถในการปกครองบ้านเมืองอย่าง ๑ ความรอบรู้โบราณคดีมณฑลอยุธยาอย่าง ๑

22/04/2563

ผู้ร้ายด้วยอีกอย่างหนึ่ง เห็นว่าปล่อยให้ชั่วชยอยู่ในวัดดีกว่า เหมือน
 กับฝากพระให้คุมไว้ เมื่อคนเหล่านั้นรู้ความตามพระราชบัญญัติ
 เห็นว่าที่ควรจะเป็นทหารชั่วคราวไม่เป็นการเกิดครอันเหลือเกิน ก็คง
 สักออกมารเอง ที่จะทนชดเข้าเย็นเห็นระมีน้อย กระทรวงมหาดไทย
 อนุมัติตามความเห็นของพระยาโบราณ ฯ การเกณฑ์ทหารครั้งนี้ก็
 สำเร็จได้ จึงนับถือกันว่าพระยาโบราณ ฯ อยู่ในเทศาที่มีสติปัญญา
 คนหนึ่ง ถึงกระนั้นความสามารถของพระยาโบราณ ฯ ในการปกครอง
 บ้านเมืองก็ยังมีเทศา ฯ มณฑลอื่นพอเปรียบได้ แต่ความสามารถ
 ด้วยรอบรู้โบราณคดีของมณฑลอยุธยา ชื่อนี้ไม่มีผู้อื่นเปรียบได้
 ที่เดียว

พระยาโบราณ ฯ เป็นผู้รักรู้โบราณคดีโดยอุปนิสัย ชอบอ่าน
 หนังสือพระราชพงศาวดารคงแแต่ยังเป็นนักเรียน พอขึ้นไปรับราชการ
 อยู่ณพระนครศรัยอุยาก็ตั้งคนเที่ยวดูโบราณวัตถุสถานต่าง ๆ ที่
 กล่าวถึงในหนังสือพระราชพงศาวดาร แห่งใดไม่ปรากฏก็พยายาม
 ค้นหา สักแต่มีเวลาว่างเมื่อใดก็ชวนชาวบ้านพายกบ่าหาหนามเที่ยว
 ค้นหาโบราณวัตถุสถานมาตั้งแแต่ยังเป็นหลวงอนุรักษ์ภูเขศวร จนเป็น
 พระยาโบราณ ฯ ก็มีความรู้ด้วยได้พบโบราณวัตถุสถานในพระนคร
 ศรัยอุยยา ซึ่งผู้อื่นยังไม่เคยเห็นเป็นอันมาก เมื่อความนั้นทราบถึง
 เจ้านายและผู้อื่นที่ชอบุรี โบราณคดีก็พากันได้ถาม หรือให้พระยา
 โบราณ ฯ พาไปเที่ยวดูเเนือง ๆ จนความทราบถึงพระบาทสมเด็จพระ
 พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระองค์โปรดโบราณคดีมาก และเสด็จ

พระราชหฤทัยใส่ในเรื่องโบราณคดีกรุงศรีอยุธยาช้านาน ก็โปรด
ทรงชักใช้ไต่ถามพระยาโบราณ ฯ เวลาเสด็จไปประทับ ณ พระราชวัง
ข้างประอิน ก็โปรดให้พระยาโบราณ ฯ ถากฉางนำทางเสด็จไปทอด
พระเนตรโบราณสถานต่าง ๆ ทั้งที่ในพระนครและตามหัวเมืองใน
มณฑลอยุธยาเมือง ๆ เป็นเหตุที่ทรงพระเมตตากรุณาพระยาโบราณ ฯ
ยิ่งขึ้นเป็นลำดับมา

การต่าง ๆ ซึ่งพระยาโบราณ ฯ ได้ทำให้เกิดประโยชน์แก่ความรู้
โบราณคดีก็มีหลายอย่าง จะเห็นได้ในคำอธิบายแผนที่กรุงศรีอยุธยา
ซึ่งพิมพ์ออกไปข้างหน้าโดยมาก แต่มีบางอย่างพระยาโบราณ ฯ
มิได้กล่าวถึง และบางอย่างซึ่งเป็นการสำคัญกว่าที่พระยาโบราณ ฯ
กล่าว จะเอามาพรรณนาให้ปรากฏต่อไปนี้ ตั้งแต่พระยาโบราณ ฯ
มีชื่อเสียงว่าเป็นผู้รู้โบราณคดีมาก แม้จะยินดีก็เห็นจะรู้สึก
ผิดชอบที่จะต้องมีให้เสียชื่อเสียงในทางนั้น หรือจะเป็นด้วยความรัก
วิชาพาไปก็อาจเป็นไปได้เหมือนกัน พระยาโบราณ ฯ พยายามหา
ความรู้เพิ่มเติมอยู่เสมอเป็นนิจ ทั้งด้วยค้นหาหนังสืออ่านและเที่ยวดู
ตามท้องที่ บรรดาหนังสือซึ่งมีความเอนเอียงพระนครศรีอยุธยา จะ
เป็นในพงศาวดารก็ดี จดหมายเหตุก็ดี กฎหมายก็ดี ดูเหมือน
พระยาโบราณ ฯ จะได้อ่านหมดที่ไม่มีวัน และจำความรู้ไว้ได้โดย
จะยกอุทาหรณ์ครั้งหนึ่ง สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จลงเรือพระที่นั่ง
พายในสระข้างประอินจะไปเที่ยวประพาส ครั้นเรือพระยาโบราณ ฯ
ให้ตามเสด็จ นั้นไปที่เกาะทองเรือหลังที่ประทับ พอเรือพายผ่าน

พระที่นั่งไอลสวรรย์ที่พาศนปราสาทที่อยู่กลางสระ ครัสดีตามพระยา
 ไบรณ ๑ ว่า “ปราสาทครั้งกรุงเก่าขอกประคัยกระเจกหรือไม่” พระยา
 ไบรณ ๑ กราบทูลสนองทันทีว่า “ประคัย” ครัสดีอันถามว่า
 “ทำไมเจ้าจึงรู้ว่าประคัยกระเจก” พระยาไบรณ ๑ กราบทูลสนอง
 ว่า “ในหนังสือพระราชพงศาวดารแผ่นดินพระเจ้าปราสาททองว่า
 ครั้งหนึ่งพระนารายณ์ราชกุมารเล่น อยู่บนเกยปราสาทอันบาดลงต้อง
 ขอกปราสาทจนกระเจกตกปลิวลงมาต้องพระองค์ พระนารายณ์ก็หา
 เป็นอันตรายด้วยสายฟ้าไม่” สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวง ครัสดีว่า
 “เออจริงแล้ว” บรรดาผู้ที่ตามเสด็จไปในเรือพระที่นั่งพากันชมความ
 ทรงจำของพระยาไบรณ ๑ ก็ขำกั๊กกันไว้ด้วย เมื่อพระยา
 ไบรณ ๑ อ่านเรื่องกรุงศรีอยุธยาที่มีในหนังสือไทยหมกแล้วยังไม่พอใจ
 ออกสำห้พยายามเวียนภาษาอังกฤษต่อไปในเวลาเมื่อเป็นเทศา ๑ อยู่แล้ว
 จนรู้ภาษาอังกฤษอ่านหนังสือเรื่องพระนครศรีอยุธยาซึ่งฝรั่งแต่งไว้
 แต่ไบรณได้ และเคยพูดภาษาอังกฤษพอนำแขกเมืองบรรดาศักดิ์สูง
 เทียบวศพระนครศรีอยุธยาได้เอง แต่ข้อที่ได้เรียนรู้ภาษาอังกฤษนั้น
 พระยาไบรณ ๑ มิใคร่บอกให้ใครทราบ เห็นจะเป็นด้วยเกรงผู้ที่ได้
 เรียนรู้มากกว่าจะหิวเราะเยาะเพราะพระยาไบรณ ๑ ประราธนาจะเรียน
 แต่พออ่านหนังสือเรื่องกรุงศรีอยุธยาเท่านั้น

การที่พระยาไบรณ ๑ เรียนเรื่องกรุงศรีอยุธยาด้วยตัวตรวจ
 ตามท้องถิ่น เห็นจะกล่าวได้โดยย่อว่า “เทียบทั่วทุกหัวระแหง”
 ยกอทธาทรดั่งเช่นอยากรู้หนทางที่สมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จยก

กองทัพไปเมื่อคราวชนช้าง ในหนังสือพงศาวดารมีแต่ว่าเสด็จไป
 ประชุมทัพที่ตำบลป่าโมกข์ พระยาโบราณ ๑ เดี่ยวตรวจหาหนทาง
 ตั้งแต่ป่าโมกข์ไป จนได้ความว่ากองทัพสมเด็จพระนเรศวรเดินเลียบ
 ลำน้ำ "สามโก้" ไปเมืองสุพรรณ ทางอื่น ๆ เช่นทางป่าเมืองลพบุรี
 และเขาพระพุทธรูปที่โคโคเคไปแทบทั่วทุกตำบล เลยเป็นประโยชน์
 กว้างขวางนอกจากได้ความรู้โบราณคดี เพราะการที่เที่ยวตรวจของที่
 นั้นพระยาโบราณ ๑ ได้เห็นภูมิลาเนาที่ยังมีการของพวกพลเมือง
 และที่สุดได้ค้นกับราษฎรที่อยู่ในปกครองยิ่งกว่าผู้รักษากรุงแต่ก่อนมา
 ทุกคนหมด ชื่อนี้เป็นมูลเหตุสำคัญอันหนึ่ง ซึ่งพระบาทสมเด็จพระ
 พระเจ้าอยู่หัวไม่โปรดให้ย้ายพระยาโบราณ ๑ จากมณฑลอยุธยา
 เนื่องจากการที่เที่ยวตรวจตามท้องที่มากนั้น พระยาโบราณ ๑
 ได้ทำให้เกิดประโยชน์เป็นแผ่นดินสารสืบมาอีกอย่างหนึ่ง คือเมื่อไปพบ
 โบราณวัตถุอันสมควรจะรักษาออกตั้งอยู่ที่ใด ก็สั่งให้เก็บเอามารักษา
 ไว้ที่ในวังจันทร์เกษม จำเนียรกาลนานมาได้ของโบราณมากขึ้น จน
 สามารถจัดเป็น "อยุธยาพิพิธภัณฑ์สถาน" ปรากฏอยู่ณบัดนี้ แม้
 มีพิพิธภัณฑ์สถานในกรุงเทพฯ ๑ แล้วก็ตาม แต่ (เมื่อก่อนรัชกาลที่ ๗)
 ยังจัดเหมือนกันเป็นคลังเก็บของคนจะไปก็ยาก อยุธยาพิพิธภัณฑ์
 สถานที่พระยาโบราณ ๑ จัดขึ้นเป็นอย่างพิพิธภัณฑ์สมัยใหม่จึงเป็นที่
 คนชอบไปดู สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงก็โปรดเสด็จไปทอดพระเนตร
 เมื่อเสด็จไปยุโรปครั้งหลังใน พ.ศ. ๒๔๕๑ เสด็จลงเมืองขอนแก่น
 ในประเทศสยามนี้ มีพระราชโทรเลขมาแจ้งสมเด็จพระเจ้า ๑ กรมพระยา

คำร้อง ฯ เมื่อยังเป็นกรมหลวงและเป็นเสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ว่า
“มีวชิรมุกข์เหมือนมีวชิรมุกรงเก่า ออกคิດองพระยาโยธาณฯ
ฉนั้นจะแต่งหนังสือเรื่องมีวชิรมน”

พระยาโยธาณ ฯ ได้เห็นสำเนาพระราชโทรเลขที่ยื่นคิ์เหมือนกั
ไค้รับพระราชทานเข้าเห็นจ้ที่จักพิพิถณที่สถานนั้น แม้ชาวต่าง
ประเทศ ทั้งที่เป็นแขกเมืองมีบรรพาศักคิ์สูงและพวกที่ท่องเที่ยวมา
ถึงกรุงเทพ ฯ ถ้าใครมีเวลาพอคิ์ขึ้นไปคิ์พระราชวังกรุงศรีอยุธยาที่
พระยาโยธาณ ฯ ซุกคอกคอง และอยุธยาพิพิถณที่ที่พระยาโยธาณ ฯ
จัก เพราะฉนั้นพระยาโยธาณ ฯ จึงไค้รับเครื่องราชอิสสรียาภรณ์ต่าง
ประเทศหลายอย่าง คิ์คือ ตราเกนะโยธาณชั้นที่ ๒ ของประเทศเดนมาร์ค ๑ ตรา
นอินทรีแดง ชั้น ๒ ของประเทศปรุสเซีย ๑ ตรามงกุฎ
อิตาลี ชั้น ๒ ของประเทศอิตาลี ๑ และตราเซนวิไลออน ชั้นที่ ๑
ของประเทศบริตตานิก ๑

เพราะเหตุที่ม้ความรอบรู้และไค้ประกอบการให้เกิคิ์ประโยชน์แก่
โยธาณคคิ์จ้กล่าวมา พระยาโยธาณ ฯ ไค้รับพระราชทานเกิยคคิ์คคิ์
อันเป็นเครื่องหมายคคคิ์ในทางนั้นหลายอย่าง คิ์คือ

พ.ศ. ๒๔๔๗ เป็นผู้ช่วยบรรณารักษ์หอพระสมุคคคิ์ชิรญาณ ครั้น
พ.ศ. ๒๔๔๘ พระบาทสมเด็จพะจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงค้งหอ
พระสมุคคคิ์สำหรับพระนคร เป็นอนุสรณ์สนองพระเศษพระคคคิ์สมเด็จ
พระบรมชนกนารด พระบาทสมเด็จพะจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อ
จำนวนย่นแต่พระบรมราชสมภพคคคิ์ศตวรรษ ทรงค้งกรมการสำหรับ

อำนวยการหอพระสมุท ๑ นั้น โปรตให้สมเด็จพระบรมโอรสาธิราช
(คือพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว) เป็นสภานายก และ
โปรตให้กรมพระสมมตอมรินทร์ สมเด็จพระยาตำรง ๑ พระยา
ประชาภิจักริภย์ (แจ่ม รัตนาค ซึ่งแต่งตั้งสืบตำนานโยนก)
กับพระยาโบราณ ๑ เป็นกรรมาธิบดี หอพระสมุทสำหรับพระนคร
มาแต่แรก

พ.ศ. ๒๔๕๐ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง
ตั้งโบราณคดีสโมสร ทรงรับเป็นสภานายกเอง โปรต ๑ ให้สมเด็จพระ
บรมโอรสาธิราชเป็นอุปนายก และทรงตั้งพระยาโบราณ ๑ เป็น
เลขานุการ พระราชทานพระราชบัญญัติกรมังกรดาบแก้วให้ใช้สำหรับ
สโมสร

พ.ศ. ๒๔๕๗ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตั้ง
วรรณคดีสโมสรขึ้น ทรงรับเป็นสภานายกเอง และโปรต ๑ ให้สภานายก
หอพระสมุทสำหรับพระนคร เป็นอุปนายก^(๑) ให้กรรมาธิบดี
หอพระสมุทสำหรับพระนคร เป็นกรรมากรโดยตำแหน่ง พระยา
โบราณ ๑ จึงเป็นกรรมากรด้วยคน ๑ และโปรต ๑ ให้สร้างพระราช
บัญญัติรูปพระคเณศขึ้นสำหรับสโมสรนั้น

พ.ศ. ๒๔๖๘ พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงตั้ง
ราชบัณฑิตยสถาน โปรต ๑ ให้สมเด็จพระยาตำรงราชานุภาพเป็นนายก
สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรมพระนครสวรรค์วงศ์เป็นอุปนายกแผนกศิลปากร

(๑) เวลานั้นสมเด็จพระยาตำรงราชานุภาพทรงเป็นนายกหอพระสมุท
สำหรับพระนคร

กรมหมื่นพิทยาลงกรณ์เป็นอุปนายกแผนกวรรณคดี และไปรษณีย์
ให้พระยาโบราณราชธานินทร์เป็นอุปนายกแผนกโบราณคดี

เกียรติศักดิ์ตามทิวมาเป็นฝ่ายข้างสูง พระยาโบราณ ฯ ยัง
ได้เป็นตำแหน่งเกียรติศักดิ์ถึงชนราษฎรอาจเป็นได้ก็มี เช่นรับเป็นผู้
ใหญ่บ้านหมู่บ้านในตำบล หอรัตนไชย ตามราษฎรเลือก และได้
ทำการตามหน้าที่ เช่นไปนั่งประชุมทำการ กัยกำนันผู้ใหญ่บ้าน
ตำบลนั้น ทั้งเป็นเทศาอัยกัวย เรืองนพระยาโบราณ ฯ ประพฤติตาม
เยี่ยงอย่าง กรมขุนมรพศ ฯ และเทศา ฯ มณฑลอื่น เพื่อจะบำรุง
ความนิยมของราษฎรในแบบการปกครองที่จัดใหม่ ต่อมาเมื่อครั้งพระ
ราชบัญญัติปกครองคณะสงฆ์ มีพระสงฆ์บางวัดเลือกพระยาโบราณ ฯ
เป็นตำแหน่งมีครนายกตามพระราชบัญญัติ พระยาโบราณ ฯ ก็รับ
เป็นมีครนายก วัดสุวรรณคาวาราม วัดมณฑป และวัดพุทธไสวรรย์
รวมถึง ๓ วัดด้วยกัน

จะเลยกเล่าบรรยายถึงการต่าง ๆ ที่พระยาโบราณ ฯ ได้ทำให้
เกิดประโยชน์แก่พระศาสนาต่อไป เมื่อทำราชการเป็นหลักแหล่งแล้ว
พวกญาติก็สมมติให้เป็นหัวหน้าในสกุลเคชะคุปต์ พระยาโบราณ ฯ
บริวารศรัทธาปฏิบัติสังฆกรรมวัดยี่สาบ และวัดศรีสุคาราม ในคลอง
บางกอกน้อย จังหวัดธนบุรี อันเป็นที่ทำบุญของสกุลแต่เดิมมาทั้ง ๒
วัดตามกำลังสามารถจะทำได้ ส่วนที่พระนครศรีอยุธยาจนถึง
พระยาโบราณ ฯ ยังเป็นตำแหน่งปลัดเทศาภิบาล ได้เสนอความ
เห็นเรื่องวัดที่พระนครศรีอยุธยา ว่าได้ให้ตรวจนับวัดร้างมีจำนวนถึง

๕๔๓ วิก เป็นเนื้อที่กิน ๒๑๓๘ ไร่ ในที่ว่างทั้งปวงนั้นมักมี
 คนเข้าไปทำไร่และป่าฟันเก็บผลประโยชน์ด้วยไม่มีการรณสิทธิ์อย่างหนึ่ง
 อย่างไม่ ทั้งไม่ต้องเสียเงินอากร เพราะรัฐบาลลงเว้นไม่เกี่ยวใน
 วิกมาแต่ก่อน บางแห่งก็ถึงเข้าไปปลูกเรือนชานอยู่ในที่ว่าง ด้วย
 ไม่มีผู้ใดห้ามปราม นอกจากนั้นยังมีพวกที่ไปเที่ยวเรือเจดีย์สถาน
 หักพียงเอาอิฐไปใช้เป็นอาณานิคมประโยชน์อีกพวกหนึ่ง พระยาโบราณ
 เห็นว่ารัฐบาลควรจะจัดการรักษาที่ว่าง และวิธีที่จักเห็นเห็นว่า

๑) ควรเรียกค่าเช่าที่จากผู้เข้าไปทำไร่และปลูกป่าฟัน หรือ
 ปลูกเรือนอยู่ในที่ว่างบ้างตามสมควร คนเหล่านั้นคงยอมเสียด้วย
 ไม่รังเกียจ เพราะการเสียค่าเช่าต่อรัฐบาลนั้นทำให้เกิดสิทธิปกครอง
 ไม่มีผู้อื่นแย่ง

๒) การที่เรือเอาอิฐที่ว่างไปใช้นั้นควรห้ามขาดทีเดียว

๓) เงินค่าเช่าที่ได้มาควรรวมไว้เป็นเงิน พระราชกุศลแผนก
 หนึ่งต่างหาก สำหรับใช้ปฏิสังขรณ์หรือรักษาเจดีย์สถานของโบราณ
 ซึ่งสมควรจะรักษา

๔) ควรรวมเงินหลวงอีกประเภทหนึ่งซึ่งเรียกเงินกล้วยนา (คือ
 เงินอากรเก็บจากที่ดินบางแห่ง) ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินได้ทรงอุทิศพระ
 ราชทานไว้สำหรับรักษาวัดเอามารวมเข้ากับเงินพระราชกุศลนั้น

๕) เงินค่าเช่าที่จอกเรือแพตามหน้าวิก ซึ่งเรือยววิกรมเก็บ
 ตามอำเภอใจ และมีใครได้เป็นประโยชน์แก่ตัวนั้น รัฐบาลก็ควรเข้า
 ควบคุมการที่เก็บ ถ้าเป็นวิกมีพระสงฆ์อยู่ก็จ่ายแก่ตัวนั้น ถ้าเป็น

วัดร้างก็เอามายวลงเป็นเงินพระราชกุศล เป็นทุนสำหรับจัดการรักษา
วัดโบราณ

เมื่อเทศา ฯ บอกรายมาให้กรายบังคมทูล ความทราบ
ฝ่าละอองธุลีพระบาท ก็เป็นที่พอพระราชหฤทัย ทรงชมเชยว่า ความ
ที่พระยาโบราณ ฯ คิดอ่านจัดการเช่นนี้ เป็นความศีกคิดมาก จึงทรง
พระกรุณาโปรดเกล้า ฯ ให้จัดตามความคิดของพระยาโบราณ ฯ
แม้ในมณฑลอื่น ๆ ด้วย พอประจวบเวลาพระยาโบราณ ฯ เป็น
เทศา ฯ ก็ลงมือปฏิสังขรณ์วัดเก่าต่อมา แต่จำนวนเงินมีน้อยจึง
เลือกทำแต่ที่วัดสำคัญอันเห็นพอจะรักษาไว้ได้ คือ วัดพุทธไสสวรรย์
วัดพระเจ้าแพนงเชิง วัดหน้าพระเมรุ วัดมณฑป วัดศรีอยุธยา
วัดเสนาศนาราม และวัดสุวรรณคาวาราม เหล่านี้เป็นวัดสำคัญ
วิธีของพระยาโบราณ ฯ มักขอให้พระเป็นผู้ทำ จ่ายเงินพระราชกุศล
ให้แก่พอเริ่มการ แล้วให้พระศีกขอกบุญเรยรายต่อไป

สถานสาธารณประโยชน์ที่เกิดขึ้นณกรุงศรีอยุธยาด้วยความชวน
ชวยของพระยาโบราณ ฯ เมื่อเป็นเทศา ฯ ก็หลายอย่าง เมื่อพระ
บาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จสวรรคต พระยาโบราณ ฯ
เป็นหัวหน้าชักชวนคนทั้งหลายให้สร้างสิ่งอนุสรณ์สนอง พระเดชพระ
คุณพระนครศรีอยุธยา เรยรายได้เงินราว ๗๐,๐๐๐ บาท สร้าง
โรงพยาบาลขนานนามว่า "ปิฎกมาธิราชอุทิศ" เป็นโรงพยาบาล
นรกมณฑลพระนครศรีอยุธยา ยังมีเงินเหลืออยู่บ้าง พระยาโบราณ ฯ

คิดระสร้างโฮสเทลศาลาถาวรชนที่สระบุรีอีกแห่งหนึ่ง จึงชักชวนชาว
สระบุรี และที่อื่นจนได้เงินกว่า ๒๐,๐๐๐ บาท เขาไปสร้างโฮสเทล
ศาลาที่เมืองสระบุรี เรียกอย่างเต็มๆว่า "โฮสเทลศาลาบุญมา
จิราศุทธิศ" เป็นประโยชน์ช่วยชีวิตมนุษย์อยู่จนทุกวันนี้ทั้ง ๒ แห่ง

ใน พ.ศ. ๒๔๔๐ เมื่อพระยาโบราณฯ ยังเป็นที่หลวงอนรรักษ์
ภุชเชศวร แต่งงานสมรสกับนางสาวจำเริญ จิตา หลวงเทพนทร ใน
กรมเทพฯ ก็ร่วมสละทุกสิ่งช่วยสามีตั้งตัวมาจนได้เป็น "คุณหญิง"
วิฑูรย์พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ตติยจุลจอมเกล้า เป็นภักย์ศิษย์
และได้รักษาพยาบาลสามีมาจนที่สุด มีบุตรธิดาด้วยกัน ๕ คน คือ

๑. นายพจน์ เกษะคุปต์ ผู้ช่วยข้าหลวงตรวจการกรมมหาดไทย
กระทรวงมหาดไทย
๒. นางเทพอักษร (พินิจ อินทุสศ)
๓. นางพูน อารยะกุล
๔. นางสาวเพ็ญ เกษะคุปต์
๕. นางสาวพัฒน์ เกษะคุปต์

ตั้งแต่พระยาโบราณฯ ออกจากราชการหัวเมืองแล้ว ลงมา
สร้างบ้านเรือนอยู่ในกรุงเทพ ฯ ที่ตรอกน้อมจิตร ถนนนเรศวร
อำเภอบางรัก ยังอุทิศทำราชการในราชบัณฑิตยสภาไม่ลาออก แต่
เมื่อลงมาอยู่ในกรุงเทพ ฯ สบายเป็นปกติอยู่ไม่ช้านานเท่าไร พอถึง

(๒๖)

พ.ศ. ๒๔๗๕ ก็เริ่มมีอาการช่วยกระเสาะกระแสะ คุกคล้ายกับเป็น
อำมาตย์อย่างอ่อน ๆ มีเวลาสบายพอไปไหนได้บ้าง อ่อนเพลียต้อง
อยู่แต่กบที่ข้าง อย่างว่า “สามวันที่สี่วันไข้” อาการค่อยทรุดลง
โดยลำดับจนถึงอนิจกรรมเมื่อวันที่ ๓๐ เมษายน พ.ศ. ๒๔๗๘ ได้
พระราชทานโกศยระกอบดอง ๘ เหลี่ยมเป็น เกียรติยศเสมอชั้นเจ้า
พระยา เมื่อดังอนิจกรรมอายุได้ ๖๔ ปี

สิ้นเรื่องประวัติของพระยาโบราณราชธานินทร์ เพียงนี้.

ทักษิณ ทรงพรหม

สารบัญ

คำนำ	หน้า (๑)
ประวัติ (๗)
คำอุทิศ (๓๗)

เรื่องแก้คดีพระเจ้าปราสาททอง

อธิบายของสมเด็จพระยาดีังรราชานุภาพ (๓๕)
พระราชกระหู่ ว่าด้วยพระราชอัธยาศัยของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ๑
คำสนองพระราชกระหู่ ๖

ตำนานกรุงเก่า

ตอน ๑ ประวัติกรุงเก่า

พระราชพงศาวดารสังเขป ๑๓
กรุงศรีอยุธยาโบราณ ๑๓
เมืองเสนาราชนคร ๑๓
เมืองเทพนคร ๑๓
กรุงเทพมหานครบรรพตวารวตี ๑๔
พระนามสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินกรุงเทพทวารวตี ๑๕
ต้นเหตุที่กรุงเทพทวารวตีจะหมดยกกำลัง ๒๕
ขุนหลวงคากดงควี่ ๒๗

ชนหลวงตากไม่อยู่รุงเก่า	หน้า ๒๘
ตั้งผู้รักษา	หน้า ๒๙
ตั้งมณฑลเทศาภิบาล	หน้า ๓๐

ตอน ๒ ภูมิสถานพระนคร

กรุงศรีอยุธยา	หน้า ๓๒
กรุงเทพมหานคร	หน้า ๓๒
กำแพงเมือง	หน้า ๓๓
ขยายกำแพงเมืองด้านตะวันออก	หน้า ๓๔
ชนหลวงหัวปักก้อยกำแพงหน้าวัง	หน้า ๓๕
ข้อมตามกำแพงเมือง	หน้า ๓๖
ช่อข้อม	หน้า ๓๗
ประตูเมือง	หน้า ๔๑
ถนนในเมือง	หน้า ๔๑
ถนนนอกเมือง	หน้า ๔๓
คลองในเมือง	หน้า ๔๔
สะพานในเมือง	หน้า ๔๖
บึงขี้ขี้	หน้า ๔๗
พระราชวังเก่า	หน้า ๔๘
พระราชวังใหม่ T.D.C.	หน้า ๕๑
คำหนักหนองหวาย	หน้า ๖๒
ศาลาลูกขุนใน	หน้า ๖๓

ศาลหลวง	หน้า	๖๔
โรงราชยาน	"	๖๔
• หอแปลพระราชศาสน์	"	๖๕
โรงช่าง	"	๖๕
โรงม้า	"	๖๕
กำแพงวัง	"	๖๕
ขอมรอบวัง	"	๖๖
ประตูวัง	"	๖๖
ที่ท่าพระเมรุในเมือง	"	๗๑
โรงเรือพระที่นั่ง	"	๗๑
วังหน้า	"	๗๓
วังหลัง	"	๗๔
ตลาด	"	๗๓
ท่า	"	๗๔
วัด	"	๗๖
พระอารามนอกพระนคร	"	๗๐
ตอน ๓ แม่น้ำลำคลองนอกพระนคร		
แม่น้ำลพบุรี	"	๗๓
• ลำน้ำแยกใหม่	"	๗๔
ลำน้ำข่านใหม่	"	๗๕
ลำน้ำสัก	"	๗๖

ตอน ๕ การปกครองท้องถิ่น

การแบ่งแขวง	หน้า ๙๘
ชนอนหลวง	๑๐๑

ตอน ๕ สำมะโนครัวพลเมือง

พลเมือง	๑๐๒
---------	-----

ตอน ๖ ขุดวัง

เรือขุดกรงเก่า	๑๐๕
สร้างพระที่นั่งสรรเพชญ์	๑๐๖
ขุดวัง	๑๐๗

วิจารณ์เพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระ

กรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงนิพนธ์	หน้าเชก (ก)
เพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยา	หน้า ๑๑๑
ภูมิแผ่นดินพระนครศรีอยุธยา	๑๑๕
ว่าด้วยแผ่นดินขอมทิศบูรพา	๑๑๙
ว่าด้วยบ้านแปะทิศทักษิณ	๑๑๙
ว่าด้วยบ้านแปะทิศปัจฉิม	๑๒๒
ว่าด้วยบ้านแปะทิศอุดร	๑๒๒
ว่าด้วยพระราชวังหลวง	๑๒๔
ทิศบูรพาวังหลวง	๑๒๕
ทิศทักษิณวังหลวง	๑๒๙
ทิศปัจฉิมวังหลวง	๑๓๑

ที่ศอก ^๑ กรวิงหลวง	หน้า ๑๓๔
ว่าด้วยที่สำนักงานรัฐบาลและประตู	๑๓๗
ว่าด้วยพระมหาปราสาทและบริเวณท่าหนัก	๑๓๘
ว่าด้วยวังจันทร์เกษม	๑๔๕
ว่าด้วยท่าเรือ	๑๖๑
ว่าด้วยคมนาคมทางเรือ	๑๖๖
ว่าด้วยตลาด	๑๖๖
ว่าด้วยถนนและท่าเรือ	๑๗๐
ว่าด้วยสะพานและคลอง	๑๗๖
ว่าด้วยย่านและท่าเรือ	๑๘๗
สารบัญ ^๒ คนเรือ	๑๘๗

สารบาณรูป

๑. รูปพระยาโบราณราชธานินทร์ หน้า (๗)
๒. รูปโกศ ,, (๒๗)
๓. รูปพระยาโบราณราชธานินทร์ ,, (๓๗)
๔. รูปเจ้าคุณกรุง ,, ๑๓
๕. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๗ เสด็จประพาสพระราชวัง
กรุงศรีอยุธยา พ.ศ. ๒๔๔๕ ,, ๑๑๑
๖. วัดพิชโยศวรย์ พระนครศรีอยุธยา ,, ๑๑๕
๗. ซ้ายบงพระรามข้างตะวันตก ข้างซ้ายพระปรางค์
วัดพระราม พระนครศรีอยุธยา ,, ๑๑๘
๘. บ่อมเพชรพระนครศรีอยุธยา ,, ๑๒๑
๘. บ่อมประตูเข้าเปลือก พระนครศรีอยุธยา ,, ๑๒๓
๑๐. ประตูช่องกุศและกำแพงพระนครศรีอยุธยา ตอน
ระวางหอราชคฤหกับหัวสารพา ข้างข้างวัดจีน ,, ๑๒๗
๑๑. พระราชวังกรุงศรีอยุธยา ทำตามรากเดิมด้วย
เครื่องไม้ เมื่อพระราชพิชิตบรมงคล พ.ศ. ๒๔๕๐ ,, ๑๒๘
๑๒. กำแพงพระราชวังกรุงศรีอยุธยา ,, ๑๓๑
๑๓. บ่อมมุมวัดพระศรีสรรเพชญ์ พระนครศรีอยุธยา ,, ๑๓๓
๑๔. วัดพระศรีสรรเพชญ์ในพระราชวังกรุงศรีอยุธยา ,, ๑๓๕

- ๑๕. ประชุมพระราชวังกรุงศรีอยุธยาชั้นใน หน้า ๑๓๗
- ๑๖. พรหมพิทักษ์ต้นปรางค์ บอกรับประชุมพระราชวัง
กรุงศรีอยุธยาชั้นใน กำหนัหน้าพระวิหารสมเด็จพระ ๑๓๘
- ๑๗. ชุมนุมประชุมพระราชวังกรุงศรีอยุธยา ที่กำแพงคัน
สนามระวางพระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท
กับพระที่นั่งสุริยามรินทร์ ๑๓๓
- ๑๘. ปราสาทในรัชกาลที่ ๔ ก่อขึ้นบนฐานพระที่นั่ง
สรรเพชญ์ปราสาท ในพระราชวังกรุงศรีอยุธยา ๑๔๘
- ๑๙. พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประทับ
วัดมหาธาตุพระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท ในงาน
พระราชพิธีวิชัยมงคล พ.ศ. ๒๔๕๐ ๑๕๓
- ๒๐. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จ
พระราชดำเนินในการพระราชพิธีสังเวยอภิตมหาราช
ณพลับพลาตรีมุข ในพระราชวังกรุงศรีอยุธยา ๑๕๕
- ๒๑. พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จ
พระราชดำเนินกลับจากพระราชวังกรุงศรีอยุธยา
โดยทางประตูถนนซึ่งประตูนี้ด้วยคอกไม้สัก
วันที่ ๑ ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๓ ๑๕๗
- ๒๒. พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราช
ดำเนินเข้าสู่พระราชวังกรุงศรีอยุธยา ในการ
พระราชพิธีสังเวยอภิตมหาราช
เมื่อวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๘ ๑๕๘

๒๓. พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จสังเวชอดีต
 มหาราชณพลย์พลาคริมขพระราชวังกรุงศรีอยุธยา
 เมื่อวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๘ หน้า ๑๖๑
๒๔. วัดไชยวัฒนาราม พระนครศรีอยุธยา ,, ๑๖๕
๒๕. ภูเขาทอง พระนครศรีอยุธยา ,, ๑๖๘
๒๖. วิกรมหาธาตุ พระนครศรีอยุธยา ถ่ายจากชายฝั่ง
 พระราชวังตะวันออก ,, ๑๗๑
๒๗. วัดเจ้าพระยาไทย พระนครศรีอยุธยา ,, ๑๗๕
๒๘. เซึ่งสะพานข้ามน้ำในพระนครศรีอยุธยา ,, ๑๗๗
๒๙. พระเจดีย์วัดสวนหลวงสยธรรม ในรัชกาลที่ ๖
 โปรดให้เรียกว่าพระเจดีย์ศรีสุโยทัย อยู่ในบริเวณ
 โรงทหารพระนครศรีอยุธยา ,, ๑๘๑
๓๐. วัดราชบูรณะ พระนครศรีอยุธยา ,, ๑๘๓
๓๑. แผนที่พระนครศรีอยุธยาท้ายเล่ม

คำอุทิศกุศล

เมื่อพระยาโบราณราชธานินทร์รับราชการครบ ๓ รอบ

ด้วยนับจำเริญตั้งแต่ข้าพเจ้ารับราชการในตำแหน่งอาหารยวอง
ในโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ ในพระบรมมหาราชวัง มา
ตั้งแต่วันที่ ๘ มิถุนายน พระพุทธศักราช ๒๔๓๒ มาจนถึงวันที่ ๘
มิถุนายน พระพุทธศักราช ๒๔๖๘ บรรจบครบ ๓ รอบนักษัตร
บริบูรณ์ ด้วยความสวัสดิ์มีความเจริญเป็นลำดับมา และทั้งข้าพเจ้า
ได้รับราชการอยู่ในพระนครหรืออยู่ภายนอกนานมากกว่าผู้อื่น เป็นเหตุ
ให้ข้าพเจ้าเกิดอุบัติเหตุในสุจริตกิริยาที่ไปปฏิบัติมาแต่ต้นจนบัดนี้
และระลึกลงคุณูปการแห่งบรรพการ มีชนกชนนีผู้บังเกิดเกล้าที่บำรุง
กล่อมเกลี้ยงเลี้ยงดูมาตั้งแต่เป็นทารกจนเจริญวัย ทั้งคุณแห่ง
บรรพการทั้งหลายทั้งที่เป็นเจ้านายและอำมาตย์ราชบริพาร ที่ได้อบรม
สั่งสอนในนานาศิลปศาสตร์แก่ข้าพเจ้ามา กับทั้งระลึกลงพระเดช
พระคุณในพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราลงกรณ
พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ซึ่งได้ทรงพระมหากรุณาโปรดเกล้าฯ
ชุบเลี้ยงพระราชทานยศบรรดาศักดิ์แก่ข้าพเจ้า ตั้งแต่ชั้นต่ำจนมา
จนถึงบรรดาศักดิ์พระยาและยศชั้นมหาอำมาตย์ตรี พระราชทาน
เครื่องราชอิสริยาภรณ์ชั้นสูงอีกหลายอย่าง และเครื่องยศตั้งแต่

โตะทอง กาทอง ชันมาจนถึงพานทอง ซึ่งเป็นเครื่องยศสำหรับ
 ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ ในเวลาที่ข้าพเจ้ายังมีชายอยู่ในมณฑลฉุฉิน
 และทั้งยังได้พระราชทานปูนปั้นวัตถุกษัตริย์และเครื่องอุปโภคบริโภค
 เป็นพิเศษอีกหลายอย่าง มีพระราชทานพระบรมฉายาลักษณ์และหีบ
 บุหรี่ทองหลังฝ่ามีตราพระปรมาภิไธยลงยาราชาวาทิเป็นอาทิ บางสมัย
 แม่พันธุไม้อ่อนเป็นเนลอาหารซึ่งทรงปลูกไว้ในพระราชอุทยานแรกเริ่ม
 มีผล ก็ยังทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ เสด็จมาพระราชทานข้าพเจ้า
 ทั้งโปรดเกล้าฯ พระราชทานพระราชกระแสรักษาวิชาโบราณคดี นับ
 ว่าพระองค์เป็นเจ้าของชีวิตและเป็นบรรพบุรุษของข้าพเจ้า อนึ่งพระบาท
 สมเด็จพระรามาธิบดีศรีสุนทรมหาวชิราวุธ พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว
 ก็มีพระเดชพระคุณแก่ข้าพเจ้าเป็นอนเกราประการ มีพระราชทาน
 บรรดาศักดิ์ให้เป็นพระยา ดำรงศักดิ์นา ๑๐,๐๐๐ เป็นองคมนตรี
 และเลื่อนยศชั้นเป็นมหาอำมาตย์โท และ มหาเสวกโท เลื่อนตำแหน่ง
 ชั้นเป็นอุปราช ทั้งเป็นนายเสอียดตั้งแต่ชั้นตำแหน่งนายกองใหญ่
 เป็นราชองครักษ์ พระราชทานเครื่องราชอิสริยาภรณ์ชั้นสูง ใน
 ส่วนราชการและในส่วนตัวพระองค์ ทั้งพระราชทานพระบรมฉายาลักษณ์
 ซึ่งเป็นพระมหากษัตริย์พิเศษ เมื่ออภิถักษิตสมัยมงคลมาถึง
 ข้าพเจ้าจึงปรารถนาที่จะบำเพ็ญกุศลสนองพระคุณบรรพบุรุษและบรรพบุรุษ
 และต้นของพระเดชพระคุณในสมเด็จพระราชาธิบดีทั้งสองและยึดยุบ
 จึงได้สร้างพระพุทธรูปปางถวายพระเนตร อธิษฐานให้ชะเพาะ
 ทำนุชนกฤทธิคุณเสวยสุขผู้เป็นชนกของคหบดี พระพุทธรูปปาง

ทรงพระรำพึง อุตศึกษาศิลปะเพราะท่านผู้เขียนนี้ กับพระพุทธรูปปฏิมากร
 ทรงอุ้มบาตรไว้สำหรับสักการะองค์หนึ่ง กับสร้างหนังสือนิบาตชาดก
 ตอนขณิกนิบาตและฉกนิบาต ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์จะให้แปลลงพิมพ์ในภาษาไทยไว้สำหรับ
 ผู้ศึกษาที่มีไ้รู้ภาษาบาลีให้แพร่หลาย อุตศึกษาศิลปะในพระบาท
 สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวพระองค์นั้น

ครั้นถึงวันอาทิตย์ที่ ๗ มิถุนายน พระพุทธรูปราชย์ ๒๔๖๘
 ได้เชิญพระพุทธรูปนอรราชู ซึ่งข้าพเจ้าสร้างอุทิศถวายในพระบาท
 สมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวในฉกนิบาตสมัยเมื่อทรงพระชนม์ครบ
 ๕๐ พรรษา และเป็นขบวนที่ข้าพเจ้ารับตำแหน่งหน้าที่สมุหเทศาภิบาล
 มณฑลอยุธยาเป็นประธาน กับเชิญพระพุทธรูปถวายพระเนตร
 พระพุทธรูปทรงพระรำพึง พระพุทธรูปทรงอุ้มบาตร กับพระชัย
 ของโบราณ และพระพุทธรูปสำคัญ ซึ่งข้าพเจ้าได้ปฏิบัติบูชา
 แต่ยั้งเยาว์ จนประคิษฐานนม้าหมื่น ประกอบด้วยเครื่องบูชาอัน
 ประคิษฐานด้วยหิริญ เชิญพระบรมรูปพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 ทั้งสองพระองค์ และพระรูปเจ้านายที่มีพระเดชพระคุณประคิษฐาน
 ในที่อันควร ประคิษด้วยนานาบุษชาติเครื่องเครื่องสักการะ เวลาบ่าย
 นิมนต์พระสังฆมเถร ๘ รูป เท่าจำนวนพระเนาวโลกตรธรรม ถวาย
 ไตรจักร ให้ครองแล้วทอด เจริญพระพุทธรูปในพรพินคณันเป็นจน
 สถิตย์แห่งอุปราชมณฑลอยุธยา เวลาค่ำมีการเลี้ยงอาหารแก่ผู้มา
 สโมสรสนนิบาต และมีน่านามหรสพ จุกอกไม่เพลิงเป็นพุทธรูป

รุ่งขึ้นณวันที่ ๘ มิถุนายน เวลาเช้า ถวายอาหารพิเศษขาดและไทยทาน
 อุดมคติเป็นจตุรขัยทั้ง ๔ แต่พระสังฆเถระ ๘ รูป ก็ถวายสังฆทาน
 แต่พระสังฆ ๓๖ รูป เท่าจำนวนขัตติยราชการมา แล้วมีพระธรรม
 เทศนา เมื่อยจบพรหมคัมภีร์ก็ไปเบิกแว่นเวียนเทียนสมโภชพระพุทธรูป
 และพระบรมรูป ก็ยพระรูป ตามคติไสยศาสตร์ เพื่อขารวณจะให้
 สมเด็จพระราชาธิบดี และเจ้านายผู้มีพระเดชพระคุณ เจริญพระศิริ
 สวัสดิ์สถาพร

ข้าพเจ้าขออุทิศกุศลให้แก่ท่านขุนฤทธิศรคุณเสารัฐชนก และท่าน
 ไผ่ชนนี ก็ยทั้งบรรพชิตบรรพชิต ในสกุล เกษะคุปต์ สกต
 กันตามระ และอุทิศให้แก่บรรพชาจารย์ มีท่านพระยาศรีสุนทรโฆหาร
 (น้อย อาจารย์ขางกูร) ท่านพระยาโฆวาทวรกิจ (แก่น โฆวาทสาร)
 ก็ยอาจารย์อื่น ๆ ทั้งที่เป็นคนไทยและต่างประเทศ ซึ่งล่วงลับไปยัง
 ปรโลกแล้ว และที่ยังคงชนม์ชีพอยู่ อนึ่งข้าพเจ้าขออุทิศกุศลถวาย
 สอนองพระเดชพระคุณในพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว พระ
 บัณฑิตมหาสารคาม ซึ่งทรงพระคุณธรรมอันประเสริฐ ก็ยสมเด็จพระ
 พระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ และถวายอุทิศมหाराชทุกพระองค์
 ซึ่งทรงปกครองสยามรัฐสีมาอาณาจักรณพระนครศรีอยุธยา และ
 กรุงธนบุรี ก็ยอุทิศถวายในพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวในพระบรม
 ราชวงศ์จักรี ณกรุงรัตนโกสินทร์ทั้ง ๔ พระองค์ ก็ยอุทิศถวายพระเจ้า
 บรมวงศ์เธอ กรมขุนมรพวงศ์ศิริพัฒน์ ปฐมสมุทเทศคามิบาลมณฑล
 อยุธยา ซึ่งสิ้นพระชนม์ล่วงลับไปแล้วส่วนหนึ่ง ก็ยข้าพเจ้าขอถวาย

พระราชกุศลในพระบาทสมเด็จพระรามาธิบดีศรีสินทรมหาวชิราวุธ
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ให้ทรงพระเจริญพระราชศรีสวัสดิ์ เสถียร
สถิตย์สถาพรอยู่ในรัตนวชิรสวรรค์ กับถวายพระพรในพระเจ้า
บรมวงศ์เธอ กรมพระกำแพงราชอานุภาพ ผู้เป็นพระบรมพจารย์และ
มีพระเดชพระคุณมา ขอกุศลที่ไต่บำเพ็ญในครั้งนงนันทกาลให้
พระเจ้าบรมวงศ์เธอพระองค์นั้น ทรงพระเจริญพระชนมสุขสถาพร
พิพัฒน์ ปราศจากสรรพโรคพาธภัยพิบัติทุกประการ.

เรื่องแก้คดีพระเจ้าปราสาททอง

อธิบายของสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอกรมพระยาตำราพระอักษร

ปิ่น

วันที่ ๑๗ มกราคม พุทธศักราช ๒๔๗๘

แจ้งความมายัง พระยาอนามานราชชน

เจ้าคุณไฉนจะทราบว่าเพราะเหตุใดสมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงโปรดให้พระยาโบราณราชธานินทร์แก้คดีพระเจ้าปราสาททองนั้น ฉันพอจะบอกได้ด้วยทราบขุ

เมื่อพระยาโบราณราชธานินทร์เป็นสมุหเทศาภิบาลมณฑลอยุธยา นั้นเวลาพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จไปประทับ ณ พระราชวังบางปะอินมีหน้าที่ต้องมาประจำราชสำนัก และตามเสด็จ ประพาสที่ต่าง ๆ เป็นเหตุให้ไต่เต้าแทนใกล้ชิดและได้ทูลสนองพระราชดำรัสเรื่อง ๆ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงตระหนักพระราชหฤทัยว่า พระยาโบราณ ได้พากเพียรศึกษารู้อย่างโบราณคดีครั้งกรุงศรีอยุธยา ทั้งเรื่องพงศาวดาร และดินสถานต่าง ๆ ยิ่งกว่าผู้อื่นโดยมาก ก็ทรงพระเมตตาจนสนิทชิดชอบพระราชอัธยาศัย ในเวลาคริสต์ประภษาเรื่องโบราณคดีมักทรงซักไซ้ให้พระยาโบราณออกความเห็นเรื่อง ๆ สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงทรงสังเกตเห็น ว่าพระยาโบราณยำเกรงพระเจ้า

แผ่นดินครึ่งกรุงศรีอยุธยา มาก ถ้าเรื่องที่สนทนากันนั้นเนื่องไปถึงพระราช
 ปฏิบัติอันร้ายกาจเลวทรามของพระเจ้าแผ่นดินพระองค์ใด พระยา
 ไบราณเป็นแก้แทนเสมอ. ซ่อนแค้นเป็นมูลเหตุ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๙
 สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงเสด็จประทับ ณ พระราชวังบางปะอิน วันหนึ่ง
 คริสต์ประภาษเรื่องพงศาวดาร ทรงคิดเคียดพระเจ้ายปราสาททอง พระยา
 ไบราณทูลแก่ จึงมีพระราชดำรัสว่า “พระยาไบราณชอบแก้กตแล้ว
 ฉะนั้นจะเป็นไรก็ฟ้องพระเจ้ายปราสาททอง ให้พระยาไบราณเป็นทนาย
 แก้ แล้วมาอ่านฟังกันเถิด” จึงทรงพระราชนิพนธ์กล่าวโทษพระเจ้าย
 ปราสาททองพระราชทานไปยังพระยาไบราณ ๆ ก็แต่งคำแก้ทุก
 เกล็ด ๆ ถวาย เพราะฉะนั้นหนังสือ ๒ ฉบับนี้เป็นแต่อย่างหนังสือแต่งเล่น
 เท่านั้น แต่เมื่ออ่านคำแก้ของพระยาไบราณ ต้องชมที่กล่าวปฏิเสธ
 ข้อหาทุกข้อ แต่ใช้ถ้อยคำและหาอุปมากราบทูลอย่างเรียบร้อย
 ครรณย์ว่าเป็นหนังสือแต่งดี แม้สมเด็จพระพุทธเจ้าหลวงก็โปรด
 คำแก้ของพระยาไบราณ.

พระราชกระแส

ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
ว่าด้วยพระราชอัธยาศัยของสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง
ซึ่งโปรดเกล้าฯ ให้

พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์)

แก้ถวายตามความคิดเห็น

ผลึกในทางอธิบายมารยา ผลึกในทางที่จะเรียนวิชาความรู้
ว่องไว แต่ไม่มีความอดทนที่จะเรียนให้รู้จริง คือปากรู้มากกว่าใจ
จนที่เห็นเดาที่นั้นด้วยความคิดว่าคงถูก เชื่อคิดว่ามีสติปัญญาดีอยู่
ไม่มีผู้ใดเสมอ ซึ่งเห็นต้นเหตุแห่งชอบยศ และกล้าทำอะไร ๆ
ไม่มีความละอาย ถ้วนกว่าไม่มีใครไว้ท่า เป็นไพร่ตามสันดานเดิม
ในเมื่อเวลารว รวรวมอัธยาศัยทั้งปวงนี้ จะอ้างพระยานให้เห็นได้
คงข้อไปนี้

ผลึกในอธิบายมารยานั้น คือเมื่อเวลาพระเจ้าทรงธรรมสวรรคต
มีความปรารถนาจะใคร่ใคร่ว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
เพราะพระเจ้าทรงธรรมไม่ได้เป็นผู้ที่ควรจะเป็นเจ้าแผ่นดิน ยิ่งกว่าพระ
เจ้าปราสาททอง วิชาภูมิคุ้มกัน ฝ่ายหนึ่งถนัดข้างพระไตรปิฎก
ฝ่ายหนึ่งเชื่อว่ามเวทมนตร์ขลัง และสติปัญญาดีกว่า เขาเป็น
ควรถนัดควรปรารถนา

อาการที่จะเอาแผ่นดินนั้น เขาโดยทางมารยา คือยกพระ
 เสด็จขึ้นซึ่งคงเป็นคนโง่กว่าพระศรีสิน พระบิดาคงมุ่งหมายจะให้
 พระศรีสินรับสมบัติ จึงแก้งไม่ยกสมบัติให้พระศรีสินซึ่งเป็นคนฉลาด
 แต่มีใจฉลาดก็ ฉลาดอย่างกักขระ พระศรีสินจึงไต่หน้ออกไป
 คงจะด้วยถกถายอย่างหนึ่งอย่างใด จึงไม่ได้ทันต่อรบอย่างหนึ่ง
 อย่างใดให้สมกับที่ว่าเป็นขบด หลอกให้พี่น้องแห่งกัน ฆ่ากัน
 สมประสงค์

แก้งทำการศพให้ คักคัก แต่งคนให้ ล้อให้เจ้าแผ่นดินตกใจ
 ผู้ที่ล่อนั้น คือ จมนสรพรเพชญ์ ซึ่งเป็นผู้สังฆาวันนั้นเอง เข้ามาเขียน
 ใ้ล้ ลัก พอหลอกให้ตกใจให้ ไปรับสั่งให้หา ก็เลยพาลเป็นขบด
 หว่าเจ้าแผ่นดินตระเตรียมให้คนขึ้นล้อมวัง ความนี้ก็ไม่จริง ปรากฏ
 เมื่อยกมาแต่เวลาบ่าย ๓ โมง อยู่จน ๘ ทุ่มเข้าไปพันประตู ไม่มีใคร
 ทันรู้สึก ไม่ได้ต่อสู้กันเลย

คำอธิษฐานซึ่งอ้างเอาความปรารถนาโพธิญาณ เป็นลัทธิ
 อธิษฐาน นี้ก็เป็นการแสดงให้เห็นว่า เยื่อหุ้มมาก
 ทั้งพระอาทิตย์ดวงคี่ขึ้นเป็นเจ้าแผ่นดิน จนกระทั่งลอคเสีย เป็น
 การมาฆาทั้งนั้น

ให้ช่างออกไปด้วยอย่างพระนครหลวงจะมาสร่างเป็นที่ประทับรั้น
 รู้ว่าเจ้าแผ่นดินเขมรมีบุญมาก เป็นไพร่ ๆ ลอยมาเป็นผี มีบุญเหมือน
 ทิว จึงอยากจะเอาอย่าง รู้ว่าใหญ่โตและทำด้วยศิลาทั้งนั้น แต่
 ไม่รู้ว่ารูปร่างสถูปฐานเป็นอย่างไร หมายถึงจะอยู่ใต้สหาย ครั้น

ไปถ่ายมา หน้าตาเป็นวัดมากกว่าเป็นบ้าน แต่จะไม่ทำก็เสีย
เกียรติยศ จึงทำไปตามเลยเล็ก ๆ ไม่เอาพระทัยใส่เหมือนวัดชัย
วัฒนาราม ด้วยผิดหมาย จึงได้โดยค่างมาจนเกือบวัน เป็นพระยาน
ให้เห็นว่า รั้วเร็วแต่ไม่ใช่รั้วจริง

เรื่องมีลูกออกมาเห็นเป็น ๔ กร ไม่ควรเชื่อก็เชื่อ หรือถ้า
ไม่ใช่เชื่อจริง แกล้งเชื่อ ก็หาเกียรติยศอย่างฝรั่งบ้าน สงโทษ
พระอาทิตย์วงศ์ว่านั่งบนกำแพงแก้วต่ำสูง ให้ไปปลุกเรือนไม้ไม้
สองห้องอยู่วัดทำทราย ด้วยหลงว่าตัวมีบุญและคนนับถือมาก คงไม่
มีใครนับถือพระอาทิตย์วงศ์ ครั้นพระอาทิตย์วงศ์ได้พวกพ้อง ๒๐๐ คน
พระเจ้าปราสาททองไม่ไว้ คึกคักต่อสู้ หนักด้วยความฉลาด

เผาลกเธอ พบเนื้อในท้อง เชื่อว่าต้องคน เป็นพระยานให้เห็นว่า
เชื่ออะไรขี้เข็นมาก เมื่อคนเอาตำราทางนาเสียมาก จึงมีผู้คิดทำ
ตำราขึ้นใหม่ ยิ่งเป็นวิชากระชับกระชวย คนก็ยิ่งเชื่อมากขึ้น
เห็นจะเป็นคนชกหลวงพ่อร่องฟ้าผ่ามาก ไต่ย่นเสียดฟ้าผ่า ยิ่ง
นึกว่าในวัง แล้วกลับเข้ามา ก็พอบพพระนารายณ์ไม่ถูกสายฟ้า
สมประสงค์ไปข้างทางพระขามมีต่อไปอีก เลยคนไปจนถึงฟ้าผ่าโรง
ข้างไม่ถูกข้าง ฟ้าผ่าที่บางปะอินไม่เป็นอันตราย ยิ่งรู้สึกพระขามมี
กล้าขึ้น

ลยศักดิ์ราช ฟัง ๆ ปลด ๆ มาแต่ไหน จากวิชาพราหมณ์ ๆ
ที่เขาว่าเวทมนตร์คาถาอะไรอ่อนไปหมด เพราะเป็นกลียุค ไม่เหมือน
ทวารวดี จึงคิดจะเปลี่ยนศักดิ์ราชเป็นย่นให้เป็นทวารวดี คือเร่ง

ให้เป็นทวายนเร็ว ๆ เพราะยุคนั้นนับเป็นอนโลมปฏิโลม เป็น
 กลียก แล้วกลืนขึ้นเป็นทวายน แล้วกลืนขึ้นเป็นไตรทวายน
 แล้วกลืนขึ้นนคตยุค นี้เป็นปฏิโลม จึงได้หมายจะเปลี่ยนให้เลื่อนขึ้น
 ไปตามปฏิโลม ทวายนยามมีมากอาจะเปลี่ยนกาลของโลก ซึ่งไม่ค
 ำให้กลียเป็นกัไก จึงต้องว่าเสียงบารมีลคักราช และยกบ่งตัวเองว่า
 การที่ทำนั้นเป็นการสงเคราะห์แก่สัตว์โลก แต่ไม่รู้วิชาบขของการโหร
 ว่าจะเป็เหตุให้วันคืนเกิดนคักราชเลอะเทอะได้เท่าใด ครั้นเมื่อ
 ลยแล้ว คักรานั้นใช้ไปไม่ได้เท่าไร จนแผ่นดินพระนารายณ์ต้อง
 หันไปใช้พุทธคักราช นี้เป็นสคยคคของความเยอหียงเชื่อขุณบารมี
 และปรากฏว่า ความรู้ไม่มีอะไรที่รู้จริง

ไม่แต่เท่านั้น ใช้ช้อยยหลวม ๆ จะทกทกคังคังเอาเมืองพะม่า
 เป็นเมืองขึ้น โดยรู้เรื่องว่า พระเจ้าอโนรามาถึงชอมีชัยชนะแก่เมือง
 ที่ใกล้เคียงทั่วกัน จึงคังจุลคักราช เมืองใดที่ใช้จุลคักราช เมืองนั้น
 เคยอยู่ในอำนาจอโนรามาถึงชอ ไม่ได้พิจารณาว่า อโนรามาถึงชอนั้น
 มีบุญทวายนมีสร้างมาแต่ปางหลัง มาขอขรมให้เป็นผู้มีบุญใหญ่
 ขนเอง หรือทวายนกำลังปราชปราช เชื้อเอาฝ่ายข้างที่ว่าเพาะได้
 ซึ่งเป็นการอศักรรขี อยากจะใคร่เชื่อช้อยแล้วมาเอาอย่าง พะม่า
 ไม่ยอมมิใช่ เพราะใครเลยจะไม่รู้เท่า เขาไม่ได้ช้อยในอำนาจ
 ไม่จำเป็นที่จะคังทำไม่รู้เท่า เขาไม่ยอมมิใช่ ทรงคุณ

เลยพาดปะปะให้เอากับขั้วรทหั่วทุก ซึ่งเป็นการหยายคาย
 เหลือเกิน โกรธอย่างไฟ่ หากพะม่าเวลานั้นกำลังขานเมืองไม่ปกคิ

มอญเป็นขบถ จึงมิได้เกิดรบกันชน ก็ไม่เสียศุเหตุผล ว่าทำไม
เขาจึงไม่มารบ กลับเชื่อว่าเพราะเขากลัวขารมี

โทรถวายฎีกาว่าไฟระโหม่รัง คั้นแทนขนของ และหนีออกไป
อยู่วัด บางคนเขาคิดเห็นว่าจะเป็นแกล้งเฒ่า แต่เห็นจะไม่กล้าเฒ่า
เพราะชลาภมากอยู่ มีแค่ไฟโหม่ที่ไหนเจ้าแผ่นดินจะเสด็จไปค้ำยี้ นั
เจ้าแผ่นดินกลับหนีไฟ

รวมใจความว่า ในแผ่นดินนี้ไม่ได้ทำการอะไร เคยอย่างไร
ก็เป็นไปอย่างนั้น คั้นแต่ขารมีกันอยู่อย่างเดียว แต่ความดีของพระเจ้า
ปราสาททองคงมีในทางที่รู้จักใช้คน ชุ่ยเลี้ยงคนเป็น การงาน
อะไรที่เป็นการชรรวมค้ายักยัญญาได้แข็งแรง สิทธิขาดไม่โลเล จึง
อยู่ในราชสมบัติได้ช้านาน ไม่มีภัยอันตรายอันใด

ความที่วามานี้ เป็นกล่าวโทษพระเจ้าปราสาททอง และชม
พระเจ้าปราสาททองตามความเห็น ให้พระยาโบราณผู้เป็นเทศา
กรรณเกล้า แก้วไขว่ คำที่กล่าววิเตียนนั้น ไม่เป็นความจริงอย่างไร
ตามความเห็น จะได้เปลี่ยนความคิดที่หมิ่นประมาทนั้น

คำสอนองพระราชกรัณฑ์

พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เดชะคุปต์) เรียง

บางปะอิน

วันที่ ๑๒ พฤศจิกายน วันโกสินทรศก ๑๒๕
ขอเคาะฆ้องของอุลั้พระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ด้วยทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม พระราชทาน
พระกระแสพระราชดำริที่ทรงเห็น ในพระราชอัธยาศัยของพระเจ้า
ปราสาททอง มาให้ข้าพระพุทธเจ้าแก้ไขตามความเห็นนั้น พระเดช
พระคุณล้นเกล้าล้นกระหม่อมหาที่สุดมิได้

ข้าพระพุทธเจ้าได้รับใส่เกล้าใส่กระหม่อม พิจารณาที่ใคร่ครวญ
ดูตลอดแล้ว เห็นด้วยเกล้า ๆ ว่า การที่จะแก้ไขพระราชดำริที่
ได้ทรงกล่าวไว้นั้น เป็นความยากอย่างยิ่ง พ้นจากวิสัยภูมิวิชา
ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้เล่าเรียนมา แต่เหตุด้วยมีพระบรมราชโองการ
เฉพาะแก่ข้าพระพุทธเจ้า จึงจำเป็นต้องแก้ไขไปตามความเห็น แม้
การที่ไต่กรายบังคมทูลพระกรุณามานี้ จะมีข้อที่ไม่ถูกต้องตามแบบ
ฉบับ และพระราชอัธยาศัยประการใด ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทาน
พระมหากรุณาพระราชทานอภัยแก่ข้าพระพุทธเจ้า ผู้ซึ่งแรกศึกษา
วิชาพงศาวดาร ยังมีความรู้น้อยอยู่นั้น

๑. ตามที่ทรงพระราชดำริเห็นว่า อากาบทที่พระเจ้าปราสาททอง
จะเอาแผ่นดินนั้น เขาโดยทางมารยา คือแกดลังยกพระเชษฐา
ซึ่งคงเป็นคนโง่กว่าพระศรีสิน ที่พระบิดากงมุ่งหมายจะให้รับราชสมบัติ
และหลอกลให้ พันธองแห่งกันจนฆ่ากันสมประสงค์นั้น ข้าพระพุทธเจ้า
เห็นด้วยเกล้า ๆ ว่า ถ้าพระเจ้าปราสาททองปองที่จะเอาราชสมบัติ
อยู่แล้ว ถึงพระศรีสินจะได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ก็คงจะรักษาพระองค์
ไม่ออกไปเหมือนกัน เพราะกำลังวังชาและอำนาจของพระเจ้าปราสาท
ทองในเวลานั้นมีมากนัก ซึ่งยกพระเชษฐาขึ้นครองราชสมบัตินั้น
เห็นด้วยเกล้า ๆ ว่า คงทำตามโบราณราชประเพณี ที่ต้องยกพิน
เป็นใหญ่กว่าน้อง ประการหนึ่งถ้าหากยกพระศรีสินขึ้นครองราช
สมบัติแล้ว พระเชษฐากับพระศรีสินก็คงจะบาดหมางไม่ปรองคอง
คิดฆ่าฟันกันไปเหมือนกัน

๒. ตามที่ทรงพระราชดำริว่า พระเจ้าปราสาททองแกดลังทำการ
ศพให้ คึกคัก แต่งคนให้ถือให้พระเจ้าแผ่นดินคดพระทัย พอให้
ไปรับสั่งให้ทำถ้อยพาลเป็นขบถนั้น ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ๆ ว่า
ในเวลานั้นพระเจ้าปราสาททองเป็นเจ้าพระยาอัครมหาเสนาบดี เป็น
ประธานในราชการแผ่นดิน จะทำการงานอันใดก็คงมีผู้ ไปช่วยเหลือ
เพื่อการช่วย และพระเชษฐาในเวลานั้น ก็คงจะอ่อนแอเต็มที
อยู่แล้ว ถึงในข้อที่ว่าพระศรีสินคนให้ชนบชมตชมจชชชช ๖๓ ข้า
พระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ๆ ว่า น่าจะรับสั่งให้พระศรีสินจริง เพราะ
ทรงคดพระทัยและหวากอยู่แล้ว แต่เห็นด้วยเกล้า ๆ ว่า คงจะไม่

ใกล้กันมาชนข้อมลอมวังตามรั้วสิ่ง ด้วยข้าราชการคงจะไปฝากฝ่ายกับ
พระเจ้าปราสาททองเสียหมด จึงไม่ไต่ท้อสู้กัน

๓. ซึ่งทรงพระราชดำริเห็นว่า ที่ตั้งพระอาทิตย์วงศ์ชนเป็น
พระเจ้าแผ่นดินจนกระทั่งตลอดเสีย เป็นการมาช้านั้น ข้าพระพุทธเจ้า
เห็นด้วยเกล้า ๆ ว่า ในเรื่องนี้ถ้าเป็นพระเจ้าปราสาททองจะต้องทรง
ทำเช่นนั้น ด้วยพระอาทิตย์วงศ์ยังมีอยู่ ถ้าหากกระเขาราชสมบัติ
เสียทีเดียว คนทั้งปวงก็จะเห็นว่าเป็นขบถฆ่าพระเชษฐาเพื่อเอาราช
สมบัติ

๔. ในข้อที่ให้ช่างออกไปถ่ายอย่างพระนครหลวง จะมาทำ
เป็นที่ประทับอื่น ครั้นไปถ่ายมา หน้าตาเป็นวัดมากกว่าเป็นวัง
จึงทำไปตามเด็ก ๆ ไม่เอาพระทัยใส่เหมือนวัดชัยวัฒนาราม ทรง
พระราชดำริเห็นว่า เป็นพะยานให้เห็นว่า รั้วเร็วแต่ไม่ใช่รั้วจริงนั้น
ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ๆ ว่า การที่ให้ช่างไปถ่ายอย่างพระนคร
หลวงมาสร้างในพระนครนั้น ก็ด้วยเหตุที่ระแแสกพระเกษียรศิยศว่า
กรุงศรีอยุธยาในเวลานั้น มีกำลังและอำนาจมาก จึงตั้งไปถ่ายเอา
อย่างปราสาทศิลาพระนครหลวง ซึ่งคนในเวลานั้นถือว่าเป็นของเทวดา
สร้าง มาไว้ในบ้านเมืองใด ถึงจะประทับในนั้นไม่ได้ ก็ที่น่าจะ
ไม่เป็นที่เสียหายอย่างไร

๕. เรื่องมีพระราชชยตร ออกมาเห็นเป็นสังกรไม่ควรเชือก เชื่อนั้น
ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ๆ ว่า ถ้าไม่ทรงเชื่อและไปทรงกักค้ำ
ผู้อื่นที่เขาเชื่อนแพร่หลายออกไปแล้ว ก็น่าจะเป็นข้อตลกของพระ

เกียรติยศอยู่ และน่าจะทรงเห็นว่า ในการที่เซอหรือแกลงทรงเจอนั้น ก็คงเป็นแต่พระเกียรติยศไปอย่างเดียว เป็นทางที่จะเพิ่มพระบารมี ให้แก่กล้าขึ้น

๖. ในข้อซึ่งทรงหลงว่า มีบุญและคนนับถือมาก ครั้น พระอาทิตย์ดวงศัไค์พอ ๒๐๐ คนยกมา พระเจ้าปราสาททองก็มีได้ ค่อสู้ หนักด้วยความชลาคนนั้น ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ๆ ว่า ในเวลานั้นคงจะทรงวางพระทัยว่าจะไม่มีผู้ใดกล้าคิดทำอันตราย จึง มิได้ระคิดการขบถกันรักษาให้ถ่วงขึ้น พระอาทิตย์ดวงศัไค์จึงยกเข้าไปในวัง ได้ โดยไม่ทันรู้พระองค์ ก็ควรจะเสด็จหลบหลีกออกจากวงซึ่ง ใกล้ต่อข้าศึก เพื่อไปรวบรวมกำลังต่อสู้ และการที่เสด็จนั้น ก็มีได้ ไปไกลจากวังเพียงใด เสด็จลงประทับอยู่ในเรือพระที่นั่งลอยลำอยู่ที่ หน้าพระนอนเท่านั้น จะถือเอาเป็นชลาคนแท้ ที่เดียวยังไม่ได้ ถ้าตก พระทัยใหญ่ ก็คงเสด็จเข็ดไปจนถึงเกาะมหาพราหมณ์

๗. พระราชทานเพลิงพระเจ้าลูกเธอ ได้นือในพระสุทร เชื่อว่า ค่องคุณ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ๆ ว่า ในเวลานั้นเป็นสมัย ที่เล่นเวทมนตร์คาถา และคำหรบตำราทำคุณไสย ก็คงมีอยู่เป็น อันมาก ก็เมื่อเคยพบสิ่งที่จะต้องในตำราก็น่าจะเชื่ออยู่ โดยเหตุว่า ในชั้นต้นไซ้เชื่อและนับถือเวทมนตร์คาถาเสียแล้ว และทั้งเวทมนตร์ ในเวลานั้นก็สั่งให้ผลแก่ผู้ถือ กล่าวคือพระเจ้าทรงธรรมกับพระเจ้า ปราสาททองนั่นเอง เป็นผู้ ที่ถือเวทมนตร์จัก และเห็นกันว่าได้ ราชสมบัติเพราะเวทมนตร์

๘. เรื่องผ้าผ้ามืดถูกพระองค์กษัตริย์พระนารายณ์และข้างนั้น ข้า
 พระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ๆ ว่า ถึงจะผ้าห้างหน้อยใกล้นี้คิด ก็ควร
 จะทรงปลื้มในพระขารมี ด้วยเหตุตักกันว่า ไฟฟ้าเป็นของสำคัญ
 อันร้ายแรง ก็เมื่อทำให้คนเข้าใจกันไปว่า แต่ฟ้าผ่าก็ยังไม่ตกต้อง
 พระองค์และพระราชาบุตร โดยที่สดแต่ข้างต้นก็มีได้เป็นอันหลายเช่น
 ก็เป็นการเพิ่มพระขารมีที่กระทำให้คนเกรงกลัวพระเศษานภาพมวกจน

๙. เรื่องลยศึกราชชนนี ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ๆ ว่า
 ก็เป็นการตั้งพระทัยในทางดี และเพื่อที่จะแสดงพระกรุณาแก่ราษฎร
 ซึ่งเห็นเหตุที่จะให้ราษฎรมีความนิยมนับถือมากจน แต่ในขณะที่จะทำ
 ใหวนคนเตือนนศักราชเลอะเทอะไปนั้น จะโทษแต่พระเจ้าปราสาททอง
 พระองค์เดียวเห็นจะไม่ได้ ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ๆ ว่า นำ
 จะเป็นจากพระโหราธิบดี ด้วยเห็นคนที่ทรงเชื่อถือมากอยู่

๑๐. ในข้อที่ใช้ขยายจะเอาเมืองพระมาเป็นเมืองชนนิน เห็นด้วย
 เกล็ด่า ๆ ว่า พระเจ้าปราสาททองคงจะทรงทราบอยู่แล้วว่า พระมา
 เวลานั้นบ้านเมืองกำลังรวนเรไม่เป็นปกติ ก็เป็นช่องที่ควรลองดู ถ้า
 สำเร็จตามพระราชดำริ ก็เป็นทางดีแก่ไทย ถ้าไม่สำเร็จ ก็คงทรง
 นึกว่าไม่เป็นการเสียหายอะไร

๑๑. เรื่องเอากัญชาวรรคัษะทุกพระมานั้น ข้าพระเจ้าเห็นด้วย
 เกล็ด่า ๆ ว่า ท่านทุกที่มาเป็นคนกักขละ และมาทำการหรือพูดจา
 หมิ่นประมาทอย่างแรงจนอย่างไร และเป็นด้วยเหตุเข้าพระทัยอยู่
 แล้วว่า เมืองพระมาเวลานั้นอ่อนแอ แต่กิริยาของทุกโหรงเหรงกับกำลัง

ของบ้านเมือง จึงลงโทษทุกแก่พอให้รู้สึก มิได้ ให้เจ็บปวดอย่างใด เห็นจะนับว่าเป็นโทษอย่างเบาในเวลานั้น

๑๒. ในข้อที่ทรงพระราชดำริเห็นว่า การที่เอาขี้ขาวรดศีรษะ เป็นการหยาบคายเหลือเกิน โกรธเหมือนไฟรุ่มนั้น ข้าพระพุทธเจ้า เห็นด้วยเกล้า ๆ ว่า สันดานของบุคคลนั้นก็เหมือนคังวาสนา ซึ่งมีมาในพระชาติว่า จะตัดขาดได้ก็เฉพาะแต่พระพุทธเจ้าพระองค์เดียวเท่านั้น แต่ถึงชนพระอรหันต์ก็ยังขาดไม่ได้ ดังเช่นพระสารีบุตร เข็มเคยเป็นอานร เมื่อถึงชาติที่สกัดก็ยังมีภริยาอานรติดอยู่ในพระองค์

๑๓. เรื่องโทรถวายเป็นที่กล่าวไฟจะไหม้วัง ชนของหนีออกไป อยู่วันนั้น ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ๆ ว่า คงจะเป็นด้วยเชื้อพระโหราธิบดี ด้วยท่านโหราธิบดีท่านแผ่นดิน และครั้งนั้นว่าไฟจะไหม้วัง ก็เมื่อทรงเชื้อแล้วจะประทับอยู่ในวังซึ่งจะถูกไฟไหม้อย่างไรได้ เป็นการจำเป็นที่จะต้องเสด็จออกไปเสียให้ห่างสักหน่อย แต่ถึงกระนั้นก็ปรากฏว่า ได้เตรียมการป้องกันไว้เต็มที่ และทั้งไฟที่ไหม้วังจริงด้วย จะหาว่าคนและชลาศก็ไม่สู้ถนัดนัก

๑๔. คำอธิษฐานซึ่งอ้างเอาความปรารถนาโพธิญาณ ซึ่งทรงพระราชดำริเห็นว่า เป็นการเข่อหยิ่งนั้น ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า ๆ ว่า คงจะทรงตาม ๆ กันไป เช่นพระเจ้าทรงธรรมเองก็น่าจะได้กล่าวอย่างนั้นเหมือนกัน

22/04/2563

รวบรวมใจความในแผ่นดินพระเจ้าปราสาททอง ข้าพระพุทธเจ้า เห็นด้วยเกล้า ๆ ว่า ถ้าในสมัยนั้นน่าจะนับเอาว่าเป็นการเรียบร้อย

กว่าข้างแผ่นดิน เพราะบ้านเมืองก็รายนายเป็นปกติปราศจากข้าศึก
 ภายนอกภายใน และจะเป็นแผ่นดินที่มีอำนาจแข็งแรงอยู่ จะทำ
 อะไรก็ได้ เช่นกริ้วทศพระม้าเอกกับข้าวกษัตริย์ พระม้าก็ไม่อา
 มาทำอะไรได้ จึงเห็นด้วยเกล้า ๆ ว่า คนในสมัยนั้นคงจะเห็นว่า
 เป็นเกียรติยศ และอำนาจของเมืองไทย และน่าจะไม่มีผู้ใดคิดเคียด
 ในเวลานั้นเลย เพราะความนิยมของคนชั้นนั้นเป็นเช่นนั้น ครั้น
 ต่อมาขึ้น เมื่อคิดตุศักราชก็เป็นเวลาที่สิ้นแผ่นดินพระเจ้าปราสาท
 ทองมาแล้วถึง ๓๕๐ ปีเศษ เป็นคนละสมัย ความนิยมก็เปลี่ยน
 แปลงกันไปกว่าแต่ก่อนเป็นอันมาก ข้าพระพุทธเจ้าเห็นด้วยเกล้า
 ด้วยกระหม่อมดังนี้

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าโปรดกระหม่อม

ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า พระยาโบราณบุญรักษ์

โบราณคดี (๑) กรุงเทพฯ

วันที่ ๒๙ พฤศจิกายน รัตนโกสินทร ศก ๑๒๖

ขอเดชะฝ่าละอองธุลีพระบาทปกเกล้าปกกระหม่อม

ข้าพระพุทธเจ้าขอพระราชทานทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวายคำฉาน
กรุงเทพฯ ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้เรียบเรียงขึ้นโดยความเห็นในการ
พิจารณาโบราณคดี สอนองพระเคศพระคุณในงานพระราชพิธีรัชมงคล
และหนังสือฉบับนี้ ระบุว่าเป็นฉบับต้นแห่งรายงานการตรวจสอบ
โบราณสถานในส่วนหนึ่ง ซึ่งข้าพระพุทธเจ้าได้พิจารณามาแล้ว
เมื่อเข้าไปถ้าข้าพระพุทธเจ้าพิจารณาในส่วนอื่นใดก็ตาม ประการใด
ข้าพระพุทธเจ้าจะได้อธิบายความเห็นทูลเกล้าทูลกระหม่อมถวาย
ภายหลัง

ควรมีควรแล้วแต่จะทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ขอเดชะ

ข้าพระพุทธเจ้า

พระยาโบราณบุรีรักษ์

(๑) สืบแต่เจ้าฟ้ากรมพระนริศรานุวัดติวงศ์ ครั้นตั้งดำรง
ตำแหน่งเสนาบดีกระทรวงวัง ตั้งขึ้นไปตรวจการทำพระที่นั่งสุรเสถียร
มหาปราสาท โปรดให้เรียกเรียกนักของผู้ตรวจการว่า โบราณคดี ดังมี
คำอธิบายแจ้งอยู่ในหน้า ๓๐๘

คำนำ

ตำนานกรุงเก่านี้ พงมความคึกเคยบเรียงขึ้นตามทันกได้
ในระหว่างเวลาว่างตรวจการทำพระที่นั่งสรรเพชญ์ ซึ่งเป็นเวลา
กำลังฉกฉกหามีเวลาน้อย ไม่พอที่จะตรวจสอบกับคำราชทัณฑ์
ให้ละเอียดได้ ทั้งการพิมพ์ก็เร่งรัดที่จะให้แล้วเร็วทันวันงาน
พระราชพิธีรัชมงศล และการที่ทำได้โดยวิบวอนเช่นนี้ ก็ย่อมจะมีที่ผิด
พลั้งอยู่เป็นธรรมดา เพราะฉะนั้นถ้าหนังสือฉบับนี้จะมีที่คลาดเคลื่อน
ประการใด ขอท่านผู้อ่านทั้งหลายจงโปรดให้อภัยแก่ผู้เรียบเรียง
และขอให้เป็นที่เข้าใจไว้ว่า ถ้าจะมีที่ผิด ก็เป็นด้วยความพลั้งเผลอ
และตรวจตราไม่ละเอียด หรือความเข้าใจผิดของผู้เรียบเรียง แต่ไม่ใช่
เป็นด้วยผู้เรียบเรียงตั้งใจจะให้ท่านทั้งหลายเข้าใจผิดกับความจริง
อนึ่งตามโบราณสถานแต่ก่อนมา เป็นที่รกรกแล้วไปด้วยต้นไม้
และเครือเขาเถาวัลย์ค้ำค้ำคลุม ยิ่งในพระราชวัง รูปสลักลายพระที่นั่ง
คำหนักน้อยใหญ่และสถานต่าง ๆ ก็จมอยู่ในโคกและเนินสูงเหลือที่
จะเห็นให้ทั่วถึงได้ มาในรัชศกโกสินทรศก ๑๓๖ นี้ ทรงพระกรุณา
โปรดเกล้าโปรดกระหม่อม ให้จัดพระราชวังเป็นที่ทรงบำเพ็ญ
พระราชกุศล ในพระราชพิธีรัชมงศล ซึ่งได้เสด็จเถลิงถวัลย์
ราชสมบัติบรมราชาภิเษกมาได้ ๕๐ ปี TUDC 22/04/2563 เท่ากับรัชกาลสมเด็จพระ
พระรามาธิบดีพระองค์ที่ ๓ ซึ่งเสวยราชสมบัติในกรุงเทพมหานคร

ศรีอยุธยา ซึ่งเป็นเวลานี้ยาวกว่าพระเจ้าแผ่นดินพระองค์อื่นนั้น
 โบราณสถานซึ่งงามกินและรกร้างมากกว่ารัชชีย ก็ผุพังเห็นรูปทรง
 ลวดลายและเคียนสระอาท ด้วยอำนาจพระบารมี เพราะฉะนั้นผู้
 เรียบเรียงตำนานนี้ ขอชักชวนท่านทั้งหลายบรรดาที่ได้มาชม
 พระบรมโพธิสมภาร จงอธิษฐานน้ำใจถวายพระพรไชยมงคลขอให้
 พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ทรงพระเจริญพระชนมายุยืนนาน
 จงเสด็จดำรงอยู่ในศิริราชสมบัติโดยทรงพระเกษมสำราญ นิราศ
 ลรรพโรคพิบัติอยู่ทั่ววันตรายทั้งปวง เทอญ

โบราณศาลากรุงเก่า

วันที่ ๒๔ พฤศจิกายน วันโกสินทรศก ๑๒๖

พระยาโบราณบุรานุรักษ์

ตำนานกรุงเก่า ^(๑)

ตอน ๑ ประวัติกรุงเก่า

พระราชพงศาวดารสังเขป

เมืองหนึ่งซึ่งอยู่เหนือจากกรุงเทพมหานครขึ้นไปก็เรียกกันว่า
กรุงเก่าในเวลานั้น ไซ้จะได้เป็นเมืองหลวงของประเทศสยามเฉพาะ
แต่ครั้งทสมเด็จพระรามาธิบดี (อู่ทอง) เสกั้มาสร้างเป็นพระนครขึ้น
ที่หนองโสนเป็นคราวแรกก็หาไม่ ตามตำนานโบราณมีพระราช
พงศาวดารเหนือเป็นต้น กล่าวความซัดเจนว่า เมืองนี้ก่อนแต่
ศักราช ๓๐๐ ขขึ้นไป ก็เคยได้เป็นเมืองหลวงของประเทศสยาม
ชื่อว่ากรุงศรีอยุธยา มีกษัตริย์ทรงปกครองสืบต่อมาเป็นหลาย
พระองค์ แต่ความในพระราชพงศาวดารฉบับนั้น บอกพร้อมไมใคร่
ระคิดต่อกันได้ ลงท้ายชื่อกรุงศรีอยุธยาสูญหายไปเป็นเมือง
เรียกว่าเมืองเสนาราชนคร จึงเห็นว่าคงจะเป็นด้วยกรุงศรีอยุธยา
เสื่อมดอยลง เมืองอื่นมีอำนาจเข้มแข็งก็ยกแผ่ลงมาได้ ไปเป็นเมืองขึ้น
จึงได้ลัดจากกรุงลงเป็นเมืองไป

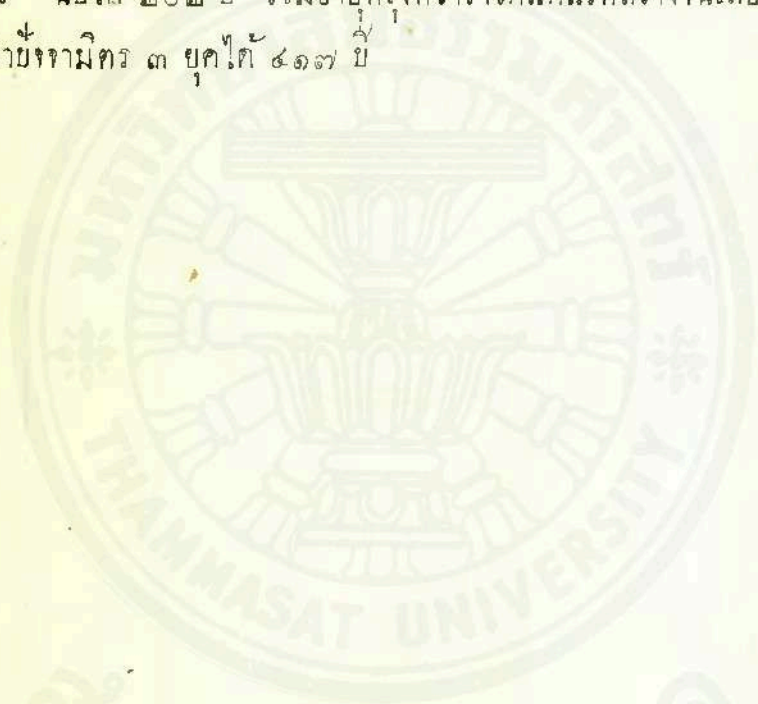
ครั้นเมื่อจุลศักราช ๗๑๒ ปี พระเจ้าอู่ทองเป็นกษัตริย์ในราช
วงศ์เชียงราย ซึ่งเสวยราชสมบัติในเมืองเทพนคร เมืองนทระอยู่

ใกล้กับเมืองที่มีอำนาจ จะเป็นตำบลแคบ ซึ่งพระเจ้าอู่ทองจะขยาย
 เขตแดนออกไปอีกไม่ได้ หรือกลัวเมืองอื่นจะมาทำอันตรายได้ง่าย
 ในอย่างใด จึงได้เสด็จลงมาทรงสร้างเมืองหลวงชนกตำบลหนอง
 โสนข้างทิศตะวันตกกรุงศรีอยุธยา ซึ่งไม่ไปตั้งที่กรุงเดิมนั้นก็คง
 จะทรงเห็นว่ากรุงศรีอยุธยาใกล้แม่น้ำแต่ด้านเดียว ที่ ๆ สร้างกรุงใหม่
 ใกล้แม่น้ำถึง ๓ ด้าน เมื่อสร้างกรุงแล้วจึงขนานนามพระนครใหม่ว่า
 กรุงเทพมหานครบรรพตวรทวารวดีศรีอยุธยา ต่อมาเรียกว่ากรุงเทพ
 ทวารวดีบ้าง กรุงศรีอยุธยาบ้าง แต่ชื่อศรีอยุธยาเป็นพื้นนิยมใช้เรียก
 กันมาก ตลอดถึงต่างประเทศ และพม่า มอญ เขมร ลาว
 ก็เรียกเมืองไทยว่ากรุงศรีอยุธยา แต่ฝรั่งใช้คำหัวนี้เรียกว่าอยุธยา
 ก็เพราะกลัวชื่อศรีอยุธยาเคยเป็นชื่อเมืองหลวงของประเทศสยามมาชั
 นานแล้ว พระเจ้าอู่ทองเสด็จมาครองราชสมบัติในกรุงเทพทวารวดี
 เฉลิมพระบรมนามาภิไธยขึ้นเป็นสมเด็จพระรามาธิบดี คือประกาศ
 แสวงความอิสสรภาพของประเทศเป็นเอกราช เมื่อสุกสันรัชกาล
 ของสมเด็จพระรามาธิบดี (อู่ทอง) แล้ว ก็มีสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน
 ได้เสวยราชสมบัติสืบต่อมา ยกเสียด้านขววงศาธิราช ซึ่งไม่นับเข้า
 ในลำดับกษัตริย์ในพระราชพงศาวดารได้ ๑๕ พระองค์ ถึงแผ่นดิน
 สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ในระหว่าง ๑๕ รัชกาลนั้น บางแผ่นดิน
 ก็ได้มีการยกทัพไปปราบปรามหัวเมืองและประเทศที่ใกล้เคียง คือ
 หัวเมืองเหนือและลาว เขมร มลายู หลายครั้ง อนึ่งในสมัยแผ่นดิน
 สมเด็จพระมหาจักรพรรดินั้น กษัตริย์กรุงหงสาวดีทรงพระนาม

ตามนามพระที่นั่ง ในครั้งนั้นข้างฝ่ายพระม้าวังหลวงได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน มีชื่อใหม่ว่าพระเจ้าอลองพญา ยกทัพมาตีกรุงเทพทวารวดีครั้งที่ ๑ ไม่ได้ เลิกทัพกลับไปค่ายสุณูในกลางทาง ภายหลังมีพระราชบุตรผู้เป็นพระเจ้าแผ่นดินพระม้าวัง จึงแต่งตั้งให้มังมหานรธาภิเษกเป็นแม่ทัพยกเข้ามาตีกรุงอีกครั้งหนึ่ง พระเจ้าอยู่หัวพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์เสวยราชสมบัติได้ ๘ พรรษา เมื่อจุลศักราช ๑๑๒๘ ปี กรุงเทพทวารวดีก็เสียแก่กองทัพพระม้าวังแล้ว พระม้าวังก็ยกทัพกลับ สมบัติและเครื่องสาตราวุธ แล้วเอาไฟเผาพระราชวังและวัดวาอารามบ้านเรือนข้าราชการราษฎรเป็นอันตรราย กวาดต้อนพระราชวังสวนพฤกษศาสตร์ราชการราษฎรไปเมืองอังวะประมาณ ๓๐๐๐๐ เศษ แต่ที่แตกหนีเที่ยววันสื่อนตามป่าตงและหัวเมืองต่างๆ ที่ออกอยากล้มตายเสียก็มาก แม่ทัพพระม้าวังให้พระนายกองอยู่รักษากรุง สำหรับรวบรวมผู้คนซึ่งยังแตกฉานซ่านเซ็นอยู่ในที่ต่างๆ พระนายกองตั้งค่ายอยู่ที่โพสามต้น พระนายกองคนนี้เป็นมอญเก่า อยู่ในกรุงมีความชอบที่เข้ารับอาสาพระม้าวัง ไปตีค่ายบางระจันแตก และคงจะทำการรบพุ่งในที่อื่นแข็งแรงจนพระม้าวังไว้ใจ จึงตั้งให้เป็นทาสักคำไทยเรียกว่าพระนายกอง

ศึกอยุธยากรุงเทพทวารวดีแต่แรก ที่สมเด็จพระรามาธิบดี (อู่ทอง) ทรงตั้งเป็นเอกราชมาจนเสียกรุงแก่พระเจ้ายวณองกรุงหงสาวดี ในแผ่นดินพระมหินทราธิราชนับได้ ๒๐๖ ปี ตกไปอยู่ในอำนาจกรุง

หงสาวดี ๔ ปี เมื่อจุลศักราช ๙๒๗ สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า
 ได้ทรงก่อกู้ ขากจากอานากรุงหงสาวดี กลายเป็นเอกราชมาจน
 เลิกกรุงแก่ม้าเข้าศึก ในแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวพระที่นั่งสุริยาศน์
 อัมรินทร์ นับได้ ๒๐๒ ปี รวมอายุกรุงทวารวดีแต่แรกสร้างจนถึง
 แก่ม้าบ้จามิตร ๓ ยุคได้ ๔๑๗ ปี

พระนามสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินกรุงเทพมหานครที่

กษัตริย์ ที่	พระนาม	เสวยราช ศักราช	อยู่ใน ราช สมบัติ	สค รัชกาล ศักราช
<u>พระราชวงศ์เชียงราย</u>				
๑	สมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๑ พระองค์ที่ ๑ คือพระเจ้าอู่ทอง	๗๑๒	๒๐ ปี	๗๓๑
๒	สมเด็จพระรามศวร (ครั้งที่ ๑)	๗๓๑	๑ ปีหยาบ	๗๓๒
<u>พระราชวงศ์สุพรรณ</u>				
๓	สมเด็จพระบรมราชาธิราชพระองค์ที่ ๑ พระเจ้าพดุมิเทศ นิชหนึ่งว่ามหาเทศที่เรียก (ขุนหลวงพริ้ว)	๗๓๒	๑๓ ปี	๗๔๔
๔	สมเด็จพระเจ้าทองจันทร์ พระเจ้าทองสันที่เรียก	๗๔๔	๗ วัน	๗๔๔
<u>พระราชวงศ์เชียงราย</u>				
๒	สมเด็จพระรามศวร (ครั้งที่ ๒)	๗๔๔	๖ ปี	๗๔๙

เลขที่ ที่	พระนาม	เสวยราช ศักราช	อยู่ใน ราช สมบัติ	สถ ที่ รัชกาล ศักราช
๕	สมเด็จพระเจ้ารามราชาธิราช (พระยาราม) <u>พระราชวงศ์สุพรรณ</u>	๗๔๗	๑๔ ปีเศษ	๗๖๓
๖	สมเด็จพระอินทราชา พระ องค์ที่ ๑ อีกพระนามหนึ่ง เรียกพระมหานครินทราชา ธิราช	๗๖๓	๑๗ ปีเศษ	๗๘๐
๗	สมเด็จพระบรมราชาธิราช พระองค์ที่ ๒ (เจ้าสาม พระยา)	๗๘๐	๑๖ ปีเศษ	๗๙๖
๘	สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ	๗๙๖	๑๖ ปี	๘๑๑
๙	สมเด็จพระอินทราชา พระ องค์ที่ ๒	๘๑๑	๒๒ ปี	๘๓๓
๑๐	สมเด็จพระรามาธิบดีพระ องค์ที่ ๒ TUDC	๘๓๓	๔๐ ปี ^{๒๒}	๘๗๓
๑๑	สมเด็จพระบรมราชามาหา พุทธางกูร	๘๗๓	๕ ปี	๘๗๘

กษัตริย์ ที่	พระนาม	เสวยราช ศักราช	อยู่ใน ราช สมบัติ	สถ ที่ รัชกาล ศักราช
๑๒	สมเด็จพระวชิรญาณิราชกุมาร	๘๗๕	๕ เดือน	๘๗๖
๑๓	สมเด็จพระชัยราชาธิราช	๘๗๖	๑๔ ปี	๘๘๙
๑๔	สมเด็จพระยอดฟ้า	๘๘๙	๒ ปีครึ่ง	๘๙๑
๑๕	สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (ครั้งที่ ๑)	๘๙๐	๒๔ ปี	๙๑๔
๑๖	สมเด็จพระมหินทราธิราช (ครั้งที่ ๑)	๙๑๔	๒ ปี	๙๑๖
๑๕	สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (ครั้งที่ ๒)	๙๑๖	๑ ปี	๙๑๗
๑๖	สมเด็จพระมหินทราธิราช (ครั้งที่ ๒)	๙๑๗	๑ ปีหย่อน	๙๑๘
พระราชวงศ์สุโขทัย				
๑๗	สมเด็จพระสรรเพชญ์ พระ องค์ที่ ๑ (พระมหาธรรม ราชา)	๙๑๘	๒๒ ปี	๙๔๐
๑๘	สมเด็จพระสรรเพชญ์ พระ องค์ที่ ๒ คือสมเด็จพระ นเรศวรมหาราช	๙๔๐	๑๕ ปี	๙๕๕

กษัตริย์ ที่	พระนาม	เสวยราช ศักราช	อยู่ใน ราช สมัยที่	สัท วิศกาล ศักราช
๑๙	สมเด็จพระสรรเพชญ์ พระ องค์ที่ ๓ คือสมเด็จพระ เอกาทศรถุมหาราช	๙๕๕	๘ ปี	๙๖๓
๒๐	สมเด็จพระสรรเพชญ์ พระ องค์ที่ ๔ (เจ้าฟ้าศรี เสาวภาคย์) <u>พระราชวงศ์ทรงธรรม</u>	๙๖๓	๑ ปี ๒ เดือน	๙๖๔
๒๑	สมเด็จพระบรมราชา พระ องค์ที่ ๑ อิกนัยหนึ่งเรียกว่า สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงธรรม อย่างหนึ่งเรียก ว่าพระเจ้าทรงธรรม (พระ พิมลธรรม)	๙๖๔	๒๕ ปีเศษ	๙๘๙
๒๒	สมเด็จพระบรมราชา พระ องค์ที่ ๒ คือพระเชษฐา ธิราช	๙๘๙	๒๒/๐๔ ๒๕๖๓ ๑ปี๑เดือน	๙๙๑
๒๓	สมเด็จพระอาทิตย์วงศ์	๙๙๑	๖ เดือน	๙๙๒

กษัตริย์ ที่	พระนาม	เสวยราช ศักราช	อยู่ใน ราช สมบัติ	ศก รัชกาล ศักราช
	พระราชวงศ์ปราสาททอง			
๒๔	สมเด็จพระสรรเพชญ์ พระ องค์ที่ ๕ อิกนัยหนึ่งเรียก ว่าสมเด็จพระรามาธิบดีศรี คือพระเจ้าปราสาททอง	๙๙๒	๒๖ ปี	๑๐๑๗
๒๕	สมเด็จพระสรรเพชญ์ พระ องค์ที่ ๖ (เจ้าฟ้าชัย)	๑๐๑๗	๙ เดือน	๑๐๑๘
๒๖	สมเด็จพระสรรเพชญ์ พระ องค์ที่ ๗ (พระศรีสุธรรม ราชา)	๑๐๑๘	๒ เดือน ๒๐ วัน	๑๐๑๘
๒๗	สมเด็จพระรามาธิบดีองค์ ที่ ๓ คือสมเด็จพระนารายณ์ มหาเอกาทศรฐราช	๑๐๑๘	๒๖ ปี	๑๐๔๔
	พระราชวงศ์ บ้านพลหลวง (แขก)			
๒๘	สมเด็จพระนเรศวรมหาราช อิก พระนามหนึ่งเรียกพระธาดา ธิบดีศรี (พระเพทราชา)	๑๐๔๔	22/04/2563 ๑๕ ปีเศษ	๑๐๕๙

กษัตริย์ ที่	พระนาม	เสวยราช ศักราช	อยู่ใน ราช สมัย	สั กษัตริย์ ศักราช
	พระราชวงศ์ปราสาททอง			
๒๙	สมเด็จพระสรรเพชญ์ พระ องค์ที่ ๘ ชื่อพระนามหนึ่ง เรียกพระศรีเยนทราธิบดีคือ พระพุทธเจ้าเสด็จ	(๑) ๑๐๖๘	๙ ปี	๑๐๕๙
๓๐	สมเด็จพระสรรเพชญ์ พระ องค์ที่ ๙ สมเด็จพระภูมิน ทราชา หรือชนหลวงทรง เบ็ดที่เรียก คือพระเจ้า อยู่หัวท้ายสระ	๑๐๖๘	๒๖ ปี	๑๐๘๔
๓๑	สมเด็จพระบรมราชาธิราช พระองค์ที่ ๓ เมื่อดสวรรคต แล้ว เรียกพระเจ้าอยู่หัว บรมโกศ	๑๐๘๔	๒๖ ปีเศษ	๑๑๒๐
๓๒	สมเด็จพระบรมราชาธิราช พระองค์ที่ ๔ ชื่อพระนาม หนึ่ง เรียกพระมหาอุทุมพร มหาพรวินิราช พระนามเดิม			

กษัตริย์ ที่	พระนาม	เสวยราช ศักราช	อยู่ใน ราช สมบัติ	สัต วิษกาล ศักราช
๓๓	เจ้าฟ้าคอกมะเตอ กวมขุน พรพินิจ เมอทรงพระผนวช เรียกกันว่าชนหลวงหาวัก สมเด็จพระบรมราชา พระ องค์ที่ ๓ พระนามเต็ม เจ้าฟ้าเอกทัศน์ กวมขุน อนริย์มนตรี อีกพระนาม หนึ่งเรียกพระเจ้าอยู่หัว พระ ทนังสิริยาคนอมรินทร์	๑๑๒๐	๑๐ วัน	๑๑๒๐ วัน ๓๑๕ ค่ำ ปีกร ๑๑๒๘

(๓) ในหนังสือพระราชวิจารณ์ว่าด้วยเรื่อง ราชประเพณีการตั้ง
มหาอุปราช ของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวว่า เสวยราชย์
ศักราช ๑๐๕๘

ต้นเหตุที่กรุงเทพทวาราวดีจะหมดกำลัง

เหตุที่กรุงเทพทวาราวดีจะเสื่อมถอยหมดกำลังลงนั้น เริ่มต้น
 เกิดมาตั้งแต่พระเจ้าทรงธรรมแบ่งราชสมบัติพระศรีเสาวภาคย์ เมื่อ
 จุลศักราช ๙๖๔ ปี ครั้นนั้นก็ฆ่าขุนนางเก่าเสียมาก มาแผ่นดิน
 พระเจ้าปราสาททองฆ่าขุนนางพวกพระเชษฐาธิราช แต่เห็นจะน้อย
 ครั้นถึงแผ่นดินพระนารายณ์ ฆ่าขุนนางที่เป็นพวกเจ้าฟ้าชัยและพระ
 ศรีสัขรบรรพชาเห็นจะเกือบหมด จนต้องไล่ขุนนางแขก ขุนนางลาว
 ขุนนางฝรั่ง มีพระยารวมเดโช พระยาราชาวงษ์สิน พระยาสิทธิราชเดโช
 เจ้าพระยาวิชาเยนทร์ เป็นต้น แผ่นดินพระเพทราชา ฆ่าขุนนาง
 แผ่นดินพระนารายณ์หย่อยมาจนถึงไปตีเมืองนครศรีธรรมราช เมือง
 นครราชสีมา เห็นจะเรียกว่าเกือบหมดได้ แผ่นดินพระพุทธเจ้าเสือ
 เห็นจะฆ่ามาก เพราะคนนิยมเจ้าพระขวัญกับพวกเจ้าพระพิชัยสุนทร
 ก็น่าจะเป็นขุนนางอยู่ไม่ได้ แผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระเพราะห
 ตีไม่ตอฆ่าใคร แผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เมื่อจุลศักราช
 ๑๐๙๔ ข้าราชการวังหลวงเห็นจะตายเกือบหมด คิตกู่ในระหว่าง
 ๑๓๐ ปี ฆ่าเททั้งกันเสียถึง ๗ ครั้ง เป็น ๑๘ ปีฆ่ากันครั้งหนึ่ง
 หรือตายเป็นก็กลายเป็นไพร่หลวงและตะพุ่นหญ้าช้าง ถ้าจะนับพวก
 ทรยศตายก็ต้องว่ามีก็กลายเป็นไพร่ ไพร่กลายเป็นผู้ตีในระหว่าง
 นั้น ๗ ครั้ง เมื่อเป็นเช่นนี้มาในตอนหลังบ้านเมืองจะมีกำลังอย่างไรได้
 และเมื่อขุนหลวงหาวิกไกรราชสมบัติ ก็ยี่สิบเจ็ดไทยเจ้าเสียอก ๓ กรม
 ฆ่าขุนหลวงหาวิกเองกับพระเจ้าอยู่หัวพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ก็ไม่

ประสงค์องกัน จึงพาให้การปกครองบ้านเมืองแปรปรวนรวนเรไป
 เพราะฉะนั้นเมื่อศึกพระม้าม้าศึกพระนคร จึงไม่มีตัวข้าราชการที่สามารถ
 เป็นแม่ทัพนายกองนำพลเข้าต่อสู้ข้าศึก ท้าวพระยาเสนาบดีคนใดเป็น
 แม่ทัพก็ไม่ได้รับฟัง เช่นพระยายมราชเป็นแม่ทัพตั้งอยู่ที่เมืองนนทบุรี
 พอพระม้าม้าเมืองอนขุรโต ถ้ายันลบก้าอังกฤชซึ่งรับอาสาต่อสู้พระม้าม้าถอย
 หนีขึ้นมา พระยายมราชยังไม่ทันรบก็พลอยเลิกทัพหนีไปด้วย พระยา
 พระคลังเป็นแม่ทัพถอยพลถึง ๑๐๐๐๐ ยกออกไปตีค่ายพระม้าม้าทวดข้าฝ่าย
 ปากน้ำประสพ พระม้าม้ายังยืนมาต้องพลทัพไทยล้มลง ๔-๕ คน กองทัพ
 ทัพนั้นถอยมาสิ้น อยู่มา ๒-๓ วันรบสังให้พระยาพระคลังยกออกไปตี
 ค่ายปากน้ำประสพอีก ยังไม่ทันได้รับ พระม้าม้าแต่งกลหลอกให้เข้าใกล้
 แล้วออกไปยิงแทงพลทัพไทยตายลง กองทัพใหญ่ก็พลอยแตกพ่าย
 เข้าพระนคร ครึ่งหนึ่งไปรบให้ท้าวพระยาอาสาหอกเหล่า ยกทัพเรือ
 ข้ามไปตีค่ายพระม้าม้าฉกรรจ์ พระม้าม้ายังยืนมาถกนายเรือ ซึ่งเห็นระเมา
 ย่นรำตาย ๒ มื่อเป็นเข้าอยู่หนาเรือ ตกน้ำลงคนหนึ่ง ทัพเรือก็เลิก
 ถอยเข้าพระนคร เมื่อทัพพระม้าม้ายกเข้าในพระราชอาณาเขตต์ เกณฑ์
 ให้พระยาพิชัยโลกเอกองทัพมาตั้งทัพเขาทอง พอพระม้าม้าจวนจะถึงกรุง
 พระยาพิชัยโลกให้พระยาพลเทพกราบทูล ขอกราบถวายบังคมลา
 ขึ้นไปปลงศพมารดา ให้หลวงโกษามหาดไทย หลวงเทพเสนาคุม
 กองทัพอยู่แทน ๒๓ ทัพไปรบพระราชทานพระราชาอนุญาตให้ไปตามขอ
 นำพระทัยพระเจ้าอยู่หัวพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ มีพระกรุณา
 เยือกเย็นอยู่เป็นพันเสมอดังนี้ จะไต่ปรากฏว่า ผู้ไม่ปลงใจในการต่อสู้

ชาติก็ ต้องรับพระราชอาญาบ้างก็ห้ามมิได้ ก็เป็นธรรมดาอยู่เองที่
ใครจะอยากรบ เหตุการณ์ที่เป็นมาแต่คันทันเสียเมืองก็สมกับพงศาวดาร
กล่าวไว้ ชาติการุงทวาราวดีถึงกาลชด

ขุนหลวงตากตั้งตัว

ในขณะที่เมืองกองทัพพระมาชาติกยกเข้ามาตีทัพพระราชอาณาเขตคันทัน
เจ้าตากพระนามเดิมชื่อสิน ในแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวพระที่นั่งสุริยาศน์
อมรินทร์ ทรงโปรดให้เป็นเจ้าเมืองตาก ในเวลานั้นเข้ามาอยู่ในกรุง
จึงโปรดเลื่อนให้เป็นทัพพระยากำแพงเพชร และให้เป็นนายกองทัพเรือ
ยกออกไปตีลอบสกัดทัพเรือพระมาซึ่งจะมาทางทุ่งวักใหญ่ นอกพระนคร
คันทันตะวันออก พระยากำแพงเพชรตั้งค่ายอยู่ที่วัดพิชัยวัดกล้วย
แลเห็นว่ากรุงจะเสียแก่พระมา ไม่มีช่องทางอันใดซึ่งจะช่วยกันเอาไว้
ไว้แล้ว จึงคิดคิดหลักหนัดมากของทัพพระมา ซึ่งตั้งล้อมกรุงออกไป
ทางย่านหันตราบ้านข้าวเม่า ไปจนถึงแขวงเมืองระยองก็ตั้งตัวขึ้น
เป็นเจ้า เพราะจะให้เป็นคนนิยมมนับถือและเกรงกลัวอำนาจ เรียก
ว่าเจ้าตาก หาเรียกเจ้ากำแพงเพชรไม่ แล้วยกไปตีเมืองจันทบุรีได้
ตั้งมั่นรวบรวมทรัพย์สินเสบียงอาหารคือเรือรบเรือไล่ไพร่พล เมื่อบริวาร
กรุงเสียแก่พระมาแล้ว ก็ยกทัพเรือเข้ามาตีพระมาตั้งรักษาเมืองธนบุรี
และค่ายโพสามต้นกรุงเก่าแตก แล้วยกมีไต่ตั้งอยู่ที่กรุงเก่า พาริพล
กวาดครุขบควัรราชภูภักย์ทั้งพระราชวงศ์และข้าราชการกรุงเก่า ซึ่งยัง
เหลือรอดค้างอยู่ที่ค่ายโพสามต้น ไปตั้งเมืองธนบุรียกขึ้นเป็นกรุงธนบุรี

สร้างพระราชวังขึ้นที่ปากคลองบางกอกใหญ่ คือที่โรงเรียนนายเรือ
 ในยุคยุคนั้น เจ้าตากเสด็จขึ้นเสวยราชสมบัติที่นครกรุงธนบุรีเมื่อจุล
 ศักราช ๑๑๓๐ ทรงพระนามสมเด็จพระบรมราชา นัยตามลำดับ
 พระนามเป็นพระองค์ที่ ๔

ขุนหลวงตากไม่อยู่กรุงเก่า

เหตุที่พระเจ้ากรุงธนบุรี ไม่ตั้งอยู่ที่กรุงเก่า นั้น ก็ด้วยกรุงเก่า
 เป็นเมืองใหญ่กว้าง ทั้งพระราชวังก็มีปราสาทสูงใหญ่ถึง ๕ องค์
 และวัดวาอารามก็ล้วนแต่ใหญ่โต เมื่อยานเมืองถูกพม่าเข้าศึกและพวก
 ทูจรีตเอาไฟจุดเผาเป็นอันตรายเป็นอันตรายจนเกือบหมดสิ้น พระเจ้ากรุง
 ธนบุรีทรงรวบรวมกำลังตั้งพระองค์ขึ้นใหม่ ๆ จะเอากำลึงวังชาทนนทไทร
 ไปซ่อมแซมบ้านเมืองที่ใหญ่โต ซึ่งทำลายแล้วให้กลับคืนคงคืน
 เป็นพระนครราชธานีโตแล้ว ประการหนึ่งตามวิชาศึกศัตราเข้ามา ผลิต
 วิชาทหารน้ำขึ้นเห็นข้อยกกันก็ไม่พอ คงจะทรงเห็นว่าลี้ไปตั้งอยู่ที่
 เมืองธนบุรีสร้างขึ้นเป็นเมืองใหม่ไม่โต ด้วยว่ามีกำลังน้อยก็ทำเมือง
 แต่เล็ก อีกประการหนึ่งตามวิชาศึกมาคิดเมือง ถ้าจะพลาดพลั้งลง
 ประการใด กองทัพเรือก็มีอยู่เป็นกำลัง และทั้งพระเจ้ากรุงธนบุรีเอง
 ก็ทรงชำนาญในการทัพเรือ จะโค่นทัพเรือออกทะเลไปเที่ยวหาที่ตั้ง
 มั่นโตง่าย เห็นจะไม่ใช้แก่ละเพาะเรื่องที่ว่าทรงนิมิตฝันว่า พระเจ้า
 แผ่นดินกรุงเก่าทรงชัยไล่ไม่ให้อยู่แต่เรื่องเดียว เมื่อพระเจ้ากรุงธนบุรี
 ครองราชสมบัติมานานมา ก็ยังเกิดเสียพระจริตพินเพื่อนไป ในครั้งนั้น
 ทรงโปรดให้พระวิจิตรณรงค์ขึ้นไปทรงเร่งเงินราษฎรที่กรุงเก่า ราษฎร

รอนรันทนกลเซาหงนายบุญนาคผู้เป็นหัวหน้าอยู่บ้านแม่ลา ซึ่งในเวลา
 เป็นท้องที่อำเภอนครหลวงแขวงกรุงเก่า เป็นหัวหน้าชักชวน ชาวบ้าน
 เข้าเป็นพรรคพวก ยกลงมาจับพระวิชิตทรงกัณฑ์กรมการฆ่าเสีย
 หลายนาย พระเจ้ากรุงธนบุรีจึงโปรดให้พระยาสุรศักดิ์ขึ้นไปจับพวก
 บ้านแม่ลา พระยาสุรศักดิ์ขึ้นไปเข้าเป็นพวกนายบุญนาค ยกไพร่พล
 ลงมาจับกรุงธนบุรี และให้เนยเทศพระเจ้ากรุงธนบุรีออกเสียจากราช
 สมบัติ

ตั้งผู้รักษากรุง

ครั้นเมื่อพระยาทสมเคียรพระพทอยอดฟ้าฟ้าโลก เสกขเดถึง
 ถวัลราชสมบัติปราบดาภิเศก จึงทรงโปรดตั้งนายบุญนาคบ้านแม่ลา
 เป็นเจ้าพระยาชัยวิชิตสิทธิสงครามผู้รักษากรุง ยกกรุงเก่าเป็น
 เมืองจัตวา ภายหลังโปรดให้เจ้าพระยาชัยวิชิต เป็นเจ้าพระยา
 พลเทพ และตำแหน่งผู้รักษากรุง แต่นั้นก็ลดลงคงเห็นแต่พระยา
 มาจนถึงรัชกาลที่ ๓ ทรงโปรดให้เปลี่ยนสร้อยชื่อผู้รักษากรุง เป็น
 พระยาชัยวิชิต สิทธิสาตรา มหาประเทศราช สุรชาติเสนาบดี ครั้นมา
 ในรัชกาลที่ ๔ โปรดให้เปลี่ยนนามผู้รักษากรุงเป็นพิเศษ ๒ ชื่อ คือ
 เจ้าพระยามหาศรีวิกรม พไลปถัมภ์เทพทวาราวดี ศรีรัตนธาดา มหา
 ยัเทศาธิบดี อภัยพิริยปรากรมพาหุ ผู้สำเร็จราชการกรุงเก่า กับ
 พระยาลิงหราชฤทธิไกร ยุตินัยเนกธาดา มหายัเทศาธิบดี อภัยพิริยปรา
 กรมพาหุ ผู้รักษากรุงที่ต่อพระยาลิงหราชฤทธิไกรลงมา ก็คงเห็น
 ที่พระยาชัยวิชิต แต่สร้อยชื่อเป็น สิทธิศักดิ์ตามหานคราธิการ มา

ในรัชกาลปัจจุบันนี้ ชื่อผู้รักษากรุงคนเดิมเป็นพระยาชัยวิชิตสิทธิ
 สตรา มหาปเทศาธิบดี ครั้นเมื่อไปรคเกล้าฯ ให้พระยาชัยวิชิต
 (สิงห์โต) เป็นพระยาเพชรพิชัย รัชการอารยธรรมาธิบดีฯ แล้วไปรค
 เกล็ดฯ ให้พระยาเพชรพิชัย (นาค) เป็นผู้รักษากรุง แต่กลับเปลี่ยน
 สร้อยชื่อเป็น พระยาชัยวิชิต สิทธิศักดิ์ มหาณรงค์การ เหมือน
 ชื่อพระยาชัยวิชิตในรัชกาลที่ ๔

ตั้งมณฑลเทศาภิบาล

ครั้นต่อมาในรัตนโกสินทรศก ๑๑๔ ทรงโปรดให้จัดการเทศา
 ภิบาล คือ รวมกรุงเก่า ๑ เมืองอ่างทอง ๑ เมืองลพบุรี ๑ เมืองสระบุรี ๑
 เมืองพระเทพราช ๑ เมืองสิงห์ ๑ เมืองพรหมบุรี ๑ เมืองอินทบุรี ๑
 รวม ๘ เมืองเป็นมณฑล เรียกว่ามณฑลกรุงเก่า ตั้งที่ว่าการมณฑลที่
 กรุงเก่า โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์
 ครั้งยังไม่มีไต่ดำรงพระยศเป็นท้าวกรม เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลสำเร็จ
 ราชการมณฑล มาในศก ๑๑๕ โปรดให้ยกเมืองพระเทพราชเป็น
 อำเภอขึ้นเมืองสระบุรี ยกเมืองพรหมบุรีเมืองอินทบุรีเป็นอำเภอขึ้น
 เมืองสิงห์ จึงคงมีเมืองใหญ่ในมณฑลนี้แต่ ๕ ครั้นรัตนโกสินทรศก
 ๑๑๖ พระยาชัยวิชิต (นาค) กราญถวายบังคมลาออกจากหน้าที่
 ราชการโดยทพลภาพ จึงโปรดเกล้าฯ ให้หลวงอนุรักษภูเบศร์ (พร)
 ข้าหลวงมหาดไทยเป็นข้าหลวงรักษากรุง มาถึงรัตนโกสินทรศก ๑๑๗
 โปรดเกล้าฯ ให้เลื่อนหลวงอนุรักษภูเบศร์ขึ้นเป็น พระอนุรักษภูเบศร์
 ถึงรัตนโกสินทรศก ๑๑๘ โปรดเกล้าฯ พระราชทานสัญญาบัตรให้

พระอนุรักษภูเบศร์ เป็นผู้รักษากรุง และเป็นพระยาโบราณบุรณรัถย์
 พร้อมกันในศึกเดียวกัน ครั้นมาถึงรัตนโกสินทรศก ๑๒๐ ไปรบก
 เกล้า ฯ พระราชทานสัญญาบัตรให้พระยาโบราณบุรณรัถย์ เป็น
 ปลัดเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่า จนถึงรัตนโกสินทรศก ๑๒๒ ไปรบก
 เกล้า ฯ ให้พระเจ้าน้อยยาเสอ กรมหมื่นมรุพงษ์ศิริพัฒน์ ข้าหลวง
 เทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่า ไปเป็นข้าหลวงพิเศษจัดการการค้าแห่ง
 ข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลปราจีนบุรี และไปรบกเกล้า ฯ ให้พระยาโบราณ
 บุรณรัถย์ เป็นผู้รั้งตำแหน่งข้าหลวงเทศาภิบาล มาจนรัตนโกสินทร
 ศก ๑๒๕ จึงทรงพระกรุณาไปรบกเกล้า ฯ พระราชทานสัญญาบัตร
 ให้พระยาโบราณบุรณรัถย์ เป็นข้าหลวงเทศาภิบาลมณฑลกรุงเก่า
 รัชชการสนองพระเดชพระคุณมาจนทุกวันนี้

ตอน ๒ ภูมิสถานพระนคร

กรุงศรีอยุธยา

กรุงศรีอยุธยานั้น ตั้งอยู่ข้างฟากตะวันออกของกรุงเทพทวารวดี
คงจะอยู่ทางสระตะขังรถไฟกรุงเก่า ออกไปในแนวตัววัดสมณโกษ
วัดกุฎีขาว และวัดศรีโยธยา ซึ่งมาภายหลังเรียกกันว่าวัดเดิม
เมืองคงจะหันหน้าไปทางตะวันออกลงแม่น้ำหันตรา แต่กำแพงข้อม
ปรากฏให้เห็นจะไม่ใช้ก่อด้วยอิฐ คงเป็นเชิงดินดิน เมื่อเมืองร้าง
แล้วก็มีคนตากกางเกล็ดทำเป็นที่ไถ่นา และตั้งปราสาทราชฐานก็คง
จะเป็นเครื่องไม้ จึงมีไถมีสิ่งใดเหลือ

กรุงเทพทวารวดี

กรุงเทพทวารวดีซึ่งเป็นเมืองหลวงภายหลัง ตั้งอยู่ที่ตำบล
หนองโสน ซึ่งเป็นที่แผ่นดินแหลมแห่งแม่น้ำลพบุรี ท่านเห็นอู่ท่านได้
ท่านตะวันตกจกแม่น้ำ แต่ท่านตะวันออกเป็นพนดินเคียงกันกับกรุงศรี
อยุธยา เพราะฉะนั้นเมื่อสร้างกรุงแล้วจึงได้ปรากฏว่า ท่านตะวันออกกัน
มีแต่คูหาแม่น้ำมีไถ คันขุดแยกจากแม่น้ำลพบุรีแต่ตำบลหัวรอ ไป
บรรจบแม่น้ำบางกระบือ ข้อมเพ็ชร เรียกว่าคูขื่อนหัว แต่ชั้นเดิมคงจะ
แคบ มาในแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชา เมื่อจุลศักราช ๙๒๔ ปี
จึงโปรดให้ขุดขยายออกไปเป็นกว้าง ๑๐ วา ลึก ๓ วา เพราะเข้ค

เมื่อครั้งในแผ่นดิน สมเด็จพระมหินทราธิราช คุชชนาแคบ ทพ
หงสาวดีจึงถมถนนข้ามเขาคู้กรุงไค้

กำแพงเมือง

กำแพงพระนครในชั้นแรกสร้างกรุงเห็นจะยังไม่ได้ก่อด้วยอิฐ
เข้าใจว่าจะเป็นแต่เชิงเทินดิน ใช้ขี้คินทางริมน้ำกับข้างในชั้นถม
คุ้คุดเอาดินชั้นทางข้างในกำแพงเทียบวัน ก็ยังเห็นปรากฏอยู่ กำแพง
อิฐจะมาก่อขึ้นต่อภายหลัง เพราะรากกำแพงอิฐที่พบในเวลาน้อยย่น
เชิงเทินดิน สังกวาระกับคินธรรมดา ตั้งแต่ว่าหนงถึง ๒ ศอก ๓ ๖
เชิงเทินดินที่เป็นพน ตั้งแต่กำแพงกว้างอย่างน้อยราว ๘ วา กำแพง
หนา ๒ วาเศษ ก่ออิฐ ๒ ข้างไว้ช่องกลางถมดินกับอิฐหัก ส่วนสูง
ตั้งแต่เชิงกำแพงถึงปลายโยเสมา ๓ เหนว้ข้างแห่งถ้าในที่ตั้งจะราว
๓ วา ถ้าที่ตั้งจะราว ๑๐ ศอกเศษ เพราะพบเศษกำแพงที่เหลือ
จากรอยขุดทำทรายแห่งหนึ่ง สูงจากพนดิน ๘ ศอกเศษเกือบกับ
กับที่ไต้หวันของหน้าวัดสุวรรณมีประตูช่องกุฎอยู่ด้วย อีกแห่งหนึ่ง
ตรงนั้น เป็นที่ดอน กำแพงสูง ๖ ศอกกับมีเศษ ที่คิดว่ากำแพงตอน
นั้นจะสูงเท่านี้ ก็เพราะด้วยกำแพงที่เหลืออยู่นั้น สูงพ้นหลังประตู
ช่องกุฎขึ้นไปอีกศอกเศษ ซึ่งคะเนว่าเกือบจะถึงที่ตั้งโยเสมา เพราะ
ธรรมดาประตูช่องกุฎอยู่ไล่เลยหรือต่ำกว่าพนเชิงเทินไปเพียงนิดหน่อย
พนเชิงเทินขึ้นไปไม่กี่มากน้อยถึงที่ตั้งเสมา กับได้ขุดพบเสมากำแพง
เมืองยังเป็นรูปค้อยูเสมาหนึ่ง กว้างศอกกับ หนา ๒ ศอก สูง ๒ ศอกกับ

ถ้าเขาส่วนของใบเสมาวงเข้กับกำแพงตรงวัดท่าทราย ก็คงได้ราว
๓ วา กำแพงได้วัดจันทราว ๑๐ ศอก ถึงจะยิ่งหย่อนกว่านั้นไปข้างก็จะ
ไม่สู้มากนัก แต่ถ้าจะคิดเขาส่วนสูงของกำแพง ตั้งแต่ระดับดินเดิม
ไปจนขาดปลายใบเสมา คงจะสูงเลย ๔ วาทั้งหมด แนวกำแพง
พระนครวัดได้ ๓๑๐ เส้น ในเมืองวัดตามกว้างในที่คอคได้ ๕๐ เส้น
ตามยาวได้ ๙๘ เส้น

ขยายกำแพงเมืองด้านตะวันออก

กำแพงเดิมก่อนแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ด้านเหนือ
ตั้งแต่หน้าพระราชวัง คงจะไปตามแนวถนนบ้านพระร่วง แล้วไปเลี้ยว
ขึ้นมาใต้ประตูหอรัตนชัย วกลงไปข้างในห่างจากถนนรอบกรุงเดิวนั้น
ถึงบ่อมพิเชียร แต่บ่อมพิเชียรมาตามทางริมน้ำ ทิศใต้ทิศตะวันตก
บรรจบทิศเหนือจรดคลองท่อ ทิศข้างเป็นวังจันทร์เกษมเดิวนั้นอยู่นอก
พระนคร จะได้กล่าวต่อไปในตอนหลัง

และเหตุที่กำแพงเดิมอยู่หลังวังจันทร์เกษมห่างจากแม่น้ำเดิวนั้น
เขาไปมากนั้น ก็เห็นจะเป็นด้วยครั้งแรกสร้างกรุง ที่เวลานั้นจะเป็น
ท่าทรายและลำลายลุ่มมาก เพราะในเวลาเมื่อขุดดินลงไปลึกสัก
ศอกเศษ ก็พบพื้นล่างเป็นทราย ครั้นมาภายหลังที่ตอนนั้น ข้าน
พระนครกว้างออกไป จึงได้สร้างพระเนียบที่ขั้วระหว่างวังจันทร์
เกษม กบที่ข้างเป็นวัดขุนแสนวัดของเดิวนั้น และบางทีก็จะได้ไซ้เช่น
ที่ทอศปล่อยเลียงข้างหลวงด้วย ครั้นมาในแผ่นดินสมเด็จพระมหา

จักรพรรดิ เกิดศึกหงสาวดีกิตพระนคร คงจะทรงเห็นว่า การที่ไว
 ษานพระนครกว้าง ปล่อยให้กำแพงกั้นกัน ย่อมเป็นทางให้
 ข้าราชการเข้ามาถึงกำแพงได้ง่าย เพราะไกลทางขึ้น จึงโปรดให้
 ขยายกำแพงพระนครออกไปตั้งถึงขอบริมน้ำ แต่ครั้งนั้นเห็นจะยังไม่
 แล้วเสร็จ มาเมื่อพุทธศักราช ๒๒๔๕ ปี ในแผ่นดินสมเด็จพระมหา
 ธรรมราชา จึงปรากฏว่าได้ทำกำแพงอีกคราวหนึ่ง ก็เห็นจะทำเพิ่ม
 เต็มกำแพงที่ค้างมาในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดินั้นเอง กำแพง
 ใหม่ตอนที่ยกออกมาั้น แยกจากกำแพงเก่าที่ทำเสียเสีย วงแหวน
 ราชประดิษฐฐานและที่ตั้งซึ่งภายหลังเป็นวัดชนแดน วจักรเกษมไว้ข้าง
 ใน แล้ววกลงไปบรรจบขอบเขตร ซึ่งแผ่นดินรอบกรุงที่ใช้เดินกัน
 ไปมาอยู่ทุกวันนี้ ส่วนกำแพงเดิมที่อยู่ภายในหลังวังจันทร์เกษมเข้าไป
 คงจะร่อยลางลงเป็นถนนในพระนคร คงเป็นถนนยามะพร้าวข้างวัด
 พลับพลาชัยแน่

ขุนหลวงหาวิตกอุกำแพงหน้าวัง

อนึ่งกำแพงเมืองข้างวังหลวงด้านริมน้ำ เดิมมีชั้นเดียว และ
 ตอนนั้ก่อนผิดกว่าที่อื่น เชื่อกำแพงมีหลายชั้นกว่าด้วย ครั้งศึกพระเจ้า
 อลองพราวุฒิตกพระนคร ในแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวพระที่นั่งสุริยาศน์
 อัมรินทร์ ข้าราชการไปเชิญเสด็จขุนหลวงหาวิตกลาพระผนวช ออก
 ช่วยทรงจัดการป้องกันรักษากรุง ขุนหลวงหาวิตก โปรดให้ทำกำแพง
 ที่ข้างวังลงในที่ริมน้ำค้ำกว่าที่กำแพงเดิมอีกชั้นหนึ่ง กำแพงสายนี้
 ตรวจพบแล้ว แต่อยู่ในที่น้ำท่วมต่ำมาก ครั้นชุดวังคราวนี้ตรงใจจะถม

ชายคลั่งหน้ากำแพงเก่า ให้เท่ากัษระคัยถนนหนทางจวนทหารใน จะเอา
 กำแพงสายนี้ไว้ ก็จะต้องแหวกกินเป็นคุ้งะเห็น แต่ก็ไม่ใช่เป็นสิ่ง
 ที่น่ากลัวอย่างไร จึงได้ถมเสีย

บ่อมตามกำแพงเมือง

ตามแนวกำแพงมีบ่อมเป็นระยระอยพระนคร ตามที่ตรวจพบแล้ว
 ในเวลานี้มี ๑๖ บ่อม เข้าใจว่าจะมีมากกว่านี้ แต่ไม่มีเวลาพอที่จะชชคค้น
 ไล่ตลอด ภายหลังเมื่อตรวจคว้าได้ความอย่างไร จะได้เพิ่มเติมต่อไป
 บ่อมนี้ตั้งอยู่ในที่สำคัญ เช่นตรงแม่น้ำหรือทางร่วม ก็เป็นบ่อมใหญ่
 ก่ออย่างแข็งแรง แต่บ่อมเหล่านี้ยังเหลือพอที่จะเห็นชวคตรงตั้งฐาน
 ใต้ ๒ แห่งคือ บ่อมเพชรแห่งหนึ่ง เป็นบ่อมใหญ่สำหรับของกันข้าศึก
 ที่จะมาทางน้ำตรงมมพระนครด้านใต้ บ่อมนี้ก่อยื่นออกไปจากแนว
 กำแพงหน้า ๓ วามเศษ กลางบ่อมเป็นพื้นดินว่าง มีบันไดอิฐขึ้น
 เชิงเทินในบ่อม ตามเหลี่ยมบ่อมที่พื้นดินมีประตูคหาก่อเป็นรูปโค้ง
 มีรอยติดบานที่จะใช้เปิดเข้าออกได้ คหากว้าง ๔ ศอก สูง ๕ ศอก
 บนหลังคหามีช่องกลวงตลอดขึ้นไปถึงเชิงเทิน กับบ่อมริมประตู
 เข้าเปลือกอกอีกแห่งหนึ่ง เป็นบ่อมที่ตั้งอยู่ ๒ ฟากคลอง แต่เล็กกว่า
 บ่อมเพชร ก่อย่อเหลี่ยมเข้าเป็นตำรวรยกัน บนบ่อมเป็นพื้นอิฐ
 ตลอดตามเหลี่ยมบ่อมมีประตูคหาโค้งเหมือนบ่อมเพชร เข้าใจว่า
 เมื่อก่อนข้าศึกมาตีพระนคร คงจะลากบันใหญ่ออกตั้งยิงของกันความ
 ช่องคหาคูหา แต่ถ้ามือเห็นจะเสียทั้งที่ ก็คงลากถอยบันใหญ่ไปใน

ข้อมเขาไม้แก่น บักลงในช่องว่างเป็นระเบียบปักช่องคู่หากันหน้ายาน
ประคองส่วนบนข้อมก็คงจะตั้งบนใหญ่โต คุ้มมีที่กว้าง

ข้อม

ข้อมตามถ้ำแพงเมอง ชงมข้อมมาในพระราชพงศาวดาร ก็มี
แต่ข้อมมหาไชย ข้อมเพชร หอราชคฤห์ ข้อมนายการ (เห็นจะ
เป็นในไก่) ข้อมชดกขหรือทากข กขข้อมจำปาพลอดข้อมทอง
พงศาวดารไม่โตกล่าวให้เป็นที่เข้าใจว่าอยู่ที่ใด แต่ข้อมมหาไชยนั้น
โตความแน่นอนแล้วว่า เป็นข้อมข้อมมวงจันทร์เกษม อยู่ในที่ขงเป็น
คลาศทิวรอ ข้อมนี้ก็จะใหญ่อย่างแข็งแรงเหมือนกัน เพราะตั้ง
อยู่ในที่เลี้ยว จากแม่น้ำหน้าวัดสามพิหาร ขงจะเป็นทางเข้าไปถึงข้าง
พระราชวังหลวง เมื่อครั้งพระเจ้าตะเบงชเวตศัย ครบวงหงสาวดี
ยกทัพเข้ามาตีพระนคร ครั้งทรงช้างที่นั่งมาขึ้นอบทวัดสามพิหาร
เร่งให้แม่ทัพนายกองค้อนพลเข้าหักพระนคร พระยารามเอาขนนารายณ์
สังหารลงสำเภาไม้รักแม่น้ำง บึงขึ้นไปถูกกิ่งโพธิ์ใหญ่ ๓ กำ หัก
ลงมาใกล้ข้างข้างที่นั่งพระเจ้าตะเบงชเวตศัย ขณะนั้นชาวข้อมมหาไชยก็
ยิงปืนใหญ่ขึ้นอัย สาคเข้าไปถูกกรพลมอญพระม้าวตายมาก ทัพหงสาวดี
ของถอย อนึ่งเมื่อแรกพระเจ้าไชยเชษฐาธิราชเสวยราชสมบัติ กษัตริย์รวมเถียร
ชิวข้างพม่าพวกเขาย่นอภัยที่ตรงวัดท่านบพาคะวันออก พระพุทธเจ้าเสด็จ
เมื่อยังเป็นกรมพระราชวังยวร เสด็จขึ้นไปบนข้อมมหาไชย ทรงจุดบน
ใหญ่ยิงไปถูกข้างข้างขมถรรวมเถียรขึ้นมา ล้มลงตายในที่นั้น แต่ข้อม

ธรรมเถยกับข้อยกฐาตาสผู้เป็นควาญหาถูกขึ้นไม้ เป็นแต่ตกข้าง
ลงมาก็เจยช่วยสาหัส จึงตามจับตัวได้

และข้อมเพชรนั้น เป็นข้อมตั้งอยู่ตรงมมพระนครด้านใต้ตรง
แม่น้ำบางกะจะ เป็นข้อมสำหรับค่อสู้ข้าศึกที่จะมาทางเรือจากข้างใต้
ค่อข้อมเพชรขึ้นไปทางข้างหน้า ก็มีข้อมใหญ่รายเรียงขึ้นไปอีก ๒
ข้อมในระยะที่ใกล้กัน ข้อมกลางจะมีข้อเสียงอย่างไวไม่ได้ความ แต่
ข้อมเหนือที่คงอยู่ข้างวัดจันทน์หน้าวัดสุวรรณตรงมมเกาะแกะนั้น คงเป็น
ข้อหอราชคฤห์ ซึ่งพระมหาธรรมราชาเสด็จไปประทับทรงบัญชาการ
ศึกของกษัตริย์พระยาละแวก ทียกเข้าปล้นกรุงศวรวมาตั้งอยู่ที่ชอน
บางตะนาวศรี ครึ่งนั้นข้อมนายการ (ในใต้) ก็ใต้ค่อสู้ยิงข้าศึกด้วย
ข้อมในใต้นที่คงอยู่เหนือและใกล้ ๆ ก็มีข้อมเพชรทางด้านลำน้ำลำเภาลุ่ม
คือกั้นไม่ให้ทัพเรือขึ้นไปทางเหนือได้ ข้อมชคักยกหรือท่ายก เป็นข้อม
ข้อมมพระนครตรงลำน้ำหัวแหลม ค่ออยู่ในแถวที่ข้างเหนือโรงทหาร
ทุกวันนี้ ทักคิดว่าข้อมนั้นจะเป็นข้อมชคักยก ก็เพราะมีความในพระราช
พงศาวดารว่าเมื่อพระม่ายกมาตั้งกรุงในครั้งหลังพระศรีสุริยภาค (นำ
จะเป็นพระศรีสุริยพาห) นายข้อมชคักยกประจุนมหาภาพมฤตยูราช ๒
ลี้ก ๒ นก ยิ่งพระม่ายก้วยตัวเขาทอง เพราะหน้าข้อมนั้นตั้งไปทาง
ลำน้ำเขาทองด้วย ข้อมจำป่าพลนั้นกรมขุนราชสีห์ตั้งไว้ในแผนที่
ของท่านว่า ข้อมที่ออกชื่อมาว่าเป็นข้อมชคักยกนั้นเป็นข้อมจำป่าพล แต่
ในจดหมายเทศอีกฉบับหนึ่ง ซึ่งอ้างว่าเป็นคำให้การขุนหลวงหาวัดว่า

ข้อมจำปาพลอยู่ดักประตูเข้าเปลือกเห็นอวักทำทวาย แต่เห็นว่าย้อม

จำปาพลนหาใช้ข้อมตามกำแพงไม้ เป็นข้อมชั้นนอก

ข้อที่จะให้เห็นว่าย้อมอยู่นอกพระนครนั้น คือมีความในพระราช

พงศาวดารกล่าวว่า เมื่อครั้งพระเจ้ากรุงหงสาวดี (ตะเบงชเวตตี้) ยก

ทัพเข้ามาตีพระนครใน คักราช ๙๐๕ ปี ครั้งนั้นสมเด็จพระมหา

จักรพรรดิโปรดให้เจ้าพระยาจักรีออกไปตั้งค่ายตำบลมพลี เจ้าพระยา

มหาเสนาออกตั้งค่ายบ้านคอกไม้ข้อมทองนาหินตรา พระยาพระคลัง

ตั้งข้อมท้ายค พระสุนทรสงครามตั้งค่ายข้อมจำปาพล ในการ

สงครามคราวนั้น สมเด็จพระมหาจักรพรรดิพร้อมด้วยพระศรีโยทัย

ซึ่งเป็นสมเด็จพระอัครราชสมเเหล และพระราเมศวร พระมหินทรา

ธิราชโอรส ทรงช้างพระที่นั่งยกพลออกไปค้อยทอภัยพระเจ้าหงสา-

วดีที่ทุ่งภูเขาทอง ช้างพระที่นั่งสมเด็จพระมหาจักรพรรดิเสด็จขึ้น

ให้หลังแก่ข้าศึก พระศรีโยทัยก็ขี่ช้างพระที่นั่งสีกเขารับไว้ ช้าง

พระเจ้าแปรวัยได้ล่างถนัด ช้างทรงพระศรีโยทัยแหงนหางเลียบที่

พระเจ้าแปรจึงวิ่งพันด้วยพระแสงของ้าว ค้องพระอริษาพระศรีโยทัย

ตะพายแล่งมาถ่วงพระถันสิ้นพระชนม์บนคอช้าง พระราเมศวรพระ

มหินทราธิราชก็ขี่ช้างพระที่นั่ง เข้านพระศัพพระราชมารดาเข้าพระ

นครใต้ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิจึงโปรดให้เชิญพระศัพพระศรีโยทัย

มาไว้ที่สวนหลวง ครั้นรุ่งขึ้นพระมหาอปรวาษาแต่งพลเข้าค้ำค่ายพระ

สุนทรสงครามแตก เลี้ยค่ายและข้อมจำปาพล ครั้นเลิกการสงคราม

แล้ว จึงโปรดให้แต่งการพระราชทานเพลิงพระศัพพระศรีโยทัย และ

ที่ซึ่งพระราชทานเพลิงนั้น โปรดให้สถาปนาเป็นพระอารามชื่อวัดชัย
 สวรรค์ มีความคึงนี้ ถ้าจะคิดว่าขอมทนมพระนครตรงแม่น้ำหัวแหลม
 เป็นขอมจำปาพล ขอมนนก้อยที่ข้างสวนหลวง ถ้าที่พหังสาวัดคือ
 ขอมนนก้อย ก็คงเมืองแตก พระศัพพะศรีโยทียกคงจะไม่อยู่มาจนถึง
 เวลาพระราชทานเพลิง หรือจะคิดว่าขอมเห็นอวดทำทวายเป็นขอม
 จำปาพล คำที่จดหมายเหตุชนหลวงหัววัดกล่าว ก็ถ้าข้าศึกคือ
 เมืองที่ตองแตกอีก และที่พหังสาวัดครวณก็ศพระนครหาได้ไม่
 จึงเห็นว่าขอมจำปาพลไม่ใช่ขอมตามกำแพงเมือง เป็นขอมนอกพระ
 นคร คงจะเป็นขอมที่อยู่ปากตะวันตก เห็นอวดทำวัดการ้องขึ้นไปตรง
 ปากคลองวัดภูเขาทองข้าม ซึ่งในเวลานั้นยังมีซากขอม และวัดที่
 อยู่ในบริเวณนั้นก็ยังมีชื่ออวดขอมอยู่ ที่พระสุนทรสงครามออก
 ไปตั้งอยู่ที่ขอมนี้ ก็สำหรับจะบอกกันข้าศึกที่จะมาทางชนอนปากคู
 เป็นขอมชนนอกพระนครด้านตะวันตก และที่เจ้าพระยาจักร์ไปตั้งค่าย
 ทลุมพลินน ก็คือไปตั้งขตทางข้าศึกที่จะมาทางปากน้ำประสยเป็นทาง
 ของถนนทางผายเหนือ เจ้าพระยามหาเสนาตั้งขอมที่ถนนหินตรา
 ก็คือไปตั้งสกัดต่อข้าศึก ที่จะมาทางลานาสักด้านตะวันออก พระยา
 พระคลังตั้งขอมท้ายคู ก็คือตั้งที่ริมแม่น้ำตรงตำบลบางกระจะ เป็นกอง
 ขอมถนนข้าศึกซึ่งจะขึ้นมาจากทางใต้ เป็นขอมค้ายชนนอก ๔ ทิศ
 พระนคร คล้ายกับขอมของขจรจามิตร ขอมบดขจรนิก ขอมผลาญสัตว์
 รวย ขอมปราชสิทรวายุ ขอมท่าลายแรงปรับถษ์ ขอมหลักกำลังคัยกร

ซึ่งพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้สร้างขึ้นเป็นข้อม
รายชั้นนอกที่กรุงเทพมหานครนี้

ประตูเมือง

ประตูเมืองที่เขียนประตูใหญ่ทำลายหมึก พอจะเห็นได้แต่ช่อง
ข้างล่าง กว้างราว ๖ ศอกเศษ ในหนังสือโบราณกล่าวว่า ประตูใหญ่
เป็นประตูขอก รูปทรงมณฑปทาแดง และได้พิชฌายภาพที่ผนังพระ
อุโบสถวัดกษัตริย์ศึกซึ่งนักปราชญ์ในทางวิชาช่างรับรองว่าเป็นฝีมือที่เขียนไว้
แต่ครั้งกรุงเก่านี้ ประตูเมืองก็เขียนรูปยอดมณฑปทาแดง เห็นจะ
พอเขาเป็นที่เชื่อได้ว่า ยอดประตูเมืองกรุงเก่าไม่ได้เป็นอย่างอื่น แต่
ประตูช่องกกระหว่างประตูใหญ่นี้ ยังมีเหลือเป็นรูปชั้กเรนออยู่ที่แนว
กำแพงใต้วังนั้น ก่อเป็นรูปโค้งคหกว้าง ๔ ศอกคืบ สูง ๕ ศอกเศษ
เข้าใจว่าคงจะเขียนรูปคิงนี้ทั่วทุกประตู

ถนนในเมือง

หนึ่งในพระนครนั้น มีถนนรถนนขวางและถนนซอยมากมาย
หลายสาย ถนนเหล่านี้ของพนักินสูง กว่าระคิยดินเดิมตั้งแต่ ๒
ศอกถึง ๔ ศอก เพราะพนักินในพระนครเป็นทลุ่ม ถึงระคินา ๆ
คงท่วมทุกยเหมือนทุกวัน เพราะถนนจึงต้องถมคินเสียบชั้นหนึ่ง
แล้วปูอิฐระแดง บางสายกว้าง ๖ วาข้าง ๓ วาข้าง ๑๐ ศอกข้าง
และที่เป็นแต่ถนนคินเปล่าไม่ได้ปูอิฐก็มี จะออกซื่อละเพราะแต่ที่
เขียน ถนนอิฐสายใหญ่ คือถนนหน้าวังเป็น ถนนขวางไปหน้า
ศาล พระกาฬ และเข้าคลองออกประตูไชยที่กำแพงพระนคร

ค่านไต้ยาว ๕๐ เส้น ถนนสายนี้เป็นทางที่พระเจ้าปราสาททอง
 ครั้งยังเป็นเจ้าพระยาตากสินมหาราชยกพลไปจับพระเชษฐาธิราช
 และเป็นทางราชทูตฝรั่งเศสเข้าเฝ้าถวายพระพรราชศาสน์ในวัง พระราช
 ศาสน์คงจะแก้ด้วยกระบวนเรือ แต่เกาะเวียนหรือชนอนหลวงมาชนยกท
 ทำประตูปะชวย เข้าวังที่ประตูข้างหน้าวัดพระศรีสรรเพชญ์ และที่พิภ
 ราชทูตก็ให้อยู่ในย่านประตูเทพเทนมี่ไต้ประตูไชยด้วย

ถนนรศอกถนนหน้าบางตรา วิมท่าสี่ชัยไปยามะพร้าว ออกท
 ประตูพระนครด้านตะวันออกไต้ประตูหอรัตนไชยยาว ๕๐ เส้น ถนนหน้า
 บางตรานี้เป็นที่ซึ่งเจ้าพระยามหาเสนาฯข้างเลือกเข้ารบกับพระศรีศิลป์
 ขยดในแผ่นดินพระมหาจักรพรรดิ ที่ข้างถนนแต่ท่าสี่ชัย ไปจนตรง
 ข้างวัดพลับพลาไชย ข้างซ้ายมีแนวเนินโรงข้างยาวเรียงตามถนนไป
 เห็นจะเป็นโรงข้างที่อยู่สทหัดถนนยามะพร้าว ถัดเชิงสะพานข้างเข้ามา
 ทหมนราชสีห์ถึกรรมบัตร์ประชาชนให้เซอร์เจาะจั่ว เอาบันใหญ่ตั้งยิง
 เข้าไปในวังจนตรุดถึงสนทัก ในครั้งพระบรมโกศรบกับเจ้าฟ้าอภัยเจ้า
 ฟ้าบรมศรี และท้าวคพลับพลาไชยข้างถนนนั้นเป็นที่เจ้าชายพระยา
 มาตังทพ คราวพระเจ้าราชสมบัติกับเจ้าอนุพระยา กับในแผ่นดิน
 สมเด็จพระนารายณ์ เมื่อกครั้งรบกับพระศรีสุนทรราชา และส่งพระ
 เป็นเจ้าถึงเทวสถานก็เสกทางนี้ แต่หัวถนนมาวัดพลับพลาไชยแล้ว
 เลี้ยวซ้ายไปทางชฎน แต่พระเพทราชาเมื่อกครั้งรบกับเจ้าฟ้าอภัย
 ธรรมเดียร ก็ทรงช้างพระที่นั่งพลายมงคลจักรพรรดิเสกมาตามทาง
 ภายหลักรบมาถึงพระแสงขอเจ้าพระยาแสนพลพ่าย ของสมเด็จพระ

นเรศวรมหาราช ที่ชนช้างชนะมหาอุปราชหงสาวดี จึงรับสั่งให้
 มหาเล็กไปเชิญมาถวายที่สะพานช้าง คงจะเสด็จเกือบตลอดถนน
 ถนนตลาดเจ้าพรหมที่เจ้าชายพระยาเจ้าอยู่ พระยาชิง กั้นระเข้วัง
 จนเกือบถึงสิ้น พระชนม์ลงทั้ง ๒ พระองค์ที่เชิงสะพานบ้านนั้น
 หัวถนนอยู่ต่อกำแพงพระราชวัง ตรงหน้าพระที่นั่งจักรวรรดิตรงไป
 บ้าน ออกประตูพระนครด้านตะวันออกที่เหนือข้างเขื่อนตรงวัดจันทร์
 ซึ่งเป็นท่าสะพานรถไฟกรุงเก่ายาว ๕๐ เส้น ที่วัดจันทร์นั้น ในแผ่นดิน
 พระมหินทราธิราชที่พม่าหงสาวดีถมถนนข้ามมาเข้าพระนครได้ แต่
 เวลานั้นคงแคบ ถ้ากว้างสักเหมือนทุกวันนี้ เห็นก็จะไม่สำเร็จ
 เว้นแต่จะมีอินยี่เนี่ยวัดันตาคิดมาช่วย

ถนนหลังวังหลังตรงมาข้างหอดลอง ผ่านกับถนนหน้าพระภาพ
 เป็น ๔ แพร่ง ที่ตรงนั้นเรียกตลาดแกง ตรงไปชิดถนนออกประตูพระ
 นครด้านตะวันออกยาว ๘๔ เส้น และยังมีถนนอีกสายหนึ่งวงตาม
 รูปกำแพง แต่อยู่ห่างกำแพงข้างแตรเส้นหนึ่งถึง ๕ เส้นเศษก็มี
 ถนนสายนี้ตั้งกันแต่ท้ายพระราชวังจันทร์เกษม วงไปจรดคลองท่าท้าย
 พระราชวังหลวง ยาว ๒๒๐ เส้นเศษ ถนนสายนี้บางตอนใหญ่ข้าง
 เล็กข้างไม่เสมอกัน

ถนนนอกเมือง

TUDC

22/04/2563

ถนนนอกกำแพงพระนคร ที่ปู่ชูปะบายเคี้ยวแต่ถนนหน้าจวน
 ทหารในริมกำแพงด้านริมนี้ ซึ่งเป็นส่วนข้างพระราชวัง นอกจาก

นั้นก็เห็นจะเป็นแต่ทางหลวง เป็นตรอกซอกพอเกินไปมาตามละแวก
หมู่บ้านเท่านั้น

คลองในเมือง

และมีคลองเล็กใหญ่ในพระนครก็หลายคลอง คลองใหญ่คือ
คลองที่อยู่อู่ท้ายวัง ไปออกทางแม่น้ำท่านไต้ตรงหน้าวัดพุทไธศวรรย์
ปากคลองทางโน้นเรียกว่าคลองฉะไกรใหญ่ คลองประตูข้าวเปลือก
ที่ตำบลท่าทรายตรงไปออกแม่น้ำท่านไต้ ปากคลองทางโน้นเรียกว่า
คลองประตูจีน คลองนี้เมื่อปลายแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ ใน
เวลาทรงพระประสูติ พระบรมโกศกับเจ้าฟ้าอภัย เจ้าฟ้าบรมศรีทำ
ศึกชิงราชสมบัติกัน พระบรมโกศตั้งค่ายรายริมคลองฟากตะวันออก
เจ้าฟ้าอภัยเจ้าฟ้าบรมศรีตั้งค่ายรายริมคลองตะวันตก เขาคลองเป็น
เขตคั่นคลองประตูหรือคันไชยอยู่ไต่ ฝั่งจันทร์เกษม คันตะวันออก
ไปออกแม่น้ำริมข่อมเพ็ชร ปากคลองทางโน้นเรียกว่าคลองในไก่
และที่ไต่สะพานช้างมีคลองแยกจากคลองประตูข้าวเปลือกไปทะเลคลอง
หลังวังจันทร์จะไปออกคลองหรือคันไชยหรือคลองในไก่ก็ได้ ท่านไต้
เหนือคลองในไก่ขึ้นไปถึงคลองประตูจีน พันคลองประตูจีนก็ถึงคลอง
ประตูเทพนม ตอนปากคลองเลี้ยวหักวงหนึ่ง แล้วตรงไป
ฝั่งขึ้น คลองประตูเทพนมนี้ ว่าเรียกตามชื่อหลวงเทพอรชุน(นม)
ผู้ตั้งบ้านเรือนอยู่ในถนน เหนือคลองประตูเทพนมก็มีคลองฉะไกร
น้อย ไปทางข้างวัดบรมพุทธารามถึงวัดป่าใน แล้วเลี้ยวผ่านคลอง

ประเทศเทพมีคลองประทุนไปบรรจบคลองประทุนในไถ่ ทางบ้านตะวันตกมีคลองประทุนท่าพระตรงมาทางตะวันออก ผ่านคลองฉะไกรใหญ่มาบรรจบคลองฉะไกรน้อย และยังมีคลองชะเขยคลองแยก ตามระหว่างคลองใหญ่เป็นหลายสาย

บรรดาคลองใหญ่ซึ่งออกแม่น้ำนั้นเห็นว่า ตามปากคลองคงจะมีท่านขกนน้ำไว้สำหรับราษฎร ซึ่งตั้งบ้านเรือนอยู่ในพระนครใช้สอย เพราะว่าการตั้งจะเป็นเมืองลุ่มน้ำน้ำ ๆ ท่วมก็จริง แต่ถึงระตูล้ำน้ำก็ลดต่ำกว่าคลองลงไปเกือบ ๓ วา คลองในพระนครอย่างลึกก็คงจะ ๓ วาหรือไม่ถึง เมื่อเป็นเช่นนั้น ถิ่นน้ำแล้งน้ำในคลองในพระนครก็คงแห้งหมด จะไม่น้ำไซ้ก็แค่ขึงขึงแห้งเดียว ข้อที่เห็นว่าจะมีท่านขกนน้ำตามปากคลองนั้น ก็ด้วยเมื่อครั้งหนึ่งมีผู้ขุดซ่อมคลองในไถ่กับคลองหอรัตนไชยได้พบไม้เต็งรังบ้างไม้ตะเคียนบ้าง หน้ากว้างราวคืบ ๔ เหลี่ยม ยาว ๖ ศอกบ้างเกิน ๖ ศอกบ้าง รวมขวางตามปากคลองเรียงไปตามแนวกำแพงอยู่เป็นอันมาก และทิ้งมีเสาสั้น ๆ ขกอยู่ด้วย จึงคิดว่าเสานั้นคงจะขกทรายเต็มปากคลองแล้วเอาไม้เหล็บบวางเรียงเป็นคยขึ้นไปที่ ๒ ข้าง ถมดินกลางให้แน่นเป็นท่านข สูงแต่เพียงสักครึ่งคลอง ถ้าถึงระตุน้ำ ๆ ขึ้นมาท่วมเลยหลังท่านข ก็ใช้เรือไปมาในพระนครได้ แต่เมื่อไถ่น้ำลดลงมาถึงท่านขก็เลิกใช้เรือซึ่งน้ำไว้สำหรับราษฎรที่อยู่ในพระนครได้
 ๒๒/๐๔/๒๕๖๓
 ๒๒๐๔

สะพานในเมือง

ตามข้างคลองเหล่านี้ ในที่ใดถ้ามีถนนผ่านมา ก็มีสะพานข้ามคลองทุกสายถ้าเป็นถนนสายใหญ่ก็เป็นสะพานเชิง ๒ ข้าง ก่ออิฐกลางเห็นจะปูกระดานเช่น สะพานข้ามถนน สะพานชุกัน สะพานข้ามคลองในไก่ สะพานหน้าวัดบรมพุทธอาราม สะพานรำเหย (เห็นจะเป็นสะพานหน้าหีบฝอย เพราะถนนนั้นมาหน้าคอก) แต่อย่างสะพานเช่น สะพานประตูจีน สะพานประตูเทพหมื่นนั้น ก่ออิฐตลอดกลางคลองเจาะเป็นช่องโค้งคูกา กลางใหญ่ ๒ ข้างเล็ก เป็น ๓ ช่อง สำหรับให้เรือลวกไปมาได้ และยังมียอดสะพานหนึ่งซึ่งว่าเป็นสะพานใหญ่ในพระนคร คือสะพานข้ามต่อถนนข้ามสะพานข้ามคลองประตูข้าวเปลือก ตรงหน้าวัดพลับพลาไชยสะพานนี้เชิงก่อกว้างและเมื่อครั้งพระนารายณ์เสด็จส่งพระเป็นเจ้า ว่าพวงวังหลังแอบซุ่ม จะคอยทำร้ายในทันทีคราวเมื่อพระบรมโกศรบกับเจ้าฟ้าอภัยเจ้าฟ้าบรมเมศวร์ ขุนศรีวิชัยศพวกเจ้าฟ้าอภัยตั้งค่ายขีเข็งสะพานฝั่งตะวันตกไว้ จะไม่ให้พวงวังหน้าข้ามไปได้ ก็ย้อมสะพานหนึ่งซึ่งมีชื่อแปลกกว่าสะพานเหล่านี้ เป็นสะพานข้ามคลองต่อเข้ามาในวังคอนข้างพระที่นั่งบรมยงค์รัตนาคัน แต่เบื้องออกไปข้างเหนือ เรียกว่าสะพานสายโซ่ เชิง ๒ ข้าง ก่ออิฐทิวสะพานจะเป็นอย่างไรถ้าเราไม่กล่าวไปถึง แต่ลองคิดดูน่าจะเป็นสะพานหกได้ก็ออกกระมัง เพราะสะพานหกก็ใช้สายโซ่ และเห็นเข้าที่ว่าเป็นสะพานเข้าใกล้วัง ถ้าทำเป็นสะพานข้ามคานแล้วจะมี

เหตุการณขณ สัตว์จะข้ามเข้าประชิดวงไต้ง่าย ถ้าเป็นสะพานหกเข็ด
ไต้แล้ว ถึงจะเกิดสัตว์และถ้ารู้ล่วงหน้าจะชก สะพานนั้นออกเสีย
ไม่ให้ เป็นทางเดินเข้ามาประชิดวงไต้ แต่สะพานข้ามคลองอื่น ๆ
นอกจากที่กล่าวมานั้นเห็นจะเป็นสะพานไม้ เพราะไม้ไต้พืชรากอิฐที่เชิง
สองข้างนั้น

บึงชัน

ภายในพระนครตอนหน้าพระราชวังค่านไต้มีบึงใหญ่ บึงตอน
เหนือเรียกว่าบึงญวน ตอนใต้เรียกว่าบึงพระราม เห็นว่าชอ ๓ ชอ
นั้นคงจะเป็นชอเพนชอหนึ่ง ชอใหม่ชอหนึ่ง ที่เรียกว่าบึงญวนนั้นคง
จะเป็นชอชงมชอมาในกฎมนเทียรบาลอกชอหนึ่ง ที่เรียกว่าบึงพระ
รามนั้นก็คือเป็นบึงในบริเวณชอนั้นเอง แต่อยู่ตรงหน้าวัดพระราม
แต่เดิมมาช่างที่จะเรียกชอนั้นว่า บึงหน้าวัดพระราม เพราะประสงค์
จะให้เข้าใจที่ให้ง่ายขึ้น ภายหลังมาจึงเรียกหัวเข้าแต่ว่าบึงพระราม
ทั้งคำว่าหน้าวัดเสีย จึงเลยเป็นชอชงมชอนั้นว่า บึงพระรามต่อมา
บึงชอนั้นพอเคราะห์ดีเห็นว่า เข้มก็จะเป็นหนอง เป็นที่น้ำขังอยู่แล้ว
หรือจะคิดให้สังขไปจะว่าเป็นตัวหนองโสน ตามที่ขอมมาในพระ
ราชพงศาวดารจะได้คอกกระมัง แต่ไม่มีพะยานหลักฐานอะไรนอก
จากสองนกกเขา บึงนั้นเดิมชื่อเล็ก ต่อมาเมื่อสร้างกรุงรัตนโกสินทร์
เอาดินในท่งแควนขนมเป็นพนวังและพนวัดมหาธาตุ วัดราชบูรณะ
วัดพระราม จึงกลายเป็นใหญ่โตไป ดินที่เ็นไว้เป็นทางคนขนมูลดิน

เดิน ก็เลยทำเป็นถนนรัดถนนขวางข้ามขึงปูอิฐตะแคงเสียบทั้ง ๓ สาย
เกาะช่องสำหรับให้เรือเดินไปมาได้ถึงกันตลอดขึง ตามหลังช่องนั้น
ก็ยกเห็นจะมีสะพานไม้ สำหรับให้คนเดินไปมาตามถนนใต้ตลอด และ
มีทางนำทะเลาเรือนนอกพระนครเข้าไปในขึงได้ ๒ ทาง บ้านใต้คลอง
ประจัน คลองประตเทพมณี คลองฉะไกรน้อย มารวมกันเข้าที่
ข้างวัดสะพานนาคราทางหนึ่ง บ้านตะวันออกเข้าช่องแยกจากคลอง
ประจันเข้าเขตคลอง ข้างวัดมหาธาตุทางหนึ่ง ในขึงมีวัดอยู่ตามเกาะ
หลายวัด และตั้งถิ่นที่อยู่บนเกาะในขึงนี้ด้วย ที่ขอบขึงตรงหน้า
วัดพระรามออกไป มีตักหลังหนึ่งเป็นตักสองชั้น ตามช่องประจัน
หน้าตักก่อนเป็นโค้งคอกา มีทางขึ้นข้างหน้าและข้าง ๆ ตัก ตักนี้
ชาวบ้านบางคนว่าเป็นตัก พระราชาคณะผู้ครองอาวาสวัดพระราม แต่
พิจารณาเห็นจะไม่ใช้ของสำหรับวัด เพราะอยู่นอกกำแพงวัดและ
เป็นตักสูง น่าจะเป็นพระที่นั่งสำหรับเสด็จขึ้นไปประทับทอดพระเนตร
เรือ ซึ่งจะโปรดให้มีประมุขเล่นเพลงสักรว ในคราวนักขัตฤกษ์ระ
นำข้างในขึง

พระราชวังเก่า

พระราชวังหลวง ตั้งอยู่ในที่ตักกำแพงพระนครด้านเหนือริม
หันหน้าวังไปทิศตะวันออก แต่ไม่ใช่อยู่ตรงกลาง ตั้งค่อนไป
ข้างตะวันตกหน่อยหนึ่งและสร้างเป็น ๒ คราว เมื่อครั้งสมเด็จพระ
รามาธิบดีพระองค์ที่ ๑ (อู่ทอง) เสด็จมาสร้างกรุงเทพทวารวดี

เมื่อจุดศักราช ๑๗๑๒ บันน ทรงสร้างพระราชวังในที่ซึ่งเป็นวัดพระ
 ศิวสรรเพชญ์เคยวน มีปรากฏว่าได้สร้างปราสาท ๓ องค์คือ พระ
 ทนังไพศุรย์มหาปราสาท พระทนังไพชยนต์มหาปราสาท พระ
 ทนังไอศวรรย์มหาปราสาท ก็ว่าคงจะเป็นปราสาทไม้ ภายหลัง
 มาในแผ่นดินสมเด็จพระวามาเจศวรกล่าวว่ เสด็จออกทรงศีลณพระ
 ทนังมิ่งคลาภิเษก ทอดพระเนตรเห็นพระสาวริกษาศเสด็จปฎิหาริย์
 ช่างทศิขรพ์ จึงได้สร้างพระมหาธาตุลงในที่ตรงนั้น พระทนังมิ่งคลา
 ภิเษกของคันไม่ใช่เป็นปราสาท และไม่ใช่นั้เป็นพระทนังมิ่งคลาภิเษก
 องค์ที่พระเจ้าปราสาททองเปลี่ยนชื่อเป็นพระวิหารสมเด็จ ในแผ่นดิน
 สมเด็จพระบรมราชาธิราชพระองค์ที่ ๑ มีความว่า เพลิงไหม้พระ
 ทนังตรีมุข ได้ชื่อพระทนังในพระราชวังเดิมแต่เท่านี้ และในพระ
 ราชนิพนธ์กระแสพระราชดำริ ซึ่งทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
 พระราชทานข้าพเจ้าไว้ว่า “กระเนศุพระราชวังครั้งนั้นปราสาท ๓ องค์
 คือ พระทนังไพศุรย์มหาปราสาท พระทนังไพชยนต์มหาปราสาท
 พระทนังไอศวรรย์มหาปราสาท คงจะเป็นวิหารยอคซึ่งตั้งอยู่ใน
 ระหว่างพระเจดีย์ ๓ องค์ ที่เห็นปรากฏอยู่จนบัดนี้ คงจะเป็นปราสาท
 ๔ เหลี่ยม ไม่ใช่ย่อเก็ยอย่างย่อม ๆ เท่าที่เห็นอยู่นี้ ไม่สู้จะเป็น
 ที่ประทับสยายนัก จึงได้มีพระทนังตรีมุขพระราชมนเฑียรและพระ
 ทนังมิ่งคลาภิเษก

ถ้าจะกระเนศุพระทนังตรีมุขนั้น คงจะเป็นที่เสด็จออกมุขหน้า
 อีก ๒ มุขเป็นที่ประทับ พระราชมนเฑียรอยู่หลังเข้าไป ลักษณะอย่าง

พระราชวังเดิมที่กรุงเทพฯ ซึ่งเ็นพระราชวังทรงฉนวนวิ หรือในพระ
 บรมมหาราชวัง พระที่นั่งอมรินทรวินิจฉัย พระที่นั่งไพศาลทักษิณ
 เป็นตรีมุข พระที่นั่งจักรพรรดิพิมานเ็นพระราชมนเ็ยร แต่
 ขนาดที่ใหญ่เล็กเทียบคปราสาท คงจะไม่ใหญ่เช่นหม้จักรพรรดิพิมาน
 เป็นแน่ น่าที่จะเท่า ๆ กับพระราชวังเดิม และที่ซึ่งตั้งนั้นที่ เ็นไม่
 เหมาะเท่าที่พระวิหารใหญ่ด้านตะวันออก

พระที่นั่งมงกุฎลาภิเศกในพระราชวังเก่าเ็นเป็นที่ทรงศีลหรือ
 เป็นที่ประทับสำราญ ไม่ใช่ประทับอยู่เ็นนิตย์ ที่ซึ่งควรจะตั้งมีอยู่
 ๒ แห่ง คืออยู่แนวกำแพงแก้วพระที่นั่งตรีมุข เช่นหอพระปวิตร
 ศาสตราคม หรือพระที่นั่งคสิทวาริรมย์ในพระบรมมหาราชวัง หรือ
 พระที่นั่งมงกุฎลาภิเศก พระที่นั่งเอกอลงกฎในพระราชวังบวรอย่างหนึ่ง
 หรือไม่เช่นนั้นก็อยู่ตรงมุขเหนือมุขใต้ของพระที่นั่งตรีมุข เช่นหอ
 พระเจ้าพระอัฐิ ซึ่งต่อกับพระที่นั่งไพศาลทักษิณ จะออกไปตั้งอยู่
 ข้างหน้าก็เคยวไม่ไ้ เพราะถ้าตั้งอยู่ข้างหน้าก็เคยว สมเ้เจ้าพระ
 วาเมศวรที่เ็นจะไปเห็นทั่วมณฑลเข็ยรนี้ขวางทาง เพราะผิดตำแหน่ง
 เป็นข้างหน้า แต่ถ้าหากว่าจะเ็นพระที่นั่งข้างในก็เคยวก็ไ้
 เพราะพระราชวังหน้าตะวันออกที่เ็นจะทอดพระเนตรเ็นพระส้าริกร
 อาคตลงในที่ ซึ่งสร้างรึกมหาธาตุไ้ จึงสันนิษฐานว่าจะตั้งอยู่
 เ็นเหมือนหอพระเจ้าพระอัฐิ ในพระบรมมหาราชวัง 04/2563

เมื่อไ้ความสันนิษฐานเช่นนี้ จึงเห็นเหมาะว่าพระที่นั่งตรีมุข
 และพระราชมนเ็ยร ตั้งอยู่ในที่พระวิหารหลวงด้านตะวันออก

พระที่นั่งมณฑลภิเษกคงจะตั้งอยู่ทิวहारหลังพระอุโบสถ เป็นตรัง
 ยี่สิบควมข่างหนึ่งแะข้างเหนือคงมีอีกคงหนึ่ง ซึ่งไม่มีเหตุจ
 กลาวถึง ถึงพระที่นั่งจอมทอง ซึ่งพระเจ้าอยู่หัวทรงขรรคมชก
 หนึ่งสี่พระก็คงจะเป็นช่อเก่า ไม่ใช่ตั้งใหม่ เป็นช่อของพระที่นั่งเช่น
 เช่นกลีตคามิรมย์อยู่มท่าแพงท้องพระโรง แต่ทิวहारตามหลังเคียบวัน
 จะเคตสนคตลาตจากที่เดิมก็เห็นได้ ทิวพระวิหารใหญ่นั้นโตมาก
 คงจะต้องขยายท้อออกไป

คือพระราชมณเฑียร ไปตามแนวพระระเบียงวัดพระศรี
 สรวเพชฌัญเฑียรณ คงเป็นเรือนจันทน์ แล้วยังมีท่าแพงอีกช่นหนึ่ง
 ซึ่งกันเป็นข้างหน้าข้างใน "

พระราชวังใหม่

สุคักราช ๑๗๕๐ ปี สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถเสด็จเถลิง
 ถวัลยราชสมบัติ ทรงพระราชอุทิศยกวังเป็นวัดพระศรีสรวเพชฌ
 เสด็จลงไปตั้งพระราชธานีเวค่นประทัยชัยรินา สรวางพระที่นั่งเบญจ
 รัตนมหาปราสาทของคหหนึ่ง พระที่นั่งสรวเพชฌัญพร้าวสาทของคหหนึ่ง
 คือองค์ที่ปลูกขึ้นเป็นปราสาท สัหรับพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 ทรงบำเพ็ญพระราชกุศลถวายพระเจ้าแผ่นดินกรุงเทพทวาราวดี
 ศิริอยุธยา ในงานพระอุชพิริรัชมมงคล ซึ่งเสด็จเถลิงถวัลยราช
 สมบัติบรมราชาภิเษกมาได้ ๕๐ ปี เท้ารัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดี
 พระองค์ที่ ๒ นั้น แต่พระที่นั่งเบญจรัตนจะเปลี่ยนแปลงไปอย่างไร

ระโตกล้าว่าต่อไปภายหลัง ต่อมาในแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวร
 มหาราช ปรากฏว่าได้มีพระที่นั่งมิ่งมงคลภิเษกในพระราชวังใหม่
 ชิกของคหรงซึ่งกล่าวในครั้งแรก เมื่อคราวเสด็จออกรับแขกเมือง
 เชียงใหม่ พระที่นั่งองค์นี้ภายหลังเมื่อศักราช ๑๐๐๕ ปีในแผ่นดิน
 สมเด็จพระเจ้าปราสาททอง ต้องอสนีบาตเป็นไฟไหม้ ไปรคให้
 ทำใหม่ให้ชื่อพระวิหารสมเด็จพระ

พระวิหารสมเด็จพระ กษัตริย์พระที่นั่งสรรเพชญ์มหาปราสาท ๒ องค์
 นมกำแพงแก้ว และในกำแพงแก้วพณฑานหน้าพระที่นั่งสรรเพชญ์
 ปูอิฐเกรียงปูน ข้างขวาพวยแนวทิศมายังพอเห็นรูปคืออยู่ แต่
 ข้างซ้ายขุดกันเสี้ยนน้อยยี่ไม่เป็นที่ว่าง ในคราวที่ขุดวังทำ
 ปราสาทเป็นที่บำเพ็ญพระราชกุศลครั้ง เห็นว่าพูนอิฐลานหน้าพระ
 ที่นั่ง มีเป็นหย่อมเป็นคอรุ่น ๆ คอรุ่น ๆ ไม่เสมอกัน ครั้นจะ
 เอาฟันเคียวไว้ก็ไม่น่าดูและไร จึงได้ถมดินเกลี่ยให้เรียบแล้วปลูก
 หญ้าเป็นสนาม เพราะฉะนั้นขอให้ท่านผู้อ่านพึงสังเกตว่าสนามหญ้านั้น
 นั้นเป็นของที่ทำในครั้งนี้จะโตเป็นที่เคยมีมา แต่ครั้งกรุงเก่ายังเห็น
 เมืองหลวงก็ห้ามได้ และพระที่นั่งทั้ง ๒ องค์นี้เห็นกันว่าเดิมจะมีมุขยาว
 แค่มุขหน้าคานเคียว มุขหลังมุขข้างสั้น ภายหลังมาก่อเพิ่มเติม
 ต่อมุขหลังให้ยาวออกไป รอยที่ก่อต่อก็ยังมีเห็นปรากฏอยู่ ที่ข้าง
 ขวาพระที่นั่งสรรเพชญ์กษัตริย์ข้างพระวิหารสมเด็จพระ 04/2563 ถัดมมุข
 กลางออกมา มีโรงข้างเผือกข้างละโรง คงจะเป็นโรงที่เรียก
 โรงยอก หลังโรงข้างเผือกมีกำแพงสกัดต่อจากกำแพงแก้วพระที่นั่ง

สวรรเพ็ชฌ์ ไปชนกำแพงแก้วพระวิหารสมเด็จ ในกำแพงแก้ว
 สังกัดเข้าไปตอนที่ใกล้ข้างพระที่นั่งสวรรเพ็ชฌ์ มีที่นั่งนำออกอยู่
 กว้าง ๖ คอก ๔ เหลี่ยม มุมข้างล่างมีที่ออกของแดงสำหรับประโฆ
 เย็บคนำโต๊ะ ต่อไปข้างพระวิหารสมเด็จข้างซ้ายมีพระที่นั่งออกของคหนึ่ง
 ยาวเกือบครึ่งพระวิหารสมเด็จ ก่อเป็นห้องหีบชอชอกกล และมีบัน
 ากลมอยุ่ที่ข้างผนังด้านเหนือด้วย ที่นี้จะสำหรับขังน้ำฝน ข้างขวา
 ตอนถัดมุมมขพระที่นั่งออกไปก็มีพระที่นั่งออกของคหนึ่ง แต่ย่อมกว่า
 ของข้างซ้ายตรงระหว่างด้านหลังพระที่นั่งสวรรเพ็ชฌ์ กับพระวิหาร
 สมเด็จไปทางตะวันตก ซดพยรอกพระที่นั่งหม่หนึ่งก่อฐานอิฐพื้น
 ฐืออิฐหน้าวัดคหลังหลายชั้น มีเสาไม้แก่นรายเรียงเป็นระชะกันไป
 เข้าใจว่า จะเป็นพระวาชมนเทียรสถาน
 มาในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททอง เมื่อคักรวาช ๒๒๔๔ ปี
 นั้น โปรดให้สร้างพระที่นั่งออกของคหนึ่งให้ขอพระที่นั่งครยคโธธรมหา
 พิมานบรรยงก์ ภายหลังเปลี่ยนเป็นจักรวรรคไพชยนต์มหาปราสาท
 พระที่นั่งองค์นี้อยู่บนกำแพงชั้นในค้ำหน้าพระราชวังทิศตะวันออกห่าง
 จากมมุวัดพระศรีสรรเพ็ชฌ์ ๗ วา ห่างกับกำแพงชั้นนอก ๒ เส้น
 เป็นปราสาทคณิมข ด้านหลังมีค้ำหนักใหญ่ของคหนึ่ง เล็กค่อไป
 ข้างซ้ายอีก ๒ มีชลาถมพื้นสูงเกินไ้ครอบค้ำหนักทั้ง ๓ ของค
 บนชานพระมหาปราสาทตต้นตะวันตกมีทิมคาย ๒ หลัง 22/04/2๕๖๖ เป็นพระ
 ที่นั่งสำหรับประทับทอดพระเนตรกระบวนแห่ หน้าพระที่นั่งออกไป
 เป็นห้องสนามหลวง กว้าง ๒ เส้นยาว ๗ เส้น ซดลงไปพอยแต่ทราย

ตกลงไปจึงพยคืน เข้าใจว่าพ้นสนามคงโรยทราย ไม่ได้ปลุกหยุน
 เหมือนตักวันนั้น เมื่อคราวทำพิธีลขคักราช ก็โปรดให้ทำเขาพระ
 สุเมรุราชชนในทันแคว้น ครั้นเมื่อลขคักราช ๑๐๐๒ ปีพระเจ้ากรุงอริระ
 แด่งทศจำทลพระราชศาสนา คัดค้านไม่ยอมใช้ลขคักราชที่ลขใหม่
 คราวนั้นเสด็จออกรบแขกเมืองที่มขพระที่นั่งจักรวรรดิ ครั่งสมเด็จ
 พระนารายณ์รบกับพระศรีธรรมราชา ก็เสด็จทรงช้างพระที่นั่งมา
 ย่นในสนาม รัชสังให้เอาปืนใหญ่ตั้งยิงเข้าไปในพระราชวังชั้นใน
 เมื่อแผ่นดินพระเพทราชา เจ้าพระขวัญโสกันต์แล้ว ก็เสด็จออก
 มาทรงหัดม้าอยู่ทักวัน หลังพระที่นั่งเข้าไปคงจะมีกำแพงชั้น และ
 คงจะมีฉนวนออกไปบรรจบฉนวนวัดพระศรีสรรเพชญ์ ทางสระแก้ว
 ฟากตะวันตกของฉนวนคงจะเป็นค้ำหนักและคดั่งต่าง ๆ ข้างฟาก
 ตะวันออกจะเป็นโรงแสง และห้องภูษามาลา โรงแสงที่ประดิษฐาน
 พระบรมรูปสมเด็จพระนเรศวรมหาราชก็คงจะอยู่ในทัน
 พระที่นั่งจักรวรรดิคนนั้น ถ้าจะเทียบกับแผ่นดินพระที่นั่งในพระบรม
 มหาราชวังกรุงเทพ ก็ทำนองพระที่นั่งสุทโธศวรย์ แปลกกัน
 แต่พระที่นั่งสุทโธศวรย์อยู่บนกำแพงพระบรมมหาราชวังชั้นนอก และ
 อยู่บ้านข้าง แต่พระที่นั่งจักรวรรดิอยู่บนกำแพงชั้นใน และอยู่
 บ้านหน้าวัง

พระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ ในพระราชพงศาวดารพงษออกชื่อ
 ในแผ่นดินพระเพทราชา เมื่อเชิญพระบรมศพสมเด็จพระนารายณ์
 มหาราชมาฝังเมืองลพบุรีว่า เชิญขึ้นประดิษฐานไว้บนพระที่นั่ง

ของคน แต่ครั้งนั้นยังเรียกว่าพระที่นั่งสุริยามรินทร์ตามนามเดิม แต่
 ไม่กล้าว่าสร้างในแผ่นดินใด เมื่อศักราชเท่าใด แต่ได้พบในคำโคลง
 ขอพระเกียรติสมเด็จพระนารายณ์ ซึ่งพระมหากษัตริย์เป็นผู้แต่งใน
 แผ่นดินนั้น ก็ออกชื่อพระที่นั่งสุริยามรินทร์มาแล้ว มาในแผ่นดิน
 พระบรมโกศแปลงนามเป็นพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ ก็คือจะให้
 คล้องต่อนามพระที่นั่งสรรเพชญ์มหาปราสาท พระที่นั่งองค์น้อย
 ริมกำแพงด้านริมหน้า ทางทิศเหนือพระที่นั่งสรรเพชญ์ แต่เห็นจะ
 ไม่สู้ใหญ่โตนัก และจะเป็นพระที่นั่งมีพนักสูงกว่าพระที่นั่งสรรเพชญ์
 ฐานพระที่นั่งตั้งสูงจากพื้น ๕ ศอกคืบ ฐานของมีผนังรักแร้รวม
 ปราสาททั้ง ๔ ด้าน แต่รักแร้ด้านเหนือยังอยู่สูง ผนังรักแร้
 ผนังจากผนังด้านอื่นไปอีก ๖ ศอกมวออก ซึ่งคิดว่าจะมีพนักยื่นออกชั้นหนึ่ง
 คงจะเป็นที่ประทับสำหรับทอดพระเนตร ข้ามกำแพงออกไปเห็นทาง
 แม่น้ำข้างวังใต้ ถ้าจะเทียบกับแผนทกรุงเพทมหานคร ก็ทำนอง
 กับข้อมทัศนานิกร ซึ่งพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว โปรดให้
 สร้างขึ้นบนกำแพงด้านตะวันตกริมหน้า ได้ข้อมอินทรวังสรรคัลงไป
 ไม่สู้มากนัก เป็นแต่ข้อมทัศนานิกรอยู่บนกำแพง และเห็นอพระ
 ที่นั่งทิศตมหาปราสาทขึ้นไปมาก แต่พระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์
 อยู่ในกำแพง และอยู่ตรงพระที่นั่งสรรเพชญ์ออกมา
 ความเห็นว่าพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ของคน รัชกาลข้างหลัง
 แผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ แต่คงไม่เกินแผ่นดินสมเด็จพระ
 พระเจ้าปราสาททองขึ้นไป และไม่ใช้แผ่นดินพระเพทราชา ข้อม

เห็นว่าพระสร้างที่หลังแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ และก่อน
 แผ่นดินพระเพทราชาขึ้น ครั้นเวลาที่จะสร้างมีอยู่ ๒ คราว
 คราวหนึ่งในแผ่นดินพระเจ้าปราสาททอง ซึ่งกำลังทรงโปรดสร้าง
 พระที่นั่งหลายแห่งและตั้งพงศาวดารในรัชกาลนั้น ก็กล่าวใกล้เคียง
 เข้ามาหรือมีพระที่นั่งเป็นในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์ ซึ่งทรงโปรด
 ในวิชาช่างอย่างใหม่ จะทำไว้สำหรับประทับในเวลาเสด็จเข้ามาพระ
 ราชวังหลวง ให้เป็นที่ทรงสบาย พระเพทราชาเห็นว่าพระที่นั่ง
 ของคนเป็นของสมเด็จพระนารายณ์ จึงเชิญพระบรมศพขึ้นประดิษฐาน
 ไว้เพื่อให้เป็นพระเกียรติยศ ด้วยพระองค์เป็นเจ้าของผู้สร้าง หรือ
 เพื่อจะให้เหมาะแก่ที่ซึ่งเป็นที่พอพระราชหฤทัยมาแต่ยังดำรงพระชนม
 อยู๋ ข้อที่เห็นว่าน่าจะสร้างในแผ่นดินพระเจ้าปราสาททองนั้น ก็
 ด้วยพงศาวดารกล่าวไว้ว่า ลักการาช ๑๑๑๘ บสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว ให้
 รัชเทวดานพระอัครพระนารายณ์ขึ้นมาตั้งบังษกน ในยุ้นให้ยก
 กำแพงพระราชวังออกไป ให้สร้างพระมหาปราสาทพระวิหารสมเด็จพระ
 มีความถึงนี้ เห็นว่าคำที่ว่าสร้างพระวิหารสมเด็จพระที่นั่งเป็นคำเรียกก่อน
 มีชื่อพระวิหารสมเด็จพระอัครยังเห็นฐานอยู่ทุกวันนี้ เพราะพระวิหาร
 สมเด็จพระที่นั่งในพงศาวดารกล่าวความชัดแจ้งว่า เมื่อลักการาช ๑๑๐๕ บ
 สนั่นขาดตกลงเป็นเพลิงไหม้ พระที่นั่งมิ่งคลาภิเษกที่ชื่อปราสาททอง
 ทรงโปรดให้ช่างจัดการก่อสร้างใหม่ขึ้นสำเร็จให้ชื่อพระวิหารสมเด็จพระ
 ลักการาชผิดกันถึง ๑๗ ปี และพระที่นั่งวิหารสมเด็จองค์ที่เปลี่ยนชื่อมา
 จากมิ่งคลาภิเษกหรือปราสาททองนี้ ก็เป็นพระที่นั่งอยู่ในกำแพง

ขึ้นใน เป็นแต่ทำใหม่ให้ตกขนเท่านั้นหาต้องลงขยายกำแพงวังไม่
หรือจะคิดว่าพงศาวดารตอนนั้นกล่าวคำฟันผอ คราวที่ขยายกำแพง
วังเป็นคราวสร้างพระที่นั่งจักรวรรดิ แต่พระที่นั่งจักรวรรดิสร้าง

เสียแล้วแต่เมื่อศึกกราช ๑๑๑๔ ก่อนปราสาทที่กล่าวชื่อมาเมื่อ
ศึกกราช ๑๑๑๘ ขนไปอีก ๓ ปี และพระที่นั่งจักรวรรดินั้นก็หาต้อง

ขยายกำแพงวังไม่ ด้วยตั้งอยู่บนกำแพงชั้นใน และอยู่ภายใน
กำแพงชั้นนอกทั้งกำแพงข้างกำแพงแล้ว จึงเห็นว่าตามพงศาวดารที่

กล่าวไว้ ปราสาทซึ่งสร้างเมื่อศึกกราช ๑๑๑๘ ยึดต้องยกกำแพงวัง
ออกไปนั้น น่าจะเป็นพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์เอง ด้วยมรข

ขยายกำแพงออกไปถึงสองหยัก แต่เมื่อเรียบเรียงพระราชพงศาวดาร
เป็นเวลามากหลายมา จะเขียนชื่อคตาคเคลตอนไว้ก็จะเป็นได้

พระที่นั่งบรมยงกัรตินาคัน สร้างในแผ่นดินพระเพทราชา เมื่อ
ศึกกราช ๑๐๘๑ ปี พงศาวดารกล่าวความละเอียดว่า ไต้ซึกสระเป็น

ค้อย้วยชวาแล้วก่ออ่างแก้วและภูเขา มีท่อน้ำไหลลงในสระแก้วและ
ทำระที่ค้ำน้ำส่งท่อน้ำให้น้ำเดินเข้าไปผูกในอ่างแก้วแล้วให้ทำพระที่นั่ง

ทรงบนที่ท้ายสระ เป็นที่เสด็จออก กลับเอาที่ท้ายสนมเป็นที่ข้างหน้า
และทำศาลาลูกขนในซ้ายขวา ไปรดให้ขุนนางเข้าเฝ้าพระที่นั่ง

ทรงบน และเข้าทางประตูมหาโกศราช
พระที่นั่งของคน ตั้งอยู่ในวังบ้านหลังทางตะวันตก ขยับยั้งศาลา

จตุรมุขอยู่บนเกาะ มีสระน้ำล้อมรอบ อีรูที่ก่อใช้ขนาดเคียวและ
ก่อลักษณะอย่างเดียวกันกับพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ ก่อด้วยมีแดง

สลยเป็นชั้น คงจะทรงไปรพพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ ว่าก่อน
 แข็งแรงมั่นคงก็ จึงไปรพให้เลี่ยนอย่างมาทำข้าง เป็นแต่เปลี่ยนรูป
 และตลวตายให้ผิดกันไ้เท่านั้น ที่ทรงมขทานหลังพระมหาปราสาท
 ก่อเป็นแท่นอิฐมีชั้นลด เคียงแท่นมีลายบัวคว่ำทั้ง ๒ ข้าง ที่ข้าง
 แท่นด้านในฝั่งท่อดินค่อแท่นเข้ามาข้างในก่อเป็นช่องเป็นตอนเล็ก เป็น
 ที่ซิงน้ำ เมื่อขตกลงไปในที่แฉวนพยหินก่อกเขาหลายสียก้อน คิดว่า
 ในที่นี้เองจะเป็นอ่างแก้ว ที่จะก่อเขามอนน้ำพเป็นที่เลี้ยงปลาเงิน
 ปลาทอง แท่นสูงนั้นจะเป็นที่เสกัจขึ้นไปประทับทอดพระเนตรปลา
 ถ้ำทอดพระเนตรไปทางตะวันตก ก็ะทรงเห็นปลาใหญ่ในสระ ถ้า
 ทอดพระเนตรมาทางข้างใน ก็ะทรงเห็นอ่างแก้วปลาเงินปลาทอง
 และบนแท่นนี้จะเรียกพระที่นั่งไ้รอยข้าวตอกก็จะไ้กัระมิง ที่มุมสระ
 ด้านเหนือก็มีแท่นใหญ่อีกแท่นหนึ่ง กว้าง ๘ วา ๒ ศอก ยาว
 ๑๐ วา ศอก สูง ๗ ศอก ข้างบนคะเนว่าจะมีผนังเป็นคันทวย แต่
 เห็นจะถกรือเสียแล้ว ที่ริมผนังข้างใน มีท่อดินเผาฝังลงมาที่
 ผนัง ห่างจากฐานอิฐใหญ่มาทางตะวันออก ๗ วา มีที่ซิงน้ำ
 ก่ออิฐเกรียงปูนกว้าง ๖ ศอกยาว ๑๑ ศอกคืบลึก ๑ ศอก แท่นอิฐ
 สูงนคงจะเป็นที่ซิงน้ำสำหรับไซ้ไปพในที่ต่าง ๆ แต่มีวอที่จะเอาน้ำ
 ขึ้นไปข้างบนไ้ไ้ยงไร ยังมองไม่เห็นที่ท้ายสระด้านตะวันตก มี
 สะพานข้ามไปพระที่นั่งทรงยื่นกว้าง ๒ วา บุกเส้าเรียงแนว แลเส้า
 นี้ทุกวันในระกเล้งน้ำในสระวคก็ยังเห็นไ้ และสะพานใหม่ซึ่ง
 ทำข้ามสระในคราวนี้ ก็ทำตามแนวเดิมข้กเส้าริมเส้าเก่า แต่ด้าน

ตะวันออกก็จะข้ามจากพระที่นั่งบรรยงก์ มาห่มพระที่นั่งสรรเพชญ์
 มหาปราสาทพระวิหารสมเด็จพระที่นั่ง ก็นั่งต้องมีสะพานนอกสะพานหนึ่ง
 ขึ้นแน่ แต่จะอยู่ตรงที่ใดหายังไม่พบ สะพานที่สร้างขึ้นใหม่ในคานัน
 เห็นจะไม่ตรงของเดิม แต่ถ้าต่อไปตรวจพบที่เดิมเมื่อใด ก็จะย้ายไป
 ปลูกให้ตรงกัน

ที่ริมขอบสระด้านใต้ นอกเกาะพระมหาปราสาทออกไป มี
 รากตึกเป็นหลังเรียงไปตามรูปสระ เห็นจะเป็นตำหนักตึกเจ้าฟ้า
 กรมหลวงโยธาเทพ เจ้าฟ้ากรมหลวงโยธาเทพ พันบริเวณตำหนัก
 ตึกลงไปด้านใต้ มีกำแพงกัน แยกเขตค้ำข้างหน้าข้างในต่อจาก
 กำแพงหลังวังคานันตะวันตก ตรงไปจนจรดถนนวงวัดพระศรีสรรเพชญ์
 กันเอาสระแก้วไว้ข้างนอกที่ริมขอบสระแก้ว ตอนด้านตะวันตกมี
 รากตึกคงเป็นตำหนักสระแก้ว และตำหนักศาลาลูกตึกจะอยู่ใน
 แถวนั้น เป็นที่ประทับของพระเจ้าลูกยาเธอในพระบรมโกศ พระ
 ตำหนักสวนกระต่ายที่ขุนหลวงหาวัดประทับมาแต่เดิม จนเป็นกรม
 พระราชวังบวรก็คงจะอยู่ต่อลงไปที่มีมพระราชวัง ตอนตะวันตก
 คานันใต้ท้ายวัดพระศรีสรรเพชญ์ จะทำนองพระตำหนักสวนกุหลาบ
 แต่ยังไม่ได้ช้คยงบอกยังไม่ได้ว่าจะเป็นอย่างไร

เหตุซึ่งพระเพทราชามาประทับอยู่ด้านหลังวังนั้น ก็จะเป็นด้วย
 22/04/2563
 วังคอนหน้าของเดิมทรุดโทรม และต่อมาจนถึงแผ่นดินพระบรมโกศ
 ก็ประทับอยู่ที่พระที่นั่งบรรยงก์ คานันหน้าวังเก่าคงจะรุ่งโรยมาก

ในพระราชวังชั้นใน มีคนฉนวนอยู่ที่หลังพระที่นั่งศรีสรรเพชญ์นคร
 ไปพระวิหารสมเด็จ แล้วเลี้ยวซ้ายไปนอกกำแพงแก้ว เกือบจะถึง
 ทรงทิมขกกลางพระวิหารสมเด็จ จึงเลี้ยวขวาไปเข้าวัดพระศรีสรรเพชญ์
 ในระยณะนั้นถ้าเลี้ยวซ้ายก็เป็นถนนทางไปหลังพระที่นั่งจักรวรรดิ เรียก
 ว่าถนนวัดพระศรีสรรเพชญ์ แต่ถ้าจะออกมาทางกำแพงบ้านริมน้ำ
 ลงทิมขานน้ำประจําท่า เรียกว่าพระฉนวนน้ำประจําท่าว่าสกรี เป็น
 ท่าที่เสด็จลงทรงเรือพระที่นั่ง ทิวสะพานท่าพระฉนวนน้ำนั้นเป็นรูป
 ครมขหลังคาชั้น มงกระเบื้องลวดรูปปลุกฟูกตั้งอยู่บนตามบนลม มี
 ลายชั้นเป็นนาคราชครุฑระเลี้ยวเล็ก ฟังพานลงมาจากเชิงกลอนแทน
 ทางหงส์ ใบระกายนเป็นกระจิงรูปเทพนมถวายกร บนหลังคา
 หน้าชั้นที่ชอกไก่ ชั้นเป็นพรมล้นหน้าแทนช่อฟ้า ลายหน้าชั้นด้าน
 ข้างเห็นชกเรือประทักษิ ชั้นเป็นรูปนารายณ์สักรทองครุฑ หน้าชั้น
 ด้านข้างชั้นเป็นรูปเทพสุวิมลจลลลิตย์ในบุษบกมหาพิไชยราชรถ
 เทียมด้วยม้าอาชาไนย ต่อหลังศาลาท่านฉนวนมีกำแพงฉนวน ๒ แถว
 เหนือขึ้นไปจดประตูใหญ่ที่กำแพงพระนคร ราษฎรเรียกว่าประตูฉนวน
 ชั้นนอก แต่ชื่อหลวงปรากฏว่า ประตูมหาไถวงพชลทวารอชก
 ถัดประตูนั้นเข้าไปในพระนครก็กำแพงฉนวน ๒ แถว ไปจด
 ประตูมหาที่กำแพงเขนเพื่อพระราชวังชั้นใน ชื่อประตูคทหาพชล
 ทัศนเรียกว่าประตูฉนวนใน ขยายจำแวนรักษาอยู่ที่ศาลาหินภายใน
 ประตู และที่กำแพงฉนวนทั้ง ๒ ข้างนั้น มีประตูคทข้างข้างละ
 ประตู เป็นสำหรับขุดกันกันคนไว้ ที่ ๆ ปลุกสะพานพระฉนวนใน

จรวาน ก็ปลุกตรงออกมาจากแนวท่าเก่า แต่ไม่ได้ออกตรงที่เดิมที่
 เคย เพราะถมดินทำถนนใหม่ ออกมาริมน้ำในที่เดิมคงจะเป็นใน
 แม่น้ำสะพานใหม่นี้ คงจะเกินที่สะพานฉนวนเก่าออกมามาก ที่
 เก่าคงจะรววมุมกำแพงวัดใหม่ซึ่ง พระยาไชยวิชิตสร้างไว้แต่รัชกาล
 ที่ ๓ นั้น ต่อขนานน้ำประจำทำลงไปทางท้ายสนามที่ริมน้ำ มีฐานอิฐ
 ก่อยื่นออกไป เข้าใจว่าเป็นที่ทิ้งระหัด

อนึ่งในกฎมณเฑียรบาลออกชื่อพระที่นั่งสนามไชย สนามจันทร์
 และพิฆานรดิยา ในพงศาวดารตอนแผ่นดินพระยอดฟ้ากล่าวว่า พระ
 ที่นั่งพิฆานรดิยา เป็นหอพระข้างหน้า ท้าวศรีสุทธาจันทร์ออกไปเที่ยว
 เล่นพอกับพินัยศรีศิวเทพก็เกิดรักใคร่กันแต่บัดนั้นมา จนถึงเลขนให้
 เป็นชนนรวงษาอิราศ และคิดอ่านกำจัดพระยอดฟ้า บกพราศสมบัติ
 ให้เป็นเจ้าแผ่นดิน

อนึ่งพระที่นั่ง ที่มีชื่อมาในบานแพนกฎมณเฑียรบาล นอกจากพระ
 ที่นั่งมณฑลภิเษก หรือพระวิหารสมเด็จพระที่นั่งเป็นจตุรทิศแล้ว
 ยังมีชื่อพระที่นั่งมณฑลภิเษก พระที่นั่งขนิษฐาภิเษกมหาปราสาท พระ
 ที่นั่งสิทธมาลาภิเษกมหาปราสาท พระที่นั่งจักรมณฑลมหาปราสาท
 พระที่นั่งสุวรรณมหาปราสาท พระที่นั่งทองพระโรงศรีมณฑลภิเษก พระ
 เสาวคนธกัญญา แต่ชื่อพระที่นั่งที่กล่าวมานี้ บางชื่อจะเรียกเป็นพิเศษ ใน
 ส่วนพระมหาปราสาท บางชื่อก็จะเป็นชื่อเฉพาะพระที่นั่งย่อม ๆ ก็จะมี
 มแต่องค์ใดจะอยู่ที่ใด เหลลอันสืบที่จะเอาชื่อ

คำหนักหนองหวาย

คำหนักหนองหวาย ที่พระพทศเจ้เสด็จขึงเป็นกรมพระราชวังบวรลวงเจ้าพระขวัญไปสำเร็จโทษนั้น คงจะอยู่ริมสระหนองหวาย เห็นจะไม่สู้ห่างไกลกันนัก

คำหนักกันชยใหญ่เรือนโรงห้วยคตต่าง ๆ ก็คิดว่าจะเป็นเครื่องไม้มากกว่าก่ออิฐ เมื่อขุดลงไปถึงระดับพื้นเดิม โดยมากพบแต่กระเบื้องมุงหลังคา กับมูลเท้าและโคนเสาไม้แก่น ซึ่งเข้าใจว่าจะเป็นเครื่องเรือนไม้

ศาลาลูกขุนใน

ศาลาลูกขุนใน ชั้นแรกคงจะอยู่ก่อนหน้าวังบ้านตะวันออก เพราะปรากฏว่า เมื่อวันที่สมเด็จพระนารายณ์ยกไปจับพระศรีสุนทรมาราชสมเด็จพระนารายณ์ทรงช้างพระที่นั่งมาหยุดคอยที่หน้าพระที่นั่งจักรวรรดิพระศรีสุนทรมาราชทรงช้างออกมาขึ้นอยู่หลังศาลาลูกขุน สมเด็จพระนารายณ์ชยช้างพระที่นั่งเข้าไปถึงนอกกำแพงหน้าศาลาลูกขุน ไพร่พลทั้งสองฝ่ายได้รบพุ่งกัน พระศรีสุนทรมาราชต้องป็นที่พระบาทสมเด็จพระนารายณ์ต้องป็นที่หลังพระบาทชาย พระศรีสุนทรมาราชกลับช้างพระที่นั่งหนีไปวังหลัง สมเด็จพระนารายณ์ก็เข้าพระราชวังได้ก่อนนี้คิดว่า ศาลาลูกขุนจะอยู่ในที่หน้ากำแพงชั้นใน และประตอมงคลสุนทร ตั้งแต่แผ่นดินพระเพทราชาเสด็จลงไปประทับอยู่ที่ท้ายวัง คราวเมื่อสร้างพระที่นั่งบรรยงก์รักษาคน ได้โปรดให้สร้าง

ศาลาลูกขุนในซ้ายขวาชั้นที่ท้ายสระ คงจะอยู่ในต้นอกสระออกมา
 ด้านเหนือ เพราะมีความในแผ่นดินพระบรมโกศว่า เมื่อคราว
 จะชำระกรมพระราชวังเสนาพิทักษ์ ซึ่งเป็นชื่อกษัตริย์เจ้าฟ้ามหาเจ้านาย
 รัชกาลให้ทำการพระราชวัง ๆ ทรงเรือพระที่นั่งเสด็จ มาจะชนถนน
 วังหน้า มหาตเล็กที่ล่องหน้ามารีบเสด็จกรวยทูลว่า ประคองเสด็จ
 ไซยยัด จึงล่องลงไปประคองยัดถนนหน้าประจำท่า ประคองยัด
 ยัด เรือพระที่นั่งล่องลงมาเสด็จขึ้นสะพานใต้ระหัดน้ำ ทรงเสด็จมา
 ถึงศรีสำราญ ทอดพระเนตรเห็นคนนั่งอยู่ที่ศาลาลูกขุนท้ายสระ
 เป็นอันมาก จึงให้กลัษพระเสด็จ หลวงศรีพวงกรวยทูลว่า ขอเชิญ
 เสด็จเข้าไปเฝ้าจึงจะชอย จึงเสด็จไปเฝ้าที่มณฑป ในจดหมายเทศ
 ซึ่งอ้างว่า เป็นคำให้การของขุนหลวงหาวัดว่า ศาลาลูกขุนในใหญ่ ๓
 หลังแปล มีข้อฟ้าทางหงส์ค้ำน้ำมูชะโรง มีสระน้ำอยู่หน้าศาลาลูกขุน
 สำหรับพิสูจน์ลูกความให้ค้ำน้ำในสระนั้น แต่พินทึในพระราชวังชั้น
 นอกก็ห้ามมีสระที่ควรจะค้ำน้ำได้ ไม่ มีสระเคียวแต่สระหนองหวาย
 ก็เป็นสระอยู่ในกำแพงชั้นใน และเห็นว่าจะเป็นที่พิสูจน์ลูกความไม่
 ได้ เพราะพินในพระราชวังสูงกว่าระดับน้ำในระกุ่มแล้ง ถ้าจะให้สระ
 หนองหวายมีน้ำถึงแก่พอที่คนจะค้ำได้ ก็จะต้องลึกไม่ต่ำกว่า ๕ วา
 แต่พิเคราะห์ที่สระนั้นเห็นจะไม่สู้ลึกนัก จะเป็นแต่สระสำหรับขึงน้ำ
 ไว้ใช้ในพระราชวัง การพิสูจน์ค้ำน้ำ เข้าใจว่าพิสูจน์กันในแม่น้ำ
 ใหญ่ เพราะในคำโฮงการที่อาลักษณ์เขียน ก็มีแต่แข่งให้มีสาบจรเข้

22.04/2563

เงอกรเขาทำอันตราขผู้กล่าวเท็จ ซึ่งเห็นว่าเป็นของที่มีประจำท้องที่
และมีเค้ามูลที่จะประกอบเหตุผลได้ ออกอย่างหนึ่ง คือในเรื่องขุนช้าง
ขุนแผน ถึงแม้ว่าท้องเรื่องจะเป็นนิทาน ไม่ใช่เป็นจดหมายเหตุ
ที่เป็นหลักฐานแท้จริง แต่หนังสือเรื่องนั้นก็ปราศอุยทั้งหลายก็ยอม
รับรองว่า เป็นสำนวนที่แต่งไว้แต่ครั้งกรุงเก่า กิริยาอาการของคน
ที่ออกข้อมาในนิทาน หรือภมิลำเนาซึ่งว่ามาในหนังสือเรื่องนั้น ผู้
แต่งคงจะแต่งเทียบเอาตามที่ได้เคยเห็นการเป็นอย่างไรในเวลานั้น
ในตอนที่ว่าด้วยขุนช้างกับพระไวยพิสดน์ตัว กล่าวพิสดน์คำนำหน้า
ท่านนวน จึงเห็นว่าการพิสดน์คำนำไม่ได้คำในวัง ถึงจะมีสระที่ใกล้
ศาลาลูกขุน ก็คงเป็นสระซึ่งนำสำหรับใช้การอื่น

ศาลหลวง

ศาลาลูกขุนนอก คือศาลหลวง คงจะอยู่ภายในกำแพงชั้นนอก
ไม่ส่ห่างนัก คงจะอยู่มาทางตอนใกล้กำแพงคานวิมน้ำ ทั่วในพื้น
เมื่อขุดวังได้พบดินประจำผู้กล่าวนวนมีตราเป็นรูปต่าง ๆ และบางก้อน
ก็มีรอยหยักเล็บมือ ศาลหลวงคงจะถูกไฟไหม้เมื่อกรุงเสีย ดิน
ประจำผู้กล่าวนวนจึงสึกเหมือนดินเผา

โรงราชยาน

ที่หน้ากำแพงชั้นในใต้ประตูมณฑลสุนทรนั้น ขุดพบรากก้ออิฐ
หักหม่นหนึ่ง กรมหลวงดำรงรัชตั้งว่าเป็น โรงราชยาน^{๐๔}คือขมเมอร์ชกาล
ที่ ๔ พระองค์ท่านเคยทรงเห็นโรงราชยานอยู่ในแควนอกประตูพิฆาน
ไชยศิริ ซึ่งบัดนี้เป็นห้องมหาดเล็กเวรสิทธิ์

หอแปลพระราชสาส์น

ได้ขุดพบซากหักหลังหนัง อยู่ในกำแพงชั้นนอกกว้าง ๒ วา ยาว ๖ วา เป็น ๓ ห้อง ที่ตรงหน้าจะเป็นหอแปลพระราชสาส์น

โรงช้าง

หนึ่งในหนังสือโบราณหลายฉบับก็กล่าวไว้ว่า วิมลนามภายใน กำแพงชั้นใน ระหว่างพระวิหารสมเด็จพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์มีโรงช้าง แต่เมื่อเสด็จตรวจก็ไปพบแต่อิฐก่อขึ้นเป็นพนอยู่ริมกำแพง ยาวเป็นแถวเนื่องกันไปข้างที่ระเป็นพนโรงช้างก็ไป

โรงม้า

โรงม้าพระที่นั่งนั้น ว่าอยู่ในพระราชวัง แต่โรงม้าแข่งม้าใช้ราชการ ย่นอกกำแพงวังชั้นนอกตั้งต้นแต่หลังวัดธรรมิกราชไปจนตรงที่หน้าพระที่นั่งจักรวรรดิ

กำแพงวัง

กำแพงพระราชวังชั้นนอกด้านหน้า กันต่อจากกำแพงเมืองที่ริมท่าคัน ตรงไปหลังวัดธรรมิกราช เลี้ยวมุมไปบรรจบข้างวัดพระศรีสรรเพชญ์ แล้วไปหักมุมที่หลังวัดพระศรีสรรเพชญ์ พนมกเขตต์วัดจึงเลี้ยวตรงไปทางคานตะวันตก หักมุมเลี้ยวขึ้นไปริมคลองที่อบรรจบกำแพงเมืองที่ปากคลองของท่า กำแพงชั้นในกันต่อจากกำแพงเมืองที่ได้ประตูท่าปราบ ท่างหน้าพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ ๒ เส้นเศษ ซึ่งตรงไปจนหลังพระที่นั่งจักรวรรดิ บรรจบกำแพงวัดพระศรีสรรเพชญ์

ออกจากหนึ่งจากบ้านตะวันตกตรงมาตะวันออก ถึงถนนวัดพระ
 ศรีสวรรเพ็ชฌ์ เส้นนี้เป็นกำแพงแข็งข้างหน้าข้างใน คือคอนเท้นเป็น
 ข้างใน หมู่พระที่นั่งบรรยงก์คอนโคเป็นข้างหน้า คือหมู่ตำหนักสระ
 แก้วและสวนกระต่าย กำแพงสายนี้เมื่อถึงถนนวัดพระศรีสรรเพ็ชฌ์
 แล้วเลี้ยวขวามาข้างเหนือ จวนจะใกล้ลงพระที่นั่งข้างพระวิหารสมเด็จพระ
 จังเลี้ยวไปทางตะวันออก บรรยงก์กำแพงวังชั้นในบ้านตะวันตกบ้าน
 เหนือห่างจากกำแพงเมือง ๑๐ วาเศษ มีกำแพงกันต่อจากกำแพง
 วังชั้นในบ้านหน้าอกสายหนึ่ง ตรงไปในระหว่างพระที่นั่งสรรเพ็ชฌ์
 กับพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ แล้วไปหักมุมเลี้ยวที่ข้างพระที่นั่ง
 สุริยาศน์อมรินทร์บรรยงก์กำแพงเมือง กำแพงวังชั้นนอกหนา ๖ ศอก
 เสูงเกินกว้าง ๓ ศอกคืบมีเศษ สูงชาติปลายใบเสมา ๘ ศอกคืบ
 กำแพงชั้นนี้คิดว่าจะสูงในราวนี้ แต่เห็นจะบางกว่า

บ่อมรอบวัง

บ่อมที่ขุดมาในกฎมนเฑียรบาล คือบ่อมท้ายสนม บ่อมทำคัน
 บ่อมศาลาสารบาญชี บ่อมศาลาพระมงคตยพิตร บ่อมมมวัดรามาวาศ
 บ่อมสวนอรุณแต่ ๖ บ่อมเท่านั้น แต่เมื่อได้ตรวจคุณภาพพบเคาะบ่อมที่
 ปากคลองท่อ เป็นบ่อมกำแพงเมืองอยู่ริมวังด้านหลังข้างเหนือ คง
 เป็นบ่อมท้ายสนมแน่ ต่อขึ้นมาที่ริมถนนน้ำประจําทำว่าสกรี คิด
 ว่าคงจะมีอีกบ่อมหนึ่ง แต่ทันทตรวจไม่ได้ ด้วยพระยาไชยวิชิตใน
 รัชกาลที่ ๓ สร้างวัดศรีอมไฉ่ ต่อขึ้นมาถึงบ่อมริมท่าวัดศรีอมไฉ่ คือ

แต่ชั้นล่างใต้พื้นคงโปร่ง มีช่องคหาออกจากการแพวงเข้าไปใน
 บ่อมใต้ ที่ใต้กำแพงบ่อมลงมา สูงจากพื้นดินราวคอก มีช่องข้างใน
 กว้างเกือบ ๒ คอก สูง ๒ คอกเศษ เป็นรูปโค้งก่อเรียบไปถึงข้างนอก
 เป็นช่องกลม วัตถุประสงค์กลางใต้ ๒๐ นิ้ว เข้าใจว่าจะเป็นช่องสำหรับ
 สอดปากกระบอกปืนออกมายิงเข้าคอกข้างนอกในทิศทางหนึ่งด้วย

ประตูกัง

ประตูพระราชวังตามที่มีชื่อนี้ในกฎมณเฑียรบาล คือประตู
 ฉนวนน้ำประจําท่า อีกชื่อหนึ่งเรียกประตูมหาไถโรภพชลทวารอตุก
 ประตูเสาชิงไชย ประตูข้างเผือก ๓ ประตูนี้เป็นประตูกังชั้นนอก
 และได้พบในจดหมายเหตุราชการพระศพเจ้าฟ้ากรมหลวงโยธาเทพ มี
 ชื่อประตูทำปรายอีกประตูหนึ่ง ใต้ประตูฉนวนลงไปตอนท้ายสนม
 กังจะมีประตูอีก ๒ ประตู ใต้พบแผนที่ในหนังสือของเคมเพอร์ ซึ่งมา
 ในกรุงเก่าในแผ่นดินพระเพทราชาลงไว้ว่า มีประตูชกแถวข้างวัดก้าน
 ริมน้ำ ๔ ประตู ประตูไม่มีชอกที่จะเป็นชอกกุศ ๓ ประตู ก้านหน้า
 วังชั้นนอกในแผนที่ลงไว้มี ๒ ประตู แต่ประตูที่แรกถึงคงจะเป็น
 ประตูจักรมहिมา เพราะมีความในจดหมายเหตุ ครั้งราชทูตเชิญ
 พระราชศาสน์ ไปลังกาว่าดังนี้ “ณวันศุกร์เดือนอ้ายขึ้น ๑๐ ค่ำ
 จุลศักราช ๑๑๑๔ บิวกจัตวาศก เพลาย่ามซึ่งแล้ว ๖ บาท เชิญ
 พระมณฑปพระพุทธรูปหีบพระธรรม และพระราชศาสน์และเครื่องมงคล
 บรรณาการ ลงฉนวนท่าขึ้นใหม่ณท่าคั่น แล้วเชิญพระมณฑป

ใส่พระราชศาสน์ เสกที่ลงเวือพระที่นั่งศรีพิฆานไชย พระอภัย ๑
 พระอริยมุนี ๑ พระสังฆอินทีย ๑๕ รวม ๑๗ รูป ลงเวือศรีผาแดง
 ไปบำรุงพระศาสนา ณกรุงศรีวิชัยบุรี” คือไปจนสถมมวังบ้านหน้า
 ช้างใต้ก็มีเคาะประตูอีก ๒ แต่ขอไรไม่ได้ความ เลี้ยวมาข้างวังบ้าน
 ใต้คงจะมีประตูหนึ่ง แล้วถึงอีกประตูหนึ่ง ซึ่งอยู่มุมวัดพระศรี
 สรรเพ็ชญ์ ประตูนี้คงจะซ่อนครไชย ซึ่งเขียนฉนวนออกพระเมรุ ที่
 พระบรมโกศเสกในงานพระศพเจ้าฟ้ากรมหลวงโยธาเทพ ค่อยลงไป
 ในคานข้างวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ ก็มีประตูอีกประตูหนึ่ง ประตูนี้ไป
 ออกหน้าวิหารพระมงคลบพิตร ถ้าเวลามีการพระศพ เห็นจะเป็น
 ประตูฉนวนสำหรับข้างในไปพระเมรุ คานหลังวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ก็
 มีประตู ซึ่งคิดว่าจะเป็นประตูข้างอีกประตูหนึ่ง ที่กำแพงวังต่อ
 มุมวัดพระศรีสรรเพ็ชญ์ มีประตูหลังคาคหาชั้นสองชั้น เลี้ยว
 ไปด้านตะวันตกท้ายพระที่นั่งบรรยงก์ ก็มีประตูมหาโกศราช ตาม
 ระยะเวลาผ่านไป คิดว่าจะมีประตูอื่นอีกแต่ยังขาคันตรวจไปไม่ทั่ว จะ
 ลงไว้ก่อนก็เกรงคลาดเคลื่อน ที่กำแพงชั้นในตรงข้างพระที่นั่งสุริยาศน์
 อัมรินทร์ มาทางตะวันออกมีประตูหนึ่ง ที่กำแพงข้างระหว่าง
 พระที่นั่งสุริยาศน์อัมรินทร์ กับพระที่นั่งสรรเพ็ชญ์มีประตูหนึ่ง มา
 ถึงตรงหน้าพระที่นั่งสรรเพ็ชญ์มีอีกประตูหนึ่ง ค่อยมาถึงหน้าพระ
 วิหารสมเด็จพระที่นั่งประตูหนึ่ง ซึ่งเข้าใจว่าจะเป็นประตูมงคลสุนทร
 เพราะเป็นประตูอยู่ทางใต้ ข้อที่เห็นว่าจะเป็นประตูมงคลสุนทรนั้น

ก็ด้วยเมื่อคราวพระเจ้าทรงธรรมไปประชุมพรรคพวกอยู่ที่วัดมหาธาตุ
 ครั้นนั้นคงจะเดินมาทางถนนตลาดเจ้าพรหม เข้ากำแพงชั้นนอกได้
 คงจะเลี้ยวมาข้างขวา ก็ถึงประตูนั้นก็ก่อน ถ้าเข้าประตูนี้ได้แล้ว ก็เป็น
 ชั้นเข้าวังชั้นในได้ และเมื่อพระเจ้าปราสาททอง ครั้นยังเป็นเจ้า
 พระยาตากาโหมศรีวงศ์ ยกพลมาจับพระเจ้าเชษฐา ก็กล่าวว่ชั้นที่
 ประตูไชยมาฟันประตูมงคผลสุนทร เพราะฉะนั้นประตูกำแพงชั้นใน
 ประตูใดที่เป็นทางเข้าข้างในได้และถึงก่อน ประตูนั้นต้องเป็นประตู
 มงคผลสุนทร ประตูเสด็จราม ก็คงจะอยู่คือประตูมงคผลสุนทรลงไป
 แต่คงอยู่นอกกำแพงคันสายใน ประตูชั้นที่มีชื่อมา เช่นประตูพระภิรม
 เนศวร ประตูศรีสวรรค์ ประตูพลทวารก็คงเป็นประตูชั้นใน กำแพง
 คันที่สองสนามหลวงมีประตู เรียกว่าประตูตัดขวา และที่แถวสระแก้ว
 ก็มีประตูตัด คิดว่าจะเป็นประตูหักข้าง ไม่ใช่ประตูยอดหรือประตูชั้น
 รูปประตูพระราชวังเห็นจะเป็น ๔ อย่าง ประตูชั้นนอกด้านข้าง
 ริมน้ำและด้านหน้า คงจะเป็นประตูยอดมณฑล เพราะเมื่อขุดตรวจ
 ในแถวเหล่านี้ พบแต่หลุมเสาประตู มีรอยขุดลงไปทางข้างกำแพง
 ข้างนอกข้างใน และไม่มีกระเปาะก่อบ่อไม้ที่ช่อง ประตูกำแพงชั้นใน
 ด้านหน้าคงเป็นยอดขวาง ด้วยได้ขุดพบช่องประตูและชั้นชั้นยอด
 ก่ออิฐเป็นปราง กระเปาะข้างประตูขุดไม้ลิ้นหก และอิฐรูปหนึ่งคง
 เป็นหลังคาคันทันสองชั้น เหมือนประตูด้านข้างใต้ ซึ่งยังเห็นอยู่
 จนทุกวันนี้ ประตูตัดนั้นก็คงเป็นประตูหักข้าง เห็นจะเป็น ๔ อย่างเท่านี้

ที่ท่าพระเมรุในเมือง

ที่นอกกำแพงพระราชวังบ้านใต้ ในที่ว่างต่อพระวิหารแก้ว
ออกไป เป็นที่ท่าพระเมรุในเมือง ที่พระเมรุเดิม แต่ครั้งพระบรม
ศพสมเด็จพระรามาธิบดี (อู่ทอง) ว่า ทำในที่ซึ่งเป็นที่วัดพระราม
ครั้นมาถึงแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ ทรงสร้างวัด
พระรามขึ้นในที่ถวายพระเพลิง สมเด็จพระรามาธิบดี (อู่ทอง) แล้ว
ตั้งแต่นั้นมาการพระเมรุคงจะยกมาตั้งทำในที่หลังวัดพระราม ใน
ลานซึ่งได้กล่าวมานี้

ต่อที่ท่าพระเมรุออกไปข้างใต้ มีคลองแยกมาจากคลองท่า
เรียกว่าคลองนครบาล เข้ามาตอนกลางเป็นบึงใหญ่ กลางบึงมีเกาะ
เป็นที่ปลูกขิงนักโทษ พันเกาะศุกออกไปริมถนนแดงหน้าวัดเกษ
เป็นที่หอกกลอง โคนเสาหอกกลองยังเหลือจมดินอยู่เป็นเสาไม้แก่น
ขนาดใหญ่ ถนนข้างหอกกลองตรงไปอีงหลังมีสะพานข้ามคลองท่า
เดียนเรียกสะพานรำเหยง คิดว่าคงจะเป็นสะพานหน้าหีบเหยง เพราะ
ถนนนั้นอยู่หน้าคุกน่าจะเรียกเพียน

โรงเรือพระที่นั่ง

โรงเรือพระที่นั่ง ตามหนังสือโบราณกล่าวไว้ว่า อยู่ที่ใต้
วัดเชิงท่า ในแผนที่ในหนังสือของลีเออร์ดาลูแบร์ ซึ่งเป็นราชทูต
เชิญพระราชศาสน์พระเจ้าหลุยส์ที่ ๑๔ กรุงฝรั่งเศสเข้ามาเจริญทาง
พระราชไมตรี ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชก็ลงไว้ในที่

ทรงนั้น ก็ถึงเวลาที่เห็นอ้อมเพื่อชื่นชมมา ทรงหน้าวัดพนัญเชิง
 ซ้ำเป็นชื่อเรือทะเลด้วย อนึ่งในระหว่างคั้งแก้วักเชิงทำไปวัด
 พนมโยงนั้น ชาวบ้านซึ่งอยู่ในเวลานั้น ผู้ที่ใคร่รับค้ายกเล่าสลับค่อ
 กันมา ก็ว่าเป็นที่โรงเรือหลวง ยังมีลำวางอยู่ลำหนึ่ง ชาวบ้าน
 เรียกกันว่าคู้ไม้ร้อง ก็คงจะเป็นชื่อที่เขาเรือหรือมาคเรือพระที่นั่งไว้
 และจะมีเหตุขึ้นอย่างไรซึ่งทำให้คนเข้าใจว่า นางไม้มาคเรือก็อยู่
 ในชั้นนี้ร้อง จึงเลยเรียกว่าคู้ไม้ร้องค้อมมา ที่ข้างคู้ไม้ร้องหลาย
 บินมาแล้ว มีผู้ชกหลุมจะปลุกเรือน ได้พบเรือจมอยู่ใต้ดิน ก็ไม่
 อาจปลุกในทิศทรงนั้น คอ้งเลื่อนที่ไปใหม่ แต่เรือพระที่นั่งกับเรือ
 กระบวนใหญ่น้อย เห็นจะอันตราหายไปเสียก่อนกรุงแตกมาก ด้วย
 เมื่อครั้งพระเจ้าอลองพญา ยกทัพเข้ามาตีกรุง ในแผ่นดิน
 พระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์นั้น ทรงโปรดให้ถอยเรือพระที่นั่งกิ่ง, ไชย,
 ศิว, กรวย และเรือคั้งเรือกันเรือศิวะสัตว์ทงหลายใหญ่น้อย กับ
 ทงกำยานและเรือรบ ลงไปไว้ที่ท้ายคู้ พระม้ายกลงไปคู้ท้ายคู้แตก
 แล้วเผาเรือพระที่นั่งกับกำยานและเรือรบเสีย เข้าใจว่าจะเหลืออยู่ไม่กล้า
 ครั้นเมื่อมีมหานรธาภิเษกเนเมียว ยกมาตีกรุงแตกในครั้งหลัง ก็
 ความว่าปะกันวันแม่ทัพทางใต้เขาเรือพระที่นั่งกิ่งไปชนตะเข้ที่ทาคินแดง
 ซักเช่นไปลงลำน้ำสมีออกปากน้ำเมืองเมาะตะมะ ส่งไปถวายเจ้าอึ้งวะ
 ลำหนึ่ง แต่ชั้นพระพิรุณซึ่งพระมาเอาไปพร้อม กับเรือพระที่นั่งกิ่งนั้น
 พระมาเห็นว่าใหญ่หนัก จะชนยกซักลากไปไม่ไหว จึงเขนชนทิวคเขมา
 เอาคินค้าयरรุเต็มกระบอกรุคเพลิงระเบิดเสียเก็บแต่ทงไป อนึ่ง

42/04/2563

โขนเรือพระครุฑพาหุ ซึ่งอยู่ในชอยชยาพิพิภณชาติทวันนั้น ก็คงจะ
 เป็น โขนที่ตัวเรือขำระอยู่ต่างหาก หรืออย่างไรก็ไม่เป็นอันตราย
 เมอกรงแตกแล้วจึงมีคนเก็บเอามาทำศาลขนไว้บนถ่อเป็นเทพารักษ์
 เดิมว่าศักดิ์สิทธิ์นัก มีละครแก้มกันไม่เว้นเดือน ครั้นมาเมอรัตน-
 โกสินทรศก ๑๒๑ ศาลพิง จึงได้เก็บมารักษาไว้ในชอยชยาพิพิภณชาติ
 ท่อเรือทะเลซึ่งมีในแผนที่หนังสือลาดแบว ที่แถวถนนคนมีทรายมนขน
 เป็นพนส่งถึงคลัง แต่เมอสถก ๕-๖ บนมาเจ้าของบ้านชกขอทหลังเรือน
 พบเรือทะเลใหญ่ลำหนึ่งกว้างเห็นจะราว ๑๐ ศอก หรือ ๓ วา แต่ยาว
 จะเท่าใดไม่ได้เห็นตลอด เพราะเรือนเจ้าของบ้านปลุกคร่อมอยู่มา
 แต่เดิม ที่เรือมอขนนั้น ถ้าถึงระคูล่งน้ำในช่องวคแล้ว ไปดู
 เมอใดก็ได้เห็นเสมอ

วังหน้า

ที่ประทับพระมหากษัตริย์ กรมพระราชวังบวร เดิมจะอยู่ที่ไถ
 พงศาตารไปไต่กล้าว พงมากล่าวในแผ่นดินพระศรีสุธรรมราชาเมือ
 ไต่ราชสมบัติ ไปรคให้สมเด็จพระนารายณ์ราชันคิตาเป็นอุปราช เสด็จ
 ประทับอยู่ณพระราชวังบวรสถานมงคล ตามท้องเรื่องที่ว่าด้วยแผนที่
 พระราชวังบวร ก็เป็นที่พระราชวังจันทร์เกษมเดี่ยวน สมเด็จพระ
 นารายณ์เสด็จประทับอยู่ในพระราชวังนี้ ตลอดมาจนถึงเวลาที่ไต่เป็น
 พระเจ้าแผ่นดิน ครั้นมาในแผ่นดินพระเพทราชา ไปรคให้หลวงสร
 ศักดิ์เป็นมหากษัตริย์ เสด็จไปอยู่ณวังจันทร์ เฉลิมขินเป็นพระราชวัง
 บวรมาในแผ่นดินพระเพทราชาแล้ว ไปรคให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ

พระองค์ใหญ่ คือเจ้าฟ้าเพชร ประคิษฐานที่กรมพระราชวังบวร แต่
 มิได้ทำให้ชั้วว่าโปรดให้ ไปประทับอยู่ที่ใด แต่ก็เป็นอันเข้าใจได้ว่า
 คงประทับอยู่ที่วังจันทน์ ในแผ่นดินพระเจ้าอยู่หัวหัวท้ายสระ โปรด
 ให้สมเด็จพระอนุชาธิราช เจ้าฟ้าพรประคิษฐานในที่พระมหาอุปราช
 กรมพระราชวังบวร เสด็จมาประทับในพระราชวังจันทน์เกษม จนถึง
 เมื่อใดเป็นพระเจ้าแผ่นดินแล้ว ก็ยังประทับอยู่อีก ๑๓ ปี ถึงพล
 ศักราช ๑๑๐๖ จึงเสด็จลงไปประทับอยู่ในพระราชวังหลวง ข้อที่
 สมเด็จพระนารายณ์หรือพระเจ้าอยู่หัวพระบรมโกศ ได้เสวยราชสมบัติ
 เป็นพระเจ้าแผ่นดินแล้ว ยังคงประทับอยู่ในพระราชวังบวรไม่เสด็จลง
 ไปประทับที่วังหลวงนั้น ก็คงจะเป็นด้วยทรงกลัวพวกข้างวังหลวง
 เพราะเมื่อแรกไ้ราชสมบัติ ไ้หน้าพวกวังหลวงเสียมาก ต่อมา
 ภายหลังตั้งขุนนางใหม่ขึ้นแทน และเห็นระ ค่อยหายทรงกลัวแล้ว
 จึงเสด็จเข้าไปประทับในวังหลวง ในแผ่นดินพระบรมโกศโปรดให้
 สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้าธรรมธิเบศร์ กรมขุนเสนาพิทักษ์
 เป็นกรมพระราชวังบวร ก็เสด็จประทับอยู่ในพระราชวังจันทน์เกษม
 ภายหลังกรมพระราชวังบวรต้องรัยพระราชอาญา ด้วยโทษที่เป็นชู้
 กับเจ้านันมี เจ้าฟ้าสังวาลย์ จึงทรงโปรดให้สมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ
 เจ้าฟ้าอัทธมพร กรมขุนพรพินิจ เป็นกรมพระราชวังบวร แต่หาได้
 เสด็จไปประทับที่พระราชวังจันทน์เกษมไม่ คงประทับอยู่ที่ตำหนักสวน
 กระจ่างในพระราชวังหลวง ซึ่งเป็นที่ประทับมาแต่เดิม ไ้ความ
 ตามพระราชพงศาวดารแต่เท่านั้น หาไ้ความว่าพระราชวังจันทน์เกษม

นมมาแต่เมื่อใด และเหตุใดจึงชื่อวังจันทร์ใหม่ ในคำให้การของ
 ขุนหลวงหาวัดก็กล่าวไว้ว่า พระราชวังบรมสถานมงคลคือวังหน้าเก่าอัน
 ตั้งอยู่ใกล้พระราชวังหลวง วังหน้าเก่าอันแคบ ภายหลังจึงยก
 วังจันทร์ขึ้นเป็นพระราชวังบรมสถานมงคล เป็นพระราชฐานที่ดำรง
 ของพระมหาอัครราชกรมพระราชวังบรมสถานมงคลฝ่ายหน้า มีความ
 เพียงเท่านั้น แต่ก็มีใ้กระษัตริย์ไปให้ชั้คเจนว่า วังหน้าเดิมตั้งอยู่ที่ใด
 และวังจันทร์นั้นเดิมเป็นของใคร จึงมาเฉลิมขึ้นเป็นพระราชวังบรม
 แต่เมื่อได้พิเคราะห์ครว้ค้นความ ในพระราชพงศาวดารให้ถ้ค้น
 แล้ว จะเห็นได้ว่าตำแหน่งพระมหาอัครราชแต่เดิมมาเป็นเจ้าครอง
 เมืองพิษณุโลกทุกพระองค์ หาได้ประทับอยู่ในพระนครเหมือนดังใน
 ชันหลังไม่ มาจนถึงแผ่นดินสมเด็จพระมหาธรรมราชา ก็ยังทรง
 ไปครคให้สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า ไปครองเมืองพิษณุโลก และ
 ต่อมามีความปรากฏว่า เมื่อจุลศักราช ๙๒๕ ปีกุนเดือน ๑๑ สมเด็จพระ
 นเรศวรเป็นเจ้าเสด็จลงมาแต่เมืองพิษณุโลกสถิตยอยู่ณวังใหม่
 คำที่เรียกว่าวังใหม่ในที่นี้ คงจะหมายว่าวังนั้นพึ่งแรกสร้าง และวัง
 ชึ่งจะเป็นวังของสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า ผู้ครองเมืองพิษณุโลกนั้น
 จะเป็นวังเล็กน้อยก็ไม่ไ้ คงต้องเป็นวังใหญ่ และวังใหญ่โตเช่นนั้น
 จะสร้างในที่ใกล้วังหลวงก็ไม่ควร ที่ด้วยข้าราชการไพร่พลที่ตามเสด็จ
 มากคงไม่ใช่่น้อย จะเทียบยุ่มยามเสด็จลุมไปถึงข้างวังหลวง ก็
 จะพาให้มีเทศคนสงสัยวังที่สร้างใหม่จึงต้องสร้างให้ห่างวังหลวง ที่ๆ
 สร้างวังใหม่ทีไหนไม่เหมาะเท่าค้้นขอหน้า คือที่วังจันทร์เดิมนั้น

22/04/2563

จึงเห็นว่าพระราชวังจันทร์เกษม^๕นี้เอง ที่เรียกว่าวังใหม่ในครั้งนั้น
 เพราะในแฉวนเดิมเป็นที่ฐานพระนคร ซึ่งโคกถ้ำมาแล้วว่าอยู่นอก
 กำแพงเมือง ภายหลังสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ โปรดให้ขยาย
 กำแพงเมืองลงไปถึงขอบริมน้ำ แต่ก็ไม่สำเร็จ ด้วยเวลานั้นกำลัง
 คัดฟันอยู่กับศึกหงสาวดี พึ่งมาสำเร็จในแผ่นดินพระมหาธรรมราชา
 เมื่อได้ขยายกำแพงออกไปแล้ว ที่ในแฉวนนั้นก็คงจะเปลี่ยวว่างไม่มีใคร
 มีบ้านเรือนราษฎร และคาน^๕ซอหนานเป็นคานสำคัญ ที่พมอญพระมา
 เขมรมาครวราโต ก็มักจะเข้าตัดทางคาน^๕นี้ เพราะฉะนั้นจึงต้องเอา
 วังเจ้าใหญ่ นายโตเข้ามาตั้งสำหรับระไค้เป็นกำลังบริวารของข้าศึก และ
 ยังมีขออนที่จะประกอขยให้ล้มเหตุผลใ้ระไค้ คือ เมื่อสมเด็จพระนเรศวร
 พาพระมหาเถรคันฉ่อง กับพระยาเกียรติ พระยาพระรามมาจากเมือง
 มอญนั้น พระมหาธรรมราชา โปรดให้พระมหาเถรคันฉ่องอยู่วัด
 มหาธาตุ ให้พระยาเกียรติพระยาพระรามอยู่บ้านขมนวัดขุนแสน ซึ่ง
 พระมหาธรรมราชาโปรดให้พระยาเกียรติพระยาพระรามมาอยู่ที่บ้านขมน
 นั้น ก็ด้วยบ้านขมนอยู่ใกล้พระราชวังสมเด็จพระนเรศวร พระยา
 เกียรติพระยาพระรามเป็นผู้มีคุณต่อสมเด็จพระนเรศวร และสมเด็จพระ
 นเรศวรเป็นผู้ทรงพาลงมา จะได้ให้รับความอุปการะ หรืออีก
 อย่างหนึ่งถว่าด้วยไม่ไว้ใจ ก็จะได้คอยระวังไหวพริบ คำซึ่งออกข้อ
 วัดขุนแสนในทัน^๕ เห็นจะเรียกก่อนไปในเวลาที่ยังไม่มีวัด ด้วย
 พงศาวดารจะเรียบเรียงภายหลังเมื่อมวัดแล้ว ผู้เรียบเรียงคงใจที่จะ

กล่าวให้รู้ว่าพวกพระยาเกียรติพระยาพระราม อยู่ในที่ซึ่งภายหลัง
เป็นวัดขนแสนนั้นด้วย

ขอทรงจันทร์ต้องเป็นวังสำหรับตำแหน่งพระมหาอุปราชากรมพระ
ราชวังขจร ก็ด้วยเหตุครั้งที่โตกล่าวมาแล้วว่า ตำแหน่งพระมหา
อุปราชาเดิมเป็นเจ้าผู้ครองเมืองพิษณุโลก มาจนถึงแผ่นดินพระมหา
ธรรมราชา ก็ยังทรงโปรดให้สมเด็จพระนเรศวรเสด็จไปครองเมือง
พิษณุโลก ภายหลังเกิดศึกเขมรมารบกระบ้อเข้า และทั้งสมเด็จพระ
นเรศวรเป็นเจ้า ก็ทรงพระดำริตั้งคนที่ระบือสู้กระทำให้ขาดจาก
อำนาจกรุงหงสาวดี แต่เวลานั้นไพร่พลในพระนครเบาบาง ด้วยเมื่อ
เสียดวงแก่พระเจ้ายวงของกรุงหงสาวดี ในแผ่นดินพระมหินทราธิราช
พระเจ้ากรุงหงสาวดีกวาดต้อนเอาครอบครัวราษฎรไปเสียมาก เหลือ
ไว้ให้อยู่ประจำพระนครแต่หมื่นหนึ่ง ครั้นเมื่อพระมหาธรรมราชา
ได้เสวยราชสมบัติแล้ว ก็ทรงโปรดให้เกลี้ยกล่อมอาณาประชารา
ษฎร ซึ่งแตกฉานซ่านเซ็นอยู่ในที่ต่าง ๆ เข้ามาไว้ในพระนคร แต่
ก็คงจะไม่ได้มากมายเท่าใด จึงทรงเห็นว่าหัวเมืองฝ่ายเหนือ ยังมี
ไพร่พลเมืองอยู่มาก แต่ถ้าละทิ้งให้คงต้องที่ไว้ แม้ศึกหงสาวดียก
เข้ามา แต่ลำพังหัวเมืองฝ่ายเหนือก็ระบือองไว้ ไม่อยู่สู้กวาดต้อนเอา
ราษฎรลงมาไว้เป็นกำลังในกรุง คิดต่อสู้ป้องกันเอาแต่ที่กรุง
แห่งเดียวจะเป็นประโยชน์กว่า จึงโปรดให้สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า
เทศร์วอพยพราษฎรหัวเมืองฝ่ายเหนือมาไว้ในพระนคร สมเด็จพระ
นเรศวรเป็นเจ้าก็เสด็จลงมาสู่พระนคร และคงจะประทับอยู่ที่พระราช

วังจันทร์ ตั้งแต่นั้นมาตำแหน่งพระมหากษัตริย์ ก็คงประทับอยู่ในกรุง
 ฟ้าใต้ ไปประทับอยู่ที่เมืองพิณโลกเหมือนแต่เดิมไม่ ก็เมื่อสมเด็จพระ
 พระนเรศวรเป็นเจ้า ซึ่งได้ดำรงอยู่ในตำแหน่งพระมหากษัตริย์ ผู้
 ครองเมืองพิณโลกได้ประทับอยู่ที่พระราชวังแล้ว วังนี้ก็ตองนับว่า
 เป็นวังสำหรับตำแหน่งพระมหากษัตริย์ ต่อมาพระองค์ใดได้เป็นพระ
 มหากษัตริย์กรมพระราชวังบวร จึงต้องเสด็จมาประทับอยู่ที่พระราชวัง
 จันทร์ ด้วยถือเป็นวังสำหรับตำแหน่งนั้น

และทมิฬชื่อว่าวังจันทร์นั้นก็เห็นจะเอาชื่อวังเก่าที่เมืองพิณโลก
 มาสรวมเรียก เพราะวังเก่าที่เมืองพิณโลกชื่อวังจันทร์ มีคนรู้จัก
 ชอกันมาจนทุกวันนี้

อนึ่งชื่อที่เรียกพระราชวังบวรสถานมงคลว่าวังหน้า ก็มาจาก
 เหตุที่พระราชวังบวรตั้งอยู่ที่ชานหน้า และเป็นคานหน้าของพระราชวัง
 หลวงด้วย ในพงศาวดารกล่าวความว่า ในพระราชวังจันทร์มีพระ
 ทินังจตุรมุข พระที่นั่งพิมานรัตยา และศาลาลูกขุน และคงจะได้มี
 โรงช้าง โรงม้าพระที่นั่ง และห้วยคลังต่าง ๆ ด้วย วังนี้เดิมชื่อพระ
 ราชวังจันทร์บวร เมื่อกรุงเทพทวารวดีศรีอยุธยาทำลายแล้ว วัง
 ก็รกร้างว่างเปล่า ภายหลังมีรายฎรทำไร่ปลูกต้นน้อยหน้า มาใน
 รัชกาลที่ ๔ เมื่อขัตติยโกสินทรศก ๗๘ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัว โปรดให้ทำพระที่นั่งพิมานรัตยาขึ้นตามแนวรากเดิม ก็
 ทำพลับพลางจตุรมุขมีกำแพงล้อมรอบ เป็นพระราชวังที่ประทับ สำหรับ

ในเวลาเสด็จพระราชดำเนิน ขึ้นมาประพาสกรุงเก่า ทรงเปลี่ยนสร้อย
 ชุดเป็นพระราชวังจันทร์เกษม แต่กำแพงวังซึ่งโปรดให้ทำขึ้นใน
 รัชกาลที่ ๕ นั้น วงเล็กแคบกว่าวงกำแพงเดิมมาก มาในรัชกาล
 ปัจจุบันนี้ได้ใช้ที่โรงละคร คือที่เป็นศาลมณฑลอยู่เดี๋ยวนี้เป็นโรง
 ทหาร มาภายหลังเมื่อโปรดให้ตั้งมณฑลเทศาภิบาล จึงได้ย้าย
 ให้กองทหาร ออกไปตั้งอยู่ที่โรงนอกกำแพงวัง โปรดให้ซ่อม
 พระที่นั่งพิमानวิद्या กับพลับพลาจตุรมุขกับแถวทิมคค สำหรับ
 ใช้เป็นที่ว่าราชการ ครั้นเมื่อเดือนที่ ๒๖ มีนาคม รัตนโกสินทรศก
 ๑๑๕ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนิน ขึ้นไปประทับ
 ณพระที่นั่งพิमानวิद्या ทรงพระกรุณาพระราชทานพระฤกษ์ ทรง
 เสด็จให้เป็นที่ว่าการมณฑลกรุงเก่า

วังหลัง

พระราชวังหลังตั้งอยู่ในกำแพงพระนครด้านตะวันตก ตรงหน้า
 วัดกษัตราธิราช วังนี้สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวทรงสร้างในแผ่นดินสมเด็จพระมหา
 จักรพรรดิ เมื่อคราวมอญราชสมบัติให้พระมหินทรจิริราชเป็นพระเจ้า
 แผ่นดิน แล้วเสวยไปไม่ได้ ออกชื่อเสียงอีก จนถึงแผ่นดินสมเด็จพระ
 พระนารายณ์จึงมากล่าวความว่า พระไตรภูวนาติกยวงศ์ประทับอยู่
 ครั้นเมื่อพระไตรภูวนาติกยวงศ์ ต้องถูกล่าเร่โทษ ก็ขอร้องหาว่าเป็น
 กบฏ จึงทรงโปรดให้เจ้าฟ้าอภัยทศ (พงศาวดารว่าเป็นพระราชโอรส
 สมเด็จพระนารายณ์ แต่หนังสือของคนต่างประเทศ ซึ่งแต่งในรัชกาล

นั่นว่าเป็นพระอนุชา) เสด็จไปประทับอยู่ มาในแผ่นดินพระเพท
 ราชา ไปรบให้นายยชชชประสิทธิ์ทรงยาชวาในกรมช้าง ซึ่งเป็นคู่คิด
 เหาราชสมขัติด้วยนั้น เป็นกรมพระราชวังขจรสถานพิมุข ฝ่ายหลัง
 รัชพระราชขัญชา ภายหลังมาทรงแกล้งพระทัยว่า จะเป็นสักรู
 ราชสมขัติ จึงทำอุบายจับกรมพระราชวังหลังสำเร็จโดยเสียบ ตำแหน่ง
 วังหลังตั้งแต่นั้นมาก็เงียบ ในแผ่นดินหลังจะได้ทรงตั้งหรือทรงอย่าง
 ไรก็ไม่ไ้ความ มาในแผ่นดินพระพุทธเจ้าเสด็จไปรบให้สมเด็จพระ
 พระเจ้าลูกยาเธอพระองค์ใหญ่ (คือเจ้าฟ้าเพชร ภายหลังได้เป็น
 พระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งมีพระนามพิเศษเรียกว่าพระเจ้าอยู่หัวท้ายสระ)
 เป็นกรมพระราชวังขจรสถานมงคล และสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ
 พระองค์น้อย (คือเจ้าฟ้าพร ภายหลังได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน เมื่อ
 สวรรคตแล้ว เรียกพระเจ้าอยู่หัวพระบรมโกศ) นั้นไปรบให้เรียกว่า
 พระขันทูรน้อย พระขันทูรน้อยจะได้เสด็จไปประทับอยู่ที่วังหลังหรือ
 อย่างไม่ไ้ไ้กล่าว

แต่พระราชวังหลังนี้ แต่เดิมมาจะเป็นอย่างไรพงศาวดารไม่ว่าไป
 ถึง เป็นแต่ไ้ไ้ความว่าอยู่ที่สวนหลวง จึงเห็นว่าสวนหลวงนี้ ก็จะเป็น
 พระราชอุทยานนอกพระราชวัง ดังหนังสือโบราณแทบจะทุกเรื่อง ซึ่ง
 กล่าวด้วยกษัตริย์หรือพระอัครมเหสีและพระราชกนิษฐาเสด็จออกชมสวน
 แล้วก็คองทรงรถม้าพระที่นั่ง และขบวนอย่างแยกห้ามสำหรับไป
 ทางไกล เห็นว่าสวนหลวงนี้ก็คงจะเป็นสวนอย่างนั้น เพราะถนน

ไปแต่พระราชวังหลวงก็มี และทางก็ไกลถึง ๓๐ เส้นเศษ พอที่จะ
 แทนแทนเป็นกระบวนไปเหมือนแบบอย่างโบราณได้ อนึ่งเมื่อมีพระราช
 อุตยานไกลจากพระราชวังเช่นนี้ ก็ย่อมจะต้องมีพระราชวัง เป็น
 ที่ประทับในพระราชอุทยาน แต่ภายหลังมาการเสด็จประพาสพระราช
 อุทยานภายนอกคงจะงดเลิกไป จะเป็นด้วยเหตุเกิดกบฏวิชัยนทราย
 หรือไม่ทรงสนุกเข้าอย่างไร ส่วนและวังนั้นก็ทิ้งไว้คราอยู่ แต่
 ด้วยวังในสวนหลวงเคยเป็นพระราชวังที่ประทับ จะทอดทิ้งเสียทีเดียวก็
 เห็นจะออกทรงเสียดาย มาภายหลังเมื่อพระราชวงศ์พระองค์ใด
 มีความชอบยิ่งใหญ่ว่าให้เป็นที่ตั้งบรรพชา ก็เห็นว่าไม่สมควร
 แก่ความชอบ ครั้นจะให้เป็นที่ตั้งพระมหาอุปราชาก็ไม่ได้ ด้วยที่ไม่ว่าง
 หรือขามไม่ถึง จึงยกขึ้นเป็นกรมพระราชวังบวรสถานพิมุขฝ่ายหลัง
 และคำที่เรียกว่าวังหลวงนั้น ก็ด้วยเหตุที่วังน้อยมีพระนครค้ำนครวันตก
 เป็นค้ำหลังของพระราชวังหลวง จึงได้เรียกกันว่าวังหลัง

วังหลวงนั้นเมื่อกรุงทำลายแล้ว วังก็คงร้างตามกันมา หรือบาง
 ที่จะร้างเสียก่อนกรุงแตก ก็ว่าไม่ได้ มาภายหลังราษฎรเกลื่อนเกลียด
 ปล่อยให้ร้าง ทำเป็นสวนปลูกต้นไม้มีผล เรียกว่าสวนมะม่วง ครั้นเมื่อ
 รัตนโกสินทรศก ๑๒๔ โปรกเกล้าฯ ให้จัดการทหารมณฑล
 กรุงเก่า กรมยมนาธิการได้เลือกเอาที่วังหลัง ตลอดถึงวัดสวน
 หลวงสุขสวรรค์เป็นโรงพยาบาล

วังเจ้านายก็จะเป็นที่ตั้งเครื่องไม้ กำแพงอิฐที่นำจะไม่ใคร่มี
 คงจะเป็นวังเส้าไม้แก่น เพราะตั้งแต่ได้ตรวจค้นมา ก็พบบังเกิด

TUDC 22/04/2563

ที่กำแพงก่ออิฐ และมีรากทำหนักขึ้นคัก ^๕วังนั้นอยู่ริมคลอง
บ้านบาตร ตรงหลังวัดพิไชยออกไป และอยู่ใกล้กับวัดโพธาราม
ใต้พยับแผ่นดินสีลาจารึกที่วัดโพธารามแต่แตกกระจาย ^๕ตัวอักษรกระ
เทาะ อ่านไม่ได้ความเลี่ยมมาก ^๕ที่อ่านได้ในตอนต้นมีความว่า
^๕วัดนี้เดิมชื่อวัดเพ็ชร แต่ชำรุด ^๕เจ้าพวกรัศมีศรีสุริยวงศ์พงศ์กษัตริย์
ทรงปฏิสังขรณ์ แล้วเปลี่ยนชื่อใหม่เรียกว่าวัดโพธาราม ^๕จึงเห็น
ว่าวังนั้นอยู่ใกล้กับวัด คงเป็นเจ้าของวังเป็นผู้ปฏิสังขรณ์วัดโพธาราม
จึงได้ลงไว้ในแผนที่ว่าเป็นวังเจ้าพวกรัศมี ^๕แต่ชาวบ้านเรียกกันว่าวัง
เจ้าพาดอกมะเคือ ^๕คิดดูตามที่เขาว่าก็ชอบกล ^๕ด้วยเดิมขุนหลวงหาวัด
เป็นกรมพระราชวังบวร ก็ประทับอยู่ที่ตำหนักสวนกระต่าย ในพระ
ราชวังหลวง ครั้นได้เป็นพระเจ้าแผ่นดิน ๑๐ วัน ก็ถวายราชสมบัติ
แก่พระเชษฐา เจ้าฟ้าเอกทัศ ^๕กรมขุนอนรักษ์มนตรี แล้วเสด็จออกไป
ไปทรงผนวชที่วัดเดิม ^๕ไปประทับอยู่วัดประตู่ ^๕เมื่อเจ้าฟ้าเอกทัศ
^๕กรมขุนอนรักษ์มนตรี ^๕ขึ้นเสวยราชสมบัติเป็นพระเจ้าแผ่นดินแล้ว
โปรดคังนายอินพี่เจ้าจอมเพ็งเจ้าจอมแม่ฉันทพระสนมเอก ^๕เป็นพระยา
ราชมนตรีบริรักษ์ ^๕จางวางมหาดเล็ก ^๕ตั้งนายฉิมน้องชายของเจ้าจอม
ทั้ง ๒ เป็น จมื่นศรีสุวัณษา ^๕พระยาราชมนตรีบริรักษ์ ^๕ทงของอาจ ^๕ถือ
^๕ตัวว่าเป็นคนโปรดปรานเข้าออกในพระราชวังทั้งกลางวันกลางคืน ^๕ไม่
^๕มีใครว่ากล่าวห้ามปรามได้ ^๕ครั้นเมื่อศึกพระเจ้าอองพระอู๋ มาตี
พระนคร ^๕ขุนนางและราษฎรไปกราบทูล ^๕ขอให้ขุนหลวงหาวัดลา
^๕พระผนวช ^๕ออกช่วยป้องกันข้าศึก ^๕ขุนหลวงหาวัดจึงลาพระผนวช

ออกมาช่วยกิจการรักษาพระนคร ในครั้งนั้นมริบสั่งให้จับพระยา
 ราชมนตรี จมื่นศรีสรรักษ์มาจำไว้ ให้มีกระตุ้ถามว่า เข้าไปภายใน
 พระราชวัง คยหาทำชู้ด้วยนางข้างในเป็นหลายคน ครั้นรับเป็น
 สัตย์แล้ว ให้ส่งพระราชอาญาเขียนคนละ ๕๐ ที่ จำคุกไว้อยู่ ๓
 วัน พระยาราชมนตรี (ขุ่น) ตาย ให้เอาศพไปเสียบประจานไว้
 ณประตูไชย แต่จมื่นศรีสรรักษ์ขยมาจนถึง ขุนหลวงหว้าก๊กกลับ
 ทรงพระผนวชครั้งหลัง แล้วพระเจ้าอยู่หัวพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์
 โปรดให้พ้นโทษและโปรดให้ตั้งถนันทวงศ์ก๊กเดิม จึงเห็นว่าที่พระยา
 ราชมนตรีทำวุ่นวายเป็นในครั้งนั้น ขุนหลวงหว้าก๊กทรงระแวงและ
 ทรงย้ายข้างใน ๆ ส่วนพระองค์ท่านออกไปรวมอยู่ที่วังเจ้าฟ้าศรี
 กิติ์ เพราะเจ้าฟ้าศรีกิติ์ก็เป็นสมเด็จพระเจ้าลูกเธอในพระบรมโกศ

ตลาด

ตลาดสำคัญที่มีชื่อมาในพระราชพงศาวดาร ก็คือตลาดยศ
 พงศาวดารขอนแก่นดินสมเด็จพระชัยราชาว่า เพลิงไหม้ ในพระนคร
 แต่ท่ากลางไหลลงไปถึงพระราชวังท้ายท่าตลาดยศ ลมหอยเอาลูก
 เพลิงไปตกแต่ลงแก่ง ไหม้ลามลงไปข้างคลองโรงครามฉะไกร ๓ วัน
 จึงดับ มีบัญชีเรือนโรงศาลากุฎีหาวไหม้แสนห้าสิบ จำนวนนั้น
 เห็นจะมากเกินไป ค่ายที่ในพระนครถ้าจะมีเรือนถึงแสน คน ๆ
 หนึ่งอยู่เรือนหลังหนึ่ง จำนวนคนคงจะน้อยกว่าจำนวนเรือน
 มาก ในกฎมนเฑียรบาลว่าด้วยแบ่งท้องที่มีความว่า แต่หอกลอง

ตั้งเจ้าโศกและกลาตยอกแขวงชนธวัชบาล แต่กลาตยอกจะอยู่ที่ใด
 ในเวลานี้ก็หมดคนที่รู้จักที่เสียแล้ว แต่ได้พบในแผนที่ในหนังสือของ
 มอญซีเออร์ลาตูแบร์ ซึ่งเป็นราชทูตมาในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์
 มหาราช ลงไว้ก็ยกที่กันไว้ต่อศาลพระกาฬลงไป ว่าเป็นกลาต
 แต่จะใช้กลาตยอกหรือมิใช่ ก็ยังไม่มีการรับรอง แต่อย่างไรก็ตาม
 คงเป็นกลาตจริง และกลาตยอกนั้น ถ้าจะกระเนตามคิ้วหนังสือ ก็คง
 อยู่ราวค้ำนครวันตก เยื้องไปข้างทิศใต้พระราชวัง แต่คงเป็น
 กลาตโรงร้านเครื่องไม้ ยากที่จะพบหลักฐาน แต่ที่แถวถนนย่าน
 ประจันมาประเทศหมี่ เห็นที่จะเป็นกลาตก็ยิ่ง ด้วยมีเค้าอยู่
 ในย่านดินที่ประชุมชนพลเมืองนอกจากที่ได้ว่ามานี้ ก็คงจะมีกลาต
 ยกกลาตหน้าอีก แต่ไม่มีเหตุอันใดที่จะกล่าวไปถึง

ท่า

ท่าที่มีชื่อมาในพระราชพงศาวดาร และกฎหมายโบราณ ก็คือ
 ขานาน้ำประจำท่า หรือถ้าเรียกตามชื่อฉนวน ก็เป็นพระฉนวนน้ำ
 ประจำท่าวาสุกรี เป็นที่ประทับเรือพระที่นั่ง สำหรับเสด็จพระราช
 ดำเนินไปในที่ต่าง ๆ โดยทางชลมารค พันขนานน้ำประจำท่าขึ้น
 ไปจนถึงท่าคัน หรืออีกชื่อหนึ่งเรียกท่าคอกย เป็นท่าขนทมิฬพระราชวัง
 หลวงท่าน้ำไปเข้าในวัง ที่เรียกว่าท่าคันก็คือ ท่าน้ำคนอาณาเขต
 ที่ขึ้นกับพระราชวัง และที่เรียกว่าท่าคอกยก็คือ เรือข้าราชการที่มา
 ส่งนายขึ้นท่าเข้าวังแล้ว ก็จอดคอกยไว้จนกว่านายจะกลับ ต่อท่า

คนหรือท่าคอยชนไปดังท่าสียเขย ท่านเล่าต่อกันมาว่า เป็นท่าเรือจ้าง
 รับส่งคนข้ามฟากไปมา ต้องเสียค่าจ้างข้ามฟากไปมาเที่ยวละ ๕ เขย
 ถ้าคนหนึ่งข้ามไปแล้ว กลับมากก็ต้องเสีย ๑๐ เขย จึงเอาชื่อ ๑๐ เขย มา
 เรียกเป็นท่า พันท่าสียเขยขึ้นไปก็ถึงท่ากลางใหม่ ท่านว่าเป็นท่าข้าง
 ท่ากลางอายน้ำ ที่เรียกว่าท่ากลางใหม่นั้นก็คงจะเป็นด้วยครั้งหนึ่งคราว
 ไค บ้านเรือนเจ้าพระยากลางใหม่จะไคอยู่ในที่แถวนั้น แต่เห็นจะไม่
 ใช่ว่าเจ้าพระยากลางใหม่สียวงค์ ซึ่งภายหลังไคเสวยราชสมบัติเป็น
 พระเจ้าปราสาททอง แต่จะเป็นกลางใหม่แผ่นดินไคก็ยากที่จะเอา
 ที่แถวท่ากลางใหม่เป็นที่โรงช่าง ด้วยตำแหน่งกลางใหม่เดิม เคย
 ว่ากรมพระคชบาลรวมอยู่ด้วย ฟังระไคมีมากในแผ่นดินพระเจ้า
 ปราสาททอง เพราะพระองค์ท่านไคเป็นพระเจ้าแผ่นดิน ด้วยกำลัง
 ไคไคเป็นตำแหน่งกลางใหม่มา จึงทรงเกรงว่าตำแหน่งกลางใหม่ต่อ
 ไปจะมีกำลังวังชาอย่างพระองค์ท่าน และจะทำอย่างพระองค์ท่านบ้าง
 จึงแยกหน้าที่ให้ขาดกันเสีย พันท่ากลางใหม่ขึ้นไปถึงท่าทราย
 ที่ท่านมีทรายจริงด้วย ถ้าชกตลงไปไม่กี่มากนัยก็เป็นทรายทั้งพัน
 ที่ท่าทรายนพระราชพงศาวดารกล่าวไว้ เมื่อศึกพม่ามาล้อมกรุง
 ครั้งหลัง ข้างในกรุงให้ลากปืนปรายหงสาออกไปตั้งที่ท่าทรายยิง
 ค่ายพม่าว่าศึกศรีโพธิ์ บึงกระสุนแวกประจันนั้นอ้อย ค้ำไปถูกตลิ่ง
 ครั้นประจันมากชน กระสุนออกสูงข้ามเกินวัดศรีโพธิ์ไป และเมื่อ
 จวนกรุงจะเสีย ไฟไคใหม่ตั้งแต่ท่าทราย ตีตลามไปถึงสะพาน

ข้าง คลอง ประคบน้ำเปลือก แล้วข้าม ไป ทิศขามะพร้าวและ
 ข่า โทน ข่าด่าน ข่าทอง ข่ายา วัดราชบรรณ วัดมหาธาตุ เพลิงไป
 หยุดเพียงวัดฉัตรกันต์ จำนวนเรือนโรงกุงวิหารว่าใหม่ถึงหมื่นหนึ่ง
 เห็นจะมากเกินไป คำที่ว่าเอาขนตั้งที่ท่าทรายยิงค่ายพระมาวัดศรีโพธิ์
 นั้น วัดศรีโพธิ์ซึ่งชาวบ้านเรียกกันทุกวันนี้ อยู่ในคลองสระบัว มีวัด
 ขึ้นยังหน้าทางไกลหลายสิบเส้น แต่วัดซึ่งอยู่ตรงท่าทรายก็มีแต่ชื่อวัด
 วิหารทองวัดอินทาราม วัดโรงฆ้อง มีชื่อวัดโพธิ์อีกวัดหนึ่ง ก็อยู่ตรง
 ท่าสียเข้ข้าม เห็นว่าบางทีจะเรียกชื่อผิดไปก็เป็นได้ แต่อย่างไรก็
 ชื่อที่ว่าเอาขนใหญ่ออกยิงพระมานั้น คงเป็นความจริง เพราะพระมา
 ตั้งค่ายรายเรียงตามฝั่งแม่น้ำปากเหนือ มาตั้งแต่วัดแม่น้ำนางปลมลงมา
 ถึงวัดหน้าพระเมรุ แล้วหลังข้ามหม้อต่อจากวัดแม่น้ำนางปลมลงมา
 เเชิงเกินคืนที่พระมาพูนขน สำหรับเอาขนตั้งจึงถายิงพระนครก็
 ยังมีปรากฏอยู่

วัด

วัดพระศรีสรรเพชญ์เป็นวัดในพระราชวัง ไม่มีพระสงฆ์ เป็นที่
 ข้าราชการประมุขกันรับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สดิยา แต่แรกยก
 วัดทำเป็นวัดในแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ จะให้ทรงสร้าง
 อะไรไว้บ้างก็ไม่ได้กล่าว มาถึงแผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีพระองค์
 ที่ ๒ เมื่อจุลศักราช ๘๓๖ ปี ว่าได้ประดิษฐานพระบรมอัฐิ สมเด็จพระ
 พระบรมไตรโลกนาถเจ้า ไว้ในพระมหาสถูป น่าจะเป็นพระเจดีย์

ใหญ่องค์หน้าหรือองค์กลาง และอีก ๒ องค์นั้นก็คงจะได้ประภิชฐาน
พระบรมอัญญา พระเจ้าแผ่นดินไว้เหมือนกัน^(๑) อนึ่งในแผ่นดินนั้นทรง
พระราชศรัทธาให้หล่อพระพุทธรูป สูงถึง ๘ วา หุ้มทองคำทั้งพระองค์
ถวายพระนามว่าพระศรีสรรเพชญ์ ประภิชฐานไว้ในพระวิหารใหญ่
หลังกลาง ครั้นเมื่อทรงเสวย พระมาขาศึกเอาไฟสมุลอกทองคำ
พระพุทธรูปไปหมด ภายหลังณังพระวิหารพังทลายขององค์พระก็ชำรุดแตก
แยกร้างร้าง ในรัชกาลที่ ๑ โปรดให้อัญเชิญลงไปกรุงเทพฯ จะทรง
ปฏิสังขรณ์ ก็เหลือกำลังที่จะให้ทำได้ ด้วยยบเป็นมาก จึงเชิญเข้า
บรรจุไว้ในพระเจดีย์ศรีสรรเพชญ์วัดพระเชตุพน

พระเจดีย์รายรอบในวัดนั้น ก็คงจะได้เป็นที่บรรจุพระอัญญา
เจ้านายไว้ทุกองค์ ที่หลังพระระเบียงด้านตะวันตก มีมณฑปประดิษฐาน
ตามมุขทั้ง ๔ ประภิชฐานพระปรางค์ กลางมณฑปปักขอเป็นชั้นเหมือน
พระเจดีย์ และมีช่องตามชั้น เข้าใจว่าสำหรับบรรจุพระอัญญา ทั่วใน

(๑) การสืบส่วนต่อมาได้ความว่า พระเจดีย์องค์ตะวันออกกับองค์
กลาง เป็นของสมเด็จพระรามาธิบดีที่ ๒ โปรดให้สร้างขึ้น องค์ตะวันออก
ออกบรรจุพระบรมอัญญาธาตุของสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ องค์กลาง
บรรจุพระอัญญาธาตุของสมเด็จพระบรมราชาที่ ๓ ซึ่งเป็นสมเด็จพระบรม
เชษฐาธิราช ส่วนพระเจดีย์องค์ตะวันตกนั้น สมเด็จพระบรมราชาหน่อ
พุทธางกูร โปรดให้สร้างขึ้น บรรจุพระบรมอัญญาธาตุของสมเด็จพระรามา
ธิบดีที่ ๒ สร้างระยะห่างกันถึง ๔๐ ปี พระมหาธาตุข้างในองค์พระเจดีย์
จึงมีรูปและสวดคล้ายต่างกันทีเดียว

ตอนหลังที่จะสร้างพระเจดีย์เต็มหมกจะก่ออีกไม่ได้ จึงเชิญไปรวม
 บรรพไว้ในมณฑปนั้น ที่คิดว่าพระเจดีย์ในวัดพระศรีสรรเพชญ์ จะมี
 พระอัฐิทั่วทุก ๆ องค์นั้น ก็ถวายหลายปีมาแล้วเห็นเจดีย์องค์หนึ่ง
 เป็นพระเจดีย์ขนาดเล็กอยู่ในวัดบ้านตระวันตก เจดีย์องค์นี้หักพังทำลาย
 ลงไปถึงฐานที่พื้นดิน จึงลงขุดคุ้ยได้พบโกศเล็ก ๆ ยี่สิบของบรรพอัฐิ
 เล็ก ๆ เข้าใจว่าจะเป็นพระอัฐิเจ้านายที่ยังทรงพระเยาว์ ในครู่ที่ครั้ง
 โทศมีเมียจันทราเวียงรายหลายสิบเย็บด้วย ที่พระวิหารใหญ่ว่ามีท้าย
 จวน้ำ สำหรับเชิญพระบรมอัฐิพระเจ้าแผ่นดิน และพระอัฐิเจ้านาย
 เข้าไปประดิษฐานไว้ แต่ข้างท่านเห็นว่าจะเป็นแต่เชิญเอาไปไว้ชั่วคราว
 เมื่อสร้างพระเจดีย์แล้ว คงจะเชิญเข้าบรรจุไว้ในพระเจดีย์หมก หลัง
 วัดพระศรีสรรเพชญ์ออกไปมีคอกหลังหนึ่ง รูปทรงสี่เหลี่ยมคล้ายโบริก
 กรมขุนราชสีห์หลังไว้ในแผ่นดินของท่านว่าชื่อวัดระฆัง แต่เมื่อได้ตรวจ
 ตราดูให้ละเอียดแล้วก็เห็นได้ว่า ที่นั้นไม่มีกำแพงเป็นวัดเลย ด้วย
 มีแต่คอกหลังเดียว เจดีย์หรือฐานเสมาและสิ่งอันหาไม่ ชาวบ้าน
 ที่สูงอายุเล่าต่อกันมาว่า เป็นที่ประทับของเจ้านายที่ทรงผนวช คิดค
 ก็น่าจะจริง เพราะอยู่ใกล้วัง

ที่ข้างกำแพงวัดพระศรีสรรเพชญ์ท่านได้ มีพระวิหารใหญ่
 ประดิษฐานพระมงคลบพิตร เป็นพระพุทธรูปก่อด้วยอิฐเป็นแกน ข้าง
 นอกหุ้มทองสัมฤทธิ์ หน้าตักกว้าง ๔ วาเศษ พระมงคลบพิตรองค์
 เดิมว่าอยู่ออกมาทางทิศตะวันออก ในแผ่นดินพระเจ้าทรงธรรม เมื่อ
 รุคคักราช ๙๖๕ ปี โปรตให้ชักมาไว้ในทิศตะวันตก คือในทิศ

ประภิชฐานอยู่^๕เดี๋ยวนี้ และโปรดให้ก่อสร้างพระมณฑปสรวมไว้ด้วย ถึง
 แผ่นดินพระพุทธรเจ้าเสด็จ เมื่อ^๕อรุณศักราช ๑๐๖๒ ปี อสนีบาตตกค้ำของ
 ยอดมณฑป ดิศเป็นเพลิงไหม้เครื่องบนโถงมณฑป ค้ำของพระเศียร
 พระพุทธรูปหักสิ้นตกลงณพื้นมณฑป จึงโปรดให้ช่างจัดการรื้อและ
 ก่อสร้างขึ้นใหม่ แปลงเป็นพระมหาวิหารแต่เห็นระไมทันสำเร็จ มา
 ในแผ่นดินพระบรมโกศจึงปรากฏว่าได้ทรงปฏิสังขรณ์ และยกพระเศียร
 พระพุทธรูปขึ้นค้ำกับพระองค์อีก พระมณฑปพิตรองค์นี้ มีอยู่ณะเพาะ
 แต่พระวิหาร ในกฎมณเฑียรบาลเรียกศาลาพระมณฑปพิตร หาใช่
 เป็นวัดวาอารามไม่

พระอารามหลวง ซึ่งพระเจ้าแผ่นดินทรงสร้างหรือปฏิสังขรณ์
 และทิมช่อมานในพงศาวดาร

๑ วัดพระราม สมเด็จพระบรมไตรโลกนาถทรงสร้างในที่ถวาย
 พระเพลิงพระบรมศพสมเด็จพระรามาธิบดี (อู่ทอง) อยู่ต่อมมพระราช
 วังด้านหน้าข้างใต้ ในทำเนียบสมณศักดิ์ครั้งกรุงทวารวดีคืออยู่ชยา
 ว่า พระเทพกวีเฝ้าเจ้าอาวาส

๒ วัดมหาธาตุ ซึ่งสมเด็จพระรามาธิบดีทรงสร้างในที่พระสารี
 ริกธาตุปาฏิหาริย์ อยู่ตรงหน้าพระราชวังด้านตะวันออก ถัดเชิงสะพาน
 ด้านฟากถนนข้างใต้ สมเด็จพระอริยวงศาคตญาณราชาธิบดี เจ้าคณะ
 ความวาสน์ฝ่ายซ้าย สถิตย์เป็นประธานสงฆ์

๓ วัดราชบูรณะ สมเด็จพระบรมราชาธิราชพระองค์ที่ ๒ ทรง
 สร้างในที่พระราชทานเพลิงพระศพเจ้าชายพระยาเจ้ายพระยา อยู่ฟาก

22/04/2563

ถนนต่อเชิงสะพานถ่าน ก้านข้างเหนือ ตรงกับวัดมหาธาตุ เจ้า
อาวาสจะเป็นตำแหน่งไรไม่ได้ชื่อ

๔ วัดราชประดิษฐฐาน ซึ่งสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ (คือพระ
เทียรราชา) ประทับอยู่ในเวลาทรงผนวชนี้ อยู่ริมปากคลองประคู
ข้างเขลลอกฝั่งตะวันตก พระพรหมมุนีเป็นเจ้าอาวาส

๕ วัดวังไชย ซึ่งเป็นวังเดิมของสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ
ประทับอยู่แต่ก่อนทรงผนวช อยู่ริมพระนครด้านตะวันตกเฉียงใต้
พระนิกรมเป็นเจ้าอาวาส

๖ วัดสยสวรค์ ซึ่งเป็นที่พระราชทานเพลิงพระสรีโรทัย ใน
แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ทรงสร้างขึ้นเป็นวัดนี้ อยู่ริม
พระนครด้านตะวันตกข้างเหนือ คือในที่ซึ่งเป็นโรงทหารทุกวันนี ใน
ทำเนียบสมเด็จพระนเรศวรมหาราช ลงรวมเรียกวัดสยสยสวรค์ พระธรรม
เจดีย์เป็นเจ้าอาวาส เห็นพระธรรมเจดีย์จะปกครองอยู่ทั้ง ๒ วัด

๗ วัดวรเชษฐ ซึ่งเป็นที่สมเด็จพระเอกาทศราชทรงสร้างถวาย
สมเด็จพระนเรศวรมหาราช อยู่หลังวัดวรโพธิ ฝั่งคลองท่อปาก
ตะวันตก พระอริยวงษ์มุนีเป็นเจ้าอาวาส

๘ วัดบรมพทธาราม ซึ่งเป็นบ้านเดิมของพระเพทราชา อยู่
ที่ปากคลองวิมถนนปากตะวันออก พระญาณสมโพธิเป็นเจ้าอาวาส

พระอารามนอกพระนคร

TUDC 22/04/2563

๙ วัดพุทธไสสวรรคย์ สมเด็จพระรามาธิบดีพระองค์ที่ ๑ (อู่ทอง)
ทรงสร้างขึ้นในที่ตำบลเวียงเหล็ก ซึ่งเป็นที่ตั้งพลับพลาประทับ เมื่อ

เสด็จลงมาสร้างทรงอยู่ริมแม่น้ำค่านใต้พระนครฟากตะวันตก พระพุทธ
โฆมาจารย์เป็นเจ้าอาวาส

๑๐ วัดภูเขาทอง พงศาวดารเห็นว่าเดิมเป็นของพระนเรศวร
ทรงสร้างแต่พระเจดีย์ไว้ มาในแผ่นดินสมเด็จพระวชิรเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง
สร้างปนาขึ้นเป็นพระอารามอยู่กลางทุ่งในทิศตะวันตกเฉียงเหนือแห่ง
พระนคร

๑๑ วัดมเหยงคณ์ เป็นวัดเดิมแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา สมเด็จพระ
พระบรมราชาธิราชพระองค์ที่ ๒ กษัตริย์อยู่หัวท้ายสระ ทรงปฏิ
สังขรณ์ อยู่ที่ทรงหน้าสะพานรถไฟกรุงเก่าฟากตะวันออก พระ
ธรรมกิจเป็นเจ้าอาวาส

๑๒ วัดไชยวัฒนาราม พระเจ้าปราสาททองทรงสร้างในที่บ้าน
พระพิชัยหลวง อยู่ริมแม่น้ำค่านใต้ฟากตะวันตก ตำแหน่งเจ้าอาวาส
เดิมชื่อพระอชิตเถร ภายหลังเปลี่ยนเป็นพระวิเชียรเดว

๑๓ วัดสมพลนิการาม พระเจ้าปราสาททองทรงสร้างขึ้นที่
เกาะบางปะอิน ใกล้กับพระราชวังวัดที่ประทับ แต่เจ้าอาวาสครั้งกรุง
ระเป็นตำแหน่งโกไม่ได้อีก

๑๔ วัดพระยาแมน พระเพทราชาทรงปฏิสังขรณ์ถวายพระ
อาจารย์ ซึ่งเป็นผู้ทำนายพระลักษณะมาแต่เดิม อยู่ในคลองสระบัว
พระศรีสังฆญาณมุนีเป็นเจ้าอาวาส

๑๕ วัดกัญชีขาว เป็นวัดครั้งกรุงศรีอยุธยา พระบรมโกศครั้ง
เมื่อยังเป็นกรมพระราชวังบวร ทรงปฏิสังขรณ์อยู่ฟากตะวันออกแถว
หน้าสะพานรถไฟ แต่เข็องไปข้างเหนือ พระเทพมุนีเป็นเจ้าอาวาส

ส่วนวัดราชวราก็มีสถูปชัยซ้อนรายเรียงกันไป เกือบจะไม่^{มี}ผู้
 ใ^กรู้จำนวนจริงได้ ว่ามีเท่าใดทั้งหมดเมือง เพราะเหตุ^{ที่}วัดเหล่านั้น
 หักพังทำลายเป็นโคก และอยู่ในป่ารกเสียดมาก การสร้างวัดของ
 กรุงเก่าเป็นที่นิยมสร้างขึ้นสำหรับไว้อัญ^{เชิญ}ไว้ในวงศ์ตระกูล เพราะ
 อรรมเนียมครั้งนั้นใช้^{ให้}เกียรติ^{ให้}ไว้ทำบุญที่วัด หา^{ที่}ใด^{ก็}เกียรติ^{ให้}ไว้ถ้าย่านเรือน
 เหมือนดังทุกวันนี้ไม่ จึง^{เป็น}ว่าผู้^{ใด}มีกำลังก็ตั้งสร้างวัดไว้สำหรับ
 ตระกูลนั้น คงจะเป็นด้วยความชอบ จึงมีคำปรีมปราเส้าต่อกันมาว่า
 ครั้งกรุงเก่าคนขึ้นเศรษฐีมีเงินมาก ถึงสร้างวัดให้บุตรเล่น ถ้าย^{บุตร}
 ผู้ใดไปเล่นวัดผู้^{อื่น}นั้นก็เห็น^{ว่า}ที่^อช^ยอาย คำ^{ที่}เล่ามานี้ เห็นจะได้^{มา}โดย
 ไม่เข้าใจความประสงค์ของคนชั้นเดิม และวัดในครั้งนั้นเข้าใจว่าจะ
 ร้างเสีย^{แล้ว}มาก ถ้าจะเป็นวัดตั้ง^{ที่}หมด ก็เห็นจะไม่^{มี}จำนวนพระสงฆ์
 พอดี^{ที่}ระ^{ชา}ย^าว^{ัด} คงเป็นวัดค้ำ^ยร้าง^ย่าง^{มา}แต่ครั้งโน้นแล้ว

ตอน ๓ แม่น้ำลำคลองนอกพระนคร

แม่น้ำลพบุรี

แม่น้ำที่ไหลผ่านลงมาทางกรุงเก่า แรกเดิมคงจะมีแต่ลำน้ำ
ลพบุรีสายเดียว ถึงลำน้ำลพบุรีเชิงก็คงจะไม่ได้มีทางหน้าวัดบรมวงศ์
สงฆ์แยกวัดของปู่ ซึ่งเป็นทางชลล่องอยู่ทุกวันนี้ ลำน้ำเดิมคงจะลง
ลำน้ำบ้านม่วง แยกตรงหน้าวัดเขาคินมาโพธิ์สามต้น อ้อมไปทาง
วัดข้าง วัดสามพระศ วัดคม วัดศาลา มาเหนือพระเนียบลงหน้า
วัดสามวิหาร วัดแม่น้ำปลิมไปข้างเกาะกรงคานเหนือ รวดลงไป
คานตะวันตกคานใต้ ถึงข้อมเพ็ชรบางกระจะ ภายหลังมาคงจะไต่ซีก
คลองลัดคอกอนบน ตั้งแต่ไต่วัดดาวคะนองลงมาบรรจบแม่น้ำที่เหนือ
พระเนียบ เรียกว่าบางซวด เดิมก็คงจะเป็นคลองเล็ก ภายหลังน้ำ
เต็มแรงก็กว้างขึ้น แม่น้ำอ้อมเดิมทางวัดข้าง วัดสามพระศ วัดคม
วัดศาลาก่อนเขินไป ลำน้ำข้างเมืองคานเหนือ ซึ่งเรียกกันว่า
คลองเมืองทุกวันนี้ ความจริงเป็นลำน้ำสายลพบุรีหาใช้คลองซอกใหม่
ไม่ ถ้าจะตรวจตราให้ละเอียดแล้ว ก็ให้เห็นได้ว่าวัดตั้งเดียนเป็นของ
ซอกใหม่ ท้ายไม้ไต้มีต้นไม้ใหญ่เลย และวัดที่อยู่ฝั่งปากข้าง
เหนือลำคลองเมืองนั้น ตอนเหนือตั้งแต่วัดแม่น้ำปลิม วัดกู่ทอง
ตลอดไปจนวัดศาลาปูน โขสถ์วิหารตั้งอยู่ห่างจากแม่น้ำเดียนเข้า
ไปมาก แต่ตอนใต้วัดขนวนออกไปคล้งปากตะวันตกข้างเมือง
ทางใต้ซอกออกไปมาก ลำน้ำสายนี้ ตั้งแต่วัดแม่น้ำปลิมไปจนข้อม

เพชรเป็นทางอ้อม ภายหลังเมื่อสร้างกรุงแล้ว ขุดคูขื่อน้ำแยกจาก
แม่น้ำทเหนอข้อมมหาไชย ลงไปบรรจบข้อมเพชร เห็นสายน้ำระพค
ลงทางคูขื่อน้ำแรง เกิดกลวแม่น้ำข้างเมืองระคน จึงทำรอกำนขกน
ไว้ที่ปากคองหน้าข้อมมหาไชย (คือที่ตลาดหัวรอเตยวัน) เพื่อ
ระคนให้น้ำไหลเข้าไปทางข้างเมืองให้แรง สำหรับระไค้กคให้ลำน้ำ
ลคอยู่เสมอ คลองสระบัวขุดแยกจากแม่น้ำข้างเมือง ทเหนอชาน
น้ำประจำท่า ไปออกลำน้ำเค็มที่พระเนยคนันคคคว่า คงระไค้ขคใน
แผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรค เมื่อครั้งโปรดให้ขยายกำแพง
พระนครด้านตะวันออกไปจรมน้ำ ซึ่งเล็กพระเนยคคคของย้ายไปตั้ง
ที่ทะเลหญ้า คลองนี้จะสำหรับเป็นทางเสค้จออกไปพระเนยค

ลำน้ำแยกใหม่

ต่อมาเกิดมีสายน้ำแยกลงที่หน้าวัดเขาคิน มาหน้าวัดบรมวงศ์
ลงวัดคองป ทางนี้เป็นทางตรงน้ำไหลเชี่ยวจค ก็ทำให้แม่น้ำเค็ม
ทางบ้านม่วงโพธิ์สามคัน ซึ่งมาลงทางหน้าวัดสามวิหารคนชน เมื่อ
กรุงเก่าจลาจลด้วยพระมำขาคค รอกำนขคจะพังทำลาย น้ำไหลไปทาง
ข้างเมืองอ่อน ลำน้ำข้างเมืองคานเหนอจคค คลงถึงออกออกมาทำให้
เป็นทแคบ จึงเห็นกันว่าเป็นคลองไป

ซึ่งเห็นว่าแม่น้ำ คอนโตวัดเขาคินมาหน้าวัดบรมวงศ์เป็นแม่น้ำ
ใหม่นั้น ก็ด้วยเหตุที่โคพยหลักถานในจดหมายเหตุโยธาณ มีพระ
ราชพงศาวดารและโคลงนิราศคามเสค้จนครสุวรรณค ซึ่งแต่งแก่

กรุงเก่ายังปกติ กล่าวแต่ทางลำน้ำโพธิ์สามต้นทางเดียว เมื่อครั้ง
 พระเจ้าตากทรงในแผ่นดินพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์พระมอาก็เอากองทัพ
 มาตั้งไว้ที่โพธิ์สามต้น ถ้าหากมีแม่น้ำสายที่เป็นทางชล่องอยู่ทุกวัน
 นั้นแล้ว เหตุใดพระเจ้าจะไม่เอากองทัพไปตั้งปักทางไว้บ้าง และทั้งยังมี
 หลักฐาน ที่จะประกอบเนือความในหนังสือได้อีก คือว่าตาม ๒ ผังทาง
 ใหม่นี้ จะได้มีวัดวาอารามซึ่งเป็นฝีมือโบราณแต่สักวัดเดียวก็หาไม่
 ถึงวัดบรมวงศ์ ซึ่งเดิมชื่อวัดทะเลหญ้าเป็นวัดโบราณก็เป็นวัดของแม่น้ำ
 สายเดิม จึงเห็นว่าแม่น้ำสายนี้คงจะเกิดขึ้นใน ๑๐๐ ปีเศษเท่านั้น

ลำน้ำบ้านใหม่

แม่น้ำอีกสายหนึ่ง แยกจากแม่น้ำเจ้าพระยาที่บางแก้วลงบาง
 นางบัว มาตั้งบ้านนนทรีออกปากน้ำพุทไธลา บรรจบแม่น้ำสายที่มาจาก
 แม่น้ำลพบุรีที่มุมพระนครด้านตะวันตก ซึ่งเรียกว่าหัวแหลมนั้น คงจะ
 ไต่ซีกคดของหัวสะพานแยกจากแม่น้ำสายนี้ ไปออกที่แม่น้ำเจ้าพระยา
 ที่เหนือกยเขา ใช้เป็นทางลัดสำหรับไปป่าโมกข์หรือบ้านเจ้าเจ็ดปากให้
 ปากคดของข้างแม่น้ำไต่บ้านใหม่มะขามหย่อง เรียกว่าชนอนปากคู
 และเมื่อครั้งพระเจ้าหงสาวดี (นันทบุเรง) ยกกองทัพเข้ามาตีกรุง
 ในแผ่นดินพระมหาธรรมราชา ไต่ค้ำยมน้อยอยู่ที่นี้ มังมอดไฮรัส
 พระเจ้าหงสาวดีก็ยกพระยาธรรม คงอยู่ที่ตำบลมะขามหย่อง พระยานคร
 กงปากน้ำพุทไธลา นั้นตั้งตั้งชนอนบางกลาง พระมหาอุปราชาก็ยกพระยา
 ทองอุยกมาทางลพบุรีและสระบุรี เขาค้างมั่นตำบลชายเคือง ครั้นนั้น

สมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้า เสด็จพระราชดำเนินออกไปตั้งทัพไชยณรงค์
 ของลม (ซึ่งเป็นวัดที่พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนิน
 ขึ้นไปทรงรับพระบำลโลกีมากระทำพุทธสมโภช ที่พลับพลากะตอย
 เมื่อวันที่ ๑๑ มกราคม ร.ศ. ๑๒๕ นั้น) และในครั้งนั้นสมเด็จพระนเรศวร
 เป็นเจ้า มีพระราชดำรัสให้เขาย่นพระกาฬมฤตยูราช ลงสำเภานั้นไป
 บึงค่ายพระเจ้าหงสาวดี ๆ เลิกทัพไปตั้งอยู่ณป่าโมกข์ คลองหัวสะพาน
 นั้น ครั้งเดิมคงจะลึกและกว้างมากจึงมีเกาะ เรียกว่าเกาะมหา
 พรหมณี คงจะได้มีพวกพรหมณ์มาตั้งบ้านอยู่ที่เกาะนั้น และเมื่อ
 รุคคักราช ๙๐๖ บ. พระศรีศศิขยซึ่งเป็นพระอนุชาพระยอดฟ้า และเป็น
 พระราชภาคินย์สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ ซึ่งทรงเลี้ยงไว้เป็นขมถ ยก
 พวกเข้าไปในพระราชวังได้ สมเด็จพระมหาจักรพรรดิไม่ทันรู้พระองค์
 ลงเรือพระที่นั่งหนึ่งขึ้นไปเกาะมหาพรหมณี ต่อมาในราว ๕๐-๖๐
 ปีล่วงมานี้ มีทางน้ำเกิดขึ้นใหม่ แยกจากแม่น้ำเจ้าพระยาทางวัดฟ้า
 คำยลบ้านกุ่ม สายน้ำพัดแรงจัดก้คคลองลึกกว้าง มาบรรจบแม่น้ำ
 บ้านใหม่ระฆาญต้องเป็นทางตรง ตั้งแต่นั้นมาน้ำในคลองหัวสะพาน
 ก็ไหลอ่อน ทำให้คลองตื้น และแคบเขากว่าเดิมมาก

ลำน้ำสัก

แม่น้ำสัก TUDC ขึ้นเดิมคิดว่าคงจะลงมาเพียงในสมอบ้านธัญญิก
 แล้วลงทางบ้านพระแก้วไปช้อออกบ้านโพ ภายหลังมากจะชุดต่อจาก
 บ้านธัญญิกมาย่านศาลาเกวียน ออกคลองปากข้าวสารตรงหน้าวัด

สวรรคตารามข้าม เมื่อมีแม่น้ำเป็น ๒ สายเช่นนี้จึงพาให้มีความคิด
 ขุดคลองแยกจากแม่น้ำใหม่ที่ขานหินตราลงตะวันออก ไปบรรจบแม่น้ำ
 เก่าที่ขานช่องสะเดาที่เรียกกันว่าคลองบ้านข้าวเม่าหินตรา เป็นทางไป
 มาระหว่าง ๒ แม่น้ำนั้น ทั้งชายเคืองที่พระมหาอุปราชาสง่าตัวที่มา
 ดึงทัพ ซึ่งสมเด็จพระนเรศวรเป็นเจ้ากับสมเด็จพระเอกาทศราชูเสด็จ
 ยกทัพเรือออกไปคั้น ก็อยู่ในคลองนี้ ต่อมาคงจะได้ชักต่อจาก
 บ้านศาลาเกวียนมาออกข้างวัดมณฑป ลงบรรจบคชोजना เมื่อ
 คชोजनाได้รับสายน้ำทั้งแควแม่น้ำสักและแควลพบุรี เป็น ๒ สาย
 รวมมาลงทางเคียวทองนี้ คชोजनाจึงกว้างลึก ระบายคนพากันเห็นว่า
 เย็นแม่น้ำเดิม เลยลึมนักถึงที่เคยเป็นคูมาแต่ก่อนนั้นเสีย

ตอนที่ ๔ การปกครองท้องถิ่น

แบ่งแขวง

การปกครองท้องถิ่นในกำแพงพระนคร แบ่งเป็น ๒ หน้าที่ คือ บริเวณพระราชวัง เป็นหน้าที่กรมวัง พ้นนอกไปจนหมดแขวงกรุง เป็นหน้าที่กรมพระนครบาล การแบ่งเขตต์ในกำแพงพระนคร เอาหอกลองเป็นศูนย์กลาง คือส่วนหนึ่งตั้งแต่หอกลองถึงเจ้าไชยและตลาดยอก แขวงขุนภรณีบาล คิดว่าจะเป็นที่ตั้งที่แขวงตะวันตก ไปถึงเฉียงใต้ ตั้งแต่หอกลองถึงขามะพร้าว ทำซึ่งข้างเขียน แขวงขุนโลกบาล คิดว่าจะเป็นที่แขวงตะวันตกเฉียงเหนือ ตั้งแต่หอกลองไปถึงประตูไชยและเจ้าไชย แขวงขุนธวบาล คิดว่าจะเป็นที่แขวงตะวันออกเฉียงเหนือ ตั้งแต่หอกลองมาถึงขางเขียนมาถึงจวนวัง แขวงขุนรบาล คิดว่าจะเป็นที่ตั้งที่แขวงตะวันออกเฉียงใต้ ที่ตั้งที่นอกกำแพงพระนครตามจำนวนที่มีมา เรียกว่าแขวงทั้ง ๔ แต่เมื่อออกชื่อนายแขวงมีแค่ ๓ ชื่อ คือขุนนคร ขุนอไทย ขุนเสนา เป็นชนแขวง แขวงขุนนคร คงจะได้ว่าตั้งแต่ในลุ่มลำน้ำสักกับลำน้ำปวยริไปจนแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นที่ตั้งแขวงเหนือ แขวงขุนอไทยคงจะได้ว่าแต่ทิศเหนือค่อจากแขวงขุนนคร ทางใต้จนแม่น้ำเจ้าพระยา เป็นที่ตั้งแขวงตะวันออก แขวงขุนเสนา คงจะได้ว่าในทิศตะวันออกเฉียงใต้ค่อจากแขวงขุนอไทย ทิศตะวันออกเฉียงเหนือค่อแขวงขุนนคร เป็นที่ตั้งที่แขวงตะวันตก แต่ให้สงสัยว่าจะมี

นายแขวงว่าการที่ขอรอบกรุงหรือรอมพระนครอีกสักแขวงหนึ่ง แต่
 จะเป็นตำแหน่งอะไรก็ได้พดด้มา ถ้ามีแขวงรอบกรุงอีกแขวงหนึ่ง
 ก็เป็น ๔ ครบตามจำนวนที่บอกไว้ในหนังสือโบราณ ต่อมาเมื่อ
 ประดิษฐานกรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทรมหินทรายุทธยา และ
 ยกกรุงเก่าเป็นเมืองจัตวาแล้ว ซอนนายแขวงชั้นต้นก็เห็นจะยังคงอยู่
 ภายหลังคงจะเกิดจากการเปลี่ยนแปลงตัวกรมการ คือเอาคนตำแหน่ง
 ซอนไปว่าแขวง เช่นเอาหลวงพลไปเป็นนายแขวงแทนขุนเสนา จะ
 เรียกว่าหลวงพลนายแขวงขุนเสนาที่ซัดหุ แต่ครั้นจะตั้งชื่อของที่
 ชั้นใหม่ ก็คงจะเห็นกันว่าทำให้เข้าใจยาก เพราะราษฎรรู้จักชื่อ
 ขุนแขวงเดิมเคยเรียกมาช้านานแล้ว เพราะฉะนั้นจึงเปลี่ยนชื่อตำแหน่ง
 มาเป็นชื่อของที่ เรียกว่าแขวงนคร แขวงอุไทย แขวงเสนา
 กรมการตำแหน่งใดใดรับหน้าที่ก็เรียกนายแขวง และในชั้นใดก็ตาม
 ว่ามีแขวงรอบกรุงชั้นเดียว ว่าการจะเพาะแต่ในเกาะกรุงเท่านั้น
 ต่อมาว่า เป็นผู้รักษากรุงในรัชกาลที่ ๓ แบ่งแขวงนครซัดซ้ายเป็น
 นครใหญ่ เอาซัดขวาเป็นนครน้อย แบ่งขวาเสนาตอนเหนือเป็น
 เสนาใหญ่ ตอนใต้เป็นเสนาน้อย แต่แขวงอุไทยคงตามเดิม รวม
 แขวงในชั้นนั้นมี ๖ ส่วนแขวงรอบกรุงแต่เดิม ว่าอยู่แต่ในเกาะ
 พระนคร ผลประโยชน์ที่ใดของนายแขวงน้อยนั้นก็ ไม่พอเป็นกำลัง
 ราชการ ผู้รักษากรุงจึงตั้งเอาแขวงนคร แขวงเสนา แขวงอุไทยตั้งอยู่
 ใกล้กรุงยกเป็นเขตต์แขวงรอบกรุง ขยายให้ท้องที่ใหญ่ขึ้น ครั้นเมื่อ
 ไปรบเกล้าฯ ให้พระยาไชยวิชิต (สิงห์โต) เป็นผู้รักษากรุง พระยา

ไชยวิชิต (สิงห์โต) แบ่งแขวงอุไทยคอนเหนือเป็นอุไทยใหญ่ คอน
ใต้เป็นอุไทยน้อย ถึงรัตนโกสินทรศก ๑๑๙ โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยน
ชื่ออำเภออุไทยน้อยเรียกเป็น อำเภอพระราชวัง

และเมื่อรัตนโกสินทรศก ๑๑๘ เป็นเวลาเริ่มจัดการปกครอง
ท้องที่ตามระเบียบ ซึ่งภายหลังได้ตราเป็นพระราชบัญญัติลักษณะ
ปกครองท้องที่ขึ้นนั้น พระเจ้าน้องยาเธอกรมหลวงกำแพงราชานุภาพ
เสนาบดีกระทรวงมหาดไทย ทรงพระดำริเห็นว่า แขวงนครใหญ่
นครน้อย เสนาใหญ่ เสนาน้อย ผู้คนพลเมืองมาก และท้องที่
ก็กว้างขวาง เกินความสามารถของกรมการนายแขวงที่จะตรวจตรา
ให้ทั่วถึง จึงมีรับสั่งให้ผู้รักษากรุงแบ่งแขวงนครใหญ่ข้างเหนือ คง
เป็นนครใหญ่ แต่เปลี่ยนเรียกท้องที่เป็นอำเภอ เรียกอำเภอนครใหญ่
แบ่งเขตต์ข้างใต้เรียกว่าอำเภอนครโน แบ่งแขวงนครน้อยคอนเหนือ
เรียกอำเภอนครน้อยคอนใต้เรียกอำเภอนครกลาง ต่อมาเมื่อ
รัตนโกสินทรศก ๑๒๒ โปรดเกล้าฯ ให้เปลี่ยนชื่ออำเภอนครกลาง
เป็นอำเภอนครหลวง เพราะเหตุพระนครหลวงที่พระเจ้าปราสาททอง
ทรงสร้างไว้อยู่ในท้องที่นั้น และแบ่งแขวงเสนาใหญ่คอนเหนือเป็น
อำเภอเสนาใหญ่ คอนใต้เป็นอำเภอเสนากลาง แบ่งแขวงเสนาน้อย
คอนเหนือยกเขตต์แขวงเสนาใหญ่คอนตะวันออก เป็นอำเภอเสนาโน
แขวงเสนาน้อยคอนใต้คงเป็นอำเภอเสนาน้อยรวมท้องที่ในกรุงเก่า
๑๑ อำเภอ หนึ่งในท้องหลวงหลังอำเภอพระราชวังและอำเภออุไทยใหญ่
ซึ่งเป็นข้าพวงสำหรับฝูงช้างอาศัยนั้น ริมทิศคดของและคูน

สยามชุกคดลงเข้าไปถึง มีราษฎรไปตั้งทำไว้ในทุ่งหลวงมากขึ้น
และเป็นทางไกลที่กรมการอำเภอพระราชวังอำเภออุไทยใหญ่จะตรวจตรา
รักษาการ มาในรัตนโกสินทรศก ๑๒๖๓ นี้ จึงโปรดให้แบ่งท้องที่
อำเภอพระราชวังกันตะวันออก ท้องที่อำเภออุไทยใหญ่บ้านไค้ ยก
ขึ้นเป็นอำเภอ เรียกอำเภออุไทยน้อย รวมในเวลาท้องที่ในกรุงเทพฯ
เป็น ๑๒ อำเภอ

ขนอนหลวง

ขนอนหลวง คือด่านสำหรับคอกยตรวจตราสิ่งของ ต้องห้าม
และผู้คนแปลกปลอม ซึ่งจะไปมาในพระนครแต่ครั้งกรุงเก่ายังเป็น
ปากน้ำ ช้างไค้คงที่ข้างวัดโปรดสัตว์แห่งหนึ่ง ทิศลงบ้านกรวด
ซึ่งเป็นทางแยกจากคลองบ้านโพ เป็นทางไปตั้งกรุงแห่งหนึ่ง
ตะวันออกคึกคักว่ามีในแถวบ้านข้าวเม่า ข้างเหนือคงจะมีตลาดน้ำ
สักตอนบ้านควลาเกวียน ทางลำน้ำโพธิ์สามต้นอยู่ที่กลาง ทาง
ลำน้ำบ้านใหม่มะขามหย่อง ตั้งที่ปากคลองหัวสะพาน เรียก

ขนอนปากคู

ตอนที่ ๕ ลำมะโนคริวพลเมือง

พลเมือง

จำนวนคนพลเมืองแต่ครั้งกรุงเก่ายังปกติ ลำมะโนคริวเดิม
จะมีเท่าใดก็ไม่มีความหมายเหตุ แต่ได้พบในหนังสือมองซิเออร์ลาซุแบร์
ซึ่งเป็นราชทูตกรุงฝรั่งเศส เข้ามาในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์
มหาราชาลงไว้ มีคนแสนเก้าหมื่น มาในคึก ๑๒๖ นี้ได้สำรวจ
ลำมะโนคริวพลเมืองซึ่งใกล้เคียงความแน่นอนที่สุด ได้จำนวนคน
๑๘๓,๒๗๒ คน เมื่อระคิดเทียบกับความเจริญของบ้านเมือง ใน
สมัยก่อนนั้นก็เวลานี้ แม้แต่กรุงเก่าเป็นหัวเมืองแล้วก็ยังมีพลเมือง
มากกว่าครั้งกรุงเก่าเป็นพระนครราชธานีถึง ๓,๒๗๒ คน ภูมิ
ลุ่มน้ำบ้านเรือนของพลเมืองในเวลาโน้นคงจะอยู่ในที่ริมแม่น้ำลำคลอง
และที่ใกล้กำแพงพระนครทั้งภายในและภายนอก แต่กลางเมือง
เห็นจะเป็นที่ว่างเปล่า หรือถึงจะมีบ้างก็น้อย สังเกตดูความใน
พระราชพงศาวดาร ถ้าเกิดทัพศึกคราวใดก็ต้องกวาดต้อนราษฎร
ในแขวงจังหวัดทั้ง ๔ เข้าไปไว้ในพระนคร ถ้าบ้านเรือนแน่นหนาฝาค้าง
อย่างกรุงเทพมหานครอมรรัตนโกสินทรมหินทรายุธยาในชั้ตยุบนั้น
เห็นจะกวาดต้อนเอาผู้คนข้างนอกเข้ามาไว้ไม่ได้ มีพระยานที่ใดเห็น
ประจักษ์ตาในเวลาใกล้จะมาสัก ๑๐ วันนั้นกรมขุนอนุภาคารระดมทหาร
๑๐,๐๐๐ เข้ามารับเสด็จพระราชดำเนินในกรุงเทพ ฯ ระหาที่ให้ทหาร

พักในกำแพงพระนครยังไม่ไค้ ต้องไปปลูกโรงอาศัยอยู่กลางทุ่ง
ประทุมวัน

อนึ่งบ้านเรือนพลเมืองในครั้งนั้น ถึงแก่ศฤตามพงศาวดาร
ของชาติและหนังสือที่คนต่างประเทศแต่งไว้ว่า บ้านเรือนคนพลเมือง
ทำด้วยเครื่องไม้ (แต่ท่านผู้แต่งเห็นจะไม่ไค้เห็นคักกล่เหลี่ยมทัพพะ
เพทราชาพระราชทานเจ้าพระยาสุรสงคราม กษัตริย์เจ้าพระยาคลัง
ที่ข้ายะกรู จึงว่ามีแต่เรือนไม้) แต่ชาวยุโรป จีน แขกมัวร์ หมาย
ความว่าพวกนับถือศาสนาหมักชาวฮาวะเบ็นคงจะเป็นชาติเปอร์เซีย
(ไทยเรียกโครसान คักหลังหนึ่งอยู่ในวัดเสาชิงช้าของเมืองลพบุรี
หนังสือเดิมเขียนบอกว่า คักคชสารนั้นที่จะมีคัก ทัพพะคักหลังนั้นเขียน
ที่พิทราชทัตเปอร์เซียเดิมคงเรียกคักโครसान แต่นานมาแปลกกันไม่ออก
ก็หันลงเป็นคชสาร) บ้านเรือนกษัตริย์คักข้าง แต่พวกญุ่นหากกล่าวไม่
เห็นจะเขียนเรือนไม้ ทัพพะไม่เคยเห็นรากคัก บ้านเรือนคักกรมของ
ชาวยุโรปซึ่งปรากฏในเวลานั้นว่า มีพวกโปรตุเกสวิลันดากษัตริย์ญุ่น
อยู่ทรมแม่น้ำคำบลปากน้ำแม่เขยไค้ ขอมเพ็ชรแต่คนฝรั่งเศสเก็ยวของ
วิชัยวังนาราชการ เป็นชาติคักสมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงโปรตุปราน
จงทรงพระกรุณาพระราชทานให้อยู่ใกล้พระนคร และพระราชทาน
พระราชานุญาต ให้สร้างวัดลงในที่ป่าคักของตะเคียนข้างเหนือ ซึ่งยังมี
มีรากคักคักต่อมาจนปัจจุบันนี้ พวกอังกฤษและชาติอื่นจะอยู่ที่ไค้
ไม่ไค้ความ แต่เห็นว่าจะอยู่แถวคักกับพวกวิลันดากระมิง ถ้าจะคัก

22/04/2563

เทียบบ้านเรือนผู้คนพลเมืองแต่ก่อนกับเดี๋ยวนี้ ก็จะมีผลดังนี้ คือ แต่
 เกิมมีบ้านเรือนผู้คนอยู่ในจังหวัดพระนครมาก แต่แขวงนอกพระนคร
 บ้านเรือนและคนคงจะน้อย ในยุคยุดนั้นในพระนครร้างเป็นป่า มีคน
 แต่ริมลำน้ำเห็นจะน้อยกว่าครั้งก่อน แต่ท้องที่อำเภอต่างๆ ผู้คน
 พลเมืองมากขึ้น คงจะแปลกกันแต่เท่านั้น

สำนักหอสมุด

ตอนที่ ๒ ชุดวัง

รื้ออิฐกรุงเก่า

เมื่อกรุงเก่าร้างแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
ซึ่งเป็นปฐมบรมราชาธิราช ประคิยฐานกรุงเทพมหานครอมร
รัตนโกสินทรมหินทรายุธยา ระทรงสวัสดิ์พระนครใหม่ (คือกรุงเทพ
มหานครเดี๋ยวนี้) โปรดให้ รื้ออิฐกำแพงเมืองกรุงเก่า ไปใช้ใน
การสร้างกรุงเทพมหานคร เจ้าหน้าทีผู้ถูกเกณฑ์คงจะไม่รอดแต่ละเพาะ
กำแพงข้อมปราการ คงจะรื้อเอาอิฐปราสาทราชฐานกำหนดกันช้อยใหญ่
ห้วยคั้ง ลงไปหมดแต่ในครั้งนั้น และการที่โปรดให้ รื้อข้อมกำแพง
กรุงเก่าเดี่ยวนั้น ก็คงจะเป็นด้วยทรงพระราชดำริเกรงไปว่า ถ้าตั้งไว้
เกิดมีผืนดินเข้าไปทำบ้านแฉลงฤทธิอยู่ในเมือง ก็จะต้องปรายปรามทำให้
ต้องเสียชีวิตผู้คนและบวญการเวลา ถ้ารื้อเอาออกเสีย ก็จะได้ อิฐ
มาใช้เป็นประโยชน์ในการสร้างพระนคร ที่นจำนวนที่ระต้องทำใหม่
ได้อีกมาก และถึงแม้จะมีข้าศึกศัตรูเกิดขึ้นก็ไม่ต้องมีความวิตก
เพราะอาจปรายปรามได้ง่าย ด้วยปราศจากที่กำบังแล้วและที่พระราชวัง
ตั้งแค่นั้นมา ก็คงจะไม่มีสิ่งอันใดเหลือ และคงจะเป็นแต่โคก
แค่นเนินอิฐหักกากปูนทั่วไปทั้งวัง, นานมากก็เกิดหญ้าและต้นไม้งอกขึ้น
แล้วเหี่ยวแห้งตายที่ถมอຍบนกองอิฐหักกากปูน เกิดเป็นมดคันขน
ข้างบนอีกชั้นหนึ่ง ราษฎรเห็นเป็นทว่างก็พากันไปปลุกต้นไม้ทำสวน

ปกครองเป็นเจ้าของ ชุกติเป็นร่องทำรวักกันตามเขตต์เจ้าของที่
 ทำให้รากฐานที่ในพระราชวังขยับย้อยทำลายลงไปอีก และยังมีเจ้าเมือ
 รัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ต้องพระราช
 ประสงค์แรงมาก่อพระปรารภใหญ่ทั่วทิศระเทศ (คือบรมบรรพตเดี่ยว
 นี้) ที่บางแห่งก็ก่อด้วยแลง] ซึ่งยังเหลืออยู่สูงกว่าพื้นดินมาจาก
 ถูกรื้อในคราวแรก ก็ถูกขุดรื้ออีกครั้งหนึ่งจึงเป็นอันทิ้งเรียกได้ว่า
 เกือบสูญหมด

สร้างพระที่นั่งสรรเพชญ์

ครั้นถึงรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรง
 พระราชดำริว่า พระราชวังที่กรุงเก่าเคยเป็นที่ประทับของพระเจ้า
 แผ่นดินกรุงเทพมหานครก็ครืออยู่ยา ควรจะให้มโหฬารไว้ จึง
 โปรดเกล้าฯ ให้พระเจ้าราชวรวงศ์เธอ กรมขุนวาศสิทวิกรมเป็น
 แม่กอง เสด็จขึ้นไปทำปราสาทขนาดย่อม ก่อขึ้นบนโคกพระที่นั่ง
 สรรเพชญ์มหาปราสาทและได้เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปทรงก่อ
 พระฤกษ์ที่ปราสาทใหม่ ทรงพระราชดำริว่า เมื่อแล้วเสร็จจะไ้จารึก
 พระนามสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งเสวยราชสมบัติณพระนครหลวง
 ตรีอยุธยาทุกพระองค์ ประดิษฐานไว้ ในพระมหาปฤษฎก^{๖๓} ให้เป็นที่
 เคารพแก่อาณาประชาราษฎร์ต่อไป แต่ปราสาทที่ก่อใหม่ยังหาทัน
 สำเร็จไม่ได้พอสิ้นรัชกาล

ขุดวัง

ครั้นมาในรัตนโกสินทรศก ๑๒๕ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว
 มีพระบรมราชโองการดำรัสเหนือเกล้าฯ เหนือกระหม่อมว่า ถึงรัตน
 โกสินทรศก ๑๒๖ เป็นปีที่ไต่เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติมาได้ ๕๐
 พรรษา เสมอด้วยรัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีพระองค์ที่ ๒ ซึ่งขนยาว
 กว่าพระเจ้าแผ่นดินพระองค์อื่น เป็นเหตุให้ทรงพระประชวร
 หดทุกข์ ที่ทรงพระประชวรเพราะราชกุศลถวายสมเด็จพระรามาธิบดี
 พระองค์ที่ ๒ กับสมเด็จพระเจ้าแผ่นดิน ซึ่งเสวยราชสมบัติในกรุง
 ทวารวดีศรีอยุธยาทุกพระองค์ จนถึงพระเจ้ากรุงธนบุรี และจะได้
 ไปรดเกล้าฯ ให้จัดการพระราชพิธีรัชมงคลในพระราชวังโบราณกรุงเก่า
 พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหลวงดำรงราชานุภาพ เสนาบดีกระทรวง
 มหาดไทยรับพระบรมราชโองการได้เกล้าฯ แล้ว มีรับสั่งให้พระยา
 ไยราชนบรานุรักษ์ ข้าหลวงเทศาภิบาล เป็นผู้ขุดพระราชวังให้ ได้
 รูปลวดลายถึงระดับพื้นดินเดิม แล้วให้ปลูกพระที่นั่งสรรเพชญ์มหา
 บัรพาสถและสถานที่ย่างแห่งตามรูปปรากฏของเก่า พระยาไยราชนบรา
 นุรักษ์ จึงได้จัดนายงานคนนักไทยเรือนจำมณฑลออกมาลงมือทำ
 ตั้งแต่วันที่ ๒๘ กันยายน รัตนโกสินทรศก ๑๒๕ และพระยาไยราชน
 เห็นว่า ที่ขุดนักไทยเรือนจำมณฑลมาทำการในพระราชวัง เป็นทาง
 ไกลถึง ๘๐ เส้นเศษ เสียเวลาเดินไปมา ได้ทำการแค่น้อย จึงได้
 จัดสร้างกำแพงรอบข้างจนผู้รักษากรุงเดิม ตรงหน้าวัดธรรมิกราช

ซึ่งอยู่ไกลกับที่ทำงาน ส่วนตัวพระยาโบราณนั้น ไทมาตรวจสั่งการ
แล้วกลับไปมาเป็นเวลา และเห็นว่าการทำงานที่อยู่กับบ้านเรือน ซึ่งเป็นทาง
ไกลกับที่ทำงาน จะมาตรวจเข้มงวดสั่งการก็โตแก่เวลาที่เสด็จราชการ
ที่ศาลาว่าการมณฑลแล้ว หรือเวลาเช้าก่อนไปนั่งทำการที่มณฑล
ได้เวลาแต่ก่อนถ้าไปนอนประจำอยู่กับที่ทำงาน เขาก็เห็นก็มีเวลา
ตรวจกิจการ กลางวันก็มาสั่งราชการที่มณฑล ได้เวลาทั้ง ๒ ฝ่าย
ประการหนึ่งนักโทษที่ยกเขาไปอยู่ที่วังเรือนจำก็เป็นที่เปลี่ยว ด้วย
บริเวณเหล่านั้นเป็นป่า ตำรวจรักษาผู้คุมซึ่งเป็นกองรักษาก็ไม่มี
ผู้คน ถ้ามีหัวหน้าข้าราชการไปอยู่ในที่นั้นด้วยก็จะทำให้การควบคุม
เข้มงวด และงานจะเปลืองเงินอีกมาก จึงได้ไปปลุกเรือนที่พักเครื่อง
ไม้ไผ่หลังคามุงจาก อยู่ในกำแพงพระราชวังด้านหน้าตรงหลังขอม
ท่าคัน มีหลวงสุพรรณเขตรชโยคมาพำนักด้วย กับหม่อมราชวงศ์
เปรมพนักงาณรักษาพระราชวังจันทรถยม นายจีนผู้ช่วยพนักงานโยธา
ซึ่งเป็นนายคานขตวัง เขาไปประจำอยู่ที่ด้วย ที่พักหลังนี้ภายหลัง
สมเด็จพระเจ้าน้องยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงนริศรานุวัดติวงศ์ เสนาบดี
กระทรวงวัง เสด็จขึ้นมาทรงตรวจการทำพระที่นั่งสรรเพชญ์มหา
ปราสาทโปรดให้เรียกชื่อว่าโบราณศาลา

การขตวังในชั้นแรกเป็นที่วิตกหนักใจของผู้อำนวยการ ด้วย
พระราชวังทรงเก็บตั้งแต่กร่างและอิฐหักกาศปนมูลคินที่ขอมมา
กว่า ๑๐๐ ปีแล้ว ก็รู้สึกแต่แต่ว่า โคนนั้นเป็นพระที่นั่งองค์นั้นในข้างองค์
แต่จะหาผู้รู้ ว่า พระที่นั่งองค์ใดรูปลงกลายเป็นอย่างไร และ

มีอะไรต่ออีกกับพระที่นั่งบางก็ไม่มีตัวที่จะดี ถ้าหากเขาชกไปดกของ
 ก่าที่ขึงเหล็ออกอยู่เสียแม่แต่เล็กน้อย ก็ระหาหลักฐานต่อไปอีกไม่ได้
 จะกลายเป็นไทยไปยิ่งกว่าที่ไม่ได้ชกจึงได้ตั้งใจระวังตรวจค้น คุ้ม
 เศษพระบารมีปกเกล้าปกกระหม่อมจนจะชกลงในโลก ก็ได้พบรากแนว
 กำแพงผนังและพื้นระดับดินเดิมสมควรความประสงค์ทุกแห่ง ที่ซึ่งได้ชก
 แล้วคราวนี้ คือ :-

พระวิหารสมเด็จ ขุดรอบของคอก ๒ คอกเศษ จึงถึงพื้นเดิม
 พระที่นั่งองค์ข้างขวาพระวิหารสมเด็จ คอกขุด ๒ คอกคืบ จึงถึงพื้น
 แลเห็นรูปพระที่นั่งข้างซ้ายพระวิหารสมเด็จ คอกขุด ๒ คอกคืบ โรงข้าง
 ข้างพระวิหารสมเด็จขุดลึกแต่คืบเดียว โรงข้างข้างพระที่นั่งสรรเพชญ์
 ขุดลึกคอกก่า พระที่นั่งสรรเพชญ์มหาปราสาทต้องรื้อโคจรอิฐที่
 กวมนจนราชสีห์ก่อขึ้นไว้บน โลก ซึ่งจวนจะพังแล้วนั้นลงและขุดลงไป
 อีก ๕ คอกเศษ พระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ขุดชั้นบน ๓ คอก ชั้นล่าง
 ๒ คอกคืบ พระที่นั่งบรรยงก์รัตนาสน์คอกเศษ พระที่นั่งทรงปืน ๒ คอก
 เศษ พระที่นั่งจักรวรรดิพิฆเณย์ โลกถึงพื้นหลังฐาน ๒ คอกเศษ จาก
 หลังฐานถึงพื้นดิน ๓ คอกเศษ พระราชมนเทียรขุดบน โลกถึงพื้นบน
 ๒ คอกคืบ จากพื้นบนถึงระดับพื้นดินคอกคืบ ช่องประตูและกำแพงวัง
 ชั้นในบ้านหน้าและข้างเหนือข้างใต้ ๓ คอกเศษ กำแพงวังชั้นนอก
 บ้านหน้า ๒ คอก ฐานดีเหลี่ยมซึ่งเป็นที่ขึงน้ำข้างสระล้อมพระที่นั่ง
 บรรยงก์ ๕ คอกเศษ และลานที่ว่างบางแห่งที่เป็นโคกสูง ก็ต้องขุด
 ขุดถึงแต่คืบ ๑ ถึง ๒ คอก และได้มรืองคู้ซึ่งรายรอบขุดค้นเป็นคน

เขตที่ส่วนที่หลายๆ อัฐุหัทักากปุ่นและกินที่ขุดจากพระราชวังใน
 แปลงนี้ ได้เอาไปถมที่ชายคลองวิมานา ตั้งแต่หน้าวัดธรรมนิกรราช
 ถึงหลังวัดใหม่สูงตั้งแต่ ๓ ศอกถึง ๕ ศอกเศษ กว้างตั้งแต่ ๑๐ วา
 ถึง ๑๘ วา ยาว ๑๑ เส้น กว้างแต่ ๓ ถึง ๖ วา สูง ๔ ศอกถึง ๕ ศอก
 เศษ ยาว ๕ เส้น

วังที่จมอยู่ในเดิมมีบางคนคิดว่า เป็นค้ำยันดินงอกสูงชัน แต่
 ความจริงวังจมอยู่ในกองอิฐหักกากปูนหรือทิ้งไว้ ซึ่งไม่ต้องการแล้ว
 มีหินคอนชนแต่เล็กน้อย ถ้าจะประมาณเดวกันทั้งวัง อย่างมาก
 ใน ๑๓๔๔ ชน ที่คนจะคอนชนก็ไม่ถึงคืบ

วิจารณ์เพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยา
สมเด็จพระนารายณ์มหาราชทรงพระนิพนธ์

พิจารณาเนื้อความตามที่กล่าวในเพลงยาวบทนี้ มีคำพยากรณ์
มาแต่ก่อน ว่ากรุงศรีอยุธยาจะสมบูรณพลสุขเป็นนิตย์อย่างเลิศล้ำจน
ศักราชได้ ๒,๐๐๐ ปี พ้นนี้ไปจะ “เกิดเชิญเป็นมหิศวรรษ ๑๖
ประการ” “เหตุด้วยพระมหากษัตริย์ไม่ทรงทศพิธราชธรรม” ย้ำ
เมืองก็จะมีเภทภัยต่าง ๆ ที่สุดถึงฆ่าฟันกันตาย จนกรุงศรีอยุธยา
สูญไปตลอดอายุพระพุทธศาสนา ๕,๐๐๐ ปี ว่ามีคำพยากรณ์อยู่แล้ว
ถึงกล่าวมานี้ มาในสมัยหนึ่งเมื่อกรุงศรีอยุธยายังเป็นราชธานีอยู่นั้น
ผู้แต่งเพลงยาวบทนี้สังเกตเห็นเกิดวิปริตต่าง ๆ ตาม

“ในลักษณะทำนายไว้ข้อหนึ่งคือ เมื่อวันพิศก็เห็นสม”

เกรงว่าจะเข้าคุณเชิญตามคำพยากรณ์ จึงแต่งเพลงยาวบทนี้ด้วยความ
อาลัยกรุงศรีอยุธยาลงท้าย ว่า

“กรุงศรีอยุธยาเขมมสุข แสนสนกยงลามองสวรรค์
จะเห็นเมืองแพศยาชาธรรม นันวันแต่จะเลื่อมสูญเอช”

ตามความในเพลงยาวพึงเห็นได้ ว่าผู้แต่งเพลงยาวบทนี้เป็น
แต่อ้างตามคำพยากรณ์ที่มีอยู่แล้ว หาได้เป็นผู้พยากรณ์ไม่ จึงมีกิต
ขัญหาเป็นข้อค้น ว่าใครเป็นผู้พยากรณ์ วิสดานาขอนมเฝ้าเงอนอช
ในหนังสือเก่าเรียกว่า “มหาสุบินชาตก” (ซึ่งหอพระสมุดฯ พิมพ์ไว้

ในหนังสือนิบาตชาติก เล่ม ๓ หน้า ๑๓๒) เนื้อความในชาตกนั้น
 ว่าคนหนึ่งพระเจ้าปะเสนทิ ซึ่งครองประเทศโกศลอยู่ณเมืองสาวัตถี
 เป็นราชธานี ทรงพระสบินนิมิตอย่างแปลกปลาก ๑๖ ข้อ (จำนวน
 ตรงกันกับในเพลงยาว) เกิดหวาดหวั่นพระราชหฤทัย ตรัสให้
 พวกพราหมณ์พยากรณ์ พวกพราหมณ์ว่าพระสบินนั้นร้ายนัก เป็น
 นิมิตที่จะเกิดภัยอันตรายใหญ่หลวง ทูลแนะนำให้ทำพิธีบูชาญ้อง
 กันภัยอันตราย แต่นางมัลลิกามเหสีเห็นว่าพิธีบูชาญ้องนั้น ต้อง
 ฆ่าสัตว์ตัดชีวิตจะกลายเป็นบาปกรรม ทูลขอให้พระเจ้าปะเสนทิไปทูล
 ถวายพระพุทธรูปให้ทรงพยากรณ์เสียก่อน เมื่อพระเจ้าปะเสนทิไปทูล
 ถวายพระพุทธรูปองค์ ครัสติตอบว่าพระสบิน ๑๖ ข้อนั้น สงหรเหตุร้ายจริง
 แต่เหตุร้ายเหล่านั้น จะยังไม่เกิดในรัชกาลของพระเจ้าปะเสนทิและ
 ในพุทธกาลจะเกิดต่อเบื้องหน้าเมื่อพระมหากษัตริย์ไม่อยู่ในราชธรรม
 และมนษยทั้งหลายทั้งกกุศลสุจริตจึงจะถึงยุคเข็ญ นิมิตร้ายในพระสบิน
 หามภัยอันตรายแก่พระองค์อย่างไรไม่ พระเจ้าปะเสนทิได้ทรงฟัง
 พระพุทธรูปก็กลับพระวิตก ทูลขอให้พระพุทธรูปองค์ทรงพยากรณ์นิมิต
 ๑๖ ข้อนั้นต่อไป พระพุทธรูปจึงทรงพยากรณ์ทีละข้อ แต่จะคิด
 พุทธพยากรณ์มาเสกขไทยพิศดารจะอีกยาวนาน ก็กล่าวแต่ ๒ ข้อ
 ซึ่งใกล้เคียงอย่างยิ่งกับที่กล่าวในเพลงยาว ว่า

“กระเบื้องจระเข้ฟลอบ น้ำเต้าอันลอบจะลอบจรม”⁶³

ในพระสบินข้อ ๑๒ ว่าพระเจ้าปะเสนทิทอดพระเนตรเห็น “น้ำเต้า
 เปลา” (คือที่วางเอาเขี้ยวในอกเหลือแต่เปลือกสำหรับใช้ตักน้ำ)

(ค)

อันลดยน้ำเป็นธรรมตากลับจมลงไปอยู่กับพันทข้างใต้น้ำ ขอน
พระพทของค้ทรงพยากรณ์ว่า เมื่อดงยุคเข็ญนั้นพระมหากษัตริย์จะ
ชยเลียงคนแต่เสเพล เปรียบเหมือนลูกน้ำเต่าเปล่าอันไต่แต่ลอยตาม
สายน้ำ ทั้งเป็นผู้หลักผู้ใหญ่ในราชการ เปรียบทั้งน้ำเต่าเปล่า
จมลงไปเป็นภาคพันใต้น้ำ

ในพระสุบินข้อ ๑๓ ว่าพระเจ้าชระเสนทิโกทัตทกพระเนตรเห็นหิน
ก้อนใหญ่ล้กเท่าเรือ (ในเพลงยาวว่ากระเบื้อง) ลอยขึ้นมาอยู่บนหลัง
น้ำ พทพยากรณ์ชองก้อย่างเดียวกับข้อก่อนแต่กลับกัน ว่าผู้ทรงคุณ
เป็นหลักฐานมั่นคง เปรียบเหมือนหินคานที่เป็นพนของลำน้ำ เมื่อดง
ยุคเข็ญจะสิ้นวสานต้องเกี่ยวชติเชเร็วร้อน เปรียบเหมือนกัษทินกลบ
ลอยตามกระแส

นอกจาก ๒ ข้อนี้เหตุร้ายต่าง ๆ ที่ในพทพยากรณ์ว่าจะเกิดใน
ยุคเข็ญก็เขียนเค้าเกี่ยวกับที่กล่าวในเพลงยาว เห็นได้ชัดว่าผู้แต่ง
คำพยากรณ์กรุงศรีอยุธยาเอาความในมหาสุบินชาดกมาแต่ง แต่มี
ผิดกันเป็นข้อสำคัญอยู่ ๒ แห่ง แห่ง ๑ ในมหาสุบินชาดก พระ
พุทธเจ้ามิได้ทรงพยากรณ์ว่ายุคเข็ญนี้จะเกิดในประเทศใด เป็นแต่
ว่าจะเกิดเพราะพระราชาไม่อยู่ในราชธรรม แต่ในคำพยากรณ์เจาะ
จงว่าจะเกิดณกรุงศรีอยุธยาอีกแห่ง ๑ ในพระพทพยากรณ์มิได้กล่าว
ว่ายุคเข็ญจะเกิดเมื่อใด ๒ เป็นแต่ว่ายังอีกช้านานในภายหลัง 25 แต่ใน
คำพยากรณ์กรุงศรีอยุธยาอ้างว่าจะเกิดยุคเข็ญเมื่อศักราชได้ ๒.๐๐๐
ปี จึงเป็นปัญหาเกิดขึ้นอีกข้อ ๑ ว่า “ศักราชอันใด” ถ้าหมายว่า

พุทธศักราช กรุงศรีอยุธยาสร้างเมื่อ พ.ศ. ๑๘๘๓ ครอบ ๒,๐๐๐
 ปี ในรัชกาลสมเด็จพระบรมไตรโลกนาถ กรุงศรีอยุธยาจะสมบูรณ์
 พลัสชอยเพียง ๑๐๗ ปี แล้วก็เข้ายกเข็ญมาก่อนแต่งเพลงยาวบทหนึ่ง
 ๑๐๐ ปีแล้ว ที่ผู้แต่งเพลงยาวเพียงวันหว่ากว่าจะถึงยุคเข็ญ ก็สอ
 ให้เห็นว่ามีใช้พุทธศักราช หรือจะหมายความว่ามหาศักราช ซึ่งตั้งภายหลัง
 พุทธศักราช ๖๒๑ ปี ถ้าเช่นนั้นเมื่อคำนวณดูใน พ.ศ. ๒๔๗๘
 (ขที่เขียนคำวิจารณ์) นมมหาศักราชได้ ๑,๘๕๘ ปี ยิ่งอีก ๑๔๒ ปี
 จึงจะครบ ๒,๐๐๐ เข้าเขตยุคเข็ญก็พยากรณ์ ถ้าหมายความว่า
 จุลศักราชยิ่งยิ่งซ้ำออกไปอีกมาก เพราะจุลศักราชตั้งภายหลังพุทธ
 ศักราชถึง ๑,๑๘๑ ปีที่ยังอีก ๗๐๒ ปี (พ.ศ. ๓๑๘๑) จุลศักราช
 จึงจะครบ ๒,๐๐๐ ศักราช ๒,๐๐๐ ที่ขออกไว้ก็ไม่เข้ากับเรื่องที่
 กล่าวในเพลงยาวที่เกี่ยว ขวนให้สงสัยต่อไปถึงข้อที่อ้างว่ามีคำ
 พยากรณ์กรุงศรีอยุธยาอยู่แต่ก่อน ที่จริงน่าจะเป็นด้วยคนชอบเอาพุทธ
 พยากรณ์ในมหา สิบน ชาตกมาเปรียบในเวลา เมื่อเห็น อะไรวิปริตพิศ
 นิษม เกิดเป็น ภายคก่อนแล้วจึงเลยเลื่อนไปเข้าใจกันว่าเป็นคำ
 พยากรณ์ สำหรับพระนครศรีอยุธยาผู้แต่งเพลงยาวนี้ จะเป็นพระ
 เจ้าแผ่นดินก็ตาม หรือมิใช่พระเจ้าแผ่นดินก็ตาม น่าจะปรารภ
 ความวิปริตอย่างใดอย่างหนึ่ง ซึ่งเกิดขึ้นในสมัยนั้น จึงแต่ง
 เพลงยาวบทนี้ด้วยกลุ้มใจ บางทีจะเอาศักราช ๒,๐๐๐ อันตั้งใ
 ว่าจุลศักราชเขียนลงเพื่อจะมีให้คนทั้งหลายตกใจ ว่าถึงยุคเข็ญแล้ว

เมื่อเวลาแต่งเพลงยาวนั้น เห็นจะมีใครมีใครถือว่าสลักสำคัญมา
จนเมื่อเสด็จพระนครศรีอยุธยา จึงเกิดเห็นสมกับพยากรณ์ เพลง
ยาวบทนั้นก็เลยศักดิ์สิทธิ์ขึ้น พวกไทยที่ตกไปเมือง พระม่ายก็เห็น
เช่นนั้น จึงเอาไปอ้างอวด พระม่ายว่าพระเจ้าเสือทรงสามารถเห็นการ
ในอนาคตห่างไกล ฝ่ายพวกไทยที่อยู่ในประเทศสยามเมื่อเห็นพระ
นครศรีอยุธยาเป็นเมืองร้าง ก็เห็นว่าสมคำพยากรณ์เช่นเดียวกัน
โดยมาก ที่เรียกเพลงยาวบทนี้ว่า “เพลงยาวพทท้านาย” ก็มี
จำกันได้แพร่หลายแต่คนละเล็กละน้อย ดูเหมือนจำได้โดยมากแต่
ตรงว่า “กระเบื้องจะเพื่องฟลอย น้ำเต้าอันลดยจะถอยจม” ครั้น
เมื่อตามชาวราชการกรุงศรีอยุธยาที่ยังมีชีวิตอยู่ (เข้าใจว่าเมื่อแรก
สร้างพระนครอมรรัตนโกสินทร) ในรัชกาลที่ ๑ ถึงแผ่นดินพระนคร
ศรีอยุธยา มีผู้ทำเพลงยาวพยากรณ์ได้ตลอดบท (อย่างกระพ่อง
กระแพร่่ง) จึงให้จดลงไว้ข้างต้นสมคเรื่องกรุงศรีอยุธยา สันนิษฐานว่า
เรื่องตำนานของเพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยาจะเป็นดังกล่าวมา.

เพลงยาวพยากรณ์กรุงศรีอยุธยา

๑ (๑) จะกล่าวถึงกรุงศรีอยุธยา

เป็นกรุงรัตนราชพระศาสนา	มหาดิเรกอันเลิศล้ำ
เป็นที่ปรากฏรณานา	สรรเสริญอยุธยาทุกแห่งหน
ทุกบรู๊ชสัมมาณฑล	จบสกลลูกแก้วอันจ
ทุกประเทศสืบสองภาษา	ย่อมมาฟังกรุงศรีอยุธยา
	เป็นอันกะนิศ
ประชาราษฎร์ปราศจากโทษพิศม์	ทั้งความพิกลจริตแฉความ
	ทุกข์
ฝ่ายองค์พระบรมราชา	ครองชั้นทศิมาเป็นสุข
ด้วยพระกฤษฏีกาทำนุถ	จึงอยู่เย็นเป็นสุขสวัสดิ์
เป็นที่อาไศรยแก่นมนุษย์ในใต้หล้า	เป็นที่อาไศรยแก่เทวดาทุก
	ราศรี
ทุกนิกรนรชนมนตรี	คะหะบดชี้พราหมณพฤตมา
ประดุจดั่งศาลาอาไศรย	ตั้งหนึ่งร่วมพระไตรอันษา

(๑) ในคำให้การชาวกรุงเก่าว่าเป็นคำพยากรณ์ของสมเด็จพระศรีเยนทรราชินี (พระพุทธเจ้าเสด็จ) แต่เป็นคำร้อยแก้วและอันมีความสั้นกว่า ที่พระมัจจะแปลจากภาษาไทยไม่ได้คัดลอก

ประดุจหนึ่งแม่น้ำพระคงคา เป็นที่สิ้นเหาเมื่อถันดาน
 ด้วยพระเดชเดชาอานุภาพ อาจปราบไถ่ทุกที่สาน
 ทุกประเทศเขตชั้นที่บันดาน แต่งเครื่องบัณฑการมานอบนบ
 กรุงศรีอยุธยาอันสมบูรณ์ เพิ่มพูนด้วยพระเกียรติยศจระจบ
 อุดมบรมสุขทั้งแผ่นดินภพ จนคำรบสักกราชได้สองพัน
 คราที่นั้นฝูงสัตว์ทั้งหลาย จะเกิดความอันตรายเป็นแม่นมั่น
 ด้วยพระมหากระษัตริย์ได้ทรงทสมิตราชธรรม จึงเกิดเข็ญ
 เป็นมหัศจรรย์สืบหกประการ
 คือเดือนดาวดินฟ้าจะอาเพศ อดัดเหตุเกิดทั่วทุกที่สาน
 มหาเมฆจะลุกเป็นเพลิงกาล เกิดนิมิตพิศดานทุกบ้านเมือง
 พระคงคาจะแดงเดือดตั้งเลือดนก ออกแผ่นดินเป็นน้ำฟ้า
 จะเหลือง
 ฟ้าดำจะวิ่งเข้าสิงเมือง ฟ้าเมืองนั้นจะออกไปอยู่ไพร
 พระเสื่อเมืองจะเอาตัวหนี พระกาลกลุ่จะเข้ามาเป็นไส้
 พระธรณีจะค้ออกให้ ออกพระกาลจะไหม้อยู่เกรียมกรรม
 ในลักษณะทำนายไว้บ่อนอนผิด เมื่อวินศพิศตูกก็เห็นสม
 มิใช่เทศกาลร้อนก็ร้อนระงม มิใช่เทศกาลลมลมก็พัด
 มิใช่เทศกาลหนาวก็หนาวพัน มิใช่เทศกาลฝนฝนก็อู่ดัด
 ทุกต้นไม้ห่อหมกหญ้าสารพัด เกิดวิบัตินานาทั่วสากล
 เทวดาซึ่งรักษาพระศาสนา จะรักษาแต่คนฝ่ายอกุศล

สัปรุษย์จะแพ้แก่พระชน

ภรรยาจะมาซึ่งคุณผู้

ลูกสิทธิ์จะสู้ครุพัก

ผู้ศลจะเสยซึ่งอำนาจ

กระเบื้องจะเฟื่องฟูลอย

ผู้ตระกูลจะสูญเผา

ผู้ศลนั้นจะเสยซึ่งอารมณ์

พระมหากษัตริย์จะเสอมสิงหนาท ประเทศราชจะเสอมซึ่ง
ยศลา

อาสาจะเลื่องภาษา

ผู้กล้าจะเสอมใจหาม

ผู้สิ้นจะลอยจากทรัพย์

ทั้งอายุสมจะลอยเคลื่อนจากเดือนปี ประเวณีจะแปรปรวน
ตามวิไล

ทั้งพืชแผ่นดินจะผ่อนไป

ทั้งแพศพรว่านยาที่อาเพศ

จงจันทนพรไม้อันหอมรส

ทั้งเข้าก็จะยากหามาจะแพง

จะบังเกิดทวิศมีมีคสัญญู

กรุงประเทศราชธานี

มีศคนจะมาซึ่งความรัก

คนชั่วจะมล้างผู้ศักดิ์

จะหาญหักผู้ใหญ่ให้เป็นน้อย

นักปราชญ์จะตกต่ำต้อย

น้ำเต้าอันลอยนั้น จะลอยจม

เพราะจันทานมันเข้ามาเสพสม

เพราะสมักสมมากมด้วยมารยา

พระธรรมจะตกทุกถับ
จะสาบสูญวิชาการทั้งปวงสรรพ
สัปรุษย์จะอับซึ่งน้ำใจ

จะสาบสูญวิชาการทั้งปวงสรรพ

สัปรุษย์จะอับซึ่งน้ำใจ

ประเวณีจะแปรปรวน
ตามวิไล

ผลหมากรากไม้จะถอยบรส

เคยเป็นคุณวิเศษก็เสียมหมด

จะถอยถดไปตามประเพณี

สารพันจะแห้งแล้งเป็นถวันถ

ฝูงผีจะวิ่งเข้าปลอมคน

จะเกิดการกู่ลี้ทุกแห่งหน

จะอวังออกใจทั้งไพร่พล	จะสาละวนทั่วโลกหญิงชาย
จะร้อนอกสมณาประชาราช	จะเกิดเจ็ญเป็นอุบาทว์นั้น
	มากหลาย
จะรบราฆ่าฟันกันวันวาย	ฝูงคนจะล้มตายลงเป็นเบือ
ทางน้ำก็จะแห้งเป็นทางบก	เวียงวังก็จะรกรเป็นป่าเสือ
แต่สิ่งสี่สารสัตว์เนื้อเบือ	นั้นจะหลงเหลือในแผ่นดิน
ทั้งผู้คนสารพัดสัตว์ทั้งหลาย	จะสาบสูญล้มตายเสียหมดสิ้น
ด้วยพระกาลจะมาพลาณแผ่นดิน	จะสูญสิ้นการระงสงคราม
กรุงศรีอยุธยาจะสูญแล้ว	จะล้นรัตสมิแก้วเจ้าทั้งสาม
ไปจนคำรบปีเดือนคืนยาม	จนสิ้นนามศักราชห้าพัน
กรุงศรีอยุธยาเขมมสุข	แสนสนุกนึ่งล้ำเมืองสวรรค์
จะเป็นเมืองแพศยาอาทัน	นับวันจะเสื่อมสูญเอช ๗

ขยเรื่องพระนารายณ์ขึ้นเจ้านพยุรทำนายกรุงแต่เท่านี้

เจ้าศุภกษัตริย์กรุงศรีอยุธยา

๑๖ (๒) จะกล่าวถึงกรุงศรีอยุธยา ท่านสาบสิ้น^๑ มาแต่ปางก่อน

ข้าง

(ดู) รูป^๑ สำเภา(นาวา) มีกงคาล้อมรอบ^๑ พระนคร^๑ (เป็น) แป

นั้นดู

เป็นค

ด้าน

อยู่ที่สุคร^๑ ด้านแป^๑ ทักษิณ (โดยหมาย) (เป็นปากสำเภาอยู่

คางหนึ่ง

อยู่

ริมชาคร) หัวสำเภาด้านขอ^๑ (บวร) อยู่ที่สมุรรภา^๑ ด้านขอ^๑

นั้น

ภายใน

นั้น

(ท้ายเขตรา) อยู่^๑ บัดจิม(สาทร) มีกำแพง^๑ อัดสี่ลาล้อมรอบ

ทิศ

ทำด้วย

เป็นขอบพระนคร(ตั้งริมฝั่งชะโลธรนามพระนครศรีอยุธยา)

อันกำแพง (โดย)^๑ สูงสุดใบเสมานั้นสามวา มีขานเชิงเทิน

ตั้งแต่นั้นดิน

(ช่องเนินบรรพต) (โดย) สูง (นั้น) ทกสอก กว้างสิบสอก

โดยหนา มีปัดน้อยใหญ่^๑ บ้อมค้ำยรายรอบกรุงศรีอยุธยา

โดยยาว^๑ ร้อยเส้น โดยกว้าง^๑ ห้าสิบเส้น (ท่าน) พรรณา

ได้

TUDC

ได้

22/04/2563

ตามมีพระตำราในหอหลวงท่านกล่าวไว้^๑

ว่า

อัฐิขึ้นไปอีกชั้นหนึ่ง ทั่วเชิงเนินในหลุมสูงกว่าระดับดินเดิมตั้งแต่
 ๑ ถึง ๒ ศอก เว้นแต่ที่ดินเดิมสูงหรือด้วยการถมเขื่อนที่พระราช
 วังหลวงและวังจันทร์ เชิงกำแพงพระนครด้านข้างในจึงคงเสมอพื้นดิน
 ทั่วกำแพงยังมีเศษเหลือจากหรืออยู่ที่ข้างวัดท่าทรายแห่งหนึ่ง วัดใต้
 สูงจากหลังเชิงเนินดินถึงที่ตงโยเสมา ๘ ศอกเศษเกือบคืบ กั้นเขต
 ใต้โยเสมากำแพงพระนครยังเป็นรูปค้อยเสมานึ่ง สูง ๒ ศอกคืบ
 กว้าง ๒ ศอก หนาศอกคืบ ถ้าจะเอาโยเสมานั้นไปตั้งเข้านนเคษ
 กำแพงข้างวัดท่าทราย ก็เป็นกำแพงอิฐสูงราว ๓ วาตรงกัน ส่วนหนา
 วัดใต้ ๒ วาเศษ ก่ออิฐ ๒ ข้างไว้ร่องกลาง ถมดินกับอิฐหัก ตอน
 หลังโยเสมาวันเป็นเนินสำหรับทหารรักษาหน้าที่กว้าง ๖ ศอก กำแพง
 พระนครวัดตามเส้นตรงในที่ยาวที่สุดได้ราว ๑๐๐ เส้น แต่ส่วนกว้าง
 วัดในแต่แคบ คือจากมุมพระราชวังหลวงไป ประตูไชยหย่อนกว่า
 ๕๐ เส้นเล็กน้อย แต่ถ้าวัดกว้างก็เกินกว่า ๕๐ เส้นบ้าง นับว่าเป็นอัน
 ถุกต้องใจ เมื่อเลือนราชธานีลงมาประคิยฐานนคียงนอกแล้ว ใน
 รัชกาลที่ ๑ โปรดให้รื้อข้อมกำแพงและสถานที่ต่าง ๆ เอาอิฐลงมา
 สร้างกรุงเทพพระมหานคร จึงยังคงเหลืออยู่แต่ข้อมเพชรกับข้อม
 สองปากคลองประตูเข้าเปลือกข้างวัดท่าทราย และเศษกำแพง
 ที่หน้าวัดญาณเสนแห่งหนึ่ง เศษกำแพงมีประตูช่องกุ๊กที่ข้างวัดจัน
 ทรวัดพันญูเชิงข้ามแห่งหนึ่งเท่านั้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๔ พระยา
 ไชยวิสิศ (นาค ธรรมเพชร) ผู้รักษากรุงใต้ให้เกลือนที่บนสัน
 กำแพงทำเป็นถนน ตีแต่ข้อมเพชรไปตั้งวังจันทร์ตอนเดียว ๗๐ เส้น

22/04/2563

ต่อมาถึง พ.ศ. ๒๔๕๒ พระยาโบราณราชธานินทร์ (พร เทชะคุปต์) เมื่อเป็นพระอนุชาธิบดีและเป็นผู้รักษากรุง ได้ทำถนนถนนที่ พระยาไชยวิชิตทำไว้ ให้ ไต่ระดับ และทำต่อไปจนรอบกรุงระยะยาว ๓๑๐ เส้นเศษ ต่อมาได้จัดการให้ ไรยที่ดินถนนตั้งแต่เชิงสะพาน หน้าวัดสุวรรณไปจนถึงท่าวาสุกรี และกระโครงการไว้ว่า จะได้ถมหิน ต่อไปจนสุดถนนในเขตเทศบาล ด้สร้างสะพานไม้ข้ามคลอง รอยกรุงที่เป็นสะพานใหญ่ก็มีหลังคามุงสังกะสีเป็นที่คนเดินทางพัก แต่ภายหลังมาคลองบางสายไม่ได้ใช้ เมื่อสะพานชำรุดจึงรื้อเสีย และถมกินเชื่อมกับถนน และบางสะพานก็เปลี่ยนเป็นก่ออิฐ และเท คอนกรีต เช่นสะพานมหาไชย สะพานคลองประตูเจ้าเปลือก สะพาน คลองหน้าวัดสุวรรณ

ด้านข้อที่ศุภรรถศรีอยุธยาขึ้น ตั้งเวียนทักษิณแต่
 บ่อม^(๓) มหาไชยมาถึงประตู^(๔)ใหญ่ ถ้าข้างวังจันทร์ ๑ แล้ว
 มีประตูช่องกุศสองช่อง แล้วมาถึงประตู^(๕)ใหญ่ฉนวนหน้า
 ประจำถ้างจันทร์ ๑ แล้วมีประตูช่องกุศสามช่องจึงมาถึง
 บ่อม^(๖) วัดฝาง ๑ แล้วมีประตูช่องกุศ ๑ จึงมาถึงประตูใหญ่
 กลองน้ำ ซอประตู^(๗) หอรัตนไชย ๑ แล้วมีประตูช่องกุศ
 สามช่อง มาถึงประตูใหญ่ห้ามมิให้เอาสกออก ซอประตู^(๘)
 เจ้าจันทร์ ๑ แล้วมีประตูช่องกุศสองช่อง จึงถึงบ่อมป็น^(๙)
 ตรงเกาะแก้ว ๑ แล้ว มีประตูช่องกุศ ๑ มาถึงมุกรุงเรียกว่า
 หัวธารภา สมมุติโลกว่าเป็นที่ดอนสมอหัวสำเภา สุดด้าน
 ข้อที่ศุภรรถขึ้นแล

ด้านเบ้าฝ่ายทักษิณทิศแต่หัวธารภามุกรุงมา มีประตู
 ช่องกุศ ๑ แล้วมาถึงบ่อม^(๑๐) ป็น ๑ แล้วมีประตูช่องกุศ ๑
 จึงมาถึงบ่อม^(๑๑)ใหญ่ก่อด้วยศิลาแลง สูงกว่ากำแพงกรุง
 สองศอก มีชานกว้างสามวา มีประตูช่องกุศซ้ายขวา เดิรออก
 ชานรอบบ่อมใหญ่ ชานบ่อมนั้นมังกาแพงแก้วล้อมรอบ มี
 ป็นฝาแทรกแปดช่องซอบ่อมเพชร อยู่ตรงแม่น้ำตลาด
 บางกะจะบ่อม ๑ แล้วมาถึงประตู^(๑๒)ในไก่กลองน้ำ ๑ แล้ว
 มีประตูช่องกุศห้าช่อง มาถึงบ่อม^(๑๓)อกไก่ ๑ แล้วมีประตู
 ช่องกุศอีกสองช่อง แล้วมาถึงประตูใหญ่กลองน้ำซอประตู^(๑๔)

จีน ๑ แล้วมีประตูช่องกุศสองช่อง มาถึงประตูใหญ่คลองน้ำซ้อ
 ประตู^(๑๖) เขาสมี ๑ แล้วมาด้านถ้าซ้ายมีประตูช่องกุศสองช่อง
 มาถึงบ่อมป็น^(๑๖) ตรงปากคลองคูจาม ๑ แล้วมีประตูช่องกุศ
 อีกช่อง ๑ อยู่ในด้านถ้าซ้าย แล้วมาถึงประตูใหญ่คลองน้ำซ้อ
 ประตู^(๑๖) ไชย ๑ แล้วมีประตูช่องกุศสองช่อง จึงมาถึงประตูใหญ่
 ซ้อประตู^(๑๖) ละไกรน้อย ๑ แล้วมีประตูช่องกุศสามช่อง มาถึง
 ประตูใหญ่คลองน้ำ ซ้อประตู^(๑๖) ละไกรใหญ่ ๑ แล้วมีประตูช่องกุศ

๓. บ่อมมหาไชย อยู่ตรงตลาดหัวรอเกยวัน
๔. ทำข้างวังหน้า อยู่ใต้บ่อมมหาไชยลงมา
๕. ประตูฉนวนวังหน้า อยู่ใต้สะพานจันทร์เกษมเกยวัน
๖. บ่อมนี้อยู่ตรงข้างวัดขวางซึ่งเป็นโรงเรียนหอสมุสรางค์อยู่ปดิมัก
 ในเข้^๔ขบั้นนี้
๗. ประตูหอรัตนไชยเป็นประตูหน้าอยู่ใต้สถานคำวรวงจร ชาว
 บ้านเรียกว่าคลองวัดปราสาท
๘. ประตูเจ้าจันทร์ จะเป็นประตูปลายถนนที่ตรงมาจากข้างด้าน
 หรือจะเป็นประตูปลายถนนที่มาจากข่าไทนอย่างไรก็ได้ ในเวลานี้
๙. บ่อมนี้อยู่ใต้สะพานหน้าวัดสุวรรณ ตรงวัดเกาะแก้วข้าม
 ในพงศาวดารเรียกว่า หอราชคฤห์
๑๐. บ่อมนี้อยู่ตรงวัดพนัญเชิงข้าม
๑๑. บ่อมเพื่อขอรอผู้ครมแม่น้ำบางกระจะ บ่อมนี้เป็นบ่อมใหญ่
 ก่อด้วยอิฐสี่เหลี่ยมแลง ขึ้นออกไปจากแนวกำแพงพระนครเป็นรูป

กำแพงหนา ๓ วา มีช่องคูหาท่อนเป็นรูปโค้ง กว้าง ๔ ศอก สูง ๕ ศอก
 หลังช่องคูหาเป็นช่องกลวงตามยาวเหลืออยู่ ๕ ช่อง กำแพงหน้าคงจะ
 พังไปเสีย ๓ ช่อง ดังนั้นฐานว่า คงจะตั้งบนใหญ่ตามช่องคูหา แต่
 เมื่อข้าศึกประชิดใกล้เข้ามา ก็ถอยบนใหญ่เข้าไปให้พ้นช่อง แล้วเอา
 เสาไม้แก่นปักเรียงลงเต็มช่องคูหา

๑๒. ประตูในกำแพงเป็นประตูหน้าอยู่เหนือขอมเพ็ชร คลองนี้ตรงไป
 หลังวังจันทร์ เลี้ยวขวาไปออกคลองประศกหรือคันไชย ข้างซ้ายมี
 คลองเล็กไปออกคลองประตูข้าวเปลือก

๑๓. ข้อมอกกำแพงพราดอยู่ที่คลองประตูจีนลงมา

๑๔. ประตูจีนเป็นประตูหน้า คลองสายนี้ตรงไปข้างเหนือ ออก
 ประตูคลองข้าวเปลือก

๑๕. ประตูเขาส้มเป็นประตูหน้า ในหนังสือบางเรื่องเรียกว่า
 ประตูเทพหมี

๑๖. ข้อมนพพราด

๑๗. ท้องลำค้ำข้อมันนี้เล็ก ที่ถูกในประตูตะไกรน้อย และเป็น
 ประตูหน้า คลองนี้ตรงไปข้างเหนือ

๑๘. ท้องลำค้ำว่าประตูตะไกรน้อยนี้เล็ก ที่ถูกเป็นประตูไชย
 และเป็นประตูยก แล้วเลี้ยวไปตะวันออก ไปบรรจบคลองประตูจีน

๑๙. ประตูคลองใหญ่เป็นประตูหน้า อยู่ตรงหน้าวัดพุทธไสยาจารย์
 ข้าม คลองนี้ตรงไปออกข้างเหนือเรียกว่า คลองท้อ อยู่ท้าย
 พระราชวัง

สองช่อง มาถึงบ่อมป็น^(๒๑) ตรงปากคลองละคอนไชย ๑
 แล้วมีประตูช่องกุดอีกช่อง ๑ สุดด้านแป้ ทักจีนทิศนั้นแล
 ด้านขอบตจิมทิส แต่หัวเลี้ยววัง^(๒๑) ไชยมาบ้านชัย
 มีประตูช่องกุดสามช่อง แล้วมาถึงประตูใหญ่ช่องประตู^(๒๒) คลอง
 แกลบ ๑ แล้วมีประตูช่องกุดสองช่องมาถึงประตูใหญ่ช่องประตู^(๒๓)
 ถ้ำพระวังหลัง ๑ แล้วมีประตูช่องกุดสองช่องจึงมาถึงประตูใหญ่
 ช่องประตู^(๒๔) คลองฉางมหาไชย ๑ แล้วมีประตูช่องกุดสามช่อง
 มาถึงประตูใหญ่ช่องประตู^(๒๕) คลองฝาง ๑ แลมาถึงบ่อมป็น^(๒๖)
 ตรงแม่น้ำหัวแหลมสุดด้านขอบตจิมทิส แล
 ด้านแป้ฝ่ายอุดรทิศนั้น แต่บ่อมป็นนั้นมามีประตู
 ช่องกุด ๑ จึงมาถึงประตูใหญ่ออกตลาดขายปลาสดช่อง
 ประตูสัตว์ศษ ๑ แล้วมีประตูช่องกุด ๑ จึงมาถึงบ่อมป็นใหญ่
 ก่อใหม่ขอบบ่อม^(๒๗) สุพรรณ ๑ แล้วมีประตูช่องกุด ๑ แล้ว
 มาถึงประตูห่าน ๑ แล้วมีประตูช่องกุดอีกช่อง ๑ จึงมาถึงประตูใหญ่
 สำหรับเชิญพระศกพระเจ้าลูกเธอหลานเธอลงเรือขบวนไป
 ถวายพระเพลิงณวัดไชยชนะการาม ประตูช่องประตูหมุ่หลวง ๑
 แล้วมีประตูช่องกุดอีกช่อง ๑ จึงมาถึงประตู^(๒๘) ใหญ่คลองน้ำอยู่
 ตรงมุมกำแพงพระราชสถานช่องประตูปากท่อ ๑ แต่มุมกำแพง
 พระราชสถานวันตถ ไปจนมุมพระราชสถานวันออกนั้น
 จึงถึงประตูใหญ่ช่องประตูถ้ำชัน ๑ แล้วมีประตูช่องกุด ๑ จึงถึงประตู
 ทำซึกเป็นประตูใหญ่ ๑ แล้วมีประตูช่องกุดอีกสามช่องจึงถึงประตู

ข้างลงน้ำ ซ่อปตุ^(๒๙) ถ้าสืบเบ็ชโรงข้างระวางค้ายนอกกำแพงกรุงอยุธยา^(๓๐) ๑ จึงมาถึงกำแพง ทุ่งออกไปมีปตุช่องกุด ๑ จึงมาถึงช่อง^(๓๑) มหาเถรไม้แซร์ คิดอ่านทำเบ้งน้ำให้ไหลเข้ามาใต้ถนนหลวงทลุไหลมาตามลำคู ปากสระมุตมาใต้ถนนตทานนาค ไหลออกบรจรบคลองปตุเขาสมิแล้วมีปตุช่องกุดสองช่อง จึงมาถึงปตุใหญ่ซ่อปตุ^(๓๒) ถ้ากระลาโหม ๑ แล้วมีปตุช่องกุดอีกสองช่องมาถึงปตุใหญ่คลองน้ำซ่อปตุ^(๓๓) เข้าเปลือก ๑ แล้วมีปตุช่องกุด ๑ มาถึงบ่อมป็น ๑ แล้วมีปตุช่องกุดสองช่องจึงมาถึงบ่อมใหญ่ซ่อบ่อมมหาไชยมุมพระนคร สุดด้านแป๊ะทีสู่อุตรแลกำแพงรอบกรุงมีบ่อมป็นใหญ่น้อยสิบสองบ่อม แลมีปตุใหญ่ญี่สิบสามช่องกุดหกสิบเอ็ดปตุแล

๒๐. บ่อมนพขรภัก และคลองที่เรียกว่า คลองละคอนไชยคช คลองตะเคียนข้างเหนือเคียน

๒๑. เป็นวังเดิมของพระเพ็ชรราชา เมื่อบรรจงราชสมบัติทรงพระนามว่าสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ แล้วจึงโปรดให้สร้างเป็นวัดชื่อวัดวังไชย

๒๒. ประตูคลองแควลงเป็นประตูน้ำ ชาวบ้านเรียกว่าคลองท่าพระ

๒๓. พระราชวังหลังอยู่ระวางวัดสวนหลวงกับวัดน้อย เคียน

เป็นที่ในบริเวณโรงทหาร

๒๔. ประตูคลองสายมหาไชย เป็นประตูน้ำระวางวัดสวนหลวง
กับวัดศยสวรวิ อยู่บริเวณโรงทหาร เกยวันถมเสียแล้ว

๒๕. ประตูคลองฝาง เป็นประตูน้ำ คลองนี้อยู่สุดเขตค้ำข้างเหนือ
โรงทหาร

๒๖. ในพงศาวดารเรียกว่า ช้อมท้ายยก

๒๗. ช้อมนี้อยู่ระวางข้างวัดโคกกับวัดกัก

๒๘. ประตูปากท่อ เป็นประตูน้ำปากคลองท่อ มุมพระราชวัง
ด้านตะวันตกข้างเหนือ

๒๙. ประตูท่าสี่แยก อยู่ตรงพระอุโบสถวัดสุวรรณนิมิตตอาราม
ข้างเหนือ

๓๐. กำแพงด้านนี้ ตั้งคนชกไปข้างเหนือหรือที่เรียกว่าทุ่งออก
ไปนั้น เป็นตั้งแคว้นช่องที่เรียกว่า คลองน้ำเขียว ซึ่งสันนิษฐานว่า
เป็นช่องมหาเจดีย์ไม้แต่เป็นต้นไม้ ที่ว่าค้ำจากกำแพงทุ่งออกไปมีประตู
ช่องกุด ๑ จึงถึงช่องมหาเจดีย์ไม้แต่เห็นจะล้าค้ำผิด และกำแพงพระ
นครมีที่ตั้งอยู่ค้ำพระราชวังข้างเหนือริมหน้าอกแห่ง ๑ ค้ำนั้นเดิม
มีกำแพงชั้นเดียว คือ เขากำแพงพระนครเป็นกำแพงวังด้วย ครั้น
ต่อมาถึงแผ่นดินสมเด็จพระเอกาทศนราชา (นัยหนึ่งเรียกว่าพระที่นั่ง
สุริยามรินทร์ เพราะเหตุที่ไปรบประทับอยู่ที่พระที่นั่งของค้ำนั้นจนตลอด
รัชกาล) อดองพระยวเจ้าแผ่นดินพระม่ายกทัพเข้ามาล้อมกรุง สมเด็จพระ
พระอุทุมพรราชา ซึ่งละราชสมบัติออกทรงผนวชอยู่ที่วัดประตู ซึ่ง
เรียกกันว่า ซุนหลวงหาวิท สามนวชออกมากทรงช่วยสมเด็จพระเชษฐา

จิราชจักรการของกันพระนคร ไปรศให้ก่อกำแพงขึ้นใหม่ในที่ต่ำออกไป
 อีกรั้งหนึ่ง ตั้งแต่มุมพระราชวังด้านตะวันออกไปจนถึงมุมตะวันตก
 รากกำแพงอยู่ต่ำกว่าระดับถนน เมื่อทำการขุดตรวจค้นรากปราสาท
 ราชฐาน ได้ขึ้นเอาอิฐหักกากปูนและมูลดินในวังออกไปถม ที่ยราก
 กำแพงที่ก่อทิ้งออกไปใหม่ ทางด้านฝั่งคอนชน คือที่เป็นถนนย่าน
 ทำवासกรทุกวันนี้

๓๑. มีรางอยู่ที่ตัดหน้าวัดญาณเสนไปรางหนึ่ง ทลเข้าไประก
 รากกำแพงด้านเหนือ ชาวบ้านเรียกว่า คลองน้ำเขียว ว่าแต่ก่อน
 เมื่อดงหนาน้ำ น้ำไหลเข้าทางรางนั้นเขียวก็ไปลงบึงพระราม เห็น
 ว่าน้ำจะเป็นรางเอง ที่เรียกว่าช่องมหาเดรไม้แล้ คือ เป็นที่เขื่อนน้ำ
 ทางแม่น้ำข้างเหนือเข้าไปในบึงพระราม เติมคงจะมีช่องให้น้ำลอคได้
 รากกำแพงเข้าไป และมีช่องให้น้ำไหลลอคถนนป่าตะกั่วไปตกคลอง
 ข้างในไหลลงบึงพระราม ข้างด้านใต้บึงพระรามก็มีคลองลงไปออก
 ประตูปเทพหมี ออกแม่น้ำใหญ่ทางใต้ใต้เหมือนกัน นี้คือวิธีถ่ายน้ำ
 ในบึงพระรามให้สะอาด ในแผนที่ของพวกฝรั่งเข้เขียนเป็นคลอง
 ต่อพันแนวถนนป่าตะกั่วออกไป ตั้งแต่ข้างถนนกำแพงเมืองเป็น
 พันทับคงก่อช่องมกลอคไป รางปากช่องคงเกิดขึ้นภายหลังเมื่อรือ
 กำแพง แต่เดิยวันใดถมเสียเป็นพันคนเข้ถมกัขถนนแล้

2/04/2563

๓๒. ทำกระลาโหม อยู่ถัดมาทางตะวันออก ทำน้มีถนนตรง
 ไปทางใต้ ผ่านถนนยามะพร้าวไปหลังวัดราชบูรณะ วัดมหาธาตุ

สองข้างถนนฟากเหนือใต้ เป็นเนินพนโรงข้างเก่าครั้งกรุงศรีอยุธยา
 มาในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ เมื่อข้างหลวงในจังหวัดพระนครศรี-
 อยุธยา มีมาก กรมช่างก็ยังเคยใช้ พนเนินนี้เช่นที่ล้ามาข้าง โดยเหตุ
 ที่ท่านเคยใช้เอาข้างลงมาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาจนกรุงรัตนโกสินทร์
 ถนนคอนกรีตทางรถไฟเหมือนคลอง แต่บ่อนโคลมดินขี้กข่องเชื่อม
 กับถนนสันกำแพงเสียแล้ว

๓๓. ประตูคลองข้าวเปลือกเป็นประตูน้ำอยู่ระวางวัดราชประดิ-
 ฐานกับวัดท่าทราย มีขอมก่อรูปขอมอยู่สองฟากคลอง แปลกกว่า
 ฟากคลองอื่น ๆ แต่ที่หนึ่งสั้นกว่าว่า จากประตูข้าวเปลือกไปมี
 ประตูช่องกุก ๑ จึงถึงขอมบนเนินพลาต เพราะขอมอยู่ที่ฟากคลองแล้ว

จำนวนขอมรอบพระนครในหนังสือว่ามี ๑๒ ขอม แต่ใน
 คำให้การชาวกรุงเก่าว่ามี ๑๖ ขอม ผู้ตรวจหนังสือเรื่องนี้ที่เคยคน
 ตรวจสองก็พบหลักฐานว่ามี ๑๖ ขอม ประตูรอบพระนครในหนังสือ
 ว่ามีประตูใหญ่ ๒๓ ประตูช่องกุก ๖๑ ตรวจทุกประตูใหญ่ขอม ๑๑
 ประตูน้ำ ๑๒ รวม ๒๓ ตรงกัน แต่ท่านผู้เรียบเรียงหนังสือเดิมไป
 นี้เขาประตูไชย ซึ่งเป็นประตูขอมไปอยู่ในพวกประตูน้ำเข้าด้วยจึง
 เป็น ๑๒ ที่ถูกต้องเป็นประตูน้ำ ๑๑ ประตูขอม ๑๒ ช่องกุก ๖๑
 รวมเป็น ๘๘ แต่ไม่นับประตูกำแพงพระนครด้านเหนือคอนที่
 เป็นพระราชวังอีก ๕ ประตูเข้าด้วย เพราะเป็นประตูพระราชวัง แต่ถ้า
 นับรวมเข้าด้วยก็เป็น ๙๓ ในแผนที่ของพวกฝรั่งเศษลงหมายช่อง
 ประตูน้ำประตูขอมทั้งใหญ่ก็นับรอบกำแพงพระนคร นับได้ ๘๖ ประตู

จำนวนใกล้เคียงกันมาก แต่ในคำให้การชาวกรุงเก่าว่า มีประตูน้ำ
ประตูกรวม ๓๓ ในจำนวนนั้นยังมีเขาประตูพระราชวังด้านหน้า
ซึ่งมีได้เกี่ยวกับกำแพงพระนครมารวมเข้าด้วย ทั้งเรียงลำดับชื่อ
ประตูที่ไขว้เขวคลาดเคลื่อนมากเอาเป็นหลักสัณฐานขึ้นไม่ได้

ประตูใหญ่กำแพงพระนครด้านเหนือ ซึ่งเป็นด้านข้างพระราชวัง
ใต้เห็นลายเขียนภาพพระราชมังคลาภิเษกพระอโยธยวิชัยม ซึ่งเขียน
ฝีมือช่างเขียนแต่ครั้งพระนครศรีอยุธยาซึ่งเป็นราชธานี รูปชั่มยอด
ประตูกำแพงพระนครเป็นยอดมณฑป และรูปประตูหน้าข้างฝรั่งเศส
เขียนพิมพ์ไว้ในสมุดว่าด้วยเรื่องหมอด เคมเฟอร์ ซาคิวลินตาเข้ามาเฝ้า
ในแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชาได้เห็นเป็นชั่มยอดแหลม จึงสันนิษฐาน
ว่าชั่ม ประตูใหญ่ด้านริมแม่น้ำข้างพระราชวังคงจะเป็นยอดมณฑป
ทั้งหมดแต่ประตูใหญ่รอบพระนครนอกจากพระราชวังชั้นนอกชั่มจะเป็น
ทรงมณฑปหรืออย่างไร ไม่เคยเห็นตัวอย่าง ส่วนประตูช่องกุดนั้นยัง
เหลืออยู่ที่เศษกำแพงพระนคร ที่ข้างวัดจันทรวงศ์หน้าวัดพนัญเชิงข้ามอยู่

ช่องหนึ่ง ก่อเป็นรูปโค้งปลายแหลม กว้าง ๔ ศอกคืบ สูง ๕ ศอกเศษ
ประตูนั้น อย่างสำคัญว่าเป็นประตูมัยบานเข้คยค หรือมี
ชื่อระบายน้ำอย่างสมมุขยอน คำที่เรียกว่าประตูนี้ เป็นแต่วันช่อง
กำแพงพระนครตรงปากคลอง สำหรับให้น้ำไหลเข้าออกในกลาง
พระนครได้ ข้างปากคลองที่เป็นต้นสำคัญก็มีขอมอยู่สองฟาก ข้าง
คลองที่ไม่เป็นต้นสำคัญก็ไม่ขอม แต่เมื่อมีการสงครามเข้าศึกศัตรู

เข้ามาลัยมพระนคร ก็ใช้ไม้ซอบสักขักเรียงเป็นสองแถวแล้วถมดิน
 หว่างกลางขั้วคคลอง ไปประจบกับกำแพงทั้งสองข้าง ข้องกันไม่ให้
 ญาติเข้าพระนครได้ และเมื่อราว ๓๐ บัดลงมานี้ ผู้ตรวจสอดหนังสือ
 นี้ได้สัศกจากคำผู้หลักผู้ใหญ่ชาวพระนครครวญอุบายแล้วว่า เมื่อท่าน
 เหล่านั้นยังอยู่ในป่าม้วย เคยเห็นมีผู้ซอกไม้ไม้ตั้งเรียงข้างไม้ตะเคียน
 บ้าง หน้ากว้างราวคืบ ๔ เหลี่ยม ยาว ๖ ศอก งามขวางอยู่ตามปากคลอง
 ภายในแนวกำแพงเป็นอันมาก และมีเสาสั้น ๆ ขั้วก้อยด้วย จึงทำให้
 คิดเห็นว่า ตามเวลาขุดที่เสานั้นคงจะขุดรายเต็มปากคลองเป็น
 ๔ แถว ไว้ระยะกลางกว้าง แล้วเอาไม้เหลี่ยมวางซ้อนเรียงเป็นค้ำ
 ขนไป ในระหว่างเสาแถวข้างนอกและข้างใน กลางถมดินเป็นทำนบ
 สังกแต่เพียงสักการครั้งส่วนเล็กของคลอง เพื่อกันน้ำไว้ใช้ในพระนคร
 ในระคแล้ว แต่ถาดังระคาน้ำ ขนท่วมเลยหลังทำนบไปแล้ว ก็คงใช้
 เรือเข้าออกในพระนครได้

ต่อมาถึงสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ ในรัชกาลที่ ๑ เมื่อทรงปฏิ
 สักรณวัดสุวรรณคาราม ใต้ไปรคให้ขุดคลองจากหน้าวัดไปออก
 แม่น้ำสาย ๑ ในรัชกาลที่ ๔ เมื่อทรงปฏิสักรณวัดเสนาศนาราม
 ใต้ไปรคให้ขุดคลองที่เห็นอวังจันทร์แต่ข้างตลาดหัวรอไปบรรจบคลอง
 ทอรัตนไชย และปลายคลองในไก่ เพื่อพระสงฆ์ในวัดนั้นจะใช้
 ในคลองนั้นบริโภคและใช้เรือเข้าออกได้สะดวก จึงเกิดมีจำนวนคลอง
 เพิ่มขึ้นอีกสองคลอง แต่บรรพตคลองเหล่านั้นใช้ใต้ที่ระคาน้ำ

ในพระราชทานพระราชวังหลวง^(๓๔) ตั้งกึ่งด้านแปดทิศ

อุดร กำแพงล้อมพระราชทาน สูงจนที่ตั้งโบสถ์มาแปดศอก
โบสถ์มานั้นสูงสองศอก กำแพงสูงแต่พื้นดินสุดโบสถ์มา
สิบศอก มีกระโจมพลเชิงเทียน ใต้เศียรแลประตูมีชุ่มยอด
บ้อมป็นรอบพระราชวัง

ทิศบูรกรรมวังมีบ้อมป็น^(๓๕) ๑ มาถึงประตู^(๓๖) จักร

มहिมา ๑ ประตู^(๓๗) ศรีไชยศักดิ์ ๑ มาห้องสนามหน้าจักรวัด^(๓๘)

มีประตู^(๓๙) ซอสุวรรณพิจิตร ๑ ประตู^(๔๐) สมณพิศาลดี ๑ มี

บ้อมป็น^(๔๑) ตรงตลาดเจ้าพรหม ๑ มีประตูซอสีลาภิรมย์ ๑

ประตูอาชะเนยาตรา ๑ มีบ้อมป็น^(๔๒) มุมห้องสนามหน้าจักรวัด

ตรงศาลาธารบาญชัย ๑ สุดด้านบูรภา

ด้านทักษ์ขึ้นประตูวิจิตรพิมล ๑ ประตูมงคลนิศานต์ ๑ สุด

ห้องสนามหน้าจักรวัดถึงประตูหุซาง^(๔๓) ซอฤทธิโกศานต์

ขุนนางเข้าถือน้ำพระพิพัฒน์วัดพระศรีสรรเพช ๑ มาถึงบ้อม

ป็น^(๔๔) กลางตรงวัดสี่เชิง ๑ มาถึงประตู^(๔๕) บวรนิมิตร

สำหรับพระมเหสีพระราชบุตรนางข้างใน ออกถวายเพลิง ๑

มาบ้อมป็น^(๔๖) มุมวัดศรีสรรเพช ๑ สุดด้านทักษ์นิณ

๓๔. พระราชวังหลวง ตั้งแต่คว้งส้มแดงพระรามาธิบดี ๑

(อุ้ทอง) ทรงสร้างอยู่ในทิศค่อนห่างแม่น้ำราว ๑๒ เส้นเศษ ปรากฏว่า

ทรงสร้างปราสาท ๓ องค์ คือพระที่นั่งไพศุขย์มหาปราสาท ๑ พระที่นั่ง

ไพชยนต์มหาปราสาท ๑ พระที่นั่งไศวรธรรมมหาปราสาท ๑ มาใน
 แผ่นดินสมเด็จพระรามาธิบดีออกชื่อพระที่นั่งมิ่งมงคลภิเษกเพิ่มชนอก
 องค์ ๑ ต่อมาในแผ่นดินสมเด็จพระบรมราชาธิราชพระองค์ที่ ๑ มีออก
 ชื่อพระที่นั่งศรีมงคลองค์ ๑ ครั้นมาถึงแผ่นดินสมเด็จพระบรมไตร
 โลกนาถ ทรงพระราชอุทิศยกพระราชวังสร้างเป็นวัดพระศรีสรรเพชญ์
 ขยายเขตต์พระราชวังลงไปติดกำแพงพระนครค่านเหนือริมน้ำแล้วก่อ
 กำแพงพระราชวังค่านตะวันออกคอกกำแพงเทิมหน้าวัดพระศรีสรร
 เพชญ์ตรงไปบรรจบกำแพงพระนครค่านเหนือเป็นหน้าพระราชวัง และ
 ก่อกำแพงจากมุมหลังวัดพระศรีสรรเพชญ์ขึ้นตรงไปทางตะวันตก ถึง
 วิมลของท่อกึ่งหักมุมขึ้นไปตามริมแนวคลองท่อก เข้าบรรจบกำแพง
 พระนครค่านเหนือที่ปากคลองท่อกเป็นบ้านหลังวัง ทรงสร้างพระที่นั่ง
 เบื้องรัตนมหาปราสาทลงในที่พระราชวังใหม่องค์ ๑ พระที่นั่งสรรเพชญ์
 ปราสาทองค์ ๑ ต่อมาในแผ่นดินสมเด็จพระนเรศวรมหาราชมีชื่อ
 พระที่นั่งมิ่งมงคลภิเษกขึ้นในพระราชวังใหม่องค์ ๑ พระที่นั่งองค์
 ในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าปราสาททองถูกอสุนีบาตตกเป็นเพลิงไหม้ที่นั่ง
 เมื่อทำใหม่แล้วเปลี่ยนชื่อว่าพระวิหารสมเด็จพระศรีสรรเพชญ์
 ทิ้งสรรเพชญ์ปราสาท และในรัชกาลนั้นได้ทรงสร้างพระที่นั่งจักรวรรดิ
 ไพชยนต์มหาปราสาทขึ้นบนกำแพงหน้าพระราชวัง สำหรับเป็นที่
 ประทับทอดพระเนตรลดระฆวนแห่และผูกหัตถ์ทหาร แล้วก่อกำแพงจาก
 แนวข้างวัดพระศรีสรรเพชญ์ค่านใต้ขึ้นตรงไปทางตะวันออกหักมุมเลี้ยว
 ไปตามหลังวัดอรรณพราชเข้าบรรจบกำแพงพระนครค่านเหนือ ค่านหน้า

พระราชวังมุกาแพง ๒ ชั้น มาถึงแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์
 มหาราชทรงสร้างพระที่นั่งสุริยาศน์อมรินทร์ริมกำแพงด้านเหนือเรียง
 ตามแนวพระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาทมาอีกองค์ ๑ เป็นพระที่นั่งพน
 สรุกว่าองค์อื่น ๆ สำหรับทอดพระเนตรกระบวนแห่ทางน้ำ ถึง
 แผ่นดินสมเด็จพระเพทราชาทรงสร้างพระที่นั่งบรรยงก์รัตนาสน์ขึ้นใน
 ที่บ้านตะวันตกพระที่นั่งวิหารสมเด็จอีกองค์ ๑ ขุดสระล้อมรอบ สร้าง
 พระที่นั่งทรงบันขึ้นที่ท้ายสระบ้านตะวันตกเป็นที่ของพระโรงที่เสด็จออก
 หนึ่งในกฎมณเฑียรบาลยังมีชื่อกล่าวถึงพระที่นั่งสนามไชย พระที่นั่ง
 สนามจันทร์ พระที่นั่งพิมานรัตยา เห็นจะเป็นพระที่นั่งไม่ยอม ๆ องค์
 ไหนจะตั้งอยู่ที่ไหนรู้ไม่ได้

กำแพงพระราชวังในหนังสือฉบับนี้ยกมาให้การชาวกรุงเก่าว่าสูง
 ๑๐ ศอก หนา ๖ ศอก เว้นฐานสำหรับทหารขึ้นรักษาหน้า ๒ ศอก
 ตรวรสอยกำแพงพระราชวังด้านใต้ข้างวัดพระศรีสรรเพชญ์ใต้สูงขาด
 ยอดใบเสมา ๑๐ ศอกตรงกัน แต่กว้างเพียง ๕ ศอกเศษ หลังใบเสมา
 เว้นเป็นเนินไว้ ๔ ศอก ใบเสมากว้างศอกเศษ สูง ๒ ศอก

๓๕. ในกฎมณเฑียรบาลเรียกว่า บัอมท่าคั้น เป็นบัอมมุมพระ
 ราชวังด้านตะวันออกข้างเหนือ

๓๖. ประตูกักรมหิมาชคพบช่องประตูอยู่ริมถนนหลังวัดอรุณมิก
 ราชตรงกับแนวประตูหน้าพระที่นั่งสรรเพชญ์

22/04/2563

๓๗. ประตูศรีไชยศักดิ์ชคพบช่องประตูอยู่ริมถนนตรงหลังพระ
 วิหารวัดอรุณมิกราช

๓๘. สนามหน้าจักรวรรดิ^๕อยู่ในกำแพงพระราชวังชั้นนอกเข้า
มายาวตงแต่กำแพงสกัดข้างเหนือไปจดกำแพงพระราชวังด้านใต้

๓๙. ยังไม่พบ

๔๐. ยังไม่พบ

๔๑. เป็นข้อมกลางกำแพงพระราชวังด้านหน้า

๔๒. ในกฎมนเทียรบาลเรียกข้อมศาลาสารบัญชี่ เป็นข้อม
มนพระราชวังด้านตะวันออกข้างใต้

๔๓. เป็นประตูกั้นกับแนวกำแพงด้านใต้ตรงมุมวัดพระศรีสรร-
เพชญ์ เห็นจะเป็นประตู^๕เองที่ในจดหมายเหตุเรื่องงานพระศพเรียกว่า
ประตูคนครไชย สำหรับเป็นประตูคนวนข้างในออกไปถวายพระเพลิง
พระศพที่พระเมรุกลางเมือง

๔๔. ข้อมบันตรงวัดสี่เชิงเป็นข้อมพระราชวังด้านใต้ อยู่เกือบ
ตรงกลางวัดพระศรีสรรเพชญ์ หน้าข้อมออกกระวางหลังวิหารกลด
กับหน้าวิหารพระมงคลบพิตร ในกฎมนเทียรบาลเรียกว่า ข้อมศาลา
พระวิหารบพิตร แต่ในหนังสือว่าอยู่ตรงกลางวัดสี่เชิง นอกจากด้าน
หลังของข้อมอยู่เกือบถึงกลางวัดพระศรีสรรเพชญ์แล้ว ข้างด้าน
หน้าข้อมไม่เห็นตรงกับวัดอะไร แต่ก็มีตำนานการสร้างวัดในพงศาวดาร
ฉบับหลวงประเสริฐวงศ์ เมื่อเดือน ๖ ปีจอ พ.ศ. ๒๓๐๘๑๖๖๓ ในแผ่นดิน
สมเด็จพระไชยราชาธิราช แรกให้พื้นดินวัดสี่เชิงและสถาปนาพระ
พุทธรูปพระเจดีย์ เป็นอันว่า วัดสี่เชิงหรือวัดสี่เชิงมจริง ะหมาย

ควิเภาว่าวิหารแกดขเป็นวัดสี่เหลี่ยมหรืออย่างไรไม่ทราบ แต่ที่วิหาร
แกดขก็มีแต่วิหารหามิพระเจดีย์ไม่

๔๕. ตั้งแต่ขอมกลางที่เรียกว่า ขอมศาลาพระมณฑลปิตรไป
จนถึงขอมมณฑลพระศรีสรรเพชญ์ ไม่พบช่องประตู

๔๖. ขอมมณฑลพระศรีสรรเพชญ์ด้านตะวันตกข้างใต้กับขอมออก
ไปเป็นรูป ๔ เหลี่ยม พังพังเสียด้านหนึ่งเมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๗ เวียง
คามล้าตึขในกฏมนเทียรบาลตกเป็นขอมมณฑลรามาวาส แต่ไม่ต้อง
สงสัยจะเป็นขอมมณฑลรามาวาส คือ วัดพระรามไม่ได้ ที่วัดพระราม
อยู่ทางมุมพระราชวังด้านตะวันออก ซึ่งถูกกับทิศขอมศาลาสารบัญช
อยู่แล้ว คงเขียนด้วยผู้คัดลอกกฏมนเทียรบาลต่อ ๆ มาในชั้นหลัง
เขียนผิด

ขอมมณฑลพระศรีสรรเพชญ์
ขอมมณฑลพระศรีสรรเพชญ์
ขอมมณฑลพระศรีสรรเพชญ์
ขอมมณฑลพระศรีสรรเพชญ์
ขอมมณฑลพระศรีสรรเพชญ์
ขอมมณฑลพระศรีสรรเพชญ์
ขอมมณฑลพระศรีสรรเพชญ์
ขอมมณฑลพระศรีสรรเพชญ์
ขอมมณฑลพระศรีสรรเพชญ์
ขอมมณฑลพระศรีสรรเพชญ์

ด้านประจิม ประตูองค์ (๕๗) ท้ายวัดศรีสารเพช ๑ มา
ถึงบ่อมป็น (๕๘) มุมสระแก้ว ๑ ประตู (๕๙) บวรเจษฎานารี
ภรรยาขุนนางเข้าถือน้ำวัดสารเพช ๑ มาถึงบ่อมป็น (๖๐)
สวนอะหังนมมท้ายสระ ๑ มาถึงประตูไข่น้ำออกจากห้องสระใน
วัง ซ้อปด (๖๑) ชลชาติทวารมาคร ๑ ประตู (๖๒) มหาโกคราช
ขุนนางเข้าเฝ้าเสด็จออกพระที่นั่งทรงป็นท้ายสระ ๑ ประตู (๖๓)
อุดมคงการะหันน้ำเข้าห้องสระ ๑ ประตูจันทวารมรณาพิรมย์
อยู่ข้างสี่สารณ (๖๔) สำหรับยกสกข้างในออก บ่อมป็น (๖๕)
ปากที่อยู่มุมกำแพงพระราชวัง สุดด้านประจิม

ด้านอุดร แต่บ่อมมาถึงประตูบวรนารีมหากษณย์ คือ
ประตูดิน ๑ แล้วมาถึงประตู (๖๖) มหาไตรภพชลทวารอุทก คือประตู
ฉนวนประจ้าถ้ำ ๑ แล้วจึงมาถึงประตู (๖๗) เสาธงไชยเป็นประตู
หูช้าง ๑ ประตูเจ้าปราบสำหรับการพิธีส่งออกประตูนี้ ๑ ประตู
ข้างเผือกสำหรับเจ้าพญาเนียมนาง พญาลงน้ำ ๑ ประตู
คอยเรือมาจอดรับส่งคนราชการ สุดด้านอุดรบ่อมป็นแล
ประตูรอบในพระราชฐาน มีบ่อมป็นแปดประตูยอดสืบประตูหูช้างสี่

(๕๗.) มีครกกัน

(๕๘.) บ่อมมุมสระแก้ว เป็นบ่อมข้างในวัง อยู่ข้างฉนวนเข้า
วัดพระศรีสรรเพชญ์ หน้าบ่อมหันไปทางข้างในวัง เข้าใจว่าเป็นบ่อม
ของวังเดิม เมื่อยกเป็นวัดพระศรีสรรเพชญ์แล้ว ยังคงไว้ไม่ได้

(๔๙) มีประตูล้อมเป็นหลังคาคฤหษัณน้อยที่กำแพงพระราชวัง
 ด้านใต้ ค่อยากหลังวัดพระศรีสรรเพชญ์ไปประตู ๑ ว่าตามแผนที่
 ในหนังสือนี้ ก็จะต้องเป็นประตูบรรเจริญานารี แต่ไม่เห็นสมว่าเป็น
 ประตูสำหรับภรรยาขุนนางเข้าถือน้ำในวัดพระศรีสรรเพชญ์ เพราะ
 ไม่ใช่ทางเข้าวัด เป็นทางออกจากวังไปสวนกระต่าย ถ้าภรรยา
 ขุนนางจะไม่เข้าทางเคียวกับผู้ชายก็น่าจะเข้าประตูหลังวัด หมายถึง
 เลข ๔๗ จะสมกว่า

(๕๐) บ่อมสวนองุ่นเป็นบ่อมมุมพระราชวังด้านตะวันตกข้างใต้
 ซื่อตรงกับในกฎมณเฑียรบาล

(๕๑) ประตูชนชาติทวารสาร เป็นประตูไข่น้ำเข้าสระพระ
 ทิ้งขรรยงกรัณาสัน

(๕๒) ประตูมหาโลกธาตุ ประตูนี้สำหรับข้าราชการเข้าไป
 เฝ้าที่พระที่นั่งทรงปืน มีชั้นในแผ่นดินพระเพทราชา

(๕๓) ประตูอุดมคงคา เป็นประตูไข่น้ำเข้าสระขรรยงกรั
 ณาสัน

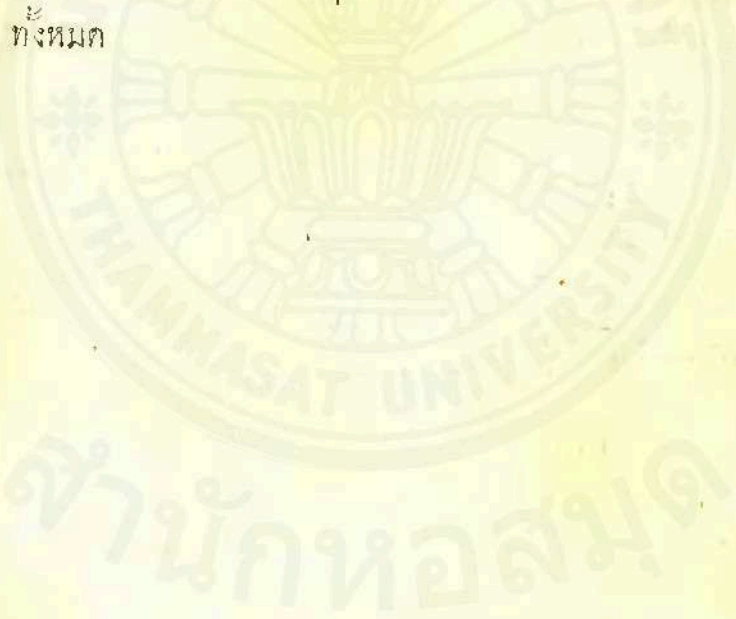
(๕๔) ซ่อมสำหรับพวกชาววัง น่าจะอยู่ริมแม่น้ำนอกกำแพง
 ด้านเหนือ แต่เหตุใดจึงเอาเข้าไว้ในคลองที่อ น้ำที่ไหลเข้าไปในสระ
 ขรรยงกรัณาสันน่าจะปลูกพุดอยู่

22/04/2563

(๕๕) บ่อมปากท่อในกฎมณเฑียรบาล เรียกว่าบ่อมท้ายสนม
 เป็นบ่อมมุมกำแพงพระราชวังด้านตะวันตกข้างเหนือ

(๕๖) ประทุมพาไทรภพชล เป็นประตุนอนตรงไปจากนอน
ในหลังพระที่นั่งสรรเพชญ์ ลงนอนน้ำประจำท่าวาสักวี ที่ปลาย
ถนนตรงช่องประตูออกนอกกำแพงชดพยอิฐก่อตะเคงลาดจากที่สูงไป
หาต่ำ ยังเห็นปรากฏอยู่จนทุกวันนี้

(๕๗) ประตูเสาชิงช้านี้ สันนิษฐานว่าไม่ใช่ประตูหวั้ง
คงเป็นประตูออกมณฑลเพราะเป็นประตูกำแพงใหญ่ ในรูปที่ต่าง
ฝรั่งเศษเขียนพิมพ์ไว้ในสมุดต่าง ๆ แลวกั้นแม่น้ำเป็นประตูออก
ทั้งหมด

มีศาลาลูกขุนใน ^(๕๕) ๑ มีพระตำหนัก ^(๕๖) ตกสำหรับ
 แปลพระราชสาร ๑ มีโรงพลพันใส่ปืนใหญ่น้อย ซ้ายโรง ๑
 ขวาโรง ๑ มีโรงใส่พระพิไชยราชรถอยู่ริมกำแพงคั่นห้อง
 สนามหน้าจักรวัดโรง ๑ มีโรงปืนใหญ่เป็นตำแหน่งของ
 พระมหาเทพพระมหามลตรี พระราชริน พระอินทเดชะ
 แลโรงสี่รายน้อยอยู่นอกเชิงกำแพง ชั้นสองนั้นมีประตูซุ้มชื่อ
 ประตูรินทรทวาร ๑ ประตูสำราญไพชน ๑ ในกำแพงชั้นนี้
 ตั้งโรงอัฐคช มีซุ้มยอดทั้งแปดโรง มีตึกลำสังัดสามห้อง
 สองตึก กำแพงชั้นสามมีเชิงเทินได้เคยมีซุ้มประตูตรงหน้า
 พระมหาปราสาทพระวิหารสมเด็จพระเจ้าเอกทัศ มีประตู ^(๖๐) ชื่อ
 พิษานสีลามีซุ้ม ๑ ประตูตรงพระมหาสารเพชออกมานั้น ชื่อ
 ประตู ^(๖๑) พิไชยสุนทร ๑ แลห้องสนามในตรงหน้าพระมหา
 ปราสาทสององค์นั้น มีโรงพระคชาธาร ^(๖๒) สี่โรง มีซุ้มยอด
 ใส่พระคชาธารโรงละตัว มีโรงม้าพระที่นั่งโรงหนึ่งสี่ห้อง ๆ
 ละสองตัว อยู่ตรงหน้าพระคลังมหาสมบัติ

(๕๘) ศาลาลูกขุนในกับศาลหลวง อยู่ในกำแพงพระราชวัง
 ชั้นนอกด้านตะวันออก เคยชุกพบดินหยิกเล็บประจำผูกสำนวนข้างก้อน
 กัมมิตรา ถูกไฟเผาจนสุก๐๐ เดี่ยวนี้เก็บไว้ในอยุธยาพิพิธภัณฑ

(๕๙) หอนแปลพระราชศาสน์ ชุกพบรากอยู่ภายในกำแพง
 พระราชวังชั้นนอกด้านตะวันออกข้างใต้

(๖๐) ประตูปิศาลศิลา ในคำให้การชาวกรุงเก่าเรียกว่า ประตูปิมาณมงคล แต่ในคำรำนี่ว่าประตูปิมาณมงคล อยู่ระหว่าง พระวิหารสมเด็จพระที่นั่งสุรเพ็ชฎ์ปราสาท ขุดพบช่องประตูและ ยอดที่หักลงมา เป็นประตูขุดปรารงค์มีพรมพัตกร ๔ ด้าน

(๖๑) ประตูปิไชยสุนทร ในคำให้การชาวกรุงเก่า เรียก ประตูพรมสุคติ ขุดพบช่องประตู แต่ไม่พบเครื่องยอด สันนิษฐาน ว่าเป็นประตูขุดปรารงค์ มีพรมพัตกรอย่างเดียวกับเลขที่ ๖๐

(๖๒) โรงช้าง ขุดพบรากตรงกัน

พระมหาปราสาทสุริยามรินทร์นั้น^(๖๓) อยู่ในกำแพงทิศ
 อุดรริมน้ำ มีมุขโถงเป็นพระที่นั่งเป็นองค์ ๑ ริมศาลาพระ
 ปราสาทฝ่ายอุดร มีพระตำหนักใหญ่^(๖๔) ฝ่ายหลังเจ็ดยอดแดง
 ห้าห้อง ๑ มีพระตำหนักห้าห้อง^(๖๕) เรียงกันมา เป็น
 ตำหนักสำหรับประทมเพลิง อยู่ริมประตูต้นส้มโอ ๑ แล
 ฝ่ายทักษิณพระที่นั่งสุริยามรินทร์ มีพระตำหนักใส่พระรูป
 สมเด็จพระนเรศวร^(๖๖) กับเครื่องพระแสงต้น ๑ แลพระ
 มหาปราสาทวิหารสมเด็จพระ^(๖๗) นั้น เป็นที่บุศยาภิเศกแต่ก่อน
 มา มีมุขโถง มีพระมณฑปแก้วฟ้าเป็นพระที่นั่งตั้งในมุขโถง
 หน้าพระมหาปราสาทวิหารสมเด็จพระ มีทิมดาบซ้ายขวา มี
 กำแพงแก้วสูงสองศอก ล้อมรอบพระมหาปราสาท ๑
 พระมหาปราสาทสรรพ^(๖๘) มีมุขโถง มีพระมณฑปทอง
 ตั้งในมุขโถง เป็นพระที่นั่งเสด็จออกปราโศรยแขกเมือง
 ในกลางพระมหาปราสาทนั้น มีแท่นบันยงสามชั้นหย่างพระ
 เบญจาสำหรับปูหน้กราชสีห์เสด็จขึ้นทรงนั่งราชาภิเศก มีทิม
 ดาบคดซ้ายขวา หน้าพระมหาปราสาทนั้น มีกำแพงแก้ว
 สูงสองศอกล้อมรอบพระมหาปราสาท มีประตูออกมาถนน
 ระวังพระวิหารสมเด็จพระสรรเพชญ์ปราสาทนั้น สำหรับ
 แห่พระเจ้าลูกเธอออกมาโสกันลงสระ ชื่อประตูพิฆานมงคล
 ศาลาลวด ๑ ในท้องสนามหน้าพระมหาปราสาทสององค์นั้น

มีโรงคชาธารสี่โรง มีโรงมัตนโรง ๑ สี่ห้องใส่ห้องละตัว
 มีคลังสำหรับใส่เครื่องมัตนย่นให้แขกเมืองดู พระคลัง ๑
 มีพระคลังมหาสมบัติ มีโรงช่างทำรูปอยู่ในกำแพงล้อมพระ
 คลังมหาสมบัติ มีกำแพง ^(๖๙) คันห้องสนามหน้าพระลาน
 ทิศอุดร มีประตูชุมสำหรับแห่พระเจ้าลูกเธอลงทรงจึงเปิด
 ช่องประตู ^(๗๐) ไชยมงคลไตรภพขันธ์ ๑ มีประตูช่องกุดออกไป
 ประตูเสาชิงไชย ๑ มีกำแพง ^(๗๑) คันหน้าปราสาทที่นั่งสุริยา
 มรินทร์ มีประตูชื่อไพชยนต์วาร ๑ มีทิมดาบชาววังข้างขวา
 ดำรงในข้างขวา นอกประตูมีโรงพระโอสถ ๑ มีโรงพระ
 ราชยานหมู่พนักงานกันเจียกอยู่ ๑ มีโรงพรหมเสื่อสนม
 รัชชา ๑ มีโรงช่างสนะสองโรง มีโรงขุมยอด ^(๗๒) ใส่ข้าง
 นางพญาเต๋อก ๑ แลกำแพงคันสวนไพชยนต์เบญจรัตน์ ^(๗๓)
 ไปลงคลังมหาสมบัติ ถึงมุกกำแพงคลังวิเศษ มีประตู
 เข้าไปสวนไพชยนต์เบญจรัตน์ชื่อประตูสวรรค์พิรมย์ หอพระ
 มณเฑียรธรรม ^(๗๔) อยู่กลางสระ มีโรงช่างทำเงิน บาท
 สลึง เฟือง อยู่ปากสระ มีคลังสุภรัตน์ใส่สบงจิวผ้าไตร ๑
 คลังพืมาอากาศใส่กระจกเทศมีกรอบทองน้อยใหญ่ แล
 พรหมเตคน้อยใหญ่ ๑ มีหอพระเชตุตร ^(๗๕) (หอพระ
 เชษฐบุตรี) สำหรับเจ้าพระยาพระหลวง แล้วทำนางข้างใน
 ผู้มับรรดาศักดิ์ ถ้อยการพระขันหมากเข้าไปถวายบังคับก่อน

แล้วจึงเข้าไปถือน้ำพระพิพัฒน์สัจจาณวัดพระศรีสรรเพช มี
 กำแพงคั่นริมหอพระเชตุตร (หอพระเชษฐาบุตร) ล้อม
 สวนไพชยนต์เบญจรัตน์ มีประตูออกถนนหว่างกำแพงล้อม
 พระตำหนักตึก วัดช่อปต์สุวรรณคีไพชยนต์รัตน์ ๑ ถนนนม
 ประตูออกไปท้องสนามหน้าจักรวัดริมโรงปั้นประชาชนวัดช่อ
 ปฏิกิริมย์เจษฎา ๑ ถนนนมประตูสู่นครภูสิต เข้าไปคลัง
 วิเศษ ประตูจะออกจากกำแพงพระคลังวิเศษ ออกถนน
 มาวัดศรีสรรเพชช่อประตูคตมพัตรา ๑ ถนนนมถนน
 เลี้ยวเข้าพระตำหนักหน้าจักรวัด มีประตูเข้าไปพระตำหนัก
 ช่อปฏิกิริมย์ธรา ๑ แล้วมาถึงประตูข้างริมกำแพงวัดพระศรี
 สรรเพช เข้าไปคลังแสงใส่เครื่องช่างครบ ๑ ท้ายจรนำ
 พระวิหารสมเด็จพระสรรเพชปราสาท มีพระถนนวน (๗๖) มี
 ฝาผนังกว้างสิบสอง มีโหลดตลอดหน้าหลังถนนวน มีประตู
 ถนนวนเสด็จออกประตูภพชน ลงเรือพระที่นั่งหน้าพระขนาน
 ประจำถ้ำ ช่อประตูโหลดภพชน มีสิงห์สองตัวอยู่ที่เชิงอัศจรรย์
 ประตูขยายแวนรัถยา ประตูท้ายถนนวนเสด็จออกไปวัดพระศรี
 สรรเพช ช่อปต์สุวรรณคีโคหา ขยายมรัถยา ๑ ประตูข้างพระ
 ถนวนออกมาถนนต้นตอกเหล็ก ถนนนมผู้หญิงชาวบ้าน
 ถ้ำทรายถ้ำแขกเข้ามาถึงร้านขายผ้า ถนนตรงมาประตู
 สุมะรุ ๆ ตรงมาประตูพานแพะ ๆ ตรงมาเข้าประตูถนนวนลงท้อง

สระ ๆ ตรงหน้าพระที่นั่งบันยงรัตนนาถ ๆ ตรงมา ออกประตู
 จักรพัศดิ์นั้น ยายมิ่งเป็นนายประตู นางจ่ากำกับรักษาในประตู
 ผู้ชายรักษาหน้าประตูข้างนอก ในท้ายสระนั้นมีโรงโอสถ ^(๑๗๗)
 อยู่หน้าประตูสวนอะหัง ๑ มีพระตำหนักสองห้องสำหรับมี
 ราชกิจให้พระราชอาชณะอาจารย์เข้าไปอยู่จำวัด ๑ มีทิมสงฆ์
 ห้าห้อง ๑ มีทิมดาบมหาดเล็กอยู่บนอนเวร มีพระแท่น
 สำหรับพระราชวังหน้าเสด็จเข้าเฝ้าหยุดพัก ๑ มีโรงนาระกา
 ประโคมยาม ๑ ที่โรงเครื่องม้าต้น มีโรงพระแสงเครื่อง
 ต้น ๑ มีโรงช่างทำมุกอยู่หน้าพระที่นั่งทรงปืน ๑ มีโรง
 อาลักษณ์ ^(๑๗๘) อยู่ริมกำแพงสวนกระต่าย ๑ มีหอหลวงใส่พระ
 ตำหรับแต่ก่อนสืบมาอยู่ในสระมุกกำแพงสวนกระต่าย ๑
 มีพระตำหนักห้าห้องในสวนกระต่าย ๑ มีประตูเข้าไปพระ
 ตำหนักตึกใหญ่ผนังนอกทาสแดง ชื่อพระตำหนักโกหาสวรรค์
 พระตำหนักหลังนี้เป็นของพระพันวษา ซึ่งเป็นพระอัคร
 มเหย์สมเด็จพระนารายณ์แต่ก่อน ครั้นมาเป็นพระคลัง
 ข้างใน ท้าวทรงกันดานได้รักษา มีกำแพงล้อม มีประตู
 สวรรค์ภิรมย์ออกไปท้องสนามจันทร์ หัวเดียวท้องสนาม
 จันทร์ มาถนนริมกำแพงล้อมตึกห้าห้อง สำหรับนางวิเศษ
 ต้น แต่ง เครื่องพระสุพรรณภาช หุงพระ กระยาเสวย เครื่อง ต้น
 แกลตนนันผู้หญิงชาวบ้านในไก่เข้ามานั่งร้านขายเครื่องสำเภา

จน ถนนนี้เดินไปหัวสิ่งทีหน้าพระฉนวนใหญ่มีกำแพงคั่น
 มีประตูคนนารือออกไปตลาดขายของสดเข้าเป็นตรงในประตูดิน
 เข้ามา หนึ่งมีสระล้อมรอบพระที่นั่งมหาปราสาทนั้นขง
 รัตนาค ^(๗๗) มีพระตำหนักอยู่ในสระ สำหรับมีเกษนาพระ
 พระมหาชาติ แล้วมีพระที่นั่งปลายเข้าตอก ^(๗๘) พระราชทาน
 ปลาหน้าคนแลกระให้ ตะเพียนในท้องสระ ริมพระ
 ฉนวน ^(๗๙) เสด็จออกขุนนางฉพระที่นั่งทรงปืน ^(๘๐) แล

(๖๓.) พระที่นั่งสุริยามรินทร์ เป็นปราสาทอิฐมีกำแพงสูง
 สลี่ยี่อยู่ อยู่ใกล้กำแพงคั่นเห็นอรุมน้ำ เป็นพระที่นั่งพนสูงกว่าองค์
 อื่นๆ เกยวันยังมีผนังตรงรักแร้วคั่นเห็นเป็นที่สูงอยู่ค่อนหนึ่ง บนนั้น
 มีรูรอด เมื่อปลุกสร้างสถานที่ต่าง ๆ ในพระราชวังครั้งพระบาทสมเด็จพระ
 พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงบำเพ็ญพระราชกุศลในงานรัชชมงคลเมื่อ
 พ.ศ. ๒๔๕๐ ผู้ตรวจลอบหนังสือเรื่องนี้ได้เป็นแม่กองปลุกปราสาท
 เครื่องไม้ลงบนฐานพระที่นั่งสุรเพื่อญี่ปราสาท ทำตามรูปทรงวัดทอง
 เต็ม กษัยทำข้อมกำแพงซุ้มประตูพระนคร และข้อมกำแพงซุ้มประตู
 พระราชวังเท่าขนาดและตามรูปลวดลายที่ลอบสวนได้ เมื่อทำกำแพง
 แล้วได้ขึ้นไปอยู่ในที่สูงเสมอหลังรูรอด ก็แลข้ามกำแพงไปเห็นเรือ
 ในแม่น้ำได้ เห็นจะเป็นมุนเเองที่เรียกว่าพระที่นั่งเย็น สัมกับ
 จกหมายเหตุ เรื่องคณะพระสงฆ์สยามครั้งพระวิสุทธาจารย์ไปลังกา
 มีความว่าสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เสด็จออกทอดพระเนตร
 กระทบหน้าพระสงฆ์บนพระที่นั่งสุริยามรินทร์

(๖๔-๖๕.) คำหนัก๒หลังนี้อยู่ในท่ข้างเหนือพระที่นั่งสุริยามรินทร์
 ไม่ได้ แต่ตัวพระที่นั่งสุริยามรินทร์เองก็อยู่จนจะติดกำแพงด้านเหนือ
 อยู่แล้ว และท่ข้างใต้พระที่นั่งก็เป็นพระตำหนักประคิมฐานพระรูป
 พระนเรศวร ที่ ๆ จะปลุกคำหนัก ๒ หลังนี้โตกมแต่ท่ข้างฉนวนด้าน
 ตะวันตกตรงแนวพระที่นั่งออกไป คือที่ตรงข้างกำแพงแก้วโอบสถ
 วัติใหม่ไชยวิชิตเดี่ยวนั้นเข้าไป คำหนัก ๒ หลังนี้สันนิษฐานว่า เป็น
 ของใหม่เพิ่งทำขึ้นในแผ่นดินสมเด็จพระเอกทัศ

(๖๖.) ที่ประคิมฐานพระรูปสมเด็จพระนเรศวร พงศาวดารว่า
 อยู่โรงแสงใน เห็นจะเป็นอันดงรอยกันใต้ และที่ค่อจากพระที่นั่ง
 สุริยามรินทร์ไปทางใต้ก็มีรากอิฐอยู่หลายแห่ง

(๖๗.) พระวิหารสมเด็จพระเจ้าปราสาทมขหน้าหลังยาว มุขข้าง
 สัน ๓ มุขหน้ามมุขเด็จตั้งพระที่นั่งขมยอก มีกำแพงแก้วล้อมสามด้าน
 หลังชนเขื่อนเพชร เลียงแนวหลังมมุขกลาง เป็นปราสาทของครุฑข้างใต้

(๖๘.) พระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท เป็นปราสาทมมุขหน้ามุขหลัง
 ยาว มุขข้างสัน ๓ มุขเด็จ ๓ มุขหน้าตั้งพระที่นั่งขมยอกเหมือนพระวิหาร
 สมเด็จ มีกำแพงแก้วล้อมสามด้าน ๆ หลังข้างใต้ชนเขื่อนเพชร ข้าง
 เหนือชนกำแพงแก้วพระที่นั่งสุริยามรินทร์ เป็นปราสาทองค์กลาง

(๖๙.) กำแพงคันท้องสนามใน ขุดพบรากกำแพง

(๗๐.) ประตูไชยมงคลไตรภพชล เป็นประตูขุดมขุดปรังค์
 ขุดพบช่องและตุ้มเหล็กคอกอยู่

(๗๑.) ขุดพบราก

(๗๒.) พงศาวดารว่า โรงข้างเผือกหลังคายอก อยุ่ริมกำแพง
แก้วพระที่นั่งสระเพ็ชฎ์บ้านโต โรงหนึ่ง อยุ่ริมกำแพงแก้วพระวิหาร
สมเด็จพระที่นั่งหอวัง

(๗๓.) สวนโพงษยนต์เข็ญรัตน์ อยุ่ระวางหลังพระที่นั่ง
จักรวรรดิออกมาทางตะวันตก ถึงกำแพงชั้นในต่อจากบริเวณพระ
วิหารสมเด็จพระที่นั่งโต

(๗๔.) สระหอพระมนต์เข็ญธรรม อยู่นอกกำแพงชั้นใน ด้าน
หน้าข้างใต้ ชาวบ้านเคาเรียกกันว่า สระหนองทวาย

(๗๕.) หอพระเชษฐูปิครหรือพระเทพปิกวน ท่านผู้ศึกษาโบราณ
คดีแต่เดิมมารวมทั้งข้าพเจ้าผู้ตรวจสอบหนังสือเรื่องนครชัย เข้าใจว่าอยุ่
ในวัดพระศรีสรรเพ็ชฎ์ แต่ตรวจดูสถานที่ซึ่งยังมีอยุ่ก็ล้วนแต่เป็นโบสถ์
วิหารสำหรับคั้งพระพุทธรูปทั้งหมด เมื่อมาตรวจสอบหนังสือเรื่องนพ
ว่าหอพระเชษฐูปิครอยุ่ในพระราชวัง ก็มีหลักฐานประกอบคือ คำว่า
เข็ญธรรมนิยมในราชสำนักครั้งกรุงศรีอยุธยาแล้วไว้ว่า หน้าตำรา
นอกขวาเขียนพนักงานหอพระมนต์เข็ญธรรม และหอหนังสือ หอสดก หอ
พระเทพปิกวน หอพระเทพอกัน คั้งนี้ หอพระมนต์เข็ญธรรมก็อยุ่ในพระ
ราชวัง ไม่ได้อยุ่ในวัดพระศรีสรรเพ็ชฎ์ เพราะฉะนั้นหอพระเทพปิกวนก็คั้ง
อยุ่ในพระราชวังที่ใกล้ ๆ กัน พระรูปพระเชษฐูปิครหรือพระเทพปิกวนนั้น
เป็นพระรูปสมเด็จพระรามธิบดี (อู่ทอง) ซึ่งทรงสร้างกรุงเทพทวารวดี
ศรีอยุธยา แต่จะสร้างในรัชกาลใด ไม่มีในพงศาวดารหรือชาติพินัยเหตุ
สันนิษฐานว่า คงเป็นพระเจ้าแผ่นดินพระองค์หนึ่งพระองค์ใดในพระ

ราชวงศ์อุทอง หรือจะเป็นพระรามนครผู้เป็นพระราชโอรสทรงสร้างขึ้นไว้ เป็นที่เคารพในฐานะที่พระองค์เป็นปฐมบรมราชาวงศ์ และเป็นผู้ทรงสร้างกรุงเทพมหานครศรีอยุธยามหานคร ประดิษฐานไว้ ในพระราชวังเป็นที่สถิตของพระเศษพระคุณและทิ้งเพื่อได้เป็นที่พำนักสำหรับพระนครด้วย เหมือนดังสมเด็จพระนเรศวรมหาราช เป็นมหาวิญญูที่วิญญูศักดิ์โอภา เมื่อไทยออกจากอำนาจพระมอกลับเป็นอิสสระ และมีฐานะภาพยิ่งกว่าแต่ก่อน เมื่อล่วงรัชกาลแล้วก็มีพระเจ้าแผ่นดินทรงสร้างพระรูปประดิษฐานไว้ยังโรงแสงในไว้เป็นที่เคารพอย่างเดียวกัน เมื่อครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานีจึงมีพระราชกำหนดไว้ว่า เมื่อถึงวันพิธีถือน้ำให้ข้าราชการผู้ใหญ่ผู้น้อยมิคอกไม่อยู่เทียบ ไปสักการกราบถวายบังคมพระเชษฐูปิคราก่อน แล้วจึงไปรับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยาในพระวิหารหลวงวิฑพระศรีสรรเพชญ์ แล้วจึงพร้อมกันเข้าไปกราบถวายบังคมพระเจ้าแผ่นดินในท้องพระโรง แต่พระราชวงศ์รับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยาในท้องพระโรงหน้าที่นั่ง เป็นประเพณีสืบมาจนตลอดอายุกรุงศรีอยุธยา ครั้นเมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงสร้างกรุงรัตนโกสินทรขึ้นเป็นราชธานีณข้างนอกแล้ว ทรงสร้างวิฑพระศรีรัตนศาสดาราม โปรดให้เชิญพระรูปพระเชษฐูปิคราลงมาประดิษฐานไว้ในพระวิหารในวิฑพระศรีรัตนศาสดาราม ให้ชื่อว่า หอพระเทพปิตุและข้าราชการผู้ใหญ่ในรัชกาลที่ ๑ นั้นเคยเป็นข้าราชการเก่ามาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยา และเคยรับประเพณีการถือน้ำดื่มอยู่ เมื่อพระเทพปิตุ

ลงมาประทับฐานอยู่ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม ถึงวันถึงน้ำจึงพากัน
 เขาออกไม่ขยับเขยื้อนไปสักการถวายบังคมพระรูปพระเชษฐูปิตรก่อน แล้ว
 จึงไปรับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยาในพระอุโบสถ ฉะเพาะพระพิภตร
 พระแก้วมรกต พระพุทธรูปฟ้าฟ้าโลก ไม่ทรงโปรด ว่าการที่
 ข้าราชการไปสักการรูปเทพารักษ์ก่อนนั้น เป็นการขาดทางพระศรัย
 สรรพาคม จึงออกพระราชกำหนด เมื่อมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๒๘ ว่าถ้าถึง
 วันพิธีฉะฉานน้ำครุฑสารท ให้ข้าราชการมีเครื่องสักการไปบูชานมัสการ
 พระแก้วมรกต และรับพระราชทานน้ำพระพิพัฒน์สัตยาในพระอุโบสถ
 แล้วจึงออกมาอุทิศกุศลให้แก่เทพารักษ์ ทั้งนี้ ความปรากฏว่า พระ
 เชษฐูปิตรเป็นพระรูปสมเด็จพระรามธิบดีพระองค์ที่ ๑ (ช่อทอง) ตั้งแต่
 ครึ่งกรุงศรีอยุธยาจนถึง พ.ศ. ๒๓๒๗ ซึ่งเป็นปีที่ ๓ แห่งกรุงรัตนโกสินทร์
 คือปีมะเส็ง พ.ศ. ๒๓๒๘ เมื่อออกพระราชกำหนดแล้ว จึงได้แปลงเป็น
 พระพุทธรูปหุ้มเงินที่พงศาวดารฉบับพระราชหัตถเลขาและฉบับกรมสมเด็จ
 พระปรมาธิบดีลงไว้ความต่อนั้นว่า เมื่อสร้างวัดพระศรีรัตนศาสดาราม
 โปรดให้เชิญรูปพระเทพบิดร มาแปลงเป็นพระพุทธรูปหุ้มเงิน ปีที่ทอง
 ประดิษฐานไว้ในพระวิหาร ถวายนามว่าพระเทพบิดร นั้น พงศาวดารลง
 ว่าด้วยการแปลงพระเชษฐูปิตรเป็นพระพุทธรูปล่วงหน้าไปถึง ๒ ปี

(๑๖.) ขุดพบถนนในฉนวน แต่ผนังรอยใช้หอคอยไม่มีเหลือ

(๑๗.) ระวังน. ปีถึง ๑๘. พระธรรมาลงสถานซึ่งเปลี่ยนแปล

เกิดขึ้นในแผ่นดินพระเพทราชา

(๗๙.) พระที่นั่งบรมยงค์รัตนาคัน เป็นปราสาทจักรมขและเป็นที่พัก
ประทับอยู่ข้างใน บ้านตะวันตกมีระลัดมรอบ บ้านตะวันตกของพระที่นั่ง
ก่อภูเขาสูงในอ่างแก้ว มีท่อน้ำพุไหลลงในอ่างเลี้ยงปลาเงินปลาทอง
สว่างขึ้นในแผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา ชุดพระรากอ่างแก้วและศิลา
ที่ก่อเขาหลุดทับถมกองอยู่ ไค่เลอกกันที่ตมก้อเขาไว้ในอ่างบนขาลา
หลังพลับพลาจักรมขวงจันทร์เป็นของพิพิธภัณฑ

(๘๐.) พระที่นั่งปรวยเข้าคอก พระที่นั่งองค์นี้คือเป็นฐานอิฐ
ลดชั้นอยู่ข้างอ่างแก้ว บ้านหนึ่งอยู่ริมสระ

(๘๑.) มีสะพานข้ามสระไปจากปากเกาะพระที่นั่งบรมยงค์ ถึง
ปากข้างตะวันตกหลังพระที่นั่งทรงยืน ยังเห็นโคนเสาสะพานอยู่

(๘๒.) พระที่นั่งทรงยืน ชุดพระรากเป็นรูปยาววิ อยุ่ริมขอบสระ
บ้านตะวันตก พงศาการว่า เมื่อทรงสร้างพระที่นั่งหมื่นแล้ว เปิดชน
กลีบเอาท้ายสนมเข็นข้างหน้า จึงมีศาลาลูกขนและโรงหมอบทั้งสถาน
ที่สำหรับเจ้าพนักงานประจำการอื่น ๆ ชนอีกแห่งหนึ่งด้วย

ในหนังสือพรรณนาแผนที่ในพระราชวังละเอียดคึกกว่าจะยบยั้น ๆ
แต่น่าประหลาดที่มิได้กล่าวถึง ข้อประคุดที่มีมาในพงศาวดารและกฎ
มนเทียรบาล คือ ประคุดพิชยนต์ ประคุดมงคลสุนทร ประคุดแสงงาม
ประคุดเสภาเคราะห์ ประคุดพระพิฆเนศวร ประคุดศรีสระพทวาร ประคุดพล
ทวาร และประคุดนครไชย จะเป็นกัวยเหตุไรไม่ทราบ

พระราชวังกรุงศรีอยุธยา เมื่อขอเช่าอิฐปราสาทราชฐาน ย่อม
 กำแพงลงมาใช้ ในการสร้าง กรุงเทพพระมหานครแล้วก็ตั้งเป็นทิว้าง
 ไม่ปรากฏว่ามีการปกครองรักษาอย่างไร ในพระราชวังก็มีแต่กองอิฐ
 หักถากปูนถมอยู่เช่น โลกเช่นเนิน มีต้นไม้ ขนปอกคลุมรกเร็ว คือมา
 จึงมีราษฎรไปตัดฟันถากถางต้นไม้ แล้วปลูกต้นไม้ มีผลเช่น น้อยหน่า
 ส้ม มะขาม มะคুম ถ้อยเป็นเจ้าของมันเป็นแปลงๆ ไป พระบาท
 สมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวได้เสด็จขึ้นไปประพาสแต่ยังทรงพระผนวช
 เมื่อเสวยราชสมบัติแล้วก็ได้เสด็จขึ้นไปทรงสัวยเวชที่คตมหาราช และ
 ไปรอกให้สร้างปราสาทจักรมขณนาคย้อม ก่อขึ้นบนโลกพระที่นั่งสรรเพชญ์
 ปราสาทองค์ ๑ ทรงพระราชดำริจะโปรดให้จารึกพระบรมราชโองการ
 แผ่นดินกรุงศรีอยุธยา ประทับฐานไว้ภายในปราสาท เพื่อเป็นหลักฐาน
 ระลึกถึงพระเดชพระคุณ แต่การค้างอยู่เพียงก่อนนั้นยังหาทันยกเครื่องบน
 ไม่ ถึงรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว แรกเสด็จ
 เสด็จถวัลยราชสมบัติก็ได้เสด็จขึ้นไปส่งเวชที่คตมหาราช และต่อๆ
 มากี่เสด็จประพาสอีกหลายคราว พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า
 เจ้าอยู่หัวมีพระราชประสงค์ จะให้ขุดตรวจค้น แลแผนผังฐานปราสาท
 ราชฐานทั่วทั้งพระราชวังขึ้นรักษาไว้ ให้เห็นเป็นพระยานประกอบ
 พงศาวดารว่า ประเทศไทยได้ตั้งเป็นยุคแผ่นดินมั่นคง มีความเจริญ
 รุ่งเรืองมาแล้วช้านาน แต่ยังหาได้มีการขุดค้นตรวจสอยถวายเป็น
 มาจนถึงบรรดา พ.ศ. ๒๔๔๐ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้พระยา

โบราณราชธานินทร์ (พร เกษะคุปต์) สมุหเทศาภิบาลมณฑลอยุธยา
 แต่ครั้งยังเป็นหลวงอนุรักษ์ภูเขศรีข้าหลวงมหาดไทย เลื่อนขึ้นเป็น
 ข้าหลวงรักษาราชการกรุงเก่า และช่วยมากที่ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ
 ให้เป็นควมผู้รักษากรุง พระยาโบราณราชธานินทร์ได้ทราบพระราช
 ประสงค์ ในเวลาวันหยุดราชการก็ออกเที่ยวตรวจค้นสถานที่ซึ่งมี
 ซ่อมมาในพงศาวดารและในกฎหมายทั้งเทศมหายเขต และโคลง
 ฉันท์ กาพย์ กลอน บรรดาที่กวีชั้นกรุงศรีอยุธยาแต่งไว้ ที่พระรณนา
 ถึงภูมิฐานพระนครศรีอยุธยา แต่ในเวลานั้นเป็นการยากอย่างยิ่งในการ
 ตรวจค้น ท้ายในพระราชวังล้วนแต่เป็นโคกเป็นเนิน มีต้นไม้ปกคลุม
 ย่อมประจักษ์ยากมีใครจะเห็นอะไร ก็ยังเห็นสิ่งอยู่แต่คนรักแล้วพระที่นั่ง
 สิริยามรินทร์ แต่ภายหลังมาเมื่อขุดกำแพงธนโก่ง จึงได้ลงมือของขุดเข้า
 ไปจากที่ตำหนักหน้าวังทางตะวันออกเป็นร่องตรงไปทางตะวันตกก็ได้พบ
 รากกำแพงพระราชวังถึง ๒ ชั้น เมื่อพุดจนได้ระดับพื้นดินเดิมแล้ว จึง
 ขุดตรงเข้าไปจนถึงแนวกำแพงแก้วหน้าพระที่นั่งสวรรค์ซึ่งอยู่ปราสาทสาย
 หัน และขุดที่นอกกำแพงวังด้านเหนือคชนวิมานาตรงเข้าไปทางข้าง
 พระที่นั่งสิริยามรินทร์ ก็พบมูฐานพระที่นั่ง เมื่อขุด พ.ศ. ๒๔๔๕
 พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จประพาส ได้ทอดพระเนตร
 ที่ ๆ ขุดไว้ก็เป็นที่พอพระราชฤทัย แต่เวลานั้นกำลังที่จะเข้าไปทำการ
 ขุดค้นตรวจสอบพบพระราชวังยังไม่พอ ได้อาศัยแบ่งแยกเอาผู้คุม
 เรือนจำไว้ได้คน ๑ คู่ มนักรไทย ไปทำการขุดค้นได้เพียงวันละ ๑๐ คนข้าง

TUBC 22/04/2563

กว่าข้าง การจึงเข้าไปไม่ไปร้องเห็นได้ทันพระราชประสงค์ ถึงขมระเมียบ
 พ.ศ. ๒๔๔๘ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสวยราชสมบัติ
 มาจะครบ ๔๐ ปีเท่ารัชกาลสมเด็จพระรามาธิบดีพระองค์ที่ ๒ ในขมระเมียบ
 พ.ศ. ๒๔๕๐ จะโปรดให้ตั้งการพระราชพิธีรัชชมงคล ข้าพเจ้ายุพระราชกฤษฎีกา
 ถวายสมเด็จพระรามาธิบดีพระองค์ที่ ๒ กับทั้งอดีตมหाराชทุกพระองค์
 ที่ในพระราชวังกรุงศรีอยุธยา โปรดเกล้าฯ ให้พระยาโบราณ
 ราชธานีตรี จัดการเตรียมที่สำหรับจะปลูกพลับพลาพระราชพิธี กับ
 โรงการมหรสพ และโปรดให้เรือโครงปราสาทที่ค่าจ้างไว้บนฐานพระ
 ที่นั่งสรรเพชญ์ในคราวนี้ พระยาโบราณราชธานีตรีจึงจะ
 ใ้โครงการ ขออนุญาตเงินคั้งพนักงานเป็นมัคนักรไทยขึ้นโดยเฉพาะ
 แผนกนี้ ๕ คน กับขอรวางและรถเหล็กสำหรับขึ้นดิน ขึ้นแต่เดิม
 ที่บ้านข้างพระราชวังทางริมน้ำตั้งแต่หน้าวัดธรรมิกราชไปจนถึง
 ท้องน้ำเรือพระราชพิธีปลูกเรียงรายบ้นหน้าพระราชวังหมด จึงต้อง
 ขออนุญาตเงินใช้เป็นค่าเสียหายแก่เจ้าของบ้านที่กักต้องถูกรื้อถอน
 ทั่วๆ และในการขุดวังตั้งแต่เริ่มมาสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอ กรม
 พระยาตำราจราชธานีภาพ ครึ่งยังดำรงในตำแหน่งเสนาบดีกระทรวง
 มหาดไทย ได้เป็นพระธุระแนะนำอุทหนนทุกอย่าง การจึงสำเร็จ
 ความอุปถัมภ์ไว้ ครั้นถึงเดือนกันยายน พ.ศ. ๒๔๔๘ ได้แยกเอา
 นักไทยจากเรือนจำไปคุมขังไว้ที่ข้างวัดธรรมิกราช ๑๐๐ คนไปลงมือ
 ทำการ พระยาโบราณราชธานีตรีก็ได้เข้าไปตักตักพวกชวคราวอยู่ที่
 มุขพระราชวังกันในวันออก คอยตรวจตราขังการให้เจ้าหน้าที่ชุกคั้น

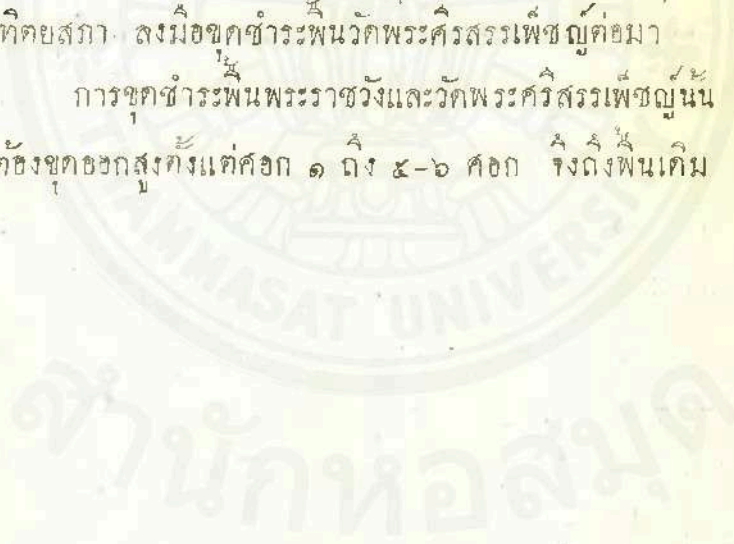
22104/2563

ให้ลูกตั้งตามแผนผังรากของเดิม และไปขึ้นเอาอิฐหักกากปูนมรดก
 ขึ้นออกไปถมในที่ซึ่งราษฎรย้ายถอนบ้านเรือนไป ซึ่งเป็นที่ลุ่มน้ำ
 ท่วมมาแต่เดิมนั้น สูงขึ้นจนเสมอมณฑลเชิงกำแพงข้างวัง คือกอ
 เป็นถนนย่านท่าวาสกรคอนข้างวังบ้านรมนาเทียน การชดชวงนั้น
 สำเร็จ ทุบแผ่นผังเพียงครึ่งแต่กำแพงข้างเหนือ ไปจนถึงแนวกำแพง
 คันข้างพระวิหารสมเด็จ บ้านหน้าพระราชวังทางตะวันออกตั้งแต่กำแพง
 ฝั่งนั้นออกไปศกกำแพงหลังพระราชวังบ้านตะวันตก ก็พอจวนจะถึง
 กำหนดงานพระราชพิธี จึงหยุดการชดชวงลงมีอัครการปลุกสร้างพระ
 ที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท และข้อมกำแพงประตูเมืองประตูวังสถานที่
 ต่าง ๆ ตามรูปรากเดิมทวยเครื่องไม้ ให้เหมือนอย่างพระราชวัง
 ครึ่งกรุงศรีอยุธยา และปลุกโรงมหรสพรอบพระราชวังชั้นใน ครั้นถึง
 วันที่ ๒๘ พฤศจิกายน พระพุทธศักราช ๒๔๕๐ พระบาทสมเด็จพระ
 พระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินแต่กรุงเทพฯพระมหานคร
 ขึ้นไปประทับพลับพลาณเกาะลอย วันที่ ๓๐ พฤศจิกายน และ
 วันที่ ๑ ที่ ๒ ธันวาคม เวลาบ่ายเสด็จพระราชดำเนินโดยกระบวน
 พระราชอิสริยยศ ทั้งทางชลมารคสถลมารค เข้าไปทรงบำเพ็ญ
 พระราชกุศลในพระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาทแล้ว เสด็จพระราชดำเนิน
 กลับมาประทับแรมที่พลับพลาณเกาะลอย มีมหรสพโขน ๒ โรง หุ่น ๒
 โรง ละคร ๒ โรง มอญรำโรง ๑ เทพทองโรง ๑ และมีระเบง
 โมงคู่่ม คุลาตีมี ไม้ตอย ฉวนหก นอนหก นอนคาว ไม้ตอย
 กระฉับแทงควาย แทงวิไลย กัษัตรีพิฟ้า มีแข่งระแตะ วิ่งวัวคน

ชกมวย ช้างโล่ม้า ๓ วัน ค้ำคอกไม้ไฟทั้ง ๓ คืน เมื่อเสด็จ
 พระราชพิธีแล้ว รุ่งขึ้นเวลาบ่ายเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตร
 ในพระราชวังอีกเวลาหนึ่ง วันที่ ๔ ธันวาคม จึงเสด็จพระราชดำเนิน
 กุดยกรุงเทพพระมหานคร อนึ่งทรงพระราชดำริว่าต่อไปก็คงจะเสด็จ
 พระราชดำเนินขึ้นมาทอดพระเนตรอยู่เนือง ๆ ทั้งเมื่อมเจ้านายต่าง
 ประเทศหรือแขกเมืองชั้นสูงเข้ามาเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาท ก็จะเป็น
 ที่ให้แขกเมืองมาเที่ยวได้แห่ง ๑ จึงโปรดเกล้าฯ ให้พระยาโบราณ
 ราชธานินทร์สร้างพลับพลาตรีมุขขึ้นบนฐานเขียง ซึ่งสันนิษฐานว่า
 เป็นฐานพระราชมนเทียรที่ประทัยเกษม แต่ในแผนผังของเก่าที่ชุดพย
 บนฐานนี้เป็นพระที่นั่งหลังคาแปด มีชักริมช และไม่มีเกยข้างเกยม้า
 เกยพระราชยาน มาทำเพิ่มเติมขึ้นเพื่อให้เหมาะสำหรับก้าวเสด็จ
 ประพาสรัชกาลที่ ๖ เมื่อเสด็จการพระราชพิธีบรมราชาภิเษกแล้ว พระ
 ยาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ก็เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปทรง
 สรงเวยอศิกตมหาราช ทรงพระราชพิธีพลับพลาตรีมุขในพระราชวัง
 กรุงศรีอยุธยา เมื่อวันที่ ๑ ธันวาคม พุทธศักราช ๒๔๕๓ ต่อมาก็ได้
 เสด็จขึ้นไปทรงสรงเวยอศิกตมหาราชณพลับพลาชั้นอีก ๓ คราว
 ถึงรัชกาลปัจจุบัน เมื่อพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
 เสด็จเถลิงถวัลยราชสมบัติแล้ว ก็ให้เสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปสรง
 เวยอศิกตมหาราชเหมือนครั้งรัชกาลก่อน เมื่อวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน
 พุทธศักราช ๒๔๖๘

อนึ่งการชดพนวงนนั้น เมื่อพณรัชชมงคลมาแลวกไก่อไปลงมือชด
 พระที่นั่งจักรวรรดิไพชยนต์มหาปราสาท และวัดพระศรีสรรเพชญ์
 ตอนหน้า ต่อมากำลึงการชดข่อยหรือลงโดยมีอุปสรรคในการใช้แรง
 นักโทษ ถึงพ.ศ. ๒๔๖๒ ในรัชกาลที่ ๖ โปรดให้กรรมการหอพระ
 สมุทวชิรญาณ ซึ่งภายหลังมาในรัชกาลปัจจุบันนี้เปลี่ยนเป็นราช
 บัณฑิตยสภา เป็นหน้าที่รักษาสถานที่โบราณ สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์
 เชื้อ กรมพระยาดำรงราชานุภาพ นายกราชบัณฑิตยสภา จึงมีรับสั่งให้
 พระยาโบราณราชธานินทร์ สมุหเทศาภิบาล และอุปนายกราชบัณฑิต
 ยสภา ลงมือชดชำระพนวัดพระศรีสรรเพชญ์ต่อมา

การชดชำระพนพระราชวังและวัดพระศรีสรรเพชญ์นั้น บางแห่ง
 ตีขังชดชกสูงถึงแต่คอก ๑ ถึง ๕-๖ คอก จึงดึงฟันเค็ม

และวังจันทร์ ^(๘๓) นั้นมีปราสาทคูมุงหาซุ้มยอดมิได้
 พระมหาอุปราชเป็นฝ่ายหน้า เสด็จอยู่ใกล้กับพระราชวัง
 หลวงทางห้าสิบเส้นอยู่ที่ศุภบุรี และมีพระมหาประสาทโอง
 (๘๔) ตั้งนอกกรุงทิสอีสาน สำหรับเสด็จไปทอดพระเนตร
 จับช้างเถื่อน ช้างโขลงปกน้ำเถื่อนเข้ามาจึงซื้อพเนียดและ

(๘๓) วังจันทร์เกษม เป็นที่ประทับของสมเด็จพระนเรศวร
 มหาราช แต่ครั้งยังดำรงพระอิสริยยศเป็นพระยุพราช เมื่อเสด็จขึ้น
 ครองราชสมบัติแล้วก็ทรงเป็นที่ประทับของสมเด็จพระเอกาทศรถ
 และพระมหาอุปราชพระองค์ต่อ ๆ มา แต่บางครั้งก็เป็นที่ประทับของ
 พระเจ้าแผ่นดิน เช่นสมเด็จพระนารายณ์มหาราช และสมเด็จพระ
 เจ้าอยู่หัวบรมโกศ แรกที่ราชสมบัติก็ประทับอยู่ทิวังจันทร์หลาย
 จึงเสด็จเข้าไปประทับในวังหลวง ในคำให้การชาวกรุงเก่าว่าวังจันทร์
 มีกำแพง ๓ ชั้นเหมือนวังหลวง กำแพงชั้นนอกสูง ๗ ศอก แนว
 กำแพงยาวโดยรอบ ๓๔ เส้น มีประตูใหญ่กว้าง ๔ ศอก ๖ ประตู
 ประตูน้อย ๒ ประตู พระราชมนเฑียรข้างหน้ามีท้องพระโรง คอท้อง
 พระโรงเข้าไปมีวิมาน ๓ หลัง อยู่ทางทิศเหนือหลัง ๑ ทิศใต้หลัง ๑
 ทิศตะวันออกหลัง ๑ หลังใต้เรียกว่า พระที่นั่งพระวิมานรัตยา
 และมีสดานที่เข้าพนักงานประจำการต่าง ๆ คล้ายวังหลวง

เมื่อสมเด็จพระนเรศวรมหาราชเสด็จขึ้นครองราชสมบัติแล้ว ก็ขอเอาอิฐ
 ๒๒ ๐๔/๒๕๖๓
 ๒๒ ๐๔/๒๕๖๓
 ๒๒ ๐๔/๒๕๖๓

พระยาทศมเคียรพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงสถาปนาวังจันทน์ขึ้นเป็นพระราชวัง ได้ก่อสร้างผนังโดยเสมารอบ ๔ ด้าน ๆ หนึ่งยาวราว ๔ เส้น ๔ ด้าน ราว ๑๖ เส้น มีประตูซุ้ม ๔ ประตู สำหรับแปรพระราชสำนักขึ้นไปประทับ โปรดให้สร้างพระที่นั่ง และพลับพลาตำหนัก เรือนโรงสถานที่สำหรับเจ้าพนักงานประจำการในพระราชสำนักครบบริบูรณ์ ครั้นมาในรัชกาลที่ ๕ ทรงสร้างพระราชวังบางปะอินขึ้นเป็นที่ประทับเวลาแปรพระราชสำนักแล้ว วังนี้ก็ไม่มีเวลาจะใช้ สถานที่ต่าง ๆ ก็ชำรุดทรุดโทรมไป ครั้นเมื่อจัดการรวมหัวเมืองขึ้นเป็นมณฑลอยุธยา จึงโปรดเกล้าฯ พระราชทานให้เป็นที่ทำการของเทศาภิบาล ในครั้งนั้น ได้ซ่อมแซมแต่เฉพาะสถานที่ ๆ จะเอาไว้ใช้ในราชการ นอกจากนั้นได้รื้อลงเสียมากหลายอย่าง ยังคงเหลืออยู่แต่กำแพงวัง และ

๑. พระที่นั่งพิมานนรติยา ก่ออิฐปูน ๒ ชั้น ได้ยินเล่ามาว่า ก่อตามรากเติมนั่นองค์ ๑ ได้ใช้เป็นที่ศาลารัฐบาลมณฑลอยุธยา มาแต่ พ.ศ. ๒๔๓๘ จนถึงทุกวันนี้

๒. หอพิศัยศีลลิกษณ์ ก่ออิฐปูน ๔ ชั้น ว่าก่อกตามรูปรากเติมในรัชกาลที่ ๔ ใช้เป็นที่ประทับที่เขตพระเนตรดาว

๓. พลับพลาจักรมุข ที่ถูกน้ำจะเรียกกลมมุข เพราะมีมุขด้านหน้า ๓ ด้านหลัง ๓ เป็นพลับพลาเครื่องไม้ หลังคามุงกระเบื้อง มีช่อฟ้าใบระกา หน้าบันมุขกลางด้านหน้า ของเดิมเป็นลายพระราชลัญจกรมหาโองการ มุขเหนือเป็นลายพระราชลัญจกรครุฑพาดหามุขใต้เป็นลายพระราชลัญจกรหงส์พามา ด้านหลังมุขกลางเป็น

ลายพระราชลัญจกรมังกวาคายแก้ว มุขเหนือเป็นลายพระราชลัญจกร
 โอราพค มุขใต้เป็นลายพระราชลัญจกรสังขพิมาน ในรัชกาลที่ ๕
 พลับพลาหลังน้ชาวัต ไปรคให้พระยาชัยวิชิต (นาค ฌ้ย่อมเพ็ชร)
 ผู้รักษากรงซ่อมคองหนง มาถึงในปลายรัชกาลที่ ๖ ชาวัตอีก ใน
 รัชกาลที่ ๗ จึงไปรคให้พระยาโบราณราชธานินทร์ ซ่อมอีกครั้ง
 หนง การซ่อมคองนี้ไ้ รอค้วพลับพลาลงหมคกทั้งหลัง เสาแฉะรอก
 คองข้อใช้ค้วยเฟโรคอนกรัดแทนไม้ของเดิม และเศ็ยวทรงพลับพลา
 เดิมนนเศ็ยอยู่ไ้ช้ขยายให้สูงขึ้นไปอีกคอกหนง ผาคองใช้ผ้าไม้
 คามเต็ม แต่หน้าบันมุขทั้ง ๖ ลายบันของเดิมชาวัตไ้เปลี่ยน
 เป็นลายไม้สลักแทน

๔. โรงละคร หลังคาทรงบนหยามุงกระเบื้อง อยู่หน้า
 พลับพลาจัตุรมช เดิมใช้เป็นศาลมณฑล ต่อมาเมื่อไ้จัดการ
 สร้างศาลชนเป็นตัก ๒ ชน ทนอกกำแพงวังด้านตะวันออกแล้ว ไ้รื้อ
 เขาไปปลูกไว้ที่หลังศาลารัฐบาลมณฑล เปลี่ยนเป็นผนังก่ออิฐ
 ผนังกวไสเป็นศาลากลาง จังหวัดพระนครหรืออยุธยา

๕. ห้องเครื่องหลัง ๑ ไ้ใช้เป็นที่พักพนักงานรักษาวัง

๖. โรงม้าพระที่นั่งเป็นตัก ๕ ห้อง อยู่ริมกำแพงวังด้านเหนือ
 หลัง ๑ ในรัชกาลที่ ๖ ไ้สร้างพระคลังมณฑลถกบัต้ทำการสรรพากร
 ชนตรีริมกำแพง แต่ริมประตูด้านไ้ไปจกริมประตูด้านตะวันตก
 เศ็ยเห็นอ เป็นรูปคคตามกำแพงหลัง ๑ เม็ชพระยาโบราณราช
 ธานินทร์ ยังเป็นสมุหเทศาภิบาลอยู่ ไ้ไ้กะกำหนดแผนผังไว้ว่าเม็ช

ถึงเวลาสร้างศาลารัฐบาลมณฑลใหม่ จะให้สร้างจากกรมพระศุภกัน
คะวันตกเฉียงเหนือ ไปบรรจบริมประตูทิศเหนืออีกหลัง ๑ ตัวศาลา
รัฐบาลมณฑลเกิมนั้นระไกรแก่ไซ้สำหรับเก็บโบราณวัตถุเป็นพิพิธภัณฑ์
ต่อไป

กำแพงวังเดิมเข้าใจว่าคงกว้างกว่าที่สร้างในรัชกาลที่ ๔ ด้วย
ที่เคยพบรากพระที่นั่งยังมีโคนเสา และขี้นปลายเสาหักงมอยู่ในที่ ๆ
เป็นโรงเรียนมณฑล ซึ่งอยู่นอกกำแพงวังข้างใต้ ก็มีรากอิฐอยู่ใน
ในบริเวณกำแพงเรือนจำที่หลายแห่ง จึงสันนิษฐานว่า แนว
กำแพงวังเดิมค้ำเห็นอกกับค้ำนครวัดนอกคงจะอยู่ราวแนวกำแพงใหม่
ขึ้นไปหักมุมเดียวที่หลังโรงเรียนมณฑล ตรงไปทิศใต้ ไปหักมุม
เดียวราวหลังกำแพงเรือนจำ เข้าบรรจบกำแพงค้ำเหนือ ค้ำริมหน้า
คงมีกำแพงสกัดระวางกำแพงวังกับกำแพงพระนครทั้งสองข้าง

โบราณวัตถุของวังจันทร์เดิมที่ยังเหลืออยู่ก็อย่างหนึ่ง ก็คือ
ที่ตั้งระหัดน้ำเข้าวัง ก่อด้วยอิฐอยู่ริมตลิ่งเขื่องกับแนวกำแพงวัง
ไปหน่อยหนึ่ง แต่ก่อนชาวบ้านเรียกว่าฐานโพธิ์ เพราะมีค้ำโพธิ์
ใหญ่อยู่ต้น ๑ ภายหลังเมื่อไ้ตรวจดูโดยละเอียดแล้ว จึงเห็นว่า
เป็นค้ำระหัดน้ำ ด้วยมีท่อนดินเผาฝังแต่ค้ำนั้นเข้าไปในวัง ไปลงข้อ
ข้างหอพิศัยคีลสิกขณีย์ซ้าย ๑ ไปทะหน้าพลับพลาจักรมขสาย ๑
และคงจะมีไปทางอื่นอีก แต่ตรวจให้ตลอดไม่ได้ ด้วยมีสถานที่
สร้างใหม่ที่ขอยุ่

หนึ่งในพระราชวังจันทน์เกษมณ นอกจากใช้เป็นที่พักราชการแล้ว

พระยาโบราณราชธานินทร์ แต่ครั้งยังเป็นพระยาโบราณราชธานินทร์

ผู้รักษาพระนครคีรีอยุธยา ยังได้รวบรวมโบราณวัตถุ มีเครื่องศิลา

เครื่องโลหะ เครื่องกระเบื้อง เครื่องดินเผา เครื่องไม้แกะสลัก

บรรดาที่ไดพบปะอยู่ตามทั่วตาราง และของที่ซุกใต้เตียงของทมิฬ ให้

เป็นส่วนตัว ไปจัดตั้งไว้ในตึกโรงม้าพระที่นั่ง และได้ขยายปลูก

เป็นเฉลียงมุงสังกะสีมีฟารอบ ๓ ด้าน ขึ้นเป็นที่พิพิธภัณฑสถานมาตั้งแต่

พ.ศ. ๒๔๔๕ ในครั้งนั้นเจ้านายทรงเรียกว่าโบราณพิพิธภัณฑสถาน ต่อมา

ถึงวันที่ ๒๓ กุมภาพันธ์ พ.ศ. ๒๔๔๗ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้า

เจ้าอยู่หัวเสด็จพระราชดำเนินขึ้นไปทอดพระเนตร ได้ทรงลงพระปรมา

ภิไธย และทรงลงบันทึกลงไว้ในสมุดสำหรับพิพิธภัณฑสถานว่า "เก็บรวบรวม

ได้มากเกินคาดหมาย และจัดเรียบเรียงดี" แล้วได้โปรดเกล้าฯ

พระราชทานพระบรมราชานุญาต ให้ย้ายของจากโรงม้าพระที่นั่งมาจัด

ตั้งในพลับพลาจักรมุก

ส่วนโบราณวัตถุที่เป็นศิลาและโลหะ มีพระพุทธรูปและของอื่น

ที่ใหญ่ ๆ นั้น ได้ก่อสร้างอิฐจันทน์เรียงไว้ภายในกำแพงวัง และทำ

ระเบียงมุงสังกะสีไปตามแนวกำแพงวัง แต่ด้านเหนือไปถึงด้านตะวันออก

ออกจันทันเป็นพิพิธภัณฑสถานในพระนครคีรีอยุธยา ซึ่งบ้นเรียกว่า

อยุธยาพิพิธภัณฑสถาน ในรัชกาลปัจจุบันนี้ เมื่อโปรดให้จัดตั้ง

พิพิธภัณฑสถานสำหรับพระนครขึ้นอยู่ในหน้าตำราชบัณฑิตย์สภาแล้ว

ราชบัณฑิตยสภาได้ย้ายโบราณวัตถุ ที่ทำด้วยไม้และเครื่องศิลา

TUDC 22/04/2563

เครื่องโลหะอันเป็นชิ้นเอกจากอยุธยาพิพิธภัณฑสถานลงมาไว้ในพิพิธ
ภัณฑสถานสำหรับพระนครเสียหลายสิบชิ้น

(๘๔.) พระที่นั่งเทพเนยศ เติมเมื่อแรกสร้างกรุง กำแพง
พระนครด้านตะวันออกเฉียงเหนืออยู่พ้นวัดเสนาสน์เข้าไป พระเนยศจับ
ข้างอัยยทิศของ คือกึ่งที่ว่าการอำเภอตรงเก่าเดี๋ยวนี้ ต่อมาถึงแผ่นดิน
สมเด็จพระมหาจักรพรรดิ จึงย้ายไปตั้งพระเนยศที่ตำบลทะเลหญ้า ขยาย
กำแพงพระนครด้านนอกไปริมน้ำ คือที่ริมถนนหน้าวังจันทร์อยู่ใน
ทุกวันนี้ แต่พระที่นั่งเทพเนยศของเดิมพม่าเอาไฟเผาเสียเมื่อครั้งเจ้า
มาลัยมกรัง ต่อมาถึงกรุงรัตนโกสินทร์ ในรัชกาลที่ ๑ จะได้ซ่อม
แปลงพระเนยศขึ้น หรืออย่างไรไม่ได้รับความชัด มารู้นั่นอนแต่ว่าเมื่อ
รัชกาลที่ ๓ โปรดให้พระเจ้าบรมวงศ์เธอชั้น ๑ กรมหลวงเทพพล-
ภักดิ์ออกไปทรงเป็นแม่กองซ่อมพระเนยศครั้งหนึ่ง ก็ในรัชกาลที่ ๕
ก็ได้ โปรดให้ซ่อมอีก ๒ ครั้ง

ตั้งด่านคอยเหตุตามแม่น้ำเข้ากรุงสี่ทิศบูรณำชนอน (๘๕)
 บ้านเข้าเมา ๑ ทักนิณชนอน (๘๖) บ้านบางตะนาวสี ๑ บัจจิม
 ชนอน (๘๗) บ้านปากกล ๑ อุดรชนอน (๘๘) บ้านบางหลวง ๑
 แลซังแม่น้ำรอบกรงมีท่าบรอน (๘๙) กวางสามวาตรงบ่อม
 มหาไชย สำหรับช่างฆ่าคนเค็รข้ามไปมาที่หัวรอ ๑ แลว่ามี
 เรือคอยข้ามรับส่งสมณชีพราหม

(๘๕.) ด่านสำหรับตรวจคนแปลกปลอมกับสิ่งของต้องห้าม
 ที่จะเข้ามาหรือออกไปจากพระนคร ชนอนเป็นที่ตั้งเก็บภาษี บางแห่ง
 ด่านกับชนอนอยู่ใกล้ไม่เกี่ยวกัน บางแห่งอยู่ใกล้กัน เช่นชนอนสี่ทิศ
 กรง แลจะตั้งตงที่แม่น้ำทางร่วมซึ่งระเข้ากรง ทิศตะวันออกตั้งด่าน
 ตรวจผู้คนและชนอนเก็บภาษีบ้านเข้าเมา ทิวเข้เป็นทางร่วมแม่น้ำ
 ลพบุรี กับแม่น้ำป่าสักเดิม

(๘๖.) ชนอนบางตะนาวสี หรือหนึ่งหนึ่งเรียกชนอนหลวง
 อยู่ที่ข้างวัดโพธิ์ศรีศัตว์ เป็นด่านภาษีใหญ่กว่าทุกแห่ง เพราะสำหรับ
 ตรวจผู้คนและเรือลูกค้า กับเก็บภาษีสินค้าที่เข้าออกทางหัวเมือง
 ชายทะเลและต่างประเทศ

(๘๗.) ชนอนปากคอกอยู่ที่ปากคลองวัดลาดคังใต้ ทางไปบ้าน
 เถาสมมหาพราหมณ์ สำหรับตรวจผู้คนและเก็บภาษีซึ่งระเข้าออกทาง
 ลำแม่น้ำน้อย

TUDC 22/04/2563

(๘๘.) ชนอนบางกลาง อยู่ที่เลี้ยวบ้านแมนลำน้ำโพธิ์สามต้น
 เป็นด่านภาษีแม่น้ำแควใหญ่ทางเหนือ ซึ่งสาขาน้ำเค็มลงทางบ้านแก้ว

ที่ว่าย่างหลงนั้นผิด ของเดิมคงเขียนไว้ถูก แต่ผู้คัดลอกต่อ ๆ มาไม่เคยไต่ขียนข้อนี้ เคยไต่ขียนแต่ว่ามีบางหลวงในจังหวัดพระนครศรีอยุธยา หรือเช่นก๊กในวัดเสาชิงกอง จังหวัดลพบุรี ในหนังสือชนหลังเขียนว่าตกคชสาร แต่ที่ถูกต้องคือตกโคระसान หมายความว่า เป็นตกให้ตกโคระसानพักเวลาเข้ามาเฝ้าสมเด็จพระนารายณ์ แต่มาตอนหลังไม่รู้จักชื่อโคระसान เห็นคชสารแปลได้ก็เลยเขียนเช่นนั้นเป็นต้น

(๘๘.) มีรอยที่ตรงตลิ่งท้ายห้องแถวตลาดหรือเกยอน ไปจนตลิ่งปากข้างตะวันออก ของเดิมทำไว้เพื่อกั้นไม่ให้น้ำในแม่น้ำแควใหญ่ซึ่งไหลผ่านเข้าไปทางพระราชวัง ไหลบ่าลงทางค้ำน้ำขึ้นหน้า ซึ่งจะทำให้แม่น้ำหน้าพระราชวังตื้น แต่เมื่อกองเสียแล้วค้ำน้ำก็เอาไว้ไม่อยู่ น้ำไหลบ่าออกทางคลองหรือคลองหน้าวังจันทร์ ทำให้คลองกว้างกลายเป็นแม่น้ำ แม่น้ำเดิมก็ไปทางพระราชวังจึงคนเงิน เลยเรียกกันว่าคลองเมืองในทกวินนี้ เมื่อ ๓๐ ปีล่วงมาแล้วควรสงสัยเรื่องนี้ ยิ่งไต่เคยเห็นโคนเสาหรือท่อนคอง เวลานั้นท่วมคนขึ้นมาเสียมาก แต่ถ้าผู้ใดมีความประสงค์จะพิสูจน์ ลองขุดโคลนลึก ๒-๓ คอกก็จะพบโคนเสา

เสด็จขึ้นขอมบรรทมที่ศ แต่หัวรอมมาถึงเรือจ้างข้ามไปวัด
 ทพานเกลอ (๘๐) ๑ เรือจ้างข้ามออกไปวัดนางชี (๘๑) ๑ เรือ
 จ้างข้ามออกไปวัดพิไชย (๘๒) ๑ เรือจ้างข้ามออกไปวัดเกาะ
 แก้ว (๘๓) ๑ ด้านขอทศบรรทมหาแห่งทั้งหัวรอ

ด้านแม่ทศทักจิต เรือจ้างข้ามไปวัดเจ้าพระเนงเชิง ๑
 เรือจ้างท่าหอย (๘๔) (ท่าหอย) ข้ามออกไปบ่าจาก ๑ เรือจ้าง
 ข้ามออกไปวัดขุนพรหม (๘๕) ๑ เรือจ้างด้านซ้ายข้ามออกไป
 วัดสรินท์ ๑ เรือจ้างระไกรน้อยข้ามออกไปวัดลำราม ๑ เรือ
 จ้างวังไชยข้ามออกไปวัดนาค (๘๖) ปากคลองขุนลคอนไชย ๑
 ด้านแม่ทศทักจิตทศมีเรือจ้างหกตำบลแล

(๘๐.) วัดสะพานเกลอ อยู่ใต้เกาะลอบ ลักษณะเป็นวัดหลวง
 แต่เคยวนร้าง

(๘๑.) วัดนางชี อยู่ใต้สะพานท่าวัดประตูโรงธรรม เคยวน
 พรวเสียดเกือบหมดคนแล้ว

(๘๒.) วัดพิชัย อยู่ใต้ปากคลองบ้านบาตรฝั่งใต้ ๆ สถานีรถไฟ

(๘๓.) วัดเกาะแก้ว อยู่ปากคลองขี้ขาวสารฝั่งใต้ เบื้อง
 ทำน้าหน้าวัดสุวรรณข้าม โขสัดเดิมพังลงน้ำไปเกือบหมดคนแล้ว

(๘๔.) ท่าหอย อยู่ตรงโรงต้มกลั่นสุราเคยวน ตามแผนที่
 เก่าว่าเป็นท่าหม้อบ้านจัน

(๘๕.) วัดขุนพรหม อยู่ตรงประตูจันข้าม

(๘๖.) อยู่ในปากคลองตะเคียนข้างเหนือ ซึ่งครั้งเดิมเรียก
 ว่าคลองขุนละครไชย

ด้านข้อประจิมทิศ เรือจ้างบ้านชัยข้ามออกไปวัดไชย
 ราม (วัดไชยวัฒนาราม) ๑ เรือจ้างวังหลังข้ามออกไป
 วัดลวดดอง ^(๑๙๗) (วัดลวดช่อง) ๑ เรือจ้างด้านข้ามออก
 ไปกระษัตรา ๑ เรือจ้างข้ามออกไปธาระมา ๑ ด้านข้อปัจ
 จิมทิศมีเรือจ้างสี่ตำบล

ด้านแปดทิศ เรือจ้างปตสตกบข้ามออกไปวัดขุน
 ยวน ๑ เรือจ้างข้ามออกไปวัดต้น ^(๑๙๘) ๑ ถ้าเรือคอยราชการ
 ประจำแก่งกลางวันกลางคืน ^(๑๙๙) ข้ามออกไปขึ้นปากสระบัวแล
 ศาลากระแวง ๑ เรือจ้างถาสีบเขย ^(๒๐๐) ข้ามออกไปคลอง
 วัดโพ ๑ เรือจ้างริมวัดถ้ำทราย ^(๒๐๑) ข้ามออกไป (วัด)
 โรงห้อง ๑ เรือจ้างหน้าวัดชรอง ^(๒๐๒) ข้ามออกไปวัดป่า
 คนที ๑ เรือคอยราชการวังจันอยู่ตรงบ่อมมหาไชย ^(๒๐๓)
 ข้ามออกไปวัดแม่นางปลื้มแลถ้ำโหลง ด้านแปดทิศมี
 ถ้ำเรือคอยสองตำบล เรือจ้างห้าตำบลแล

(๑๙๗.) วัดลวดช่อง อยู่เหนือวัดไชยวัฒนาราม แต่ลึกขึ้นไปบนบก

(๑๙๘.) วัดเชิงท่าอยู่เบื้องปากคลองท่อข้าม เป็นท่าข้ามไป
 เข้าวังในตอนที่เปลี่ยนท้ายสนมเป็นข้างหน้า ตั้งแต่แผ่นดินสมเด็จพระ
 พระเพทราชาลงมาจนถึงแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าบรมโกศ ๐๔/๒๕๖๓

(๑๙๙.) เรือคอยราชใช้ราชการประจำท่าวาสกรี ข้ามปากไป
 ศาลาของตระเวนปากคลองสระบัว คอยที่นั่นเป็นค้ำนตรงถนนหน้า

ประจําทำพระราชวังหลวง เป็นศาลาย่านกลาง ในกฎมนเฑียรบาลว่า
 ตอนแม่น้ำข้างเหนือมีศาลากองพระเวหน สันนิษฐานว่าคงอยู่ราวตรง
 ราวทางท่ากลาใหม่ กับท่าสี่แยกเขี้ยว สำหรับรักษาเหตุการณ์ใน
 ลำแม่น้ำเขตต์พระราชวังด้านหน้าศาลา ๑ ข้างใต้ตงของพระเวหนที่ศาลา
 ปูน สันนิษฐานว่าข้างวัดศาลาปูนเดี๋ยวนี สำหรับรักษาเหตุการณ์
 ในลำน้ำตอนท้ายพระราชวัง ราววงศาลาเหนือศาลาใต้ ห้ามไม่ให้
 เรือประทุนเรือลูกค้าเข้าออก

(๑๐๐.) ท่าสี่แยกเป็นท่าขึ้นลงของผู้มีราชการในพระราชวัง
 และผู้ที่มิกิจในวังศาล เพราะก่อนแก่แผ่นดินสมเด็จพระเพทราชา
 ขึ้นไป ศาลาถูกขุ่นกับทั้งสำนักงานข้าราชการในราชสำนักอยู่ใน
 กำแพงพระราชวังด้านตะวันออก และนอกกำแพงก็มีสถานที่ทำการ
 อื่น ๆ อยู่ทางด้านหน้าทั้งหมด

(๑๐๑.) วัดท่าทรายอยู่ริมคลองประต้าวเปลือก ภายใน
 กำแพงพระนคร วัดโรงฆ้องอยู่ริมฝั่งเหนือของถนนเขี้ยว

(๑๐๒.) วัดซอง อยู่ภายในกำแพงพระนครหลังตลาดหัวรอ
 เดี๋ยวนีอยู่ในบริเวณอำเภอกรุงเก่า เป็นวัดร้าง เดิมมีโบสถ์ วิหาร
 พระเจดีย์ และหอรบซัง ซ่องประต้วด้านตะวันตก แต่พังทำลายเสียหมด
 คงเอาไว้แต่พระเจดีย์กับซ่องประต้วไว้เป็นเครื่องหมาย วัดยาคอนที่อยู่
 หลังบ้านหม้อฟากคลองข้างเหนือ แนวเดี๋ยวกบวัดแม่นางปลิ่ม

(๑๐๓.) บ่อนมหาไชยอยู่ตรงตลาดหัวรอ วัดแม่นางปลิ่ม
 อยู่คนละฟาก

แม่น้ำรอบกรุงทั้งสี่ด้าน มีบ้านบรอดำบล ๑ เรือคอย
สองตำบลเรือจ้างยี่สิบตำบล แต่ข้ามแม่น้ำยี่สิบสาม
ตำบลแล

มีตลาดเรือที่แม่น้ำรอบกรุง เป็นตลาดเอกสี่ คือ
ตลาดน้ำวน ^(๑๖๕) บางกะจะ ๑ ตลาดปากคลองคูจาม ^(๑๐๕) ๑
ตลาดคลองคูไม้ร้อง ^(๑๐๖) ๑ ตลาดปากคลองวัดเค็ม ^(๑๐๗) ๑
เป็นสี่แล

มีตลาดบนบกนอกกำแพงกรุง แต่ในเขนอรั้งสี่ทิศเข้า
มาจนมริมแม่น้ำรอบกรุงนั้น คือตลาดวัดพระมหาธาตุ ^(๑๐๘)
หลังเขนอรั้งหลวง ๑ ตลาดลาว ^(๑๐๙) เหนือวัดโคกหา
สวรรค์ ๑ ตลาดคลองน้ำยา ^(๑๑๐) ๑ ตลาดป่าปลา ^(๑๑๑) เจริง
บ้านบรอด ๑ ตลาดหน้าวัดแคลงแลวัดสะพานเหลือง ^(๑๑๒)
(วัดสะพานเกลือ) ๑ ตลาด ^(๑๑๓) (วัดนางชี).....๑ ตลาด
บ้านบาตวัดพิไชย ^(๑๑๔) ๑ ตลาดวัดจันทร์หลังวัดกล้วย ^(๑๑๕) ๑
ตลาดหลังตีกวัดันตา ^(๑๑๖) ๑ ตลาดวัดสิงห์ ^(๑๑๗) บ้าน
ขี้ปูน ๑ ตลาดวัดทอง ๑ ตลาดวัดถ้ำراب ๑ ตลาดบ้าน
ปูนวัดเขย่น ๑ ตลาดบ้านจัน ^(๑๑๘) ปากคลองขุนลคอนไชย ๑
ตลาดกวนลอดช่อง ๑ ตลาดเรือจ้างวัดธาระมา ๑ ตลาด
บ้านบ่อม ^(๑๑๙) TUDC 22/04/2563 (๑๒๐)
ตรงเขนอรั้งปากคู ๑ ตลาด (หัว) แหลม
คลองมหานาค ๑ ตลาดวัดขุนญวนศาลาปูน ๑ ตลาดวัดคู

ไม่ร้อง (๑๒๑) หลังโรงเรือ ๑ ตลาดหน้าวัดเกาะไทร (๑๒๒) ลงวัด
 หน้าพระเมรุ ๑ ตลาดวัดค่ายวัว (๑๒๓) บ้านม้อ ๑ ตลาดป่า
 เหล็ก (๑๒๔) ๑ ตลาดวัดครุฑ (๑๒๕) ๑ ตลาดคลองฝ้ายลาย (๑๒๖)
 ริมวัดป่าแดง (วัดป่าแดง) ๑ ตลาดโรงกูป (๑๒๗) หน้าวัด
 กุฎีทอง ๑ ตลาด (วัด) โรงฆ้อง (๑๒๘) ๑ ตลาดหน้าวัดป่า
 บ้านคนที ๑ ตลาดป่าเหล็ก (๑๒๙) ถ้ำโขลง ๑ ตลาดวัด
 พร้า (๑๓๐) ๑ ตลาดนอกกรุงเทพมหานครสามสิบสอง
 ตลาดแล

(๑๐๔.) ขางกระเช คือ แม่น้ำตรงสามแยกหน้าขอมเพ็ชร

(๑๐๕.) คลองคางมออยู่ที่วัดพุทธโศภนบุรีลงมา

(๑๐๖.) คูไม้รัง อยู่ริมคลองเมืองมั่งเหนือ ระวังวังเชิงท่า
 กยวัดพนมโยง เป็นที่โรงเรือพระที่นั่ง

(๑๐๗.) วัดเค็มในราชการเรียกว่าวัดศรีโฆธยา อยู่ในคลอง
 แยกจากคลองบ้านม้าหันตรา

(๑๐๘.) วัดพระมหาธาตุอยู่ในกำแพงพระนคร ไม่ปรากฏว่ามี
 วัดมหาธาตุอยู่นอกกรุงอีก และทบกลางซึ่งเป็นค่านขนอนเค็ม ช้าง
 แม่น้ำฝัดตะวันออกมีวัดดาวคนอง ทางตะวันตกมีวัดช้าง ตลาดนั้นจะอยู่
 ที่วัดไกรู้ไม่ได้

(๑๐๙.) ระวังคูไม้ทรายแม่ เพราะอ่าววัดเค็มอันเปลี่ยน
 แปลงไปเสียมาก แต่อยากทราบว่า น่าจะอยู่แถวปลายคลองสระบัว
 คุยกับเถวนั้นสังเกตเห็นเป็นบ้านเก่ามีวัดเวียงถนนถึง ๒๕ ชน

(๑๑๐.) ชาวบ้านเคี้ยววันเรียกคลองที่อยู่เหนือพระเนียบเขาไป
ในทุ่งวัดบรมวงศัวั คลองน้ำยา แต่ในจดหมายเหตุและแผนที่ของ
พวกฝรั่งเศส ซึ่งเขียนไว้ในแผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราชว่า
คลองเหนือวัดเสนต์โยเสฟ คือที่เรียกกันว่าคลองตะเคียนเหนือเคี้ยววัน
เป็นคลองน้ำยา แต่ในหนังสือนี้เรียกคลองนี้ว่าคลองขลุ่ยคอนไชย

(๑๑๑.) คลากป่าปลา อยู่หน้าคลากห้วย

(๑๑๒.) กอคลากริมแม่น้ำหน้าวงจทรฝั่งเหนือ แต่วัดแดง
มาลงวัดสะพานเกล็ด

(๑๑๓.) วัดนางชี อยู่ใต้สะพานวัดประดู่สงมา

(๑๑๔.) บ้านชาตรอยู่^๑ในคลองข้างวัดพิไชย ใต้สถานีอยุธยา

(๑๑๕.) วัดนโพนาคความว่า อยู่ริมทางรถไฟใต้สะพานคลอง
บ้านชาตรลงไป ชาวบ้านเรียกว่าวัดประสาธ แต่มีวัดจทรอยู่^๑ที่เหนือ
ท่าสถานีอยุธยาวัด ๑ มีชื่อมาในพงศาวดาร แต่ไม่อยู่ในลำดับนี้

(๑๑๖.) ตักวิไลนกา อยู่ริมแม่น้ำฝั่งตะวันออกข้างใต้หัวเลี้ยว
วัดรช หลังวัดพนัญเชิงลงไป ชาวบ้านเรียกตักแดง ยังเห็นผนังตัก
เพียงพน

(๑๑๗.) บ้านญอน อยู่ริมแม่น้ำฝั่งตะวันออกเหนือเกาะเรียน
แต่คงเป็นเรือนแควของไม้ จึงไม่พบซากอิฐ

(๑๑๘.) ปากคลองตะเคียนข้างเหนือที่ฝรั่งเศสเรียกว่า คลอง
น้ำยา แต่ในหนังสือนี้เรียกคลองขลุ่ยคอนไชย

(๑๑๙.) บ้านขอม อยู่ริมแม่น้ำฝั่งตะวันตกใต้ปากคลองวัดลาค
ลงมา กอที่ย่อมจำเปผล

(๑๒๐.) คลองมหานาค อยู่เหนือหัวแหลมราว๒๕เส้น พงศาวดาร
ว่าในแผ่นดินสมเด็จพระมหาจักรพรรดิ พระเจ้าหงสาวดีสวรรคตเสกนิคร
ยกเข้ามาตีกรุง พระมหานาค วิตถุเขาทองลิกออกมารักษาตั้งค่าย
กันชาศึก ตั้งแต่วิตถุเขาทองลงมาจนวัดยาพลู พรรคพวกมหานาค
ช่วยกันขุดคูกันค้ำค้ำกันทัพเวียงเรียกว่าคลองมหานาค ถ้าคลองแก่
แม่น้ำเข้าไปจนถึงวิตถุเขาทองเห็นจะเป็นคลองเดิมของวัด เพราะวัด
ภูเขาทองอยู่กลางค่อน มหานาคคงจะขุดคูแยกจากคลองวิตถุเขาทอง
ลงมาข้างใต้ถึงวัดศาลาปูน แล้วเลยลงทางตะวันตกผ่านหลังวัดขุนญวน
และหน้าวัดยาพลูมาออกแม่น้ำใหญ่ที่เหนือหัวแหลม

(๑๒๑.) ซ้ำกบิลเลขที่ ๑๐๓

(๑๒๒.) วัดตะไกร อยู่หลังวัดหน้าพระเมรุของไปข้างเหนือ

(๑๒๓.) วัดค่ายวี อยู่หลังบ้านหม้อ

(๑๒๔.) อยู่หลังบ้านหม้อ แถวเดียวกับวัดแม่นางปลื้ม

(๑๒๕.) วัดครุฑ อยู่ปลายคลองสระบัวฝั่งตะวันออก

(๑๒๖.) วัดป่าแดง อยู่ในปากคลองสระบัวตรงหน้าพระเมรุข้าม

(๑๒๗.) วัดกุฎทอง อยู่ริมคลองเมืองฝั่งเหนือ เยื้องหน้า

พระราชวังข้าม

(๑๒๘.) วัดโรงฆ้อง อยู่ริมคลองเมืองฝั่งเหนือ

(๑๒๙-๑๓๐) อยู่หลังบ้านหม้อ คู่หมื่นจะเป็นตลาดเคี้ยว

กบิลเลขที่ ๑๒๑

(๑๓๑.) วัดพร้าว อยู่ในคลองเล็ก ตรงหน้าวัดสามวิหารข้าม

เดิมก็คงจะอยู่ริมลำน้ำแควใหญ่ แต่คลองออกออกมารวม

ในกรุงเทพมหานครมณฑลหลวง (๑๓๒) กวางหัว สำหรับ
 มีการใหญ่แห่งพระกณีนหลวงนากหลวงตั้งพยุห้บาตรา สระ
 ขนานข้างม้าพระที่นั่งปโตไซย ซักจะเข้าใส่ศกพระราชาณะ
 อธิการ แลมีค่ายณบบ้านหล่อ (๑๓๓) ตั้งแต่ถนนหน้าวังตรา
 มาปลายถนนวังตราตั้งค่ายณบบ้านหล่อตรงปโตสับเบย ๑
 ค่ายณบบ้านหล่อตั้งสุดถนนป่าตะกั่ว (๑๓๔) ๑ ตั้งหัวเลี้ยว
 มาป่าโทน ๑ ตั้งหัวถนนป่าเตียบถ้ำพระประเทียบ ๑ ท้าย
 ถนนป่าเตียบ ๑ ตั้งหัวถนนป่าจันเงิน ๑ ตั้งท้ายถนนป่ายา ๑
 ตั้งหัวถนนป่าชมภู ๑ ตั้งหัวถนนป่าไม้ป่าเหล็ก ๑ ตั้งหัวถนน
 ป่าฟก ๑ ตั้งหัวถนนป่าผาเขี้ยว ๑ ตั้งหัวถนนตะเลงแกง ๑
 ตั้งท้ายถนนตะเลงแกง ๑ ตั้งหัวถนนป่าตองตรงจวนคลัง ๑
 ตั้งท้ายถนนป่าตองต่อถ้ำข้างปโตไซย ๑ ค่ายณบบ้านหล่อ
 ตั้งรอบพระราชวังหลวง ๑ ตั้งหัวโรงม้าไชยฤกษ์ปโตจัก
 มหีมา ๑ ตั้งมมวัดธรรมฤคราชตรงกำแพงคั่นท้องสนาม
 หน้าจักรวัด ๑ ตั้งหัวถนนตลาดเจ้าพรหม ๑ ตั้งบ้อมตรงศาลา
 ยารบาญช ๑ ตั้งทบ้อมกลางตรงวัดสี่เชิง ๑ ตั้งมมบ้อมจะ
 เลี้ยวมาหน้าวัดระฆัง (๑๓๕) ๑ ตั้งมมบ้อมจะเข้ามาท้ายสระ ๑
 ตั้งมมบ้อมปากท่อจะเลี้ยวมาถนนปโตดินมาหยุดจนพระฉนวน
 ประจำถ้ำ ๑ ตั้งค่ายณบบ้านหล่อ ล้อมพระราชวังหลวง
 แปรคตำบล ตามถนนหลวงสับหกตำบล เป็นยสี่สับ
 ตำบลแล

(๑๓๒.) ถนนสายนี้เป็นถนนใหญ่ตรงไปจากหน้าพระราชวัง
 ไปหักเลี้ยวที่มุมกำแพงพระราชวังด้านใต้หนึ่งซอกหนึ่ง แล้วเลี้ยวซ้าย
 ตรงไปทางใต้ลงประตูไชย ซึ่งอยู่ริมแม่น้ำด้านใต้ เคยแต่รับพระ
 ราชคำสั่งพระเจ้าหลุยส์ ๑๕ กรุงฝรั่งเศส ก็ขับว่ากันว่า เป็นที่ชมพล
 ทหารเรือ ซึ่งแม่ทัพเคยไปต่อสู้ศึกตามหัวเมือง ไม่ใช่ที่พลวง
 ที่เสด็จเป็นจอมพล แต่ที่ว่ามีแพทย์พยาบาลรักษาคนพลวง นาคหลวง
 สวรรีสานข้างมานั้น เห็นจะมีแต่คนพลวงวัดบรมพุทธาราม ซึ่งเป็น
 วัดของ สมเด็จพระเพทราชาทรงสร้างขึ้น ในที่พระนิเวศน์เดิมบ้านข้าของ
 โกลัญชัยประตูไชยเป็นการพิเศษ ส่วนการแพทย์พยาบาลรักษาคนพลวง
 หรือสวรรีสานข้างมาที่ประจำ คงจะตั้งกระบวนออกจากหน้าพระราชวัง
 ถัดถนนหน้าวังตราข้างวัดบรมพุทธาราม เสด็จออกทางประตูจักรพรรดิมา
 ตรงไปตามทางย่านถนนยามะพร้าว ถึงวัดพลับพลาไชยเลี้ยวลงข้างใต้
 หยกตรงทอคนจีนวัดราชบูรณะแล้วไปวัดมหาธาตุ ถัดกระบวนเลี้ยว
 ลงสู่ทิศตะวันตกทางถนนตลาดเจ้าพรหม ตรงมาเข้าประตูพระราชวัง
 หน้าพระที่นั่งจักรวรรดิ ในเจตหมายแรกของทุกสิ่งกว่าที่ช่วยคนไป
 คนแก่รักษาพยาบาล อธิบายถึงแผนที่ ๆ ไปคอยก็อยู่ในถนนสายที่
 กล่าวนี้ และในพระนครยังมีถนนริถนนขวางอีกหลายสาย ถนนเหล่านั้น
 พนดิ่งขึ้นสูงเหมือนทางรถไฟ ตอนที่อยู่สูงราว ๓ ศอก ที่ลุ่มก็สูง
 ตั้ง ๔ ศอกหรือกว่าก็มี กว้างราว ๒ วาบ้าง ๓ วาบ้างกว่าบ้าง กลาง
 บ่อคูตะแคงยังเหลือเห็นได้ในเวลานอกหลายแห่ง สันนิษฐานว่า ตาม
 ถนนในพระนครเวลานั้นใช้แต่พาหนะข้างม้า ไม่มีรถหรือเกวียน จะมี
 ก็แต่รถหลวงสำหรับใช้ในการแต่เท่านั้น

ถนนสายนี้ตามแผนที่เป็นถนนขวางอยู่กึ่งกลางพระนคร แต่เหนือ
 ไปได้ และมีถนนริ้วเก่าวันออกตรงไปทางตะวันตกถึงหลังวังหลัง
 ซึ่งอยู่ในบริเวณโรงพยาบาลเกษม เป็นถนนสายแรกที่อยู่กึ่งกลางพระนคร
 เหมือนกัน ตรงที่ถนนสองสายนี้ผ่านกันเป็นทาง ๔ แพร่ง เรียกว่า
 ตะแลงแกง ริมถนนตะแลงแกงด้านเหนือปากตะวันตกมีหอคกลอง ซึ่ง
 ผู้ตรวจสอบหนังสือเรื่องนเคยตรวจค้น ชุคพบโคนเสาขนาดใหญ่เท่ากบ
 เสาพระเมรุกลางเมืองแต่ก่อนเหลืออยู่ ๓ ต้น และมีรากกำแพงอิฐรอบ
 ห่างจากหอคกลองเข้าไปบ้านหลังมีวัดเรียกกันว่าวัดเกศ คือจากหลังวัด
 เกศไปเป็นคูก มีคลองเล็กแยกจากคลองท่อ ที่ติดสะพานลำเหยมา
 ทางตะวันออกถึงคูกเรียกว่า คลองนครบาล ข้างปากถนนตะแลงแกง
 ทางใต้บ้านตะวันตกมีศาลพระกาฬหลังคาเป็นชั้นปรวงค์ และมีศาลอยู่
 ต่อกันไปเข้าใจว่าจะเป็นศาลพระเสื้อเมือง พระทรงเมือง พระเหล็กเมือง
 ที่ตรงตะแลงแกงเห็นระถึกกันว่าเป็นกลางพระนคร ในกฎมนเฑียรบาล
 จึงแบ่งแขวงในกำแพงพระนครไว้ดังนี้ ตั้งแต่หอคกลองถึงเจ้าไชยและ
 ตลาดขอกแขวงขุนอรธบาล ตั้งแต่หอคกลองถึงประตูไชยและเจ้าไชย
 แขวงขุนอรธบาล ตั้งแต่หอคกลองถึงขามะพร้าวมาจนถึงท้ายข้างเขื่อนแขวง
 ขุนโลกบาล ตั้งแต่หอคกลองลงมาข้างเขื่อนจนถึงจวนวังแขวงขุนนรบาล
 รวมเป็น ๔ แขวง

ท้องที่นอกกรุงก็แบ่งเป็น ๘ แขวง คือ ๔ อำเภอเหมือนกัน พยัค
 ฑ์มาในกฎหมาย คือ แขวงรอบกรุงคงระปถครองท้องที่บริเวณนอก
 กำแพงพระนครออกไปโดยรอบ แขวงสุโขทัยปกครองท้องที่ต่อเขตค

แขวงรบกรุงออกไปที่บ้านควนออกจนจกที่คี่ได้ แขวงนคร ปกครอง
 ค่อยจากแขวงรบกรุงและแขวงอุไทยไปทางทิศเหนือตลอดควนตาดเฉียง
 เหนือ แขวงเสนา ปกครองค้อยจากแขวงรบกรุงและแขวงนครทางด้าน
 ควนตาดเฉียงเหนือไปต่อยแขวงอุไทยที่คี่ได้ ต่อมาในชั้นกรุงรัตนโกสินทร
 จะเป็นรัชกาลที่ ๔ หรือคั้นรัชกาลที่ ๕ เห็นว่าแขวงอุไทย แขวงนคร
 แขวงเสนา มีที่ซึ่งที่และผู้คนมากเกินกำลังนายแขวงจะปกครองให้
 เรียบร้อยได้ จึงแบ่งแขวงอุไทย แขวงนคร แขวงเสนา ออกไปอีก
 เป็น อุไทยใหญ่ อุไทยน้อย นครใหญ่ นครน้อย เสนาใหญ่ เสนาน้อย
 รวมเป็น ๗ อำเภอ คั้นเมื่อรวมหัวเมืองจัดการเป็นมณฑลเทศาภิบาล
 เมื่อ พ.ศ. ๒๔๓๘ ใ้แก่งแยกเขตคี่ซึ่งที่อำเภอ นครใหญ่ นครน้อย
 ออกเป็นนครกลาง นครใน แยกเขตคี่อำเภอเสนาใหญ่ เสนาน้อย
 ค้งขึ้นเป็นอำเภอเสนากลาง อำเภอเสนาใน รวมเป็น ๑๑ อำเภอ ค้อย
 มาโปรดใ้เปลี่ยนชื่ออำเภออุไทยน้อย เป็นอำเภอพระราชวัง และคี่
 เขตคี่อำเภออุไทยใหญ่และเขตคี่อำเภอหนองแค จังหวัดสระบุรี รวมเข้า
 ค้งเป็นอำเภออุไทยน้อยอีกอำเภอหนึ่ง รวมเป็น ๑๒ อำเภอ และโปรด
 ใ้เปลี่ยนชื่ออำเภอนครกลาง เป็นอำเภอนครหลวง ถึง พ.ศ. ๒๔๕๔
 ในรัชกาลที่ ๖ โปรดใ้เปลี่ยนชื่ออำเภออุไทยใหญ่ค้งเป็นอำเภออุไทย
 อำเภออุไทยน้อยเปลี่ยนเป็นอำเภอวังน้อย อำเภอพระราชวังเปลี่ยนเป็น
 อำเภอบางปะอิน อำเภอนครใหญ่เปลี่ยนเป็นอำเภอมหाराช อำเภอ นคร
 น้อยเปลี่ยนเป็นอำเภอดำเรือ อำเภอนครในเปลี่ยนเป็นอำเภอบางปะหัน
 อำเภอเสนาใหญ่เปลี่ยนเป็นอำเภอสักใ้ อำเภอเสนาน้อยเปลี่ยนเป็น

จำเอนราชคราม จำเอนเสนากลางคงเป็นจำเอนเสนา จำเอนเสนาใน
เปลี่ยนเป็นจำเอนขางบาล จำเอนรชยกรงเป็นจำเอนกรุงเก่า

(๑๓๓.) ค่ายณขบวนหล้อ หนังสือบางเรื่องเรียกว่าจำหล้อ แต่
ก่อนเคยเห็นมีตามทางเขี้ยวคักอยู่ตามคอน เป็นเครื่องกักกันขวางทาง
คอก ชักเสาส่งราว ๒ คอก มีไม้ สากขี้หลังขวางถนนเรียกว่าราว เป็น
๒ แนวของไม้ตรงกัน ปลายคอกปลายถนนกันทั้ง ๒ ข้าง ตามปกติเมื่อ
ผู้ใดเดินไปถึงจำหล้อจำเป็นต้องเดินอ้อมหากปลายราวข้าง ๑ ไปออก
ปลายราวข้าง ๑ ถ้าเป็นโจรมีร้ายดกได้วิ่งหนีมาถึงจำหล้อก็จำเป็นต้อง
หยุดชะงักทำให้ช้าลง ครึ่งกรุงศรีอยุธยาตามจำหล้อว่ามีกองตระเวน
อยู่ประจำรักษาการ ทั้งปรากฏในเพลงยาวของนายจ้อย พันขาว กวีแก่
ครึ่งกรุงศรีอยุธยาแต่งไว้ความว่า คืนวันหนึ่งไปหาผู้หญิงที่บ้านแต่เข้า
บ้านผู้หญิงไม่ไ้ คอยจนคักหมกทวารก็เดินกลับมากตามถนน ถึง
จำหล้อเขาช้ศเพราะเดินยาม ๑ แล้ว จึงต้องข่มขาม มีกลอนในคอน
กลางเพลงยาวว่า คืนนี้ “แต่เดินควรวณขุ่นใจนไกลรุ่ง เล็บกายมุง
หมายมือที่ถอดนอม กิดิใครคืนหลังง้อไปขอรอม เกลือกมียอมยก
หน้าก็ทำอาย ชึ่งคิค้อ้นอกโอ้อาลัยเหลือ คินึงเนอหอมใจยังไม่หาย
พี่เกินคิงไปจนถึงจำหล้อราย เขายศกายมิให้เกินทวยเกินยาม ถียศ
ราวก้าวโผนพอโชนพัน จึงประคนก็เขาเกณฑ์ตระเวนถาม ไม่ตอยสนอง
เขามามองตระหนักนาม ครันแนเนตรเขาก็ขามทวยเคยกลัว”

(๑๓๔.) ค่ายลที่เรียกว่าป่าในพระนครศรีอยุธยา อย่างสำคัญ
ว่าเป็นที่ว่างร้างเปลี่ยวเช่นป่าดง แต่ตรงกันข้าม ค่ายลที่เรียกว่าป่า

ในพระนครนั้น กลับเป็นตลาดพระลานที่ประชุมคน คือ หมายความว่า
 ย่านใดที่มีสิ่งใดเป็นพนักเรียกว่าย่านของสิ่งนั้น ๆ เช่นย่านตะกั่วเป็น
 ตลาดขายลูกแหและเครื่องตะกั่ว ย่านขามะพร้าวเป็นตลาดที่ขาย
 มะพร้าว หรืออาจจะมีคนมะพร้าวอยู่ในแถบนั้นบ้าง ขำผาเหลืองก็
 คือย่านตลาดขายผ้าไตรจิวร ขำตองก็เป็นที่มีสวนกล้วยไม้ใบของชาย
 ในย่านนั้นเช่นกัน

(๑๓๕.) คือวัตรโพธิ อยู่ปากตะวันตกคลองท้อ คนละฟาก
 กับบ้านหลังพระราชมัง เข็มเห็นจะเวกกว่าวัตรหนึ่ง จะมาเปลี่ยนชื่อ
 เป็นวัตรโพธิในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เมื่อคณะสงฆ์
 ซึ่งออกไปตั้งศาสนาเกาะลังกาถอยเข้ามา นำจะได้พินิจพระศรีมหา
 โพธิเข้ามาถวาย คงจะได้ไปรศให้ปลูกที่วัตรหนึ่ง กว้างเป็นวัดใกล้
 ที่ประทัย จึงเปลี่ยนชื่อเป็นวัตรโพธิแต่นั้นมา

แลมีตะพานไม้ตะพาน อิดเค็รข้ามคลองในกำแพงกรุง
 ตะพานไม้ข้ามคลองหอรัตนไชย ๑ ตะพานอิด ^(๑๓๖) ข้ามคลอง
 ปกติในไถ้จะเลี้ยวมาหอรัตนไชย ๑ มาตะพานไม้ช่อตะพาน
 สี่เส้า ๑ มาถึงตะพานใหญ่ช่อตะพานหัวจะกา ๑ มา
 ตะพานอิด ^(๑๓๗) ตรงปตุในไถ้ช่อตะพานในไถ้แล

คลองปตุเข้าเปลือกรตรงออกปตุจัน มีตะพานก่อด้วย
 สีสแลงช่อตะพานข้าง ^(๑๓๘) ๑ มาถึงตะพานอิดช่อตะพานป่า
 ถ่าน ^(๑๓๙) ๑ มาถึงตะพานไม้ช่อตะพานวัดลาด ๑ มาถึง
 ตะพานอิดช่อตะพานชัก ^(๑๔๐) ๑ มาถึงตะพานไม้ช่อตะพาน
 วัดขุนเมืองใจ ๑ มาถึงตะพานอิดช่อตะพานตลาดจัน ^(๑๔๑) ๑
 มีคลองน้อยลัดแต่คลองในไถ้มาออกคลองปตุจัน มีตะพาน
 อิดข้ามคลองน้อยนั้น ช่อตะพานบ้านดอกไม้เพลิงแล

(๑๓๖.) ยังเห็นรากเชิงสะพานอยู่

(๑๓๗.) ยังเห็นรากเชิงสะพานอยู่

(๑๓๘.) ยังเห็นรากเชิงสะพานอยู่ แต่คนลงนั้นว่าเรือเอาลงไว้

กรุงเทพ ฯ คราวสร้างขมมบรรพตวิศิระเกศ ในรัชกาลที่ ๓

(๑๓๙.) เชิงสะพาน ๒ ข้างยังอยู่สูงถึงที่วางรถ อยู่ถนนป่า

ถ่านระวางหน้าวัดมณฑลภาคกับวัดราชบูรณะ

22/04/2563

(๑๔๐.) ยังเห็นรากเชิงสะพานอยู่ และในย่านนั้นเป็นเทวสถาน

(๑๔๑.) สะพานนี้ก่อเขาะกลางเป็นช่องโค้ง

คลองปทุมเศษมีเข้ามาจนลำคูปากสมุท แบ่งน้ำกลาง
เมืองออกริมสะพานนาครบรรจบกับคลองปทุมเศษ มีสะพาน
อดีตบ้านแขกใหญ่ข้ามมาถนนบ้านแห่ขอสะพานวาม ^(๑๔๒) ๑
มีคลองน้อยลัดมาจากคลองใหญ่ปัดจีน มาหล่อกคลอง
ปทุมเศษ มีสะพานอดีตเตี้ยถนนบ้านแขกข้ามศาลาอาไศรย
มาป่า ๑ มีสะพานอดีตเตี้ยมาถนนหน้าวัดอ้าแม่ มาออก
ถนนหลวงตรงมาวัดลัดหันแล

คลองปัดไชย ^(๑๔๓) ตรงเข้ามาถนนตะเลงแกงมุมวัดป่า
ในมีสะพานไม้ริมพระคลังสินค้าข้ามเข้าไปวัดบรมจักรวัด ๑
มีสะพานอดีตหน้าวัดบรมพุทธาราม ^(๑๔๔) ข้ามมาป่าดินสอถนน
วัดพระงาม ๑ มีสะพานไม้ข้ามถนนบ้านช่างเงินข้ามเข้าไป
วัดป่าใน ๑ ลำคลองปัดไชยเลี้ยวตะวันออกมีสะพานไม้
ตรงถนนป่าผ้าเขียวข้ามไปบ้านพรหมณ์หน้าวัดป่าใน ๑ มี
สะพานไม้ตรงหัวถนนป่าฟูก ข้ามไปถนนหน้าวัดสักขอ
สะพานนาคร ๑ ลำคลองปัดไชยมีคลองน้อยเลี้ยวตะวันตกไป
ออกคลองจะโกรใหญ่ ๑ มีสะพานไม้ข้ามเข้ามาถนนป่า
ตอง ๑ มีสะพานไม้ตรงจะโกรน้อยข้ามมาถนนวัดป่าม่อแล

(๑๔๒.) เป็นสะพานก่ออิฐและเป็นช่องโค้ง

(๑๔๓.) ที่ว่าประตูไชยเป็นคลองนั้น ในหนังสือเรื่อง

ก็เดียวกัน ตอนที่พรรณนากว๊านนั้นก็มีความว่า เป็นถนนหลวง
สำหรับแห่ปืนใหญ่หยากรวและนาครหลวงสระสนานช้างม้า ที่ถ้าประตู

ไชยเป็นประจักษ์แล้ว ถนนประตูไชยก็ต้องเป็นคลอง มิเป็นกระบวน
 แห่งพยุหยาตรากรฐินยกไปลอยคอในน้ำหรือ ในเรื่องประตูไชยของท่านผู้
 เรียบเรียงเติมเห็นจะหลงไปเอาแผนที่ประตูระโกรน้อยมาเป็นประตูไชย
 จึงมีไต่กล่าวถึงประตูน้ำระโกรน้อยเลย คงจะเห็นไต่คือไปก็อธิบายถึง
 ประตูระโกรใหญ่ที่เกี่ยว ข้อที่ระชให้เห็นว่า ประตูไชยมิใช่ประตูน้ำ
 นั้นมีในพงศาวดารแผ่นดินสมเด็จพระเชษฐาธิราช เมื่อสมเด็จพระเจ้า
 ปราสาททอง ครั้นยังเป็นเจ้าพระยาตากลาโหมยกเข้ามาจับพระเจ้าแผ่นดิน
 มีเรือ ๑๐๐ ลำเศษ พล ๓,๐๐๐ ล่องลงมาจากวัดกุฎีขึ้นที่ประตูไชย
 เจ้าพระยาตากลาโหมขึ้นม้าน้ำพลไปถึงศาลพระกาฬหยุดลงจากม้า คง
 สัตยาธิษฐานแล้วล้มพลอยู่ จน ๘ ทุ่มได้เวลาจึงยกเข้าฟันประตูพระ
 ราชมัง และยังมีพระยานประจักษ์อีกแห่งหนึ่ง ไต่พบในเพลงยาวของ
 หม่อมพิมเสน ข้าราชการครั้งกรุงศรีอยุธยาเป็นกวี แต่จะเป็น
 มหาตเล็กหลวงหรืออะไรหาทราบไม่ ไต่แต่งเพลงยาวนิราศว่าด้วย
 ไปราชการ จะเป็นกองทัพหรือกองข้าหลวงไปทำอะไรทางจังหวัด
 เพ็ชรบุรี แต่สังเกตดูในท้องเรื่องมีเรือและผู้คนไปมากเป็นกองใหญ่
 เรือจะเป็นทั้งกระบวนอยู่ที่ประตูไชย ก่อนที่หม่อมพิมเสนจะไป
 ราชการนั้น ไต่คิดพินยอมกับผู้หญิงคนหนึ่ง และได้พบพุดจาสังสัย
 กันทั่ววัดพระศรีสรรเพชญ์ว่า ขอให้ผู้หญิงตามไปส่งในวันยกกองออก
 จากกรุง แต่ผู้หญิงคนนั้นหาไปส่งไม่ มีกลอนเพลงยาวของคนนั้นว่า
 กงนี้ “จนญาติวงศ์พิกก็เปลี่ยนผลัด จะเขียนจดสิ่งไรให้ ไหลหลง
 ด้เวลาจะบรรดาครว กำรโง่มาในความมกรอม เกินทางอย่างระ

ดอยย้อนรอยหยุก สุกใจด้วยใจระโกลถนอม ถึงประตูไชยวัน
 อารมณักรอม ออมเทวศัประเวศลงนาวา ครอบนักจิตตคามนาม
 เรือรบ แลไหนไม่พยพิศตรเชษฐา จึงให้ล่องแลตามท้องชลามา เห็น
 เรือราพายมายาหลายลำ” ข้อนี้ก็แสดงให้เห็นว่า ประตูไชยไม่
 ใช่ว่าเป็นประตูคลองน้ำ แต่ก็เป็นธรรมชาติระคองพลังพลาคบ้าง แต่
 เท่าที่ท่านได้เรียบเรียงไว้อย่างละเอียดละออเป็นหลักฐานได้เท่านี้ ก็นับ
 ว่าเป็นขุณฺดรุณแก่ผู้ศึกษาโบราณคดีชั้นหลังเป็นนักหนา

(๑๔๔.) วัดบรมพุทธาราม สมเด็จพระเพทราชาทรงสร้างขึ้น

ที่พระนิเวศน์เดิมย่านป่าตองภายในกำแพงกรุง อยู่ระวางประตูไชย
 กับคลองตะเกราณ้อย พระอุโบสถมุงกระเบื้องเคลือบ จึงเรียกกันว่า
 วัดกระเบื้องเคลือบ

คลองปตฺปากท่อตรงมาออกปตฺตะไกรใหญ่ มีสะพาน
ไม้ซ้อสะพานขุนโลก ๑ มีสะพานไม้ตรงถนนวัดขวิดข้าม
ไปวัดกุฎีฉลัก ๑ มีสะพานอดีตตรงถนนตะแลงแกงข้ามไป
ถนนลาวซ้อสะพานลำเหย (๑๔๕) ๑ มีสะพานอดีตตรงปตฺมหา
โกกราช ข้ามไปถนนหน้าโรงไม้ซ้อสะพานสายไซ (๑๔๖) ๑
ลำปากท่อมคลองน้อยเลี้ยวเข้ามาสระแก้ว พระคลังใน มี
สะพานไม้ตรงถนนหน้าวัดระฆังข้ามเข้าสวนอะหุณ ๑ มี
สะพานอดีตตรงถนนหลังวัดระฆังข้าม เข้ามาท้ายสระ ซ้อ
สะพานสวนอะหุณ ๑ ลำคลองปากท่อมคลองน้อยเลี้ยว
ไปตวันตก ออกปตฺใหญ่ฉางมหาไชยริมวัดสวนหลวงวัด
ศกสวรรค์ มีสะพานอดีตเดิรตามริมคลองทางหัวฝៃซ้อสะพาน
แก้ว แลในกรุงเทพมหานคร มีสะพานหลวงใหญ่่น้อย
สะพานอดีต สิบห้าสะพาน สะพานไม้ สิบสี่ เป็นญี่สิบเก้า
สะพานแล

(๑๔๕.) สะพานลำเหย เป็นสะพานข้ามคลองท่อตอนใน ซึ่ง
มีถนนมาจากวังหลังตรงไปจกกำแพงกรุงเก่าตะวันออก ตรงวัดพิไชย
ข้าม กรมทหารได้ทำถนนลาดหลังโรงทหารไปตามแนวเดิมถนนลาว
ถนนตะแลงแกง และสร้างเข้าขึ้นที่ระวางวัดกิตฺยาคูบเทวสถานให้
ซ้อถนนแผลงศร ทำสะพานขึ้นใหม่ตรงสะพานลำเหยให้ ซ้อว่าสะพาน
ลักษณะสุคร สำเร็จเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๗ ภายหลังกึ่งพระเจ้าพรหม

อิราชเจ้าฟ้าอภัยวงศ์เกษาวุธ กรมหลวงนครราชสีมา เมื่อเสด็จไป
ทรงบัญชาการของพลทหารบกที่ ๓ ไปรบให้ทหารทำถนนค่อถนน
แฉลงศร จากหลังเข้าตรงไปตามถนนเข้าโตน บรรจบถนนรอบกรุง
ค้ำนครวันออก ประทานชื่อไว้ว่าถนนเกษาวุธ

(๑๕๖.) สะพานสายโซ่ เป็นสะพานข้ามคลองท่อจากฟาก
ตะวันตก มาเข้าประคุมหาโศกราช หน้าพระที่นั่งทรงปืน

กองเชิงถันเครื่องทองเหลืองตะกั่ว ๑ บ้านป่าขมภูชายผ้า
 ขมภูคาตราดคดหนังกั๊ว ผ้าขมภูเลวผ้าถิมเลว ๑ บ้านป่าใหม่
 ป่าเหล็กฟากถนนซีกหนึ่ง ชายใหม่ครุขใหม่พัน โหมเบญ
 พรรณ ฟากถนนซีกหนึ่งชายมีดพร้าวานจอบเสียมตะปูปลิง
 บิหล้า มีตลาดขายของสดข้าวเย็น ซ่อตลาดสะพานหน้าคู
 อยู่ในบ้านป่าเหล็กป่าใหม่บ้านเดียวกัน ๑ บ้านป่าฟูกขายแต่
 ฟูกเลหมอนเมาะ ๑ บ้านป่าหุงหมากก็ว่าป่าผ้าเขียวก็ว่า
 ขายเซอเขียวเซอขาวเซอจบเอวเซอฉีกอกเซอกรวมหัว กัง
 เกงเขียว กังเกงขาว ล่วมสักลาด ล่วมเลว ถุงหมาก
 สักลาดบักทอง ประดับกระจกถุงหมากเลว ถุงยาสูบประ
 บักทองประดับกระจก ถุงยาสูบ ผ้าลายต่างกันสำหรับทั้ง
 ทาน ขรองพลูสักลาดบักทองประดับกระจก ขรองพลูเลว
 สักลาดเขียวแดง แล้วรับผ้าแจกจามวัดแก้วฟ้า วัดลอด
 ช่องมาใส่ร้านขาย ๑ บ้านตะแลงแกงขายของสดข้าวเย็น
 เรียกว่าตลาดหน้าคู ๑ บ้านหน้าพระกาลมีร้านชำขายหัว
 ในโคลงในบันฝ้าย ๑ บ้านบ้านช่างทำเงิน แล้วไปบ้านป่า
 ผ้าเหลืองป่ามะพร้าวหน้าวัดป่ากาย แล้วไปบ้านหน้าจวนคลัง
 ทำหีบฝ้ายขาย บ้านป่าตองขายฝ้ายขายรัก มีตลาดขายของ
 สดข้าวเย็นหน้าพระคลังสินค้าอยู่ในบ้านป่าตอง ๑ บ้าน
 ป่าดินสอริมวัดพระงามขายดินสอขาวดินสอดำ ๑ บ้านบ้าน

เห ขายแหแลเป่ปลานด้ายตะกอแลลวด มีตลาดขาย
 ของลาวปลาสดข้าวเบน อยู่ในบ้านแขกใหญ่ชื่อตลาดจีน ๑
 ย่านพราหมณ์หน้าวัดข้างขายกะบุงตะกร้ากะโล่ครุเชือกเสื่อ
 ลวด มีสรรพเครื่องใช้ครบ ๑ ย่านซี่ยกุนขายดอกไม้เพลิง
 สุราแซ่สุราเข้มี ที่ศาลามีตลาดขายของสดข้าวเบน ชื่อ
 ตลาดเสาชิงช้าชุกุน ๑ ย่านวัดกระชี่ข้างท่าพระพุทธรูปด้วย
 ทองคำมากเงินสำกุต ๑ ย่านขนมจีนทำขนมเปียใหญ่ห้อย
 ขาย ๑ ย่านบ้านวัดน้อยยปตุจันขายโปรดทองเหลืองเคลือบ ๑
 ย่านไนไก่อ่เชิงตพานปตุจันไปเชิงตพานปตุไนไก่อ่ เป็นย่าน
 จีนอยู่ตักทั้งสองฟากถนนหลวง หนึ่งร้านขายของสรรพ
 เครื่องสำเกา ไหมแพรทองขาวทองเหลืองถ้วยโลหะเครื่อง
 สำเกาครบ มีตลาดขายสุกรปลาของสดข้าวเบนอยู่ในย่าน
 ไนไก่อ่ ๑ ย่านสามม้าแต่เชิงตพานไนไก่อ่ตัวนออกไปถึงหัว
 สาระกามุมกรุงเทพมหารนคร จีนทำเครื่องจันอับแลขนม
 ทำโต๊ะเตียงแลถั่งน้อยใหญ่แลทำสรรพเครื่องเหล็ก แลมี
 ตลาดขายของสดข้าวเบน แต่หัวโรงเหล็กไปจนปตุช้องกุด
 ถ้ำเรือจ้างวัดพะเนางเชิงอยู่ในย่านสามม้าตลาด ๑ ย่าน
 ป่าทุ่งวัดกระบือวัดวัว แต่ก่อนมีตลาดมอญพะม่ามาเปิดไก่อ่
 ขาย ธรรมเนียมพระเจ้ามหากระษัตริ (เห็นจะเป็นพระเจ้าอยู่หัว
 บรมโลก) เสด็จขึ้นปราบภูภิเสก ทรงพระกรุณาแก้สัตว์

โปรดให้เลิกตลาดซึ่งฆ่าเป็ดไก่เสีย ๑ ย่านประตูเจ้าจันทร์ มี
 ตลาดขายของสดข้าวเย็น ๑ ย่านหอรัตนไชยมีตลาดขาย
 ของสดข้าวเย็น ๑ ย่านโรงเตี๊ยมหอรัตนไชย ทำเครื่อง
 เตี๊ยมนอนเก้าอี้หนังถักขายขายย่าน ๑ ย่านวัดฝางวังจันทร์
 ทำหัวในโคลงในทับฝ้ายขาย มีตลาดขายของสดข้าวเย็นอยู่
 ในย่านวัดฝาง ๑ ย่านประตูดินวังจันทร์มีตลาดขายของสด
 ข้าวเย็น ๑ ย่านประตูผ้าช้างวังจันทร์มีตลาดขายของสดข้าว
 เย็น ๑ ย่านถนนวัดชรองมีตลาดขายของสดข้าวเย็น ๑
 ย่านถ้ำทรายมีร้านชำขายผ้าสองบักเชิงปม แลผ้าปุมผ้าไหม
 ผ้าจวนต่าง ๆ มีตลาดขายของสดข้าวเย็น ๑ ย่านเชิงตพาน
 ช้างตัวนอก มีตลาดขายของสดข้าวเย็นหน้าวัดก่อดอง
 ตลาด ๑ มีตลาดขายปลาเลขของสดที่เชิงตพานช้าง ๑ มา
 ย่านหลังวัดนกกหน้าวัดโพธิ์ มีร้านชำไทยมอญขายชั้นลาด
 ถานน้อยใหญ่ สรรพเครื่องทองเหลืองครบ แลมีตลาด
 ขายของสดข้าวเย็นอยู่ในย่านหน้าวัดนกก ๑ ที่ศาลาทำห้อง
 หน้าวัดพระมหาธาตุ มีแม่ค้านั่งคอยซื้อของมีดพร้าขวานชำรุด
 เหล็กเล็กน้อยขายตลาด ๑ ย่านหน้าสาระภากอนในนอก
 มีตลาดขายของสดข้าวเย็นช้อตลาดเจ้าพรหม ๑ ย่านป่าสมุด
 แต่หน้าวัดพระราม มาจนศาลเจ้าหลักเมืองมาหน้าวัดหลาว
 (วัดลาว) วัดป่าฝ้ายมีร้านชำขายสมุดกะตาด ๑ มีตลาดขาย

ของสดข้าวเขนริมคลองหลังวัดระฆังตลาด ๑ ย่านเชิง
 ตพานลำเหยตวันออกมีตลาดขายของสดข้าวเขน ๑ ฟาก
 คลองปากท่อตะวันตก หน้าวัดประโศก (วัดวรโพธิ) ริม
 กำแพงโรงไม้ (โรงไหม) มาจนบ้านชาวเตร มีตลาดขาย
 ของสดข้าวเขน ซ้อตลาดยอด ๑ ย่านปทุมธานีมีตลาด
 ขายของสดข้าวเขน ๑ ถัดย่านตลาดยอดไปนั้น มีตลาด
 ขายของสดข้าวเขน ซ้อตลาดหัวเลี้ยว ๑ หน้าปทุมสัคค
 มีตลาดขายกึ่งปลาสดซ้อตลาดสัคค ๑ ริมคลองฟากหนึ่ง
 มีตลาดขายของสดข้าวเขนซ้อตลาดเดิม ๑ หน้าวัดสิงห์
 มีตลาดขายของสดข้าวเขนซ้อตลาดวัดสิงห์ ๑ หน้าวัดเกษ
 ข้างฉางมหาไชย ^(๑๕๗) มีตลาดขายของสดข้าวเขนซ้อตลาดหัว
 ฉาง ๑ ย่านถนนลาวขายสรรพดอกไม้สด ๑ ย่านป่าเหล็ก
 วัดป่าฝ้ายขายสรรพเครื่องเหล็กมีดพร้า มีตลาดขายของสด
 ข้าวเขน ๑ ย่านวังไชยซ้อทองแดงไปทำทองเหลืองบุนัน
 ใหญ่น้อยขาย มีตลาดขายของสดข้าวเขน ซ้อตลาด
 วังไชย ๑ ย่านฉะโกกรใหญ่ซ้อไม้ไผ่มาทำฝาร้อนหอยขาย
 ฝั่งบ้านขายผ้าสรัดผ้าขาว มีตลาดขายของสดข้าวเขนตลาด ๑

(๑๕๗.) ฉางมหาไชยอยู่ในคลองระวาง วัดสวนหลวงกับวัด
 สยสวรรค์ เคียงกันอยู่ในบริเวณโรงทหาร คลองนั้นถมเป็นพนเคียวกัน
 หมดแล้ว

ย่านป่าพัตชายพัตกระโหนดคั่นกลมคั่นแบนใหญ่ น้อย มี
ตลาดชายของสดข้าวเขนอยู่ในย่านป่าพัตตลาด ๑ มีตลาด
ชายของสดข้าวเขนที่เชิงตพานขุนโลกหน้าวัดแก้วตลาด ๑
มีตลาดที่หัวไร่ ตพานแก้วชายของสดข้าวเขนตลาด ๑ แล
ในกำแพงตั้งแต่ตลาดร้านแผง ^(๑๘๘) ชายพลาสติกผักสดสรรพ
ของข้าวเขนสี่สิบตำบล

ริมแม่น้ำทั้งสองฟากรอบกรุงเทพมหานคร ข้าพุดลอง
รู้ดีพระบาททำของชายต่างต่างกันเป็นย่านเป็นตำบล ย่าน
สัมปะนัตสี่กัคน้ำมันงน้ำมันลูกกะเขนน้ำมันสำโรงชาย พวก
หนึ่งทำฝาร้อนฝารอดด้วยไม้ไผ่กรแฝงดำชาย พวกหนึ่งทำ
มีดพร้าหล่อครกเหล็กชาย ทั้งสามจำพวกนี้อยู่ในย่านสัม
ปะนัต บ้านม้อบ้านม้อเข้าม้อแกงชาย บ้านกระเบื้องทำ
กระเบื้องผู้เมยกระเบื้องเกล็ดเต่าชาย บ้านศาลาปูนเผา
ปูนชาย บ้านเขาหลวงจันทรงโรงต้มสุรชาย บ้านห้าตำบล
อยู่ในแคว้นเกาะทุ่งวัน ^(๑๘๙) บ้านเกาะขาดหล่อผอบ
เต่าปูนทองเหลืองชาย บ้านวัดครุฑบ้านนางเลิงชาย บ้าน
ริมวัดธรณีเลื่อยกระดานไม้จิวไม้อุโลกชาย บ้านวัดพร้าว
พราหมณ์ไททำแบ่งหอมน้ำมันหอมชุบกระแจะ กระตาดชาย
บ้านถ้าโขลงทำเหล็กตู่ตู่ปลิงใหญ่ น้อยชาย บ้านคนที่
บ้านกะโตนตะคันข้างม้าตุลละตาน้อยใหญ่ชาย บ้านโรงฆ้อง

ช้อกล้วยตีบมาบ่มขาย แลบ้านเจดตำบลดนี้อยู่ในเกาะ
 ท่งแก้ว (๑๕๖) แลบ้านนาเล็ง (๑๕๑) หอแปลพระราชสารทำ
 กระจาดขาย บ้านคลองฉนุ (เวก) พระเนียด (๑๕๓) ตั้งโรงขาย
 ไม้ไผ่ขายเสาน้อยใหญ่ บ้านรามเทวะ บุบาตรเหล็กขาย
 บ้านวัดพิไชยต่อหุ่นตะลุ่ม แลถานสองชั้นขาย บ้านนาง (๑๕๓)
 เอียนริมลำแพงกรุงเทพมหานครเลื้อยไม้สักทำฝาเรือนปรุง
 เรือนขาย บ้านวัดแก้วเงินตั้งโรงทำขวานหัวเหล็กแลขวาน
 ปลูกขาย

(๑๕๘.) ตลาดที่กล่าวมาในค่อนนี้เป็นตลาดในพระนคร บาง
 ตลาดก็ตั้งใกล้กัน บางตลาดก็ห่างกัน ครั้นจะอธิบายก็พันเผือเข้า
 ใญ่ยาก จึงได้จัดตำบลดตลาดเท่าที่รู้ไว้ในแผนที่

(๑๕๙.) เกาะท่งขวัญ เห็นจะหมายเอาท่งหลังบ้านคลอง
 สระบัวฝั่งตะวันตก แต่เดิยวันไม่มีใครเรียกกัน

(๑๖๐.) เกาะท่งแก้ว คือท่งหลังบ้านคลองสระบัวฝั่งตะวันออก

(๑๖๑.) บ้านนาเล็ง หอแปลพระราชศาสน์ ยังเป็นที่สงสัย
 จะว่าบ้านนาเล็ง เดิยวันก็อยู่ถึงอำเภอหนองแค จังหวัดสระบุรี ใน
 เวลานั้นเข้าใจว่ายังเช่นป่า หรือจะเป็นบ้านเกาะเล็งได้อำเภอบางปะหัน
 แต่ชื่อนี้ไม่พบในหนังสือเก่าแห่งใด พบแต่ชื่อบ้านวัดนางเล็ง ซึ่งมี
 มาในพงศาวดารในแผ่นดินสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ ครั้นรัช
 ราชทุกพระองค์ว่าโปรดให้ปลูกโรงรับแขกเมืองฉนวนนั้น วัดนี้อยู่ใน

แม่น้ำฮอมวักคุม แถวเดียวกับวัดศาสนา แต่ทว่าหอแปลพระราช
ศาสน์เขาคอยทำยไว้ด้วยนั้น หอแปลพระราชศาสน์ก็อยู่ในพระราชวัง
ข้างที่ระหมาความว่า พวกหมู่เลขเฝ้าหอแปลพระราชศาสน์ เป็นคน
ครัวบ้านเรือนอยู่ในตำบลนั้น และพวกเลขเฝ้าหอแปลพระราชศาสน์
เป็นผู้ทำกระต่ายขายคอกกระมัง

(๑๕๒.) บ้านคน (เวก) พระเนียบ ก็จะเป็นคตของระวางวัด
พระเจ้าย่างกับพระเนียบหรือจะเป็นคตของหน้าพระเนียบอย่างไรไม่ทราบ
มีนคบ้านอนอยู่ในคตของบ้านข้าวเฝ้าคนละทาง

(๑๕๓.) บ้านยางเขียนมีชื่อมาในพงศาวดารและกฎมนเทียรบาล
อยู่ริมกำแพงพระนครด้านตะวันออก ตรงสถานีอยุธยาข้าม
ในคำให้การชาวกรุงเก่า ไม่ได้กล่าวถึงด้านขนอนตลาดพระสถาน
ถนนคตของสะพานและค่ายขนอนบ้านหล่อย.

ตำราบัญชีเบื้องต้น

สำนักหอสมุด

TUDC

22/04/2563

สารบัญ^๒ ^๕ เรื่อง

ก

กบเขา	คำแปล ๗๕
กระษ ^๕	วิก ๑๘๔
กระต่าย	๑๘๗, ๑๘๘
กระบ ^๕	วิก ๑๘๔
กระเข ^๕	๑๘๗
กล้วย	วิก ๒๗
กลอง	หข ๙๘
กลาโหม	ท่า ๘๕, ๑๒๕, ๑๖๕
กลาโหมสุริยวงศ์	เจ้าพระยา ๔๒
กองตระเวน	ศาลา ๑๖๕
กรุงเก่า	มณฑล ๓๐
กรุงธนบุรี	พระเจ้า ๒๘, ๑๐๗,
กระจะ	บาง ๙๓, ๑๑๙, ๑๒๐, ๑๖๗
กะโถน	๑๘๗
กางเกง	๑๘๓
การ้อง	วิก ๒๖
กาฬมฤตยูราช	๔ บน ๙๖

กำแพง	๑๑๖	
กำแพงเพชร	พระยา	๒๗
กำแพงเมือง	๓๓	
กำแพงวัง	๖๕	
กำแพงลอบ	พาน	๑๔๒
กฎการ	วัด	๓๒, ๙๑
กฎทอง	วัด	๙๓, ๑๖๙
กฎฉลุ	วัด	๑๔๐
เกตุแก้ว	กระเบื้อง	๑๔๗
เกษ	วัด	๗๑, ๑๔๖
เกล้า	กรุง	ต้นเหตุที่ระหมัดกำลัง
เกาะแก้ว	วัด	๓๘, ๑๑๙, ๑๖๓
เกาะทุ่งแก้ว		๑๔๘
เกาะทุ่งขวัญ	แขวง	๑๔๗
เกาะมหาพราหมณ์	บ้าน	๑๖๑
เกาะลอบ	พลับพลา	๑๕๒, ๑๖๓
เกลย์	พระวิหาร	๗๑, ๑๓๒
แก้ว	บาง	๙๕, ๑๖๑, เกาะ ๑๖๓,
	TUDC สระพาน	๑๔๐, ๑๔๗, ๑๔๘
แก้วฟ้า	วัด	๑๔๓
โกษา	หลวง	๒๖

๑

ขนมบัว	๑๘๒
ขนมขมิ้น	๑๖๑
ขนมคนทลวง	๑๐๑
ทวค	บาง ๘๘๓
ทวัญ	เจ้าพระ ๒๓๕
ทววง	วัด ๑๒๐
ทวค	วัด ๑๘๐
ชิ้นเงิน	ป่า ๑๗๐, ย่าน ๑๘๒
ข้าวเปลือก	ประตู ๓๖, ๓๘๘, ๑๒๖, ๑๑๗, ๑๓๓, ๑๗๖
ข้าวเม่า	ย่าน ๒๗, ๑๐๑, ๑๖๑, ๑๘๘
ข้าวเม่าหินตรา	ย่าน ๘๗
ข้าวสาร	ป่า ๑๖๓
ชอหน้า	ค ๓๒
เซมา	วัด ๗๒
เซกิน	วัด ๘๓
เซสมิ	ประตู ๑๒๐, ๑๒๑
ขนมขวน	วัด ๘๓, ๑๖๔, ๑๖๘
ขนมพวหม	วัด ๑๖๓
	๒๕

TUDC

22/04/2563

๑๕๔

ชุมชนเมืองใหม่

วัด ๑๗๖

ชุมชนนครชัย

คลอง ๑๖๓, ๑๖๘

ชุมชนโลก

สะพาน ๑๘๐

ชุมชนแสน

๓๕

ค

คชสาร

คก ๑๖๒

คนที

บ้าน ๑๘๗

ครุฑ

วัด ๑๖๘, ๑๘๗

ครุฑพาท

เรือ ๗๓, พระราชลัญจกร ๑๕๖

คลอง

๔๔

คลองแกลข

ประตู ๑๒๒

คลองข้าวเปลือก

ประตู ๑๒๖

คลองแคดง

ประตู ๑๒๓

คลองฉางมหาชัย

ประตู ๑๒๒

คลองฝาง

ประตู ๑๒๒, ๑๒๔

คลองสายมหาชัย

TUDC ประตู ๑๒๔

คลองใหญ่

ประตู ๑๒๑

คชย

ท่า ๘๔

คัน	ท่า ๖๘, ๘๔
ค่ายถนนบ้านหล่อ	๑๗๐
ค่ายวี	วิก ๑๖๘
คูคาม	คลอง ๑๒๐, ๑๖๗
คูหาภพชล	ประตู ๖๐
เคมเฟอร์	หมอ ซอสิ้นกา ๑๒๗
แคลง	วิก ๑๖๘
โคก	วิก ๑๒๔
โคจรล่าน	คอก ๑๖๒

จ

จตุรมุข	พระที่นั่ง ๗๘, ๖๑, ปรวสาท ๑๔๘
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัว	พลับพลา ๑๕๖, ๑๕๘
จอมสุรางค์อุปถัมภ์	สมเด็จพระ ๑๔๘
จักรพรรดิ	โรงเรียน ๑๒๐
จักรมหิมา	พระที่นั่ง ๕๔, สมเด็จพระ ๒๐
จักรวรรดิ	ประตู ๖๘
	พระที่นั่ง ๔๓, ๕๗, ๖๕, ๑๐๘, ๑๔๕

จักรวรรดิโพชนก

มหาปราสาท

พระที่นั่ง ๑๓๐, ๑๕๔

จักร

เจ้าพระยา ๓๗

จีน

นาย ๑๐๘

จีนทนต์

เจ้า ๑๑๗

จีนทบวร

เมือง ๒๗

จีนทว

วัง ๗๘, ๑๑๗, ๑๒๘, ๑๖๘

จีนทรเกษม

พระราชวัง ๓๔, ๗๖, ๗๗, ๑๐๘,

สะพาน ๑๒๐

จีนทรบวร

พระราชวัง ๗๘

จาก

ป่า ๑๖๓

จาก

ศิลา ๘๒

จำปาพล

ป้อม ๓๘, ๑๖๘

จีน

ประตู ๘๔, ๑๒๐, ๑๒๑, ๑๖๓

๑๒๗, ๒๒๒ ๑๘๔

จุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

สมเด็จพระ ๑๔๗, ๑๕๗

เจ็ทียแดง

วัด ๑๘๗

เจ้าจันทร์

ประตู ๑๒๐

เจ้าเจ็ด

บ้าน ๗๕

เจ้าพวทว

ตลาด ๑๗๐

ฉ

ฉนวนชั้นนอก	ประตู	๖๐		
ฉนวนชั้นใน	ประตู	๖๐		
ฉนวนวงหน้า	ประตู	๑๒๐		
ฉะไกรน้อย	คตของ	๔๔,	ประตู	๑๒๑, ๑๖๓,
		๑๗๗		
ฉะไกรใหญ่	คตของ	๔๔,	๑๗๗,	ประตู
		๑๘๐		๑๒๐,
ฉัททันต์	วัด	๑๗๗		

ช

ชนาทิตวารสาร	ประตู	๑๓๕		
ชมภู	ป่า	๑๗๐,	๑๘๓	
ชองลม	วัด	๑๖๖		
ชองสวศา	บ้าน	๑๗๗		
ชณะดิษทัต	พระเจ้า	๑๕		
ชัย	สมเด็จพระเจ้าฟ้า	๒๕,	๑๗๗,	๒๒,
	ประตู	๔๑,	๗๐,	๑๗๗, ๑๑๗,
		๑๗๑,	๑๒๐,	๑๓๑
ชัยชนะทวาราม	วัด	๑๒๒		
ชัยมงคลไตรภพชล	ประตู	๑๔๔		

ชัยราชาธิราช	สมเด็จพระ ๒๐, ๑๒๓
ชัยวัฒน์นาราม	วัด ๙๑, ๑๖๔
ชัยวิสิทธิ์	เจ้าพระยา (บุญนาท) ๒๙, พระยา (นาค) ๓๐, พระยา (นาค ฌบ็อมเพ็ชร) ๑๕๗, พระยา ๖๖, ๙๙, ๑๑๗
ช้าง	ท่า ๘๕, โรง ๖๕, วัด ๙๓, ๑๖๗, ๑๘๔, สะพาน ๔๒, ๑๗๖
ช้างเผือก	ประตู ๖๘
ช้างวังหน้า	ท่า ๑๒๐
ชายเคือง	ตำบล ๙๕, ทุ่ง ๙๗
ชิงช้า	เสา ๑๘๔
ชี	ท่า ๙๘
ชุกร	๔๒, ๑๘๔, สะพาน ๔๖, ๑๗๖, ๑๘๒
ชู้ฉัน	บึง ๔๔
ชู้เซียง	วัด ๑๓๒
ชุมพลนิกายาราม	วัด ๙๑
เขนบุรีบิทร	หอพระ ๑๔๕
เขยสุาธิราช	สมเด็จพระ ๒๑, ๒๕
เขิงท่า	วัด ๗๒, ๑๖๔, ๑๖๗
เขียงราย	ราชวงศ์ ๑๓, ๑๘

ฐ

ฐอง	วิท	๑๕๔, ๑๖๔, ๑๘๕
ฐักกบ	ป้อม	๓๗
ฐัมมชคปรวงค์	ประทุ	๑๔๔

ฎ

ฎวน	กวน	วิท	๑๖๘
ฎานเสน	วิท	๑๑๗, ๑๓๕	
ฎชน	ยง	๔๗	
ฎปน	บ้าน	๑๖๘	
ฎพระยา	เจ้า	๔๒	

ฏ

ฎ ^A เทยวราชา	พระ	๑๒๓
-------------------------	-----	-----

ด

ด ^A คอกมะเคือ	เจ้าพา	๓๔, ๘๒
ด ^A คอกไม้	คำยล	๓๘
ด ^A คอกไม้เพลิง	บ้าน	๑๗๖
ด ^A ค่านคอยเหต		๑๖๑

ดาวครนอง	วัด	๙๓,	๑๖๗
ตำราฐานภาพ	กรมหลวง	๑๐๐,	๑๐๗, สุ่มเก็บ ๑
	กรมพระยา	๑๕๑,	๑๕๔
กิน	ประตู	๑๘๒	
กินสือ	ยา	๑๗๗,	๑๘๓
คิลกมวลาบทาไพศยนต์	พระที่นั่ง	๖๑	
คสิคตมหาปราสาท	พระที่นั่ง	๕๕	
เคิม	วัด	๓๒	
แกง	วัด	๑๖๘	

๒

ควิมข	พระที่นั่ง	๑๓๐,	พลับพลา	๑๕๓	
ควิมขขังตรา	ท้องพระโรง	๖๑			
คลาต	๘๓,	๑๘๒,	๑๘๗		
คลาตจีน	สะพาน	๑๗๖			
คลาตเจ้าพรหม	ถนน	๔๓,	๗๐,	๑๗๐	
คลาตเรือ	๑๖๖				
คลาตขนบถ	๑๖๖				
คอง	ยา	๔๑,	๑๗๐,	๑๗๗,	๑๘๓
คองขุ	วัด	๙๓			

ตะกั่ว	ป้า ๑๒๕, ๑๘๒
ตะไกร	วิกิ ๑๖๘
ตะเคียน	กิลอง ๑๒๓, ๑๖๓, ๑๖๘
ตะเคียนเหนือ	กิลอง ๑๖๘
ตะนาวศรี	บาง ๑๖๑
ตะเบงขวยคี	พระเจ้า ๑๕, ๓๗
ตะพาน	๕๖, ๑๗๖, ๑๘๐
ตะพานเกลือ	วิกิ ๑๖๓
ตะแลงแกง	ถนน ๑๗๐
คัสชวา	ประทุ ๗๐
ตาก	ขุนหลวง ๒๗
ตัก	วิกิ ๑๒๔
ตม	วิกิ ๘๓, ๑๘๘
เตียบ	ป้า ๑๗๐, ๑๘๒

ถ

ถนน	๕๑
ถนนหลวง	๑๗๐
ถ่าน	TUDC ป้า ๑๒๐, ๑๘๒
ถอน้ำ	๑๓๕, ๑๔๖

22/04/2563

ท

ทรงธรรม	สมเด็จพระเจ้า	๒๑,	๒๕
ทรงเข้ต	ขุนหลวง	๒๓	
ทรง ^๗ บน	พระที่นั่ง	๑๐๘,	๑๓๑, ๑๓๕,
		๑๔๓, ๑๔๘	
ทราย	ท่า	๘๕	
ท้อ	คลอง	๖๕, ๑๒๑, ๑๒๔,	๑๓๕,
		๑๕๑, ๑๖๔	
ทอง	ภูเขา	๒๖,	๗๑ ๑๘๒
ทอง ^๑ กัน	สมเด็จพระเจ้า	๑๘	
ทอง ^๑ กัน	สมเด็จพระเจ้า	๑๘	
ทะเล ^๑ ญ่า	๘๔, วิก	๘๕, กำปง	๑๖๐
ทศ ^๑ นนิกร	ย้อม	๕๕	
ท่า	๘๔		
ท่า ^๑ กัน	๖๕, ๖๘, ย้อม	๖๖, ๑๐๘,	
		๑๓๑	
ท่า ^๑ ชี	ค่าน	๑๒๐	
ท่า ^๑ ทราย	TUDC กำปง	๔๔, วิก	๓๘, ๑๑๗,
		๑๒๖, ๑๖๕	
ท่า ^๑ ปราบ	ประทุ	๖๕, ๖๘	

ทำพระ	ประตู	๔๕,	คลอง	๑๒๓,
ทำพระวังหลัง	ประตู	๑๒๒		
ทำยกบ	ข้อม	๓๗,	๑๒๔	
ทำยก	ข้อม	๔๐		
ทำยสนม	ข้อม	๖๖,	๑๓๕	
ทำยสระ	พระเจ้าอยู่หัว	๒๓,	๒๕	
ทำสืบเขย	ประตู	๑๒๓,	๑๒๔	
ทำนบ		๑๖๑		
ทำนาย	กรุงศรีอยุธยา		๑๑๑	
ทำลายแรงปรักษ์	ข้อม	๔๐		
เทพทวาราวดี	กรุง	๑๔,	คันเหตที่ระหมตกำลัง	
		๒๕,	ที่ศรีอยุธยา	
	เมือง	๑๓		
เทพนคร	หอยพระ	๑๔๕		
เทพนิกร				
เทพพลภักดิ์	กรมหลวง	๑๖๐		
เทพมหานคร	กรุง	๑๔,	ที่ศรีอยุธยา	
เทพเสนา	หลวง	๒๖		
เทพหมี่	ประตู	๔๒,	๔๔,	๑๒๑
เทพอรชุน	หลวง (หมี่)	๔๔		
เทพอกัน	หอยพระ	๑๔๕		
เทพารักษ์		๗๓		

๒๐๔

ทุ่งแก้ว	เกาะ	๑๘๘	
ทุ่งขวัญ	เกาะ	๑๘๗	
ทุ่งหมาก	บ้าน	๑๘๓	
โทน	ป่า	๑๒๐, ๑๗๐, ๑๘๒	

ฉ

ฉนบุรี	เมือง	๒๖, ๒๗	
ฉน	บ้าน	๑๘๘	
ฉรณ	วัด	๑๘๗	
ฉรณบาล	ขุน	๘๘	
ฉรรวมเด็ขร	กยฎ	๓๗	
ฉรรวมอุคราช	คูท	ฉรรวมิกราช	
ฉรรวมิกราช	วัด	๖๕, ๑๐๗, ๑๑๐, ๑๒๔,	
		๑๓๐, ๑๓๑, ๑๕๑, ๑๗๐	

ฉรยาบาล	ขุน	๘๘	
ฉรคาธิเบศร์	สมเด็จพระ	๒๒	

ง

นก	TUDC	วัด	๑๘๕	22/04/2563
นกร		ขุน	๘๘	
นกรกกลาง		อำเภอ	๑๐๐	

นัครชัย	ประทุม	๖๘,	๑๔๘	
นัครใน	อำเภอบ	๑๐๐		
นัครบาล	คลอง	๗๑		
นัครราชสีมา	เมือง	๒๕		
นัครศรีธรรมราช	เมือง	๒๕		
นัครหลวง	อำเภอบ	๑๐๐		
นนท์	เมือง	๒๖		
นนทวิ	บ้าน	๘๕		
นรบาล	ขุน	๘๘		
นริศรานุกิตติวงศ์	เจ้าพากรมหลวง	๑๐๘		
นเรศวรมหาราช	สมเด็จพระ	๒๐, ๔๓, ๕๒,	๑๓๐,	
	พระบรมมยุรย์หล่อ	๕๔, ๑๔๔,	๑๔๖	
นธิย	วิท*	๑๒๓, ๑๘๔		
นาค	พระยาชัยวิจิตร	๓๐, ๑๕๗,	มหา	
	๑๖๘, วิท	๑๖๓, ๘๖๗,	๔๘,	
		๑๒๓		
นางช	วิท	๑๖๓, ๑๖๘		
นางรำ	บาง	๘๕		
นางเล็ง	TUDC	๑๘๗		22/04/2563
นางเขียน	บ้าน	๑๘๘		
นายกร	ข้อม (ในไก่)	๓๗		

๒๐๖

นายเรือ ^A	โรงเรียน ๒๗
นารายณ์สังหาร ^ข	บ้าน ๓๗
นารายณ์ ^ค	สมเด็จพระ ๒๕, ๕๕, ๗๑, ๑๓๑,

๑๖๒

นารายณ์มหาเอกาภศรฐ ^ด	สมเด็จพระ ๒๒
น้ำเงิน	บ้าน ๑๘๘
น้ำ ^ข	ประตู ๑๒๗
น้ำเขียว ^ค	คลอง ๑๒๔, ๑๒๕
น้ำมันหอม ^ด	๑๘๗
น้ำยา	คลอง ๑๖๘
น้ำวน	วัด ๑๘๘
เนเมียว	๑๖
ในไก่	คลอง ๔๔, * ประตู ๑๒๑, ๑๗๖

ป

บรมโกศ	สมเด็จพระ ๒๓, ๒๕, ๑๔๓,
	๑๖๔
บรมจักรวรรดิ	วัด ๑๗๗
บรมไตรโลกนาถ TUDC	สมเด็จพระ ๑๙, ๒๑, ๐4, ๕๒, ๑๓๐
บรมพุทธาราม	วัด ๔๔, ๙๐, ๑๗๗, ๑๗๘
บรมราชาที่ ๑	สมเด็จพระ ๒๑

บรมราชาที่ ๒	สมเด็จพระ	๒๑	
บรมราชาที่ ๓	สมเด็จพระ	๒๔	
บรมราชาธิราชที่ ๑	สมเด็จพระ	๑๓๐, ๑๘	
บรมราชาธิราชที่ ๒	สมเด็จพระ	๑๘	
บรมราชาธิราชที่ ๓	สมเด็จพระ	๒๓	
บรมราชาธิราชที่ ๔	สมเด็จพระ	๒๓	
บรมราชามหาพุทธางกูร	สมเด็จพระ	๑๘	
บรมวงศ์	วิถี	๘๓, ๘๕, ๑๖๘	
บรรยงก์รัตนาคัน	พระที่นั่ง	๔๖, ๕๗, ๖๖, ๖๘, ๑๐๘, ๑๓๑, ๑๓๕, ๑๔๓, ๑๔๘	
พระโภาค	วัด	๑๘๖	
บวรเชษฏานาวี	ประตู	๑๓๕	
บวรสถานมงคล	พระราชวัง	๗๘	
บดินทรน้อย	พระ	๘๐	
บางกะจะ	แม่น้ำ	๓๒, ๓๘, กำปง	๔๐
บางตรา	คูที่ หน้าบางตรา		
บางตะนาวศรี	ชนอน	๓๘, บ้าน	๑๖๑,
บางลา	ชนอน	๘๕, ๑๖๑	
บางหลวง	ชนอน	๑๖๑	
บางเอียน	บ้าน	๔๓, ๑๘๘	

ขาดร	บ้าน	๘๒, ๑๖๓, ๑๖๘
บ้านกรก	คลอง	๑๐๑
บ้านข้าวเม่าหินตรา	คลอง	๘๗
บ้านคอกไม้	ท่าบด	๓๘
บ้านคอกไม้เพลิง	สะพาน	๑๗๖
บ้านขาดร	คลอง	๘๒, ๑๖๓
บ้านพลหลวง	ราชวงศ์	๒๒
บ้านโพ	คลอง	๑๐๑
บ้านม่วง	ลำน้ำ	๘๓
บ้านม้าหินตรา	คลอง	๑๖๗
ขุขันธ์	นาย กบุญ	๒๘
ขุขันธ์	พระเจ้ากรุงหงสาวดี	๑๕
ขุขันธ์	พระที่นั่ง	๑๕๕
ขุขันธ์มาลามหาปราสาท	พระที่นั่ง	๖๑
เขมรรัตนมหาปราสาท	พระที่นั่ง	๕๑, ๑๓๐
โบราณพิพิธภัณฑ		๑๕๘

ป

ปกเกล้าเข้าอยู่หัว	TUDC	สมเด็จพระ	๑๕๓	22/04/2563
ประตู		วัด	๑๖๘	
ประตูโรงธรรม		วัด	๑๖๓	

ประศ	๔๑, รัชชพรรณศิริ ๑๒๖, ๑๒๗
ประศ ^๒ ขาวเปลือก	คลอง ๔๔, ๑๖๕, ภิรมย์ ๑๗๖
ประศ ^๒ จัน	คลอง ๔๔, สะพาน ๔๖
ประศ ^๒ ชัย	ท่า ๔๒
ประศ ^๒ คิน	ถนน ๑๗๐
ประศ ^๒ ท่าพระ	คลอง ๔๕
ประศ ^๒ เทพหม	สะพาน ๔๖
ประศ ^๒ ในไก่	คลอง ๑๗๖
ประศ ^๒ วั	๖๘
ประศ ^๒ เทยบ	พระ ๑๗๐
ประศ ^๒ ย	ปากน้ำ ๒๖
ประศ ^๒ ย	ท่า ประศ ^๒ ๖๘
ประศ ^๒ ยคีร์พาย	ข้อม ๔๐
ประศ ^๒ ยเข้าคอก	พระที่นั่ง ๑๔๓, ๑๔๘
ประศ ^๒ ยสาท	วิถี ๑๒๐, ๑๖๘
ประศ ^๒ ยสาททอง	สมเด็จพระเจ้า ๑, ๗, ๒๒, ๒๕, ๕๒, ๕๓, ๑๓๐, ราชวงศ์ ๒๒, ๒๓
ประศ ^๒ ยงจำมีตร	ข้อม ๔๐
ประศ ^๒ ยงม	TUDC จำนวน ๑๒๖
ประศ ^๒ ยงมรวัว	๖๖

ปากข้าวสาร	คลังขิง	๙๖	
ปากคู	ขนอิน	๔๐, ๙๕, ๑๐๑,	บ้าน
		๑๖๑	
ปากท้อ	ประทุ	๑๒๒, ๑๒๔,	คลังขิง ๑๙๖
ปากไห้	บ้าน	๙๕	
ปากขันเงิน	ถนน	๑๗๐	
ปากข้าวสาร	คลังขิง	๑๖๓	
ปากคนที	วัด	๑๖๔, ๑๖๕	
ปากหมก	ถนน	๑๗๐	
ปากทอง	ถนน	๑๗๐, ๑๗๗	
ปากตะกั่ว	ถนน	๑๒๕	
ปากเตยข	ถนน	๑๗๐	
ปากแดง	วัด	๑๖๙	
ปากดำ	สะพาน	๔๖, ๑๗๖	
ปากโน	วัด	๔๔, ๑๗๗	
ปากปลา	ตลาด	๑๖๙	
ปากเจ้าเขี้ยว	ถนน	๑๗๐	
ปากผาย	วัด	๒๖, ๑๙๕, ๑๙๖	
ปากพลุ	วัด	๑๖๙	
ปากฟก	ถนน	๑๗๐, ๑๗๗	
ปากขี้	วัด	๑๗๗	

ข่ามพร้าว	ถนน	๓๕,	๑๓๕
ข่าไม้	ถนน	๑๗๐	
ข่ายา	ถนน	๑๗๐	
ขี้ขี้จันทน์	ขี้ขี้	๕๐	
เปรม	หม่อมราชวงศ์	๑๐๘	
แป้งหอม		๑๘๗	
แปร	พระเจ้า	๓๘	
โปรกสัตว์	วิกิ	๑๐๑,	๑๒๑

ฝ

ฝนบ	ค้าบ	๑๗๐	
ฝลาญคักรวบ	ขี้ขี้	๕๐	
ฝ้าเขียว	ข่า	๑๗๐,	๑๘๓
ฝ้าเหลือง	ข่า	๑๘๓	
ฝือก	ข้าง	๑๕๕	

ฝ

ฝรังมั่งศิริ	พระเจ้า	๑๕	
ฝรังเคส	TUDC กรุง	๑๗๑	
ฝาง	วิกิ	๑๑๘,	๑๘๕
ฝาย	ข่า	๑๘๕,	๑๘๖

พ

พงษ์	ขุนพลวง ๑๘
พนมโยง	วัด ๗๒
พนัญเชิง	วัด ๗๒, ๑๑๗, ๑๒๐, ๑๒๗, ๑๖๘, คุ้ที่ พระนางเทิ่ง
พยากธณ์	คำทำนายนายกรวงศ์ร้อยยี่สิบ ๑๑๑
พร	หลวงอนรรักษ์มุนีเขตร์ ๗๐
พรพินิจ	กรมขุน ๒๔
พรหม	ขุน ๑๖๓
พรหมบุรี	เมือง ๓๐
พรหมสุคต	ประทุ ๑๓๘
พระกาฬ	ศาล ๔๑
พระแก้ว	บ้าน ๗๖
พระคลัง	พระยา ๒๖, ๓๗
พระงาม	วัด ๑๗๗, ๑๘๓
พระประเทียข	ท่า ๑๗๐
พระพรหม	ขุน ๗๒
พระพทิตยาพิ	เมือง ๓๐
พระยาแรม	วัด ๗๑
พระยาราม	สัมเท็ง ๑๗

พระราม	บัง ๔๗, ๑๒๕, วิกิ ๔๗, ๗๑, ๘๘, ๑๓๓, ๑๘๕
พรวัว	วิกิ ๑๒๘, ๑๘๗
พราหมณ์	๘๖, บ้าน ๑๗๗
พฤทธิเทว	พระเจ้า ๑๘
พลทวาร	ประยู ๗๐, ๑๔๘
พลเทพ	พระยา ๒๖, เจ้าพระยา ๒๙
พลเมือง	๑๐๒
พลับพลาชย	วิกิ ๓๕, ๔๒
พระเนยค	๑๖๐
พระนางเชิง	วิกิ ๑๖๓
พิศ	ยา ๑๘๗
พิชเนศวร	ประยู ๗๐, ๑๔๘
พิชัย	วิกิ ๒๗, ๘๒, ๑๖๓, ๑๖๘, ๑๘๘
พิชัยสุนทร	ประยู ๑๓๘
พิชัยสุนทร	เจ้าพระ ๒๕
พิพิธภัณฑสถาน	๑๕๘
พินลฉิธรรม	พระ ๒๑
พินมานชัยศิริ	TUDC ประยู ๖๔
พินมานวิद्या	พระที่นั่ง ๖๑, ๗๘
พินมานวิद्या	พระที่นั่ง ๑๓๑, ๑๕๖

๒๑๔

พิศัยศัตถ์ภยณ	หุด ๑๕๖, ๑๕๘
พิศาลคิด	ประทุ ๑๓๘
พิษณโลก	พระยา ๒๖
พทชยลคฟ้าฟ้าโลก	สมเด็จพระ ๑๔๖
พทโศกรวย	วัด ๔๔, ๙๐, ๑๒๑, ๑๖๗
พทเลา	ปากน้ำ ๙๕
เพชร	ข้อม ๓๒, ๓๕, ๓๖, ๙๓, ๑๑๗, ๑๑๙, ๑๒๐, ๑๖๗, วัด ๘๒
เพชรชฎา	พระยา (นาค) ๓๐
เพชรพิชัย	พระยา (สิงห์โต) ๓๐
เพชรราชา	พระ ๒๒, ๓๗, สมเด็จพระ ๒๕, ๑๒๗, ๑๓๑, ๑๔๘, ๑๖๔
เพลงยาว	คำพยากรณ์กรุงศรีอยุธยา ๑๑๑
ไพชยนต์	สวน ๑๔๕, ประทุ ๑๔๘
ไพชยนต์มหาปราสาท	พระที่นั่ง ๑๓๐
ไพฑูรย์มหาปราสาท	พระที่นั่ง ๑๒๙
โป	บ้าน ๙๖, วัด ๑๖๔
โปง	TUDC วัด ๑๘๕ 22/04/2563
โปธาราม	วัด ๘๒
โปสามคัน	ทำบด ๙๓, ค่าย ๒๗, ถ้ำน้ำ ๑๖๑

พ

พุก

ป่า ๑๗๐, ๑๗๗, ๑๘๓

ภ

ภูเขาทอง

ลำน้ำ ๓๘, ทุ่ง ๓๘, คลอง
๔๐, วิก ๘๑, ๑๖๘

ภูมินทราชา

สมเด็จพระ ๒๓

ม

มงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว

สมเด็จพระ ๑๕๓

มงกุฎพیمان

พระที่นั่ง ๖๑

มงคลจักรพาฬ

ช่างพลาย ๔๒

มงคลบพิตร

พระ ศาลา ๖๖, พระ ๑๓๒

มงคลสุนทร

ประยู ๖๘, ๑๔๘

มณฑป

วิก ๘๗

มนเทียรธรรม

หอพระ ๑๔๕

มนเทียรบาล

กัญ ๑๓๑

มรพงศ์ศิริพัฒน์

กรมหมื่น ๓๐

มหาจักรพรรดิ

TUDC

สมเด็จพระ ๒๐, ๓๔, ๑๖๐,

22/04/2563

๑๖๘

มหาชัย	ฉาง ๑๘๐, ๑๘๖, ปีพิมพ์ ๓๗, ๙๔, ๑๙๙, ๑๙๐, ๑๙๓, ๑๖๑, ๑๖๔, ๑๖๕, สะพาน ๑๑๘
มหาไทย	กระทรวง ๑๐๗
มหาเทศ	พระเจ้า ๑๘
มหาไตรภพชล	ประที ๖๐, ๖๘, ๓๖๖
มหาเถรไม้แก้ว	ชิ่ง ๑๒๕
มหาธรรมราชา	สมเด็จพระ ๒๐, ๓๒
มหาธาตุ	๑๘๒, วิกิ ๔๗, ๘๙, ๑๒๕, ๑๖๗, ๑๘๕
มหานรธา	มิ่ง ๑๖
มหานครินทร์ราชา	สมเด็จพระ ๑๙
มหานาค	คลอง ๑๖๙
มหาบุษย์	สมเด็จพระ ๒๒
มหาพราหมณ์	เกาะ ๙๖, ๑๖๑
มหาโภกราชา	ประที ๕๗, ๖๙, ๑๓๕, ๑๘๐,
มหาคีรีธรรม	เจ้าพระยา ๒๙
มหาเสนา	เจ้าพระยา ๓๙, ๔๒
มหาอหุณพร	สมเด็จพระ ๒๓
มหาโองการ	พระราชบัญญัติกร ๑๕๖

มหินทวาริลาช	สมเด็จพระ ๒๐, ๓๓, พระ ราช
	โอรส ๓๙
มะชามหย่อง	บ้านใหม่ ๙๕, ๑๐๑
มะพร้าว	ป่า ๙๘, ๑๒๕, ๑๘๒, ๑๘๓
มังกรคายแก้ว	พระราชลัญจกร ลาย ๑๕๗
มังกรลาภิเษก	พระที่นั่ง ๕๒, ๑๓๐
มังมหานรธา	๑๖
มังระ	ราชบุตรพระเจ้าอลองพญา ๑๖
มังคอง	พระเจ้า ๑๖
มงด้วย	พระเจ้า ๑๕
มังไสจ้	พระเจ้า ๑๕
ม้า	โรง ๖๕
เมรุ	๗๑
เมื่อง	ศิลาของ ๙๓, ๑๖๙
แมน	บ้าน ๑๖๑
แม่นางขี้ตม	วิกิ ๙๓, ๑๖๔, ๑๖๕, ๑๖๙
แม่น้ำ	๙๓
แม่ลา	คำยล ๒๙
ไม้	๙
ไม่วอชิง	ป่า ๑๗๐
	คู ๗๒, ๑๖๗
	๒๘

ป

ปฐม	วิก ๔๑
ปฐมราช	พระยา ๒๖
ษัตริย์	ตลาค ๘๓, ๘๘, ๑๘๖
ษัตริย์ปรากฏ	ประค ๑๓๘
ษัตริย์ฟ้า	สมเด็จพระ ๒๐
ษัตริย์มณฑล	ประค ๑๓๖
ษา	ปา ๑๗๐, ๑๘๒
ษาน	๑๘๒, ๑๘๗
ษเณ	พระที่นั่ง ๑๔๓
โยธาเทพ	กรมหลวง ๖๘

ร

ระฆัง	วิก ๑๗๐, ๑๗๕, ๑๘๐, ๑๘๖
ระยอง	เมือง ๕๗
ระหัดน้ำ	๑๕๘
รัชมงคล	ราชพิธิ ๑๕๑
รัชกันชัย	หข ๑๑๙, ๑๒๘, ๑๗๖
รัชมิตรสิริวงศ์	เจ้าฟ้า ๘๒, ๘๓
รัชฎาธิราชกุมาร	สมเด็จพระ ๒๐
ราชคฤห์	หข ๑๒๐

ราชบัณฑิตยสถาน	๑๕๔, ๑๕๕
ราชบุรณะ	วิกิ ๔๗, ๘๘, ๑๒๕
ราชประดิษฐาาน	วิกิ ๓๕, ๘๐, ๑๒๖
ราชมนเทียร	พระ ๑๐๘
ราชยาน	โรง ๖๔
ราชวังสัน	พระยา ๒๕
ราชลัญจกร	๑๕๖
ราชสีหวิกรม	กรมขุน ๓๘, ๑๐๖, ๑๐๘
บ้านตลาด	บ้าน ๑๘๒
ราช	ท่า ๑๒๓
ราม	พระยา สัมเด็จพระ ๑๘, พระยา ๓๗
รามเดโช	พระยา ๒๕
รามเทวะ	บ้าน ๑๘๘
รามราชาธิราช	สมเด็จพระเจ้า ๑๘
รามาริขิต	สมเด็จพระ ๑๐๗
รามาริขิตที่ ๑	สมเด็จพระ ๑๔, ๑๘, ๑๒๘
รามาริขิตที่ ๒	สมเด็จพระ ๑๘
รามาริขิตที่ ๓	สมเด็จพระ ๒๒
รามาริขิต ^๒ ชักของ	สมเด็จพระ ๑๓, ๑๘, ๑๗, ๑๘, ๑๘๕
รามาริเชศวร	สมเด็จพระ ๒๒
รามาราส	วิกิ ย้อม ๖๖, วิกิ ๑๓๓

๒๒๐

รามเกียรติ์	พระ	ราชโอรส	๓๘,	สมเด็จพระ
			๑๘,	๑๓๐
รำเหย	สะพาน	๔๖,	๗๑	
เว็ก	นาย	๒๖		
เวียน	เกาะ	๔๒		
โรงม้อง	บ้าน	๑๘๗,	วัด ๑๖๕,	๑๖๘

ล

ลพบุรี	เมือง	๓๐,	๑๖๒,	แม่น้ำ	๓๒,
		๘๓			
ลลชช้อง	วัด	๑๖๔,	๑๘๓		
ลลช	เกาะ	๑๖๓			
ละครชัย	ขุน	๑๖๓,	กสิขิง	๑๒๓	
ลลแวก	พระยา	๓๘			
ลลังกา	เกาะ	๑๔๓			
ลลัญจกร	ลาย	๑๕๖			
ลลาง	บาง	๑๐๑,	๑๖๑,	๑๖๗	
ลลาค	วัด	๑๖๑,	๑๖๘		
ลลาย		๑๕๖			
ลลาลูแบร์	มองสิเออร์	๗๑			
ลล้าเหย	สะพาน	๑๘๐,	๑๘๖		

TUDC

22/04/2563

สมพล	คำแปล	๓๙
ลูกขุน	คำลา	๗๘, ๑๓๗, ๑๖๕
ลูกขุนนอก	คำลา	๖๔
ลูกขุนใน	คำลา	๖๒
เล่ม	ทลาค	๑๘๖
โลกบาล	ขุน	๙๘

ว

วชิรญาณ	หอพระสมุด	๑๕๔
วรมหา	วัด	๙๐
วโรพิ	วัด	๑๗๕, ๑๘๖
วัง	๘๑, ๑๐๗	
วังเก่า	๔๘	
วังชัย	วัด	๙๐, ๑๒๓, ๑๖๓, ๑๘๖
วังตรา	๑๗๐	
วังหน้า	๗๘	
วังใหม่	๕๑	
วัด	๘๖	
วัดลาด	TUDC	๒๒/๐๔/๒๕๖๓
วัด	คลอง	๑๖๑, ๓๖๓, ๑๗๖
วัด	วัด	๑๘๔

วานร	สะพาน ๑๗๗
วาสักวิ	ท่า ๖๖, ๘๘, ๑๑๘, ๑๓๖, ๑๕๒, ๑๖๔
วิชาเขนทร์	เจ้าพระยา ๒๕
วิชิตณรงค์	พระ ๒๘
วิมานมงคล	ประตู ๑๓๘
วิลันดา	ตึก ๑๖๘
วิสุทธิอารย	พระ ๑๔๓
วิหารสมเด็จ	พระที่นั่ง ๕๒, ๖๖, ๖๘, ๑๐๘, ๑๓๐, ๑๓๑, ๑๓๘, ๑๔๔, ๑๔๕, ๑๕๒

ค

คหฬสวรรค์	วัด ๑๘๐	คูที่ สิบสวรรค์
คหฬยศ	ชน ๔๖	
คหฬชัยศก	ประตู ๑๓๑	
คหฬผ้าแดง	เรือ ๖๘	
คหฬพิมานชัย	เรือพระที่นั่ง ๖๘	
คหฬไสยมหาพิมาน		
บรรยง	พระที่นั่ง ๕๓	
คหฬรัตนศาสตร์	วัดพระ ๑๔๖	

TUDC

22/04/2563

ศรีสรรเพชญ์	ประตู ๗๐, ๑๔๘
ศรีสรรเพชญ์	วิกิ ๔๒, ๕๑, ๖๕, ๘๖, ๑๓๐, ๑๓๔, ๑๕๔
ศรีสิน	พระ ๔๒
ศรีธรรมราชา	สมเด็จพระ ๒๒, ๒๕
ศรีวิชัย	พระ ๓๘
ศรีเสาวภาคย์	เจ้าฟ้า ๒๑, สมเด็จพระ ๒๕
ศรีอยุธยา	กรุง ๑๓, ๒๕, ๓๒, ๑๑๖
ศรีไชยยา	วิกิ ๓๒, ๑๖๗
ศาลหลวง	๖๔
ศาลา	๑๘๕
ศาลาเกวียน	บ้าน ๘๖, ๑๐๑
ศาลาปูน	วิกิ ๘๓, ๑๖๕
ศาลาพระมงคลบพิตร	บิณฑ ๖๖, ๑๓๓
ศาลาลวก	ตำหนัก ๕๘
ศาลาสารบัญช	บิณฑ ๖๖, ๑๓๓
ศาลา	วิกิ ๘๓, ๑๘๘
ศิริวัฒนบุรี	กรุง ๖๘
ขารภา	ทิว ๑๑๘

ล

ลนาม	หน้าจักรวรรดิ	๑๓๒
ลนามจันทร์	พระที่นั่ง	๖๑, ๑๓๑
ลนามชัย	พระที่นั่ง	๖๑, ๑๓๑
ลนามหลวง	๕๓	
ลปสวรรค์	วัด	๔๐, ๙๐, ๑๒๔, ๑๘๖
ลมณโฆษ	วัด	๓๒
ลมก	ป่า	๑๘๕
ลวรรค	พระยา	๒๙
ลวรเพชฌัญชี่ ๑	สมเด็จพระ	๒๐
ลวรเพชฌัญชี่ ๒	สมเด็จพระ	๒๐
ลวรเพชฌัญชี่ ๓	สมเด็จพระ	๒๑
ลวรเพชฌัญชี่ ๔	สมเด็จพระ	๒๑
ลวรเพชฌัญชี่ ๕	สมเด็จพระ	๒๒
ลวรเพชฌัญชี่ ๖	สมเด็จพระ	๒๒
ลวรเพชฌัญชี่ ๗	สมเด็จพระ	๒๒
ลวรเพชฌัญชี่ ๘	สมเด็จพระ	๒๓
ลวรเพชฌัญชี่ ๙	สมเด็จพระ	๒๓
ลวรเพชฌัญชี่ปราสาท	พระที่นั่ง	๕๑, ๖๕, ๖๙, ๑๐๖ ๑๐๗, ๑๐๙, ๑๓๐, ๑๓๑

	๑๓๘, ๑๔๔. ๑๔๕, ๑๔๗,
	๑๕๒
สระแก้ว	๗๐, ๑๘๐, กำหนัก ๕๗, ๖๖ ปริม ๑๓๔
สระบัว	คตขง ๗๔, ๑๖๔, ๑๖๗, ๑๖๙, ๑๗๘
สระบุรี ^๕	เมือง ๓๐
สวท	หข ๑๔๕
สวนกระต่าย	กำหนัก ๕๗, ๖๖, ๗๒, ๑๓๕
สวนหลวง	วิก ๑๒๓, ๑๒๔, ๑๘๐, ๑๘๖
สวนอู่	ปริม ๖๖, ๑๓๕
สะพาน	๔๖, ๑๓๖, ๑๘๐
สะพานเกลือ ^๕	วิก ๑๖๘
สัก	แม่น้ำ ๗๖, ล้านน้ำ ๔๐
สักคย	ประตู ๑๘๖
สักวัด	ประตู ๑๒๒
สัมฤทธิ์	ย่าน ๑๘๗
สามประตู	TUDC วิก ๗๓
สามพระยา	เจ้า ๑๗

สามวิหาร	วิกิ ๓๗, ๘๓, ๑๖๘
สายโซ่	สะพาน ๔๖, ๑๘๐, ๑๘๑
สารบัญชี่	ศาลา ๖๖, ๑๓๓
สำปะนั	๑๘๒
สำเนา	รูป ๑๑๕
สิงโต	พระยาเพชรพิชัย ๓๐, สัตว์ ๘๘
สิงห์	เมือง ๓๐, วิกิ ๑๘๖
สิงหราชฤทธิไกร	พระยา ๒๘
สิบชัย	ท่า ๓๕, ๔๒, ๘๕, ๑๖๔, ๑๖๕
สี่เชิง	วิกิ ๑๓๒, ๑๗๐
สี่แฉก	สะพาน ๑๖๖
สิหราช:เศไช	พระยา ๒๕
สโขทัย	ราชวงศ์ ๒๐
สุนทรสงคราม	พระ ๓๘
สุพรรณ	ราชวงศ์ ๑๘, ๑๘
สุพรรณเขตร์ชโยทม	หลวง ๑๐๘
สุภรัต	ข้อม ๑๒๒
สุรินทร์	วิกิ ๑๖๓
สุริยามรินทร์	พระที่นั่ง ๕๕, ๑๓๑, ๑๔๓, ๑๕๕

สุริยาศน์อมรินทร์	พระเจ้าอยู่หัว	พระที่นั่ง	๒๘,	๒๕,
	๒๖,	๓๕,	พระที่นั่ง	๕๘,
	๖๘,	๗๒,	๑๐๘	
สุริเยนทราธิบดี	สมเด็จพระ	๒๓		
สุริโยทัย	สมเด็จพระ	๓๘		
สุวรรณ	วัด	๓๘,	๑๑๘,	๑๖๓
สุวรรณคาราราม	วัด	๘๗,	๑๒๘	
สุวรรณมหาปราสาท	พระที่นั่ง	๖๑		
สุวรรณเอกฉัตร	พระเจ้าหงสาวดี	๑๖๘		
เสกาะเคระห์	ประตู	๑๔๘		
เสนคโยเสฟ	วัด	๑๖๘		
เสนา	ชน	๘๘		
เสนาราชนคร	เมือง	๑๓		
เสนาสนาม	วัด	๑๒๘		
เสาชิงช้า	ตลาด	๑๘๔		
เสาชิงชัย	ประตู	๖๘,	๑๓๖	
เสาชิงทอง	วัด	๑๖๒		
เสารคนชุกฎิ	พระที่นั่ง	๖๑		
เสื่อ	พระพุทธรเจ้า	๒๓,	๒๕,	๓๖
เสื่อ		๑๘๒		
เสื่อ		๑๘๓		

หม้อ	บ้าน	๑๖๕,	๑๖๘	
หม้อทอง	ประตู	๑๒๒		
หม้อ	ท่า	๑๖๓		
หม้อตันชัย	คลอง	๑๒๘,	๑๗๖,	ประตู ๕๒,
		๑๒๐		
หม้อราชคฤห์	บ่อ	๓๗,	๑๒๐	
หม้อกำลังชัย	บ่อ	๕๐		
หม้อตรา	ท้องนา	๓๘,	บ้าน ๒๗,	๘๗,
	แม่น้ำ	๓๒		
หม้อระกา	สะพาน	๑๗๖		
หม้อราง	ตลาด	๑๘๖		
หม้อรบ	ตลาด	๘๕,	๑๒๘,	๑๖๒,
		๑๖๘,	กำแพง ๓๒	
หม้อระกา		๑๑๘		
หม้อสะพาน	คลอง	๘๖,	๑๐๑	
หม้อกั	ขุนหลวง	๒๕,	๒๕,	๓๕,
		๘๒		
หม้อห้อง	ศาลา	๑๘๕		
หม้อข้าง	ประตู	๖๐,	๖๘,	๑๓๖
หม้อเล็ก	ป่า	๑๘๓,	๑๘๖	22/04/2563
หม้อใหญ่	แถว	๑๖๑		
หม้อใหม่	วัด	๑๑๐		

๒๓๐

ใหม่ไชยวิชิต

โบลัดวิท ๑๔๔

ใหม่

ป่า ๑๘๓

ฮ

ฮอลันดา

๑๒๗

อ

อกไก่

ป้อม ๑๒๑

อุน

สวน ป้อม ๖๖, สวน ๑๘๐

อนุรักษบุษยศรี

หลวง (พร) ๓๐, พระ ๑๑๘๗

หลวง ๑๕๐

อนุรักษมนตรี

กรมขุน ๒๔

อยุธยา

กรุง ๑๔, สถานที่ ๑๖๘

อยุธยาพิพิธภัณฑสถาน

๑๕๙

ขวัญญีก

บ้าน ๙๖

อริยมณี

พระ ๖๙

ฉลองพราณี

พระเจ้า ๑๖, ๓๕, ๗๒

อา

ช่างทอง

เมือง ๓๐

ชาติทองศรี

TUDC ส้มเค็้พระ ๒๑

22/04/2563

อ้ายพระยา,

เจ้า ๔๒

อ้าแม

วิก ๑๗๗

๑

อินทบุรี	เมือง	๓๐
อินทรวังสวรค์	ข้อม	๕๕
อินทราชา	สมเด็จพระ	๑๙
อินทราชาที่ ๒	สมเด็จพระ	๑๙

๑

อุทุมคงคา	ประค	๑๓๕
อุทัย	ขุน	๙๘
อุทัยน้อย	ข้าเถอ	๑๐๐
อุทัยใหญ่	ข้าเถอ	๑๐๐
อุบาลี	พระ	๖๙

๑

อุทอง	สมเด็จพระเจ้า	๑๓, ๑๘, ๗๑,
		๑๔๕

๑

เอกทัศน์	เจ้าฟ้า	๒๔, สมเด็จพระ	๑๔๔
เอกาทศวรรษมหาษ	สมเด็จพระ		๒๑
อชยน	ปาง	๔๓, ๙๘	

๒๓๒

โอ

โองการ

พระราชบัญญัติ ภาย ๑๕๖

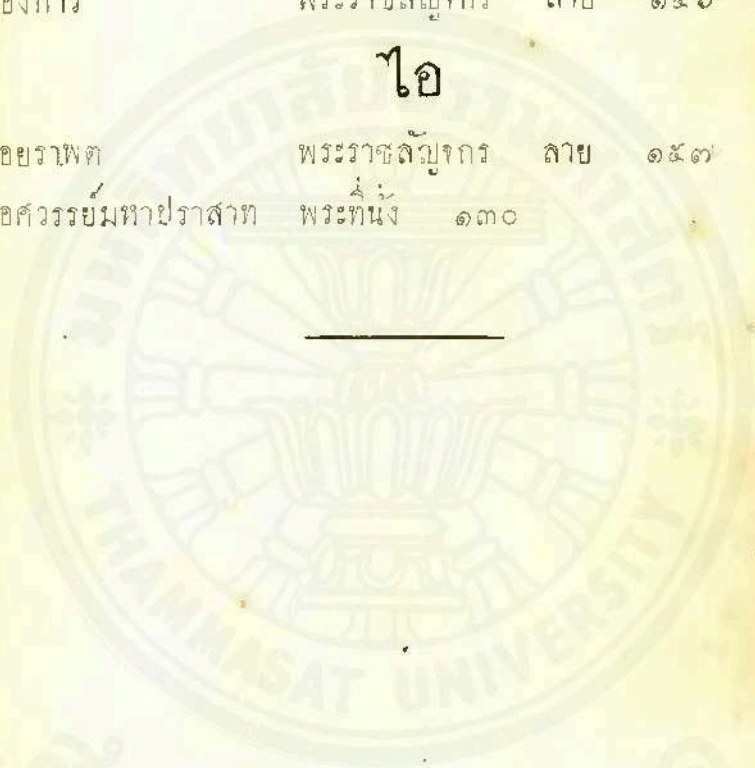
โอ

ไอยราพต

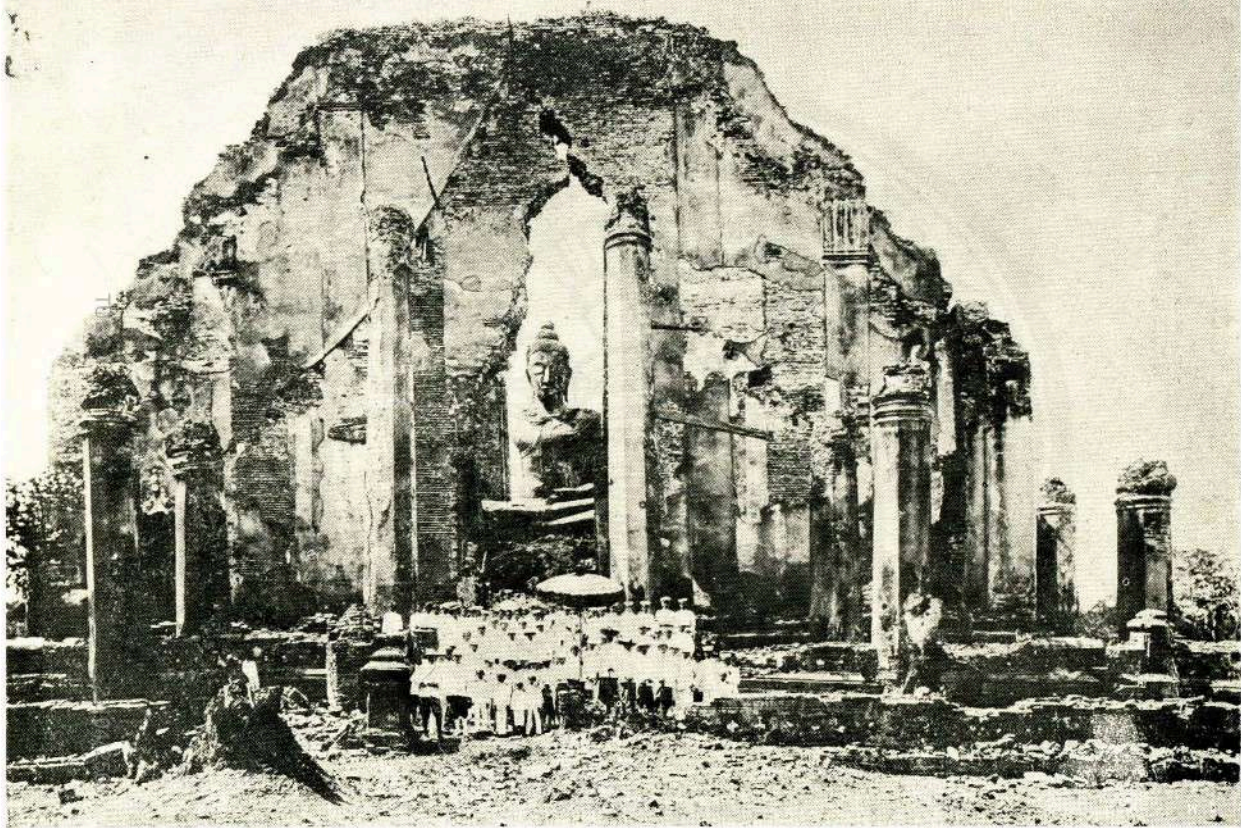
พระราชบัญญัติ ภาย ๑๕๗

โอศวรรย์มหาปราสาท

พระที่นั่ง ๑๓๐

สำนักหอสมุด

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว กับ สมเด็จพระเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๗
เสด็จประพาสพระราชวังกรุงศรีอยุธยา พ.ศ. ๒๔๔๕

TUBC

227/047/2563

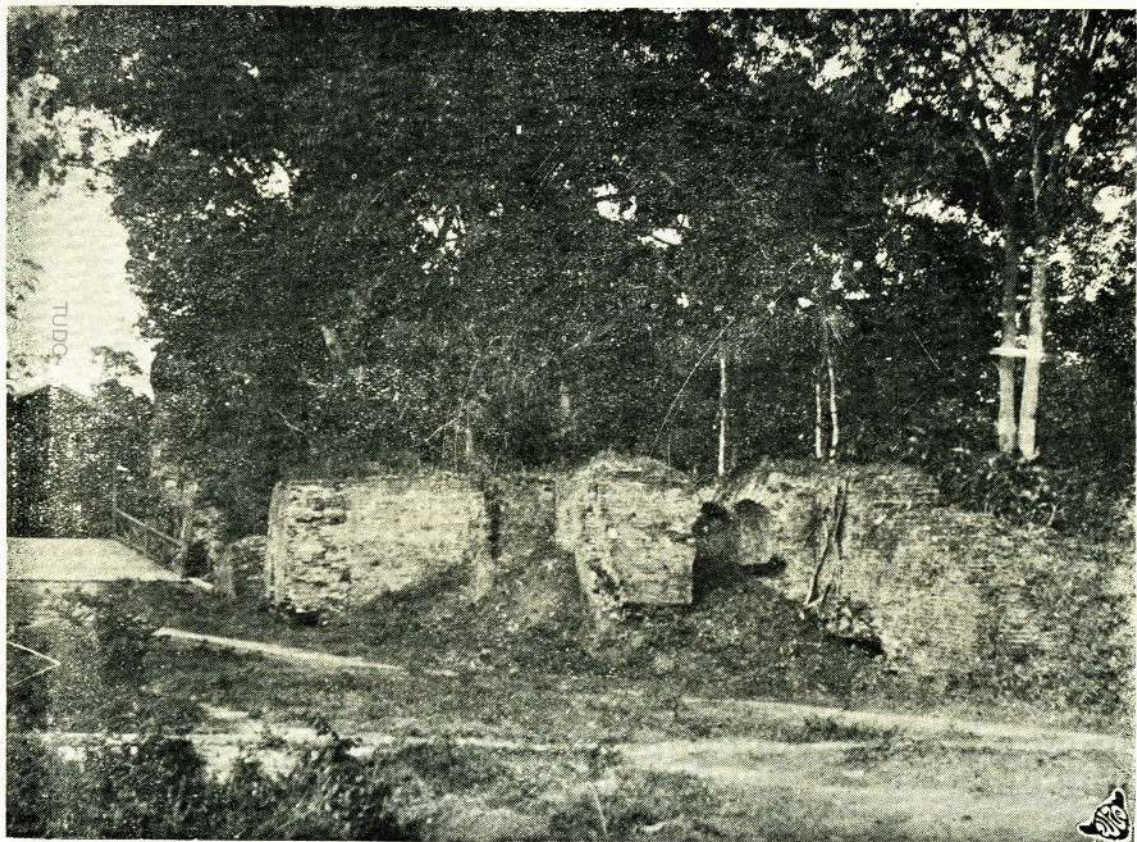
วัดพุทไธสวรรย์ พระนครศรีอยุธยา

ชายฝั่งพระรามข้างตะวันตก ข้างซ้ายพระปรางค์วัดพระราม
พระนครศรีอยุธยา

บอมเพอ พระนครศรีอยุธยา

บ่อมประตู่ข้าวเปลือก พระนครศรีอยุธยา

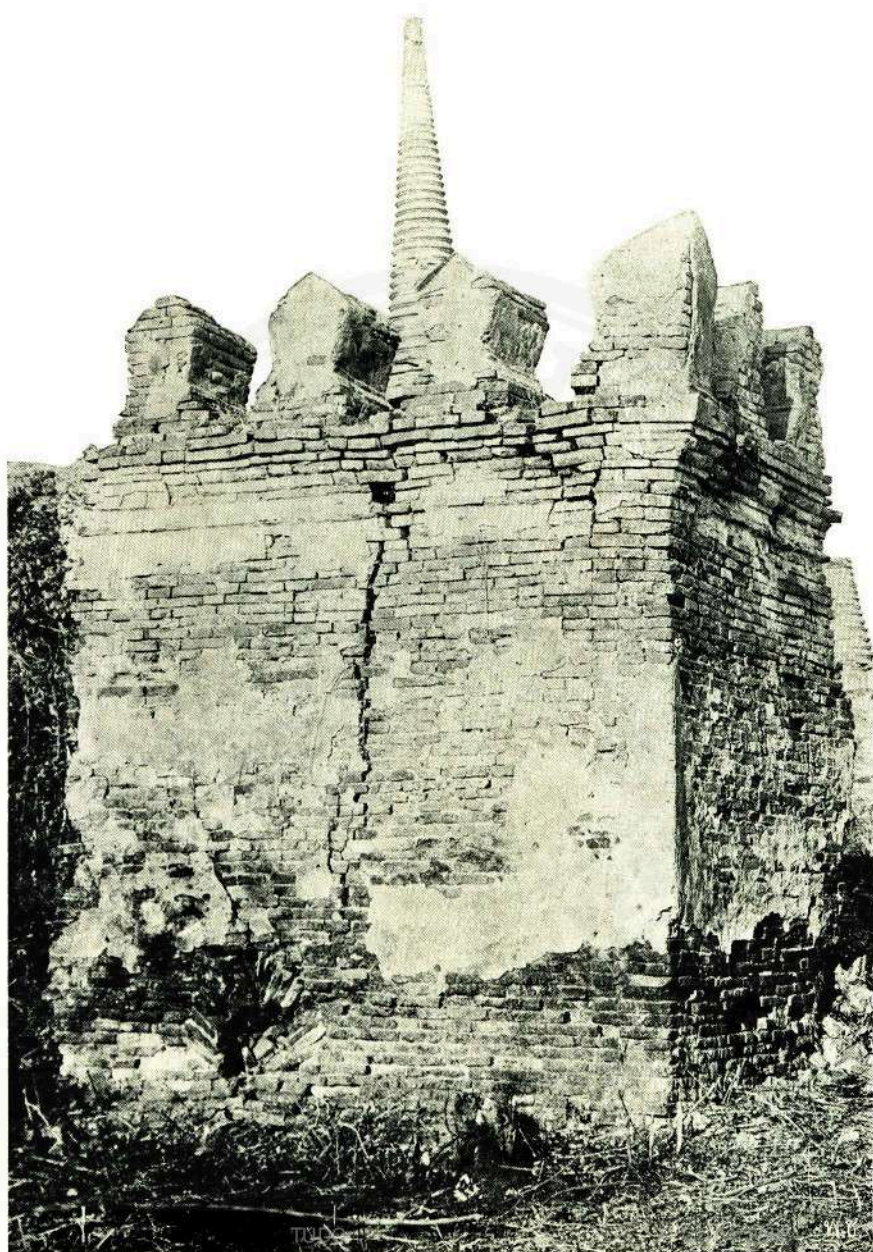
ประตูช่องกุด และกำแพงพระนครศรีอยุธยา ตอนระวางหอรชกฤท
กับหัวสารพา อยู่ข้างวัดจีน

พระราชวังกรุงศรีอยุธยา ทำตามรากเดิมด้วยเครื่องไม้
เมื่อพระราชพิธีรัชมงคล พ.ศ. ๒๔๕๐

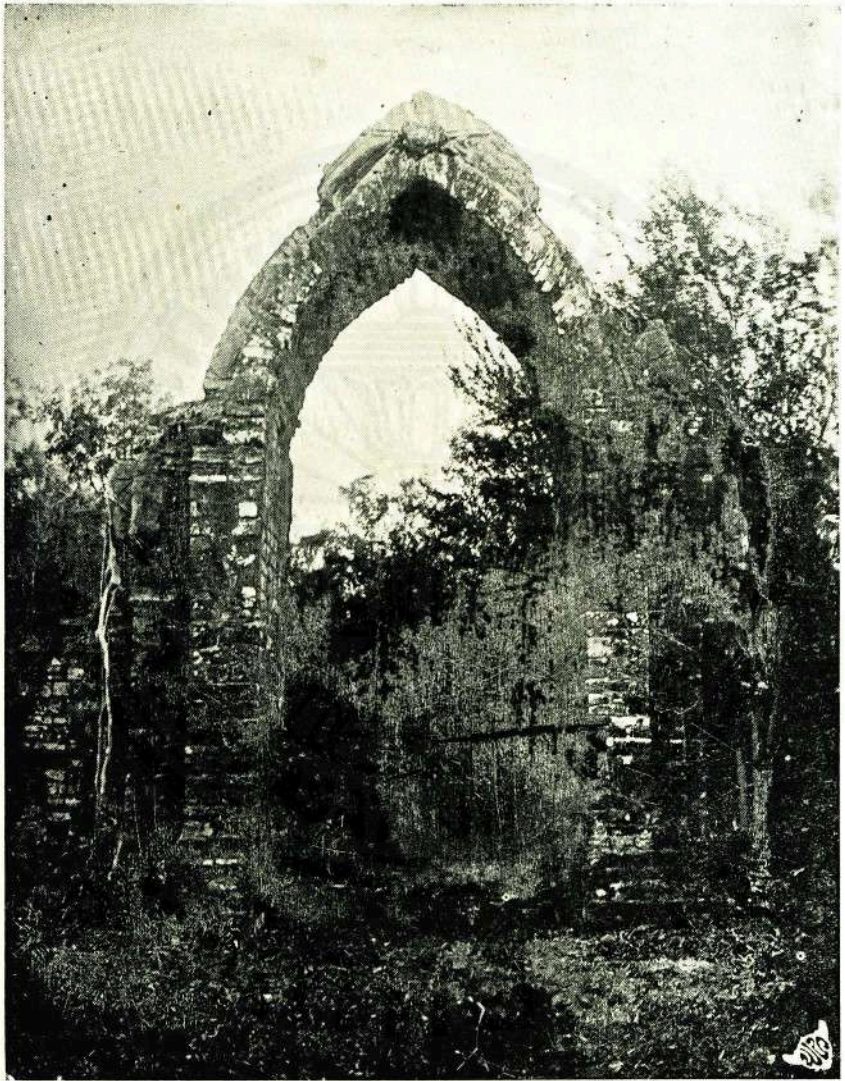
กำแพงพระราชวังกรุงศรีอยุธยา

บ่อมมวัดพระศรีสรรเพชญ์
พระนครศรีอยุธยา

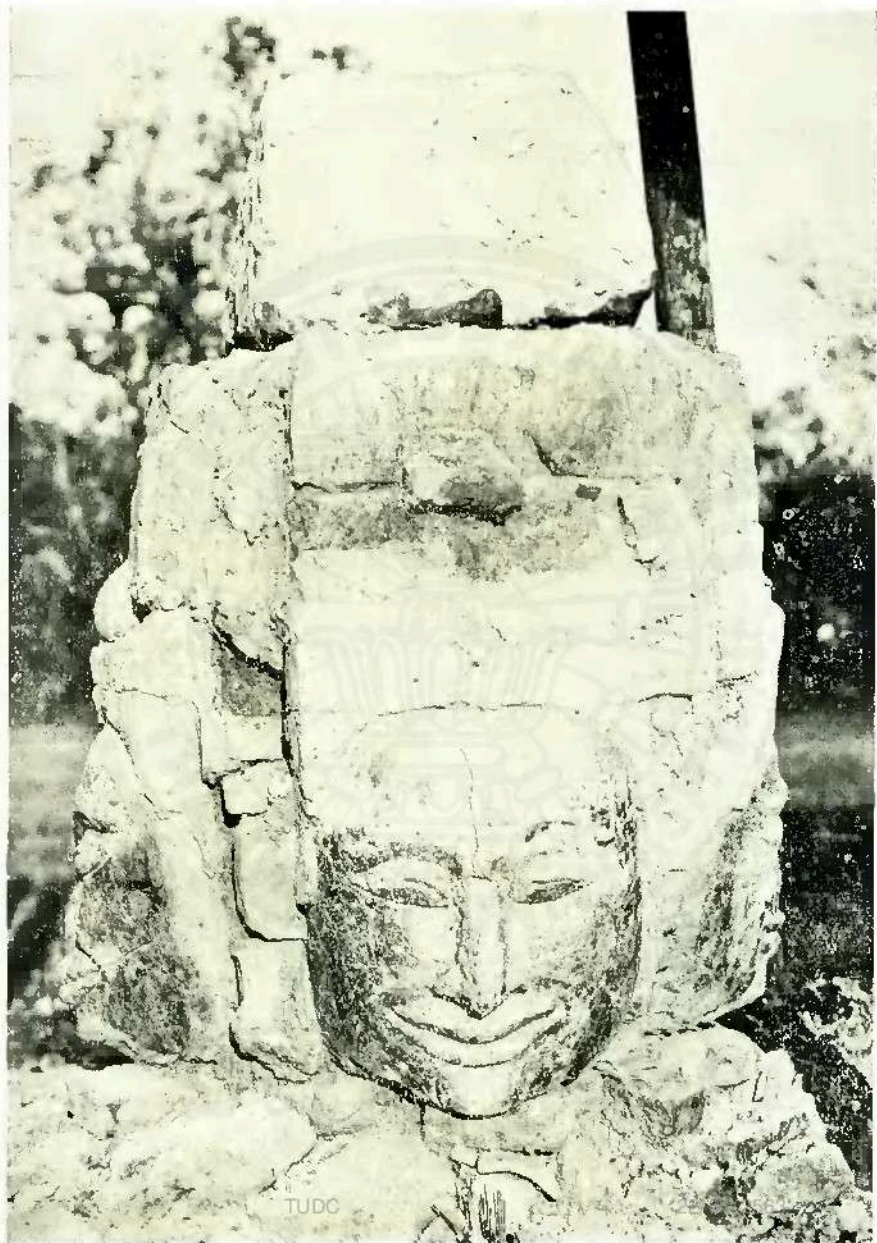
วัดพระศรีสรรเพชญ์ ในพระราชวังกรุงศรีอยุธยา

TUDC

22/04/2563

ประตูพระราชวังกรุงศรีอยุธยาชั้นใน

พรหมพักตร์ต้นปรางค์ ยอดประตูพระราชวังกรุงศรีอยุธยา
ชั้นใน ด้านหน้าพระวิหารสมเด็จพระนเรศวรมหาราช

ซุ้มประตูพระราชวังกรุงศรีอยุธยา ที่กำแพงคันสนาม
ระวางพระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท กับพระที่นั่งสุริยามรินทร์

ปราสาทในรัชกาลที่ ๕ ก่อขึ้นบนฐานพระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท
TUDC 22/04/2563
ในพระราชวังกรุงศรีอยุธยา

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ประทับรัตนสิงหาสน์มุขเด็จพระที่นั่งสรรเพชญ์ปราสาท ในงานพระราชพิธีรัชมงคล พ.ศ. ๒๔๕๐

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินในการพระราชพิธี
สังเวยอดีตมหाराช ฦพลับพลาตรีมุขในพระราชวังกรุงศรีอยุธยา

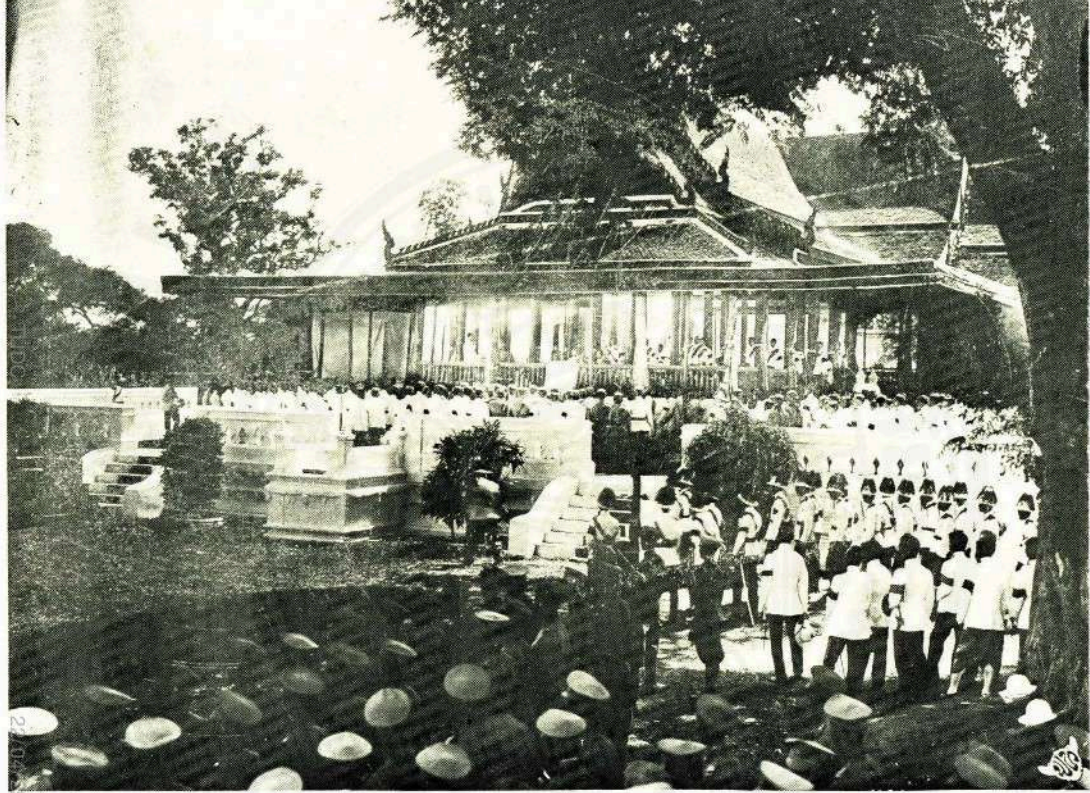
๘๘ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินกลับจากพระราชวัง
กรุงศรีอยุธยา โดยทางประตุนวนซึ่งประดับด้วยดอกไม้สด

วันที่ ... ธันวาคม พ.ศ. ๒๔๕๓

22/04/2553

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว
เสด็จพระราชดำเนินเข้าสู่พระราชวังกรุงศรีอยุธยา ในการพระราชพิธี

201563

พระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จสังเวชิตมหาราช
ณพลับพลาตรีมุข พระราชวังกรุงศรีอยุธยา
เมื่อวันที่ ๑๕ พฤศจิกายน พ.ศ. ๒๔๖๕

วัดไชยวัฒนาราม พระนครศรีอยุธยา

TUDC

22/04/2563

ภูเขาทอง พระนครศรีอยุธยา

๘๓

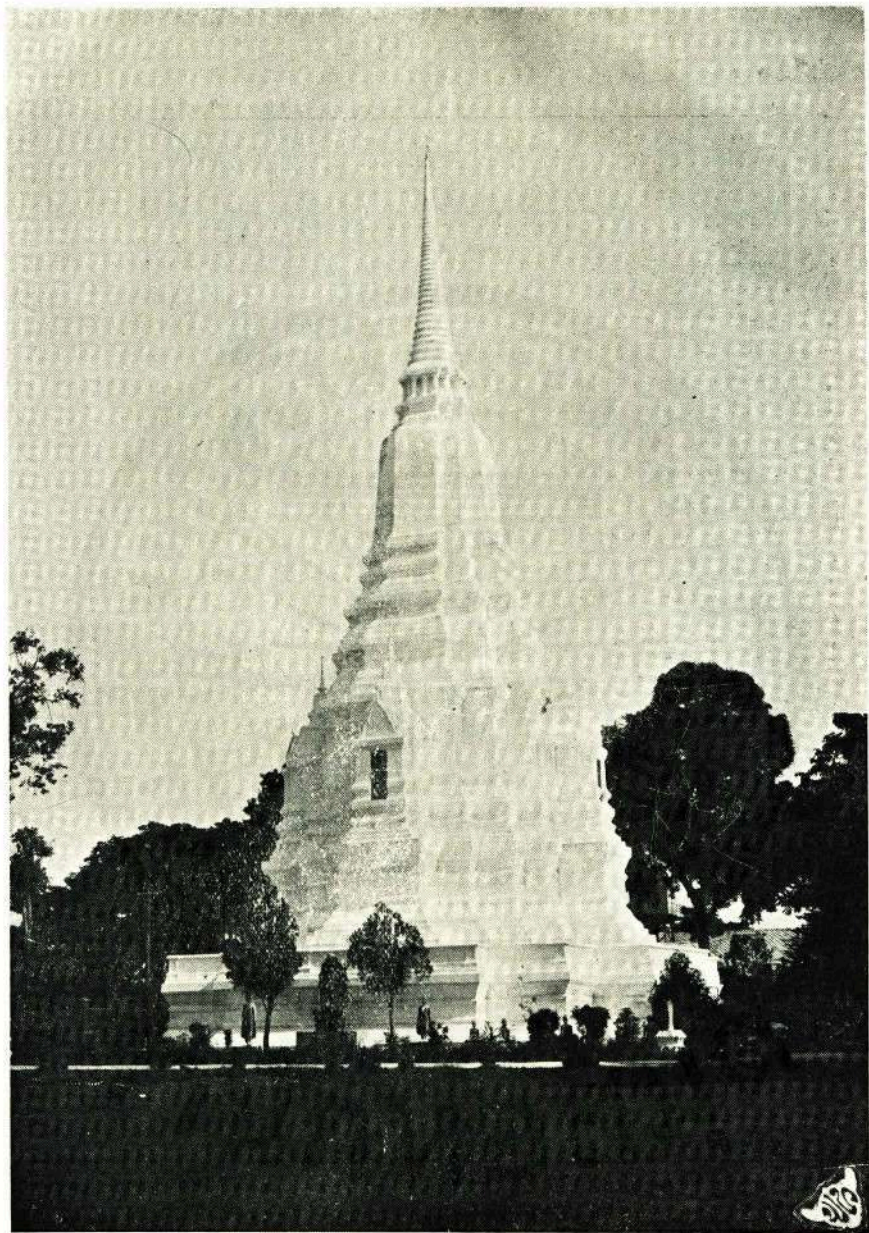
วัดมหาธาตุ พระนครศรีอยุธยา
ถ่ายจากบึงพระรามข้างตะวันออก

วัดเจ้าพระยาไทย พระนครศรีอยุธยา

เชิงสะพานป่าถ่านในพระนครศรีอยุธยา

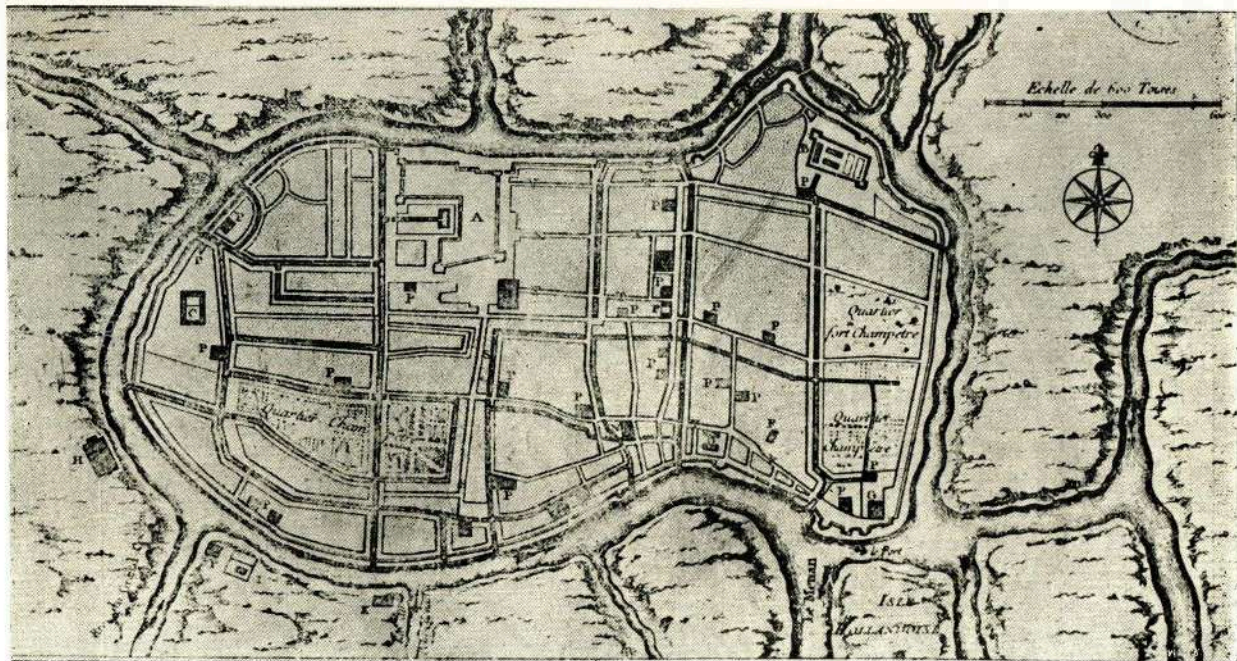
TUDC

22/04/2563

พระเจดีย์วัดสวนหลวงสวรค์
ในรัชกาลที่ ๖ โปรดให้เรียกว่า พระเจดีย์ศรีสุริโยทัย
อยู่ในบริเวณโรงพยาบาล พระนครศรีอยุธยา

วัดราชบูรณะ พระนครศรีอยุธยา

22/04/2563

แผนที่พระนครศรีอยุธยา
ช่างฝรั่งเศสทำไว้แต่โบราณ

อักษร A พระราชวัง

อักษร B วังจันทร์เกษม

อักษร C วังหลัง

